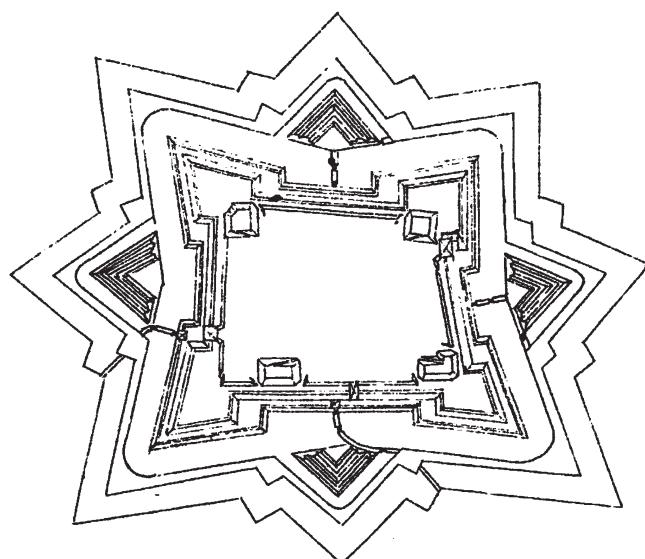

PODRAVINA

Časopis za multidisciplinarna istraživanja
Scientific Multidisciplinary Research Journal

Izlazi dva puta godišnje
A Semi-annual Issue

2 Podravina

KAZALO

Uredničko vijeće Editorial board

Dr. Zvonimir BARTOLIĆ (Čakovec), Dr. Miljenko BILEN (Zagreb), dr. Neven BUDAK (Zagreb), Tomislav ĐURIĆ (Varaždin), dr. Dragutin FELETAR (Koprivnica/Zagreb), Ernest FIŠER (Varaždin), dr. Ivan GOLUB (Zagreb), dr. sc. Andrej HOZJAN (Maribor), dr. Karl KASER (Graz), dr. Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ (Zagreb), dr. Juraj KOLARIĆ (Zagreb), dr. Milan KRUHEK (Zagreb), Željko KRUŠELJ (Koprivnica/Zagreb), mr. Julio KURUC (Koprivnica), dr. Mijo LONČARIĆ (Zagreb), dr. Lučka LORBER (Maribor), mr. Goran MARKULIN (Koprivnica), dr. Antun MIJATOVIĆ (Zagreb), dr. Géza PÁLFFY (Budimpešta), Hrvoje PETRIĆ (Koprivnica/Zagreb), dr. Ljudevit PLAČKO (Križevci), Marijan ŠPOLJAR (Koprivnica), dr. Eckhard THOMALE (Karlsruhe), dr. Željko TOMIČIĆ (Zagreb), dr. Jaroslav VENCALEK (Ostrava), dr. Laszlo VANDOR (Zalaegerszeg), mr. Dinko VRGOČ (Koprivnica), mr. Đuro ZALAR (Koprivnica)

Uredništvo Editorial Staff

Dr. Dragutin FELETAR, dr. Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Željko KRUŠELJ, dr. Lučka LORBER, mr. Hrvoje PETRIĆ

Odgovorni urednik Editor-in-chief

Dr. Dragutin FELETAR

Urednik Editor

Mr. Hrvoje PETRIĆ, e-mail: h.petric@inet.hr

Prijelom Layout

BOGADIGRAFIKA, Koprivnica

Lektura Language editing

Lidija MENGES

Tajnik uredništva Staff secretary

Petar FELETAR

Nakladnik Publisher

MERIDIJANI, 10430 Samobor, Obrtnička 17
tel. 01/33-62-367, faks: 01/36-30-321
e-mail: meridijani@meridijani.com
www.meridijani.com

Za nakladnika Journal director

Petra SOMEK

Dodatna adresa uredništva Additional mailing address

Dr. Dragutin FELETAR, 48000 Koprivnica, Trg mladosti 8
tel. 048/626-780, 098/249-804

Sunakladnici Co-publishers

GRAD KOPRIVNICA
KOPRIVNIČKO-KRIŽEVAČKA ŽUPANIJA
»PODRAVSKA BANKA« KOPRIVNICA
»INA - NAFTAPLIN« ĐURĐEVAC - MOLVE
BELUPO - INDUSTRIJA LIJEKOVA KOPRIVNICA
IZVEDBENI PROJEKT »PODRAVSKO VIŠEGRANIČJE«
(MEĐUNARODNOG ISTRAŽIVAČKOG PROJEKTA »TRIPLEX CONFINIUM«)
Časopis izlazi uz pripomoć Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske

Priprema Prepress

BOGADIGRAFIKA, Koprivnica

Na naslovnici Front cover

Primjeri antičkog novca iz Otrovanca (Ivan Mirnik)

Tisk Print by

BOGADIGRAFIKA, Koprivnica, 700 primjeraka

K A Z A L O

- Dr. sc. Mira Kolar-Dimitrijević, Ph.D., mr. sc. Hrvoje Petrić
 PODRAVSKO VIŠEGRANIČJE - PRISTUPI, CILJEVI I METODE ISTRAŽIVANJA
MULTIPLE BORDERLANDS OF PODRAVINA REGION - DIFFERENT APPROACH, OBJECTS AND METHODS OF RESEARCH. ..... str. 7
- Daniel Patafta
 PROTUREFORMACIJA U SJEVEROZAPADNOJ HRVATSKOJ
THE COUNTER-REFORMATION IN NORTHWESTERN CROATIA
DIE GENUGREFORMATION IN NORD-WESTLICHEN KROATIEN. ..... str. 33
- Mr. sc. Nataša Kolar
 VOJSKA NA PTUJU OD 16. STOLETJA DO 1918
ARMY IN PTUJ FROM THE 16TH CENTURY UNTIL 1918
DAS MILITÄR IN PTUJ VOM 16. JAHRHUNDERT BIS 1918. ..... str. 47
- Vladimir Šadek
 PRILOZI ZA POVIJEST KOTARA ĐURĐEVAC U VRIJEME
 ŠESTOSIJEČANSKE DIKTATURE (OD 1929. DO 1934.)
*CONTRIBUTIONS TO HISTORY OF ĐURĐEVAC COUNTY IN TIMES
 OF JANUARY 6th DICTATORSHIP (1929 TO 1934)* ..... str. 59
- Dr. sc. Anna Maria Grünfelder
 NEPOZNATI ASPEKTI NACIONALSOCIJALIZMA: PRINUDNI I ROBOVSKI
 RADNICI I RADNICE IZ PODRAVSKOG PROSTORA
*PREVIOUSLY UNKNOWN ASPECTS OF NATIONAL-SOCIALISM FORCED
 AND SLAVE LABOR OF MEN AND WOMEN FROM PODRAVINA*
*UNBEKANNTEN ASPEKTE DES NATIONALSOZIALISMUS: ZWANGS- UND
 SKLAVENARBEITER/INNEN AUS DER KROATISCHEN DRAUREGION.* ..... str. 83
- Doc. dr. sc. Lučka LORBER
 REGIONALNI RAZVOJNI PROBLEMI PODRAVJA
REGIONAL DEVELOPMENT PROBLEMS OF PODRAVJE. ..... str. 107
- Zdenka Dukat, dr. sc. Ivan Mirnik
 NACRT NUMIZMATIČKE TOPOGRAFIJE PODRAVINE
AN OUTLINE OF THE NUMISMATIC TOPOGRAPHY OF PODRAVINA ..... str. 121
- Mr. sc. Hrvoje Petrić
 O KATOLIČKOJ OBNOVI I OBRAZOVANJU NA PROSTORIMA SENJSKE,
 MODRUŠKE I ZAGREBAČKE BISKUPIJE U 17. STOLJEĆU
*ON CATHOLIC RESTORATION AND EDUCATION IN TERRITORIES OF
 SENJ, MODRUŠ AND ZAGREB DIOCESE IN THE SEVENTEENTH
 CENTURY.* ..... str. 147

4 Podravina

KAZALO

Prof. dr. sc. Dragutin Feletar

RAZLIKE U RAZVIJENOSTI REGIJA U HRVATSKOJ - S POSEBNIM
OSVRTOM NA KOPRIVNIČKO-KRIŽEVAČKU ŽUPANIJU

*DIFFERENCES IN DEVELOPMENT OF REGIONS IN CROATIA - WITH
A SPECIAL REFERENCE TO THE COUNTY KOPRIVNICA-KRIŽEVCI . . . . . str. 167*

PRIKAZI NOVIH KNJIGA I ČASOPISA / *REVIEWS OF NEW BOOKS, MAGAZINES . . . . . str. 179*

UPUTE SURADNICIMA / *A WORD TO ARTICLES' CONTRIBUTORS . . . . . str. 201*

U OSMOM BROJU ČASOPISA PODRAVINA SURAĐUJU:

Autori članaka

1. Prof.dr.sc. Mira KOLAR, sveč. prof. u mirovini
2. Mr.sc. Hrvoje PETRIĆ, Zavod za hrvatsku povijest, Odsjek za povijest, Filozofski fakultet Zagreb
3. Dr.sc. Ivan MIRNIK, Arheološki muzej Zagreb
4. Zdenka DUKAT, Arheološki muzej Zagreb
5. Daniel PATAFTA, Pomorski povjesni muzej Rijeka
6. Mr.sc. Nataša KOLAR, Pokrajinski muzej Ptuj
7. Vladimir ŠADEK, Osnovna škola "Đuro Ester" Koprivnica
8. Dr.sc. Anna Maria GRUNFELDER, Veleposlanstvo Austrije Zagreb
9. Doc.dr.sc. Lučka LORBER, Oddelek za geografiju, Pedagoška fakulteta Maribor
10. Prof.dr.sc. Dragutin FELETAR, Geografski odsjek, PMF, Zagreb
11. Dr.sc. Ivica ZVONAR, Zavod za povijesne znanosti, HAZU, Zagreb
12. Branko ČIČKO, Srednja škola Oroslavje
13. Danijel VOJAK, poslijediplomant, Odsjek za povijest, Filozofski fakultet Zagreb
14. Mr.sc. Dragan DAMJANOVIĆ, Odsjek za povijest umjetnosti, Filozofski fakultet Zagreb

Stručni recenzenti

15. Doc.dr.sc. Mirela SLUKAN ALTIĆ, Institut za društvene znanosti "Ivo Pilar" Zagreb
16. Prof.dr.sc. Dragutin FELETAR, Geografski odsjek, PMF Zagreb
17. Dr.sc. Tajana SEKELJ IVANČAN, Institut za arheologiju Zagreb
18. Mr.sc. Tatjana TKALČEC, Institut za arheologiju Zagreb
19. Mr.sc. Hrvoje PETRIĆ, Odsjek za povijest, Filozofski fakultet Zagreb
20. Mr.sc. Gordan RAVANČIĆ, Hrvatski institut za povijest Zagreb
21. Dr.sc. Geza PALFFY, Mađarska akademija znanosti, Institut za povijest Budimpešta
22. Doc.dr.sc. Andrej HOZJAN, Oddelek za zgodovino, Pedagoška fakulteta Maribor
23. Doc.dr.sc. Boris GOLEC, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, ZRC SAZU Ljubljana
24. Mr.sc. Bojan CVELFAR, Zgodovinski arhiv Celje
25. Ivan PEKLJIĆ, Gimnazija "Ivan Zakhmardi Dijankovečki" Križevci
26. Mr.sc. Ivica ŠUTE, Odsjek za povijest, Filozofski fakultet Zagreb
27. Dr.sc. Zdravko DIZDAR, Hrvatski institut za povijest Zagreb
28. Mr.sc. Marc-Stefan PETERS, Sveučilište u Beču
29. Doc.dr.sc. Uroš HORVAT, Oddelek za zgodovino, Pedagoška fakulteta Maribor
30. Prof.dr.sc. Zoran STIPERSKI, Geografski odsjek, PMF Zagreb
31. Prof.dr.sc. Josip RIĐANOVIĆ, red. sveuč. prof. u mirovini

Službeni prevoditelj

26. Sado TERZIĆ, Koprivnica, za engleski

PODRAVINA se referira u sekundarnim časopisima

1. ABSTRACTS JOURNAL, All-russian institute of scientific and technical information, Moscow
2. HISTORICAL ABSTRACTS, ABC CLIO Library, Santa Barbara, California, USA
3. ELSEVIR, Bibliographic databases, Amsterdam-Norwich

PODRAVSKO VIŠEGRANIČJE - PRISTUPI, CILJEVI I METODE ISTRAŽIVANJA

MULTIPLE BORDERLANDS OF PODRAVINA REGION - DIFFERENT APPROACH, OBJECTS AND METHODS OF RESEARCH

Dr. sc. Mira Kolar-Dimitrijević, Ph.D.

Profesorica u mirovini

Draškovićeva 23, Zagreb

mira.kolar@zg.htnet.hr

Mr. sc. Hrvoje Petrić, M.A.

Zavod za hrvatsku povijest

Institute of Croatian history

Filozofski fakultet

Faculty of Philosophy

Ivana Lučića 3, Zagreb

h.petric@inet.hr

Primljeno / Received: 29. 10. 2005.

Prihvaćeno / Accepted: 20. 11. 2005.

Rad ima dvije pozitivne recenzije / The paper has two positive reviews

UDK/UDC 94 (497.5-3)

Pregledni rad / Reviews

SAŽETAK

U radu su predstavljene zamisljena istraživanja Podravskog višegraničja srednjeg dijela toka rijeke Drave te prostorno široko zamišljenih prostora s njene lijeve i desne obale. U povjesnom kontekstu ovo područje uz Dravu, Muru i njihove pritoke nikada nije proučavano kao cjelina i prostor gdje su se ispreplitali brojni utjecaji, naročito s ekohistorijskog gledišta. Autori su proučavanje Podravskog višegraničja zamislili kao "međurazinu" između mikrohistorije i makrohistorije. Za razliku od mikrohistorije usmjerenе na istraživanje razmjerno homogenih ljudskih zajednica mikrohistorija Podravskog višegraničja je već u ishodištu usmjeren na istraživanje razmjerno ili izrazito heterogenih ljudskih zajednica. Po drugoj strani, granica na rijeci Dravi (izuzev razdoblja od sredine 16. do kraja 17. stoljeća kada je Drava predstavljala

SUMMARY

The paper presents the research of Podravina multiple-bordered region, as a territory from the mid-flow of River Drava and wide spatial regions on Drava's left and right river banks. In historic context, this area alongside Rivers Drava, Mura and their affluent streams have never been studied or researched as a whole, or a compact territory, yet numerous influences, particularly in environmental and historical standpoint, intertwined here. The authors planned the research of Podravina multi-bordered region as an "intermediate level" between micro-history and macro-history. While in general micro-history aims to research relatively homogenous human societies and/or settlements, the micro-history of Podravina multiple-bordered region from the very start aims to research relatively or extremely heterogeneous human societies/settlements. On the other

riječnu imperijalnu habsburško-osmansku granicu) pa sve do 1918. godine najčešće nije bila ona koja dijeli već ona koja spaja. Zbog toga su ova istraživanja usmjereni na spajanje istraživačkih potencijala sa svih dravskih obala (s lijeve i desne strane, uzvodno i nizvodno - uključujući i obale pritoka rijeke Drave), ali i najšireg povezivanja naroda, ljudi, naselja i okoliša s ciljem konstruiranja zajedničke europske podravske komparativne povijesti.

Ključne riječi: rijeka Drava, komparativna povijest, povijest okoliša, višegraničje

ŠTO JE PODRAVSKO VIŠEGRANIČJE?

Podravsko višegraničje¹ bi, u užem smislu, obuvačalo prvenstveno srednji tok rijeke Drave (s pritocima - Dravinjom, Pesnicom, Murom sa njenim pritocima, Bednjom, itd.) te prostore koji njemu gravitiraju: Južna Štajerska (oko Maribora, prostor koji se u Sloveniji naziva "Spodnje Podravlje s Prlekijo" - oko Ptuja, Ormoža i Ljutomera), južne dijelove nekadašnjih ugarskih županija - Vas-Željezno (s Prekomurjem), Zala (s Međimurjem i Prekomurjem), Somogy (s Prekodravljem), sjevernog dijela hrvatsko-slavonskih županija - Križevačke (odnosno kasnije Bjelovarsko-križevačke) i Varaždinske, prostor Slavonske krajine odnosno Varaždinskog generalata - prvenstveno Đurđevačku, Križevačku, Koprivničku i Ivaničku kapetaniju odnosno u kasnijem

hand, the border on River Drava (except for period mid-16th until the end of 17th century, when Drava was an imperial river borderline between the Austro-Hungarian and the Ottoman Empires) in most cases represented the uniting - not dividing - line. This is why this research aims at linking all research potentials of all Drava banks (left and right, upstream and downstream - including the banks of Drava joining affluent streams) and the widest linking of nations, people, settlements and environment, in hope that it can help build a joint European comparative history of Podravina.

Key words: River Drava, comparative history, environmental history, multiple borderlands

WHAT IS PODRAVINA MULTIPLE-BORDERLAND?

Podravina multiple-bordered region¹ should primarily envelop the mid-stream of River Drava (with affluent streams - Dravinja, Pesnica, Mura and their affluent streams, Bednja, etc.) and the gravitating areas: Southern Styria (around Maribor, a region in Slovenia called "Spodnje Podravlje s Prlekijo" - around Ptuj, Ormož and Ljutomer), southern parts of the then Hungarian counties - Vas-Željezno (with Mura region), Zala (with Međimurje and Prekomurje), Somogy (with Prekodravlje), northern part of Croato-Slavonian counties - Križevačka (later on, Bjelovarsko-križevačka) and Varaždinska, the area of Slavonian Military Border, i.e.

¹ Autori ovoga članka: prof. dr. sc. Mira Kolar i Hrvoje Petrić su na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu od 2001. do 2003. izvodili dva izborna kolegija vezane uz Podravsko višegraničje od početka 17. do kraja 20. stoljeća. Kolegij izvođen 2001./2002. bio je usmjeren na prostore uz rijeke Dravu i Muru, dok je kolegij predavan 2002./2003. težište obrade imao na prostorima uz rijeke Dravu i Dunav.

At University of Zagreb School of Liberal Arts (Dept of History) the authors of this paper, Ret.Prof. Mira Kolar Ph.D. and Hrvoje Petrić in the period 2001-2003. had two optional courses of lectures, linked to Podravina multiple-bordered region of early 17th to the late 20th century; the 2001./2002 course aimed at regions alongside rivers Drava and Mura, while the 2002./2003 course covered regions along Drava and the Danube.

razdoblju Đurđevačku i Križevačku pukovniju, te prostore koji su bili pod osmanskom vlašću - Požeški, Pakrački (Cerničkog, Čazmanskog) i Kaniški sandžak (odnosno u ranjem, ali i kasnjem periodu Virovitičku i Baranjsku županiju).

Osim spomenutih prostora pojам podravskih višegraničja bi se u nekim aspektima mogao proširiti i na kraj donjeg toka rijeke Drave (ono što danas nazivamo Slavonijom i Baranjom s hrvatske te istočnih dijelova mađarske Transdanubije-Prekodunjavlj). To je prostor gdje se Drava ulijeva u Dunav i ima čitav niz specifičnosti u odnosu na prostor koji smo nazvali Podravsko višegraničje (kojem je ipak težiste na prostorima koji gravitiraju srednjem toku rijeke Drave s njеним pritocima) pa bi prema tome ovom Podunavskom višegraničju (s težistem na Baranji i hrvatskom te vojvođanskom Podunavlju) trebalo posvetiti posebni niz zasebnih istraživanja.

Moramo naglasiti da će u nekim istraživačkim zadacima unutar proučavanja Podravskog višegraničja ponekad trebati posegnuti za komparacijama procesa koji su se odvijali i oko gornjeg toka rijeke Drave koji pripada Tirolu (oko grada Lienza) i Koruškoj (sa gradovima: Spittal an der Drau, Villach/Beljak, Ferlach, Völkermarkt/Velikovec, Dravograd itd) s austrijske strane te prostora oko izvorišta Drave (sa životopisnim gradom Toblach/Dobbiaco te starom benediktinskom opatijom i urbanom jezgrom Innichen /San Candido) koje je danas u talijanskoj provinciji Trentino - Alto Adige. Istraživanja će biti nužno usmjeriti i na područje dravskih pritoka - poput srednjeg Mure - sve do prostora oko Graza u Austriji.

Podravsko višegraničje je prostor kontakta peripanonskog i predalpskog prostora, jedno od područja gdje su se susrele Habsburška Monarhija i Osmansko Carstvo. Na dijelu ovog prostora se od 16. stoljeća formira vojnorajski područje (hrvatsko-slavonskih, ugarskih i osmanskih krajina) sa svim svojim posebnostima. Bliskosti između Osmanskog Carstva i Habsburške Monarhije postoje bez

Varaždin Generalate - primarily Đurđevačka, Križevačka, Koprivnička and Ivanička Captainties, later on Đurđevačka and Križevačka Regiments, as well as the areas under the Ottoman Empire - Požeški, Pakrački (Cernički, Čazmansi) and Kaniški sandjak, sub-provinces (in earlier, and in later periods as well, Virovitička and Baranjska counties).

Beside the areas mentioned, the term 'Podravina multiple-bordered region' in some aspects could be extended to the region of River Drava lower stream (what we today call Slavonija and Baranja in Croatia, and eastern parts of Hungarian TransDanube-Prekodunavlje). This is where Drava flows into the Danube with an array of specific characteristics, relating to what we call Podravina multiple-bordered region (which nevertheless gravitates to mid-stream of River Drava and its affluents). This is why we should pay special attention and dedicate separate research to this Danube multiple-bordered region as well (focused on Baranja, Croatian and Vojvodina's Danube region).

We need to stress out that certain research tasks within Podravina multiple-bordered region will sometimes need to be compared to processes undergoing along upper Drava flow, that belongs to Tirol (around Lienz) and Corinthia (towns Spittal an der Drau, Villach/ Beljak, Ferlach, Völkermarkt/Velikovec, Dravograd etc.) on the Austrian side, and areas around Drava source (with colorful town of Toblach/Dobbiaco and an old Benedictine abbey and an urban core Innichen/ San Candido) today situated in Italian province of Trentino - Alto Adige. A research should be directed at River Drava affluent streams - just like midstream of Mura - all the way to areas around Graz, Austria.

Podravina multiple-bordered region is where Peripannonian and Prealps regions meet, one of the areas where the Hapsburg and the Ottoman Empires met. Parts of these regions from 16th century formed military border areas (Croato-Slavonian, Hungarian and Ottoman Military Borders), with all their individual characteristics. There is evidence

obzira na njihova međusobna neprijateljstva neprijatelji. Habsburške i osmanske strukture moći dugu funkcioniraju na usporedno prepoznatljive načine. S jedne strane, oba imperija imaju trajne interese za hegemonijom na svim svojim granicama, što jedinima stvara trajna imperijalna neprijateljstva na Istoku (npr. Perzija), a drugima na Zapadu (npr. Francuska). Kada god im je u zajedničkom interesu u situacijama takvih sukoba, Habsburška Monarhija i Osmansko Carstvo će prije imati razumijevanje jedni za druge nego što će poštivati zajedničke interese u ime vjerskih, vrijednosnih ili nekih drugih načela. Otuda će i prodruće njihova kontakta u na prostoru Podravskog višegraničja istraživano na razinama imperijalne nadodređenosti, uvijek imati i iznimno slojevitu i iznimno složenu povijesnu zbilju, koja će bilo s voljom njezina žiteljstva ili bez njegove volje uvijek biti sastavni dio njegove svakodnevice. Osim susreta Habsburške Monarhije i Osmanskog Carstva ovo je područje ranije bilo i kontaktnim prostorom habsburških zemalja te zemalja okupljenih pod krunom Sv. Stjepana (tj. Hrvatskog kraljevstva s jedne te Mađarskog kraljevstva s druge strane). Povlačenjem granica Osmanskog Carstva prema jugu (nakon Karlovačkog mira 1699.), čitav je prostor Podravskog višegraničja uklopljen u sastav Habsburške Monarhije. On je unutar nje opet predstavljaо kontaktni prostor Vojne krajine, Ugarske, civilnog dijela Hrvatske te Štajerske. U svakom slučaju Podravsko se višegraničje, tijekom ranoga novog vijeka, može smatrati širim prostorom Triplex Confinium ili Tromedje habsburških, osmanskih i mletačkih krajišta, odnosno barem njegovim "sjevernim dijelom".²

of closeness between these two empires, the Hapsburg and the Ottoman, regardless of their mutual hostility. Both empires had their own parallel power structures, which could be compared and distinguished. On one hand, both empires had permanent interests in hegemony within their own borders, creating permanent imperial hostilities in the East (i.e. Persia), and different ones in the West (i.e. France). Whenever it was in their common interest in situations that such conflicts arised, the Hapsburg and the Ottoman Empires had understanding for each other, rather than to ignore common interests because of religious, moral values or other principles. This is why their contacts in/at Podravina multiple-bordered region were explored as imperial subordination, but always with complex multi-layered historic reality, either through expressed wish of the population here, or without it, always present in their everyday lives. Beside the contacts of the Hapsburg and the Ottoman Empires, the region had been subjected to contacts with other Hapsburg Empire nations, as well as those under the crown of St. Stjepan (Croatian Kingdom on one side, and Hungarian Kingdom on the other side). By withdrawing the Ottoman Empire borderline to the south (after the Karlovac Peace Accord in 1699), the entire area of Podravina multiple-bordred region was included into the Hapsburg Monarchy. From within, it represented itself a contact area between the Military Border, Hungary, civil, non-military part of Croatia and Styria. In any case, Podravina multiple-bordered region, throughout the early New Era, could be considered a greater area of Triplex Confinium or Triborder of Hapsburg, Ottoman and Venetian border regions, or at least its "northern part".²

² O projektu Triplex Confinium, usp. D. Roksandić, *Triplex Confinium, Prilozi*, 30, Sarajevo 2001., str. 43-61. Ovaj članak je dijelom inspiriran radom D. Roksandića o projektu Triplex Confinium te je dio spoznaja iz spomenutog teksta ugrađen u ovaj rad.

On project Triplex Confinium, comp. D. Roksandić, *Triplex Confinium, Prilozi*, 30, Sarajevo 2001., pp. 43-61. This paper in part inspired by works of D. Roksandić on project Triplex Confinium and parts of his research included in this paper.

POTREBA ISTRAŽIVANJA PODRAVSKOG VIŠEGRANIČJA

U povijesnom kontekstu ovo područje uz Dravu, Muru i njihove pritoke nikada nije proučavano kao cjelina i prostor gdje su se ispreplitali brojni utjecaji. Tu je osobita mogućnost proučavanju ovoga prostora poglavito ekohistorijskim i ekonomsko-historijskim pristupom, ne zatvarajući se ni pred drugim mogućim pristupima.

Istraživanja Podravskog višegraničja³ trebala bi biti usmjerena na spajanje istraživačkih potencijala sa svih dravskih obala (s lijeve i desne strane, uzvodno i nizvodno - uključujući i obale pritoka rijeke Drave), ali i najšireg povezivanja naroda, ljudi, naselja i okoliša s ciljem konstruiranja zajedničke europske podravske komparativne povijesti. Postoje međutim brojna istraživanjima šireg okruženja ovog višegraničja, pogotovo na međunarodnom kulturnopovijesnom simpoziju Mogersdorf (Modinci). Povezivanjem, dopunskim istraživanjem, a onda i usaglašavanjem tema i problema koji su bili izloženi na međunarodnim znanstvenim skupovima - Mogersdorfu, mogle bi se istražiti zajedničke osnove kultura i integracija, osobito onih koje su dolazile kao vjerski ili vojnički poticaji. Istraživanja bi trebala obuhvatiti istraživače iz Austrije, Mađarske, Slovenije i Hrvatske, ali i istraživače drugih naroda (npr. Mađara, Austrijanaca, Slovenaca, Srba, Židova, Slovaka, Čeha, Makedonaca, Talijana, Nijemaca itd.). Primjerice u Koprivnici i Varaždinu imamo u 18. stoljeću vrlo jake grupe pravoslavnih trgovaca podrijetlom iz europskog jugoistoka, a na široki prostor oko Koprivnice i Križevaca ranije se doselilo relativno brojno ruralno pravoslavno vlaško

NECESSARY RESEARCH OF PODRAVINA MULTIPLE-BORDRED REGION

Within the historic context, this area along the rivers Drava, Mura and their affluent streams has never been studied as a whole, a region where many influences intertwined. There is a wonderful opportunity to study this region, especially by taking an environmental- and/or economic-historical approach, not excluding other possible approaches.

Research of Podravina multiple-bordered region³ aimed at linking all research potentials from all banks of River Drava (left and right, upstream and downstream - including Drava affluent streams), but also the widest connection of nations, people, settlements and environment in order to help build a joint European comparative history of Podravina. However, there are a number of research projects of the wider environment of this multiple-bordered region, especially at Mogersdorf International cultural/historical symposium (Modinci). By getting in touch, additional research, collaboration and co-ordination of research topics and subjects to be presented at international scientific symposiums - we can explore common background of our cultures and integrations, particularly those influenced by religion or the military. Research should include researchers from Austria, Hungary, Slovenia and Croatia and those from other nations as well (ie. Hungarians, Austrians, Slovenes, Serbs, Jews, Slovaks, Czechs, Macedonians, Italians, Germans etc). For example, in Koprivnica and Varaždin in 18th century we had very strong groups of Orthodox traders,

³ Unutar projekta «Triplex Confinium – hrvatska višegraničja u euromediterskom kontekstu» utemeljen je 2001. izvedbeni projekt «Podravska višegraničja» odnosno «Podravsko višegraničje» <http://www.ffzg.hr/pov/zavod/triplex/dravavalleyhrv.htm>

Within the project «Triplex Confinium – hrvatska višegraničja u euromediterskom kontekstu» in 2001. we had a project «Podravska višegraničja» or rather «Podravsko višegraničje» (Podravina multiple-bordered region) <http://www.ffzg.hr/pov/zavod/triplex/dravavalleyhrv.htm>

stanovništvo. Boravak i djelovanje vojnih časnika njemačkog govornog jezika iz najrazličitijih dijelova Monarhije ostavilo je traga u strukturama, svakodnevnom životu i pojedinim obiteljima na čitavom području, što je osobito uočljivo vidom u prezimena (npr. u Leksikon prezimena SR Hrvatske, Zagreb 1976.).

Na temelju ovih integracija moguće je objasniti svakodnevno ponašanje ljudi na ovom području, koji su relativno tolerantniji prema drugima kako na području kulture tako i običaja, na što svakako utječu topografske karakteristike, ali i činjenica da veze nisu bile zasnovane na ratovanju već na nužnosti zajedničkog povezivanja radi stvaranja novih društvenih vrijednosti.

Granica na rijeci Dravi (izuzev razdoblja od sredine 16. do kraja 17. stoljeća kada je Drava predstavljala riječnu imperijalnu habsburško-osmansku granicu) pa sve do 1918. godine najčešće nije bila ona koja dijeli već ona koja spaja. Primjerice ban Jelačić je 1848. godine morao upotrijebiti svu svoju vještinu i snagu da se dio ovog kraja ne utopi u mađarskoj revoluciji. Isto tako protestantizam je na ovom području uhvatio čvršći korijen nego u nekim drugim krajevima, a jednako je moguće pratiti te utjecaje na polju kulture življenja i gospodarstva, gdje su nezadrživo prodirali mađarski, austrijski i slovenski utjecaji, što je moguće vidjeti na predmetima kulture "in situ" i u jezičnim utjecajima, a pogotovo u nazivlju alata i predmata kućene uporave. Isto tako je moguće pronaći "otoke" koji su se ogromnom silinom odupirali svakom stranom utjecaju, čuvajući vlastitu tradicionalnu kulturu. Također je važno istaknuti da je ovaj prostor istovremeno često bio podvrgnut miješanju raznih kulturnih utjecaja.

originating from the Europe's Southeast; the greater area of Koprivnica and Križevci had an earlier coming of relatively numerous rural Orthodox population of Vlach. Residence and activities of German officers and soldiers from various parts of the Monarchy left a trace in social structures, everyday life and some families in the entire area, which is particularly noticeable in family names of people here (for example, Socialist Rep.of Croatia's Lexicon of names, issue Zagreb, 1976.).

Based on these integrations, it's possible to explain everyday behaviour of people in this region, being relatively more tolerant to others, not only in culture, but also in customs, most certainly influenced the topography characteristics, and also the fact that the ties did not depend on warring, but on necessity of living together and creating new social values.

Borderline on River Drava (except for the period from mid-16th till the end of 17th century when Drava represented the imperial river border between the Austro-Hungarian and the Ottoman Empires) all the way to 1918 was being the line that united, not divided people. For example, The Viceroy Jelačić in 1848 had to use all his skills and strength to keep parts of this region from drowning in the Hungarian revolution. The same applies to Protestantism, which was more deeply rooted in this region than in some other areas. We can trace as easily the influences in lifestyles and economy, when Hungarian, Austrian and Slovenian influences were unstoppable. This can be seen in cultural objects "in situ" and in languages, especially in names of tools and household objects. We can also find isolated "islands" which applied mighty resistance to any foreign influence, keeping their own traditional culture. Also, it's important to stress that this region was subject of meddle and influences by different cultures at the same time.

PODRAVINA U UŽEM SMISLU - JEZGRA PODRAVSKOG VIŠEGRANIČJA

Središnji dio istraživanja Podravskog višegraničja predstavlja Podravina u užem smislu riječi. Podravina za razliku od istoimenog geografskog pojma obuhvaća uže područje, tj. područja koja gravitiraju gradovima Ludbregu, Koprivnici i Đurđevcu. Zapadniji varaždinski prostor naziva se "varaždinština", a tamošnji stanovnici se regionalno ne osjećaju Podravcima. Istočnije od Đurđevca, po prilici od Staroga Graca na istok, nalazi se Slavonija koja obuhvaća veliki dio pridravskog prostra, na kojem se stanovnici regionalno izjašnjavaju kao Slavonci.

Podravina (u užem smislu: dalje Podravina) obuhvaća prostor između rijeke Drave na sjeveru i poobrađa Bilogore odnosno sjevernih ogranaka Kalničkog gorja na jugu. Podravina kao kulturno-povijesni pojam nastaje u kasnom srednjem vijeku. Stariji i danas potpuno potisnuti regionalni pojam identičan Podravini je bio Komarnica. Do sredine 14. stoljeća je na prostoru koji danas obuhvaća pojam Podravine postojala Komarnička županija koja je kasnije uključena u sastav Križevačke županije. Kasnije je ostao pojam Komarničkog arhiđakonata kao dijela Zagrebačke biskupije. Najkasnije do početka 16. st. administrativni i kulturni pojam Komarnice pretvara se u pojam Podravine. Npr. student na sveučilištu u Beču, Stjepan iz Struge se 1516. deklarira kao "Podrawiczs", što ukazuje na početno stvaranje kulturno-povijesnog pojma Podravine i Podravaca, a istim su pojmom zapravo obuhvaćeni sjeverni odnosno pridravski teritoriji Križevačke županije (tj. nekadašnje prostore Komarničke županije).

Istočne kulturne granice Podravine formirane su habsburško-osmanskim razgraničenjima tj. pojam Podravina obuhvaća danas samo ona područja koja su ostala u sastavu Varaždinskog generalata, čija je

PODRAVINA IN A STRICT SENSE - A CORE OF PODRAVINA MULTIPLE- BORDERED REGION

The central research of Podravina multiple-bordered region refers to Podravina in a strict, narrow sense of the word. In contrast to its geographic term, it applies to a narrower area, or rather, areas which gravitate to towns of Ludbreg, Koprivnica and Đurđevac. Varaždin area, more to the west, is called "varaždinština", and in regional sense - the population there does not feel Podravina people themselves. To the east of Đurđevac, approximately from Pitomača to the east, there is Slavonija, enveloping a great part of Podravina, yet population there feel and call themselves Slavonians.

Podravina (in its narrow sense; hereinafter Podravina) refers to the area between River Drava on the north, foothills of Bilogora, or northern parts of Kalnik hills on the south. As a cultural-historical term, Podravina was created in the late Middle Ages. An older, today completely vanished regional term for Podravina - was Komarnica. Until the mid-14th century, on today's territory of Podravina, there was Komarnička county, which was later on included into Križevačka county. What was left of it, was only the name - Komarnica Archdeaconry, as a part of Zagreb diocese. By the beginning of 16th century, the administrative and cultural term "Komarnica" was turned into Podravina.

For example, a Vienna university student, Stjepan from Struga, in 1516 declared himself as a "Podrawiczs", which indicates a seed of future cultural-historical term of Podravina (region and people); the same term at the same time describes northern territory along Drava of Križevačka County (i.e. the former areas of Komarnica County).

Eastern cultural borders of Podravina formed with the Hapsburg - Ottoman demarcations, defining the term "Podravina" today as areas, are identical to those that were left over in the Varaždin Generalate (its

istočna granica bila identična s srednjovjekovnoj granici između Križevačke i Virovitičke županije. Istovremeno se prostor dijela Križevačke županije uz rijeku Dravu (oko Ludbrega) naziva podravskim distrikтом. Time je na kraju srednjega i na početku ranoga novog vijeka formirana Podravina u današnjem smislu riječi. Ona u 16. stoljeću na krajiskom području obuhvaća Koprivničku i Đurđevačku kapetaniju, a u provincijalnom dijelu podravski distrikt Križevačke županije. I danas se stanovnici regionalno osjećaju Podravcima gotovo isključivo na ovim područjima, iako i na prostorima uzvodno i nizvodno tamošnji stanovnici imaju izrazito jaku povezanost s rijekom Dravom.

U vojnikrajiškom dijelu su od 16. stoljeća glavna središta bili grad Koprivnica i utvrda te ujedno trgovište Đurđevac, a u provincijalnom se kao središte formira Ludbreg. Time su još prije više od četiri stoljeća utemeljena tri temeljna nodalno-funkcionalna središta Podravine pa stoga do danas govorimo o Ludbreškoj, Koprivničkoj i Đurđevačkoj Podravini. Meandriranjem toka rijeke Drave 1710. Legrad kao važno trgovište prelazi fizički iz Međimurja u Podravinu, no Legrad se ne razvija u četvrtu podravsko središte već počinje nazadovati što je na kraju rezultiralo njegovim pretvaranjem iz gradskog u seosko naselje. U 17. stoljeću je Podravina gotovo u cijelosti bila pograničnom regijom prema Osmanskom Carstvu jer je istočne prostore (oko Virovitice) obuhvaćao Požeški, a teritorije sjeverno od rijeke Drave (oko Nagykanizse) Kaniški sandžak.

Potpisivanjem Karlovačkog mira 1699. Podravina prestaje biti pograničnom regijom, ali zadržava zasebni regionalni identitet u odnosu na susjedna područja. Sredinom 18. stoljeća Koprivnica prestaje biti dijelom Slavonske vojne krajine (Varaždinskog generalata), a na preostalom vojnikrajiškom teritoriju se utemeljuje Đurđevačka pukovnija. Tako se sve do razvojačenja Đurđevačke pukovnije 1871. zadržao dvojni kulturni, gospodarski i društveni razvoj dviju Podravina

eastern border identical to medieval border between Križevačka and Virovitička Counties). At the same time, a part of Križevačka County alongside River Drava (around Ludbreg) is called Podravina district. This is when the late Middle Ages and early New Era defined Podravina in today's sense of the word. In 16th century, it includes Koprivnička and Đurđevačka Captaincy in the military border area, and in its provincial part it included Podravina district of Križevačka County. Even today, the local population of the region feels like Podravina people, almost exclusively here, even though other areas upstream and downstream people have kept strong connection to River Drava.

In military border area, from 16th century the center of the region were the town of Koprivnica and a fortification / trading place of Đurđevac, with Ludbreg coming up as a provincial center. So, it was more than four centuries ago, when three main financial-functional centers of Podravina were formed, thus today we speak of Ludbreg's, Koprivnička's and Đurđevac's Podravina. After meandering of River Drava in 1710, an important marketplace Legrad was physically moved from Međimurje to Podravina, yet Legrad never developed into the fourth Podravina pillar, slowly lagging behind which eventually resulted in its transition from an urban, into a rural settlement. In 17th century, almost enture Podravina was a borderline area on the outside borders between the Hapsburg and the Ottoman Empires, as the eastern areas (around Virovitica) were engulfed by the Ottoman's Požeška sub-province, or sandjak, with territories north of Drava (around Nagykanizsa) forming Kaniški sandjak.

After the Karlovac Peace Treaty was signed in 1699, Podravina ceased to be a borderline region, but it retained a separate regional identity in relation to neighboring areas. In mid-18th century, Koprivnica ceased to be a part of Slavonian Military Border (Varaždin Generalate), with remaining

- vojnokrajiške i civilne. Nakon 1871. Podravina se nastavlja razvijati u jedinstvenom društvenom i gospodarskom sustavu Banske Hrvatske. Ovako shvaćena Podravina, od kasnoga srednjega vijeka do današnjih dana, više nije obuhvaćala jedinstvenu političku ili administrativnu cjelinu već je "podravski" regionalni identitet građen na kulturno-povijesnoj i ekohistorijskoj osnovici te prirodno-geografskoj odrednici pridravske nizine tj. prostora između rijeke Drave i bilogorsko-kalničkih pobrđa.

PODRAVSKO VIŠEGRANIČJE U HISTORIOGRAFIJI

Prostor šire shvaćenog Podravskog višeograničja u historiografiji, izuzevši tekstove sa znanstvenih skupova - Mogersdorf, postaje značajan faktor tek nakon završetka Drugoga svjetskog rata, kada su počele izlaziti periodične stručne publikacije - Zbornik Muzeja grada Koprivnice, Zbornik Muzeja grada Varaždina, Podravski zbornik, Muzejski vjesnik, Podravina itd, te kada su osim kalendara počele izlaziti brojne monografije različitog sadržaja. Iako je težište ovim monografijama stavljen na 20. stoljeće, ispod površine nezadrživo je nadirala burna i vrlo neujednačena prošlost. Slobodni kraljevski gradovi kakvi su bili Varaždin, Koprivnica i Križevci, vojne pukovnije đurđevačka i križevačka, civilno područje u Križevačkoj i Varaždinskoj županiji s veleposjedima u Martijancu, Ludbregu, Velikom Bukovcu, Rasinji, u okolini Varaždina, Trakošćanu, na južnoštajerskom prostoru, Prekomurju, Međimurju te na prostoru mađarskih županija - Željezno (Vas), Zala, Šomod (Somogy) i Baranja, postali su predmet proučavanja mnogih, kako ljudi iz struke, tako i onih koji su došli u posjed povijesne građe. Rezultat toga je relativno

military border areas forming Đurđevac Regiment. So it kept a dual cultural, economic and social development and growth of two parts of Podravina - military and civil - all the way up to 1871, when Đurđevac Regiment was disbanded. After 1871, Podravina continues to grow in the unique, social and economic system of Banska Hrvatska (governed by a viceroy). Podravina seen in this way, from late medieval times until today, has no longer been unique political or administrative entity, as "Podravina regional identity" has been based on cultural-historical-environmental foundations of Podravina lowlands, or rather, areas between River Drava and foothills of Kalnik and Bilogora.

PODRAVINA MULTIPLE-BORDERED REGION IN HISTORIOGRAPHY

The area of greater Podravina multiple-bordered region in historiography, except for Mogersdorf scientific papers, became important factor only after the end of World War Two, when periodical scientific papers were being published first - Koprivnica Museum publication, Varaždin Museum publication, Podravina Anthology Museum bulletin, Podravina historical bulletin, etc., when various publications and monograph books, other than simple calendars, were being published. Although they all were focused on 20th century, more and more earlier history was unstoppably surfacing, to bring eventful, uneven past. Free royal boroughs, towns with royal charters, like Varaždin, Koprivnica and Križevci, military regiments like Đurđevačka and Križevačka, civil, non-military areas within Križevačka and Varaždinska counties, with large estates in Martijanec, Ludbreg, Veliki Bukovec, Rasinja, vicinity of Varaždin, Trakošćan, in southern Styria, in Prekomurje, Međimurje, as well as in areas within Hungarian counties - Željezno (Vas), Zala, Šomod (Somogy) and Baranja. They all became subjects of numerous studies, research made both by

mnoštvo objavljenih monografija varirajuće kvalitete i nažalost vrlo malo objavljenih izvora. Danas se ti radovi moraju upotpuniti, revalorizirati i reinterpretirati, a dokumentni pisani kajkavskim narječjem, slovenskim, mađarskim, njemačkim i latinskim jezikom zahtijevaju posebno proučavanje. Pri tome će se uvijek naići na vrlo jaka miješanja vidljiva u jeziku, ali i u onome o čemu ti dokumenti pišu, dakle u sadržaju dokumenata.⁴

Suvremena istraživanja demografskih promjena na temelju matičnih knjiga rođenih, umrlih i vjenčanih su tek na početku, kao i istraživanja vezana uz proučavanje katastarskih i gruntnovnih knjiga, odnosno proučavanja karata. Iako su neki od tih izvora očuvani samo fragmentarno, ono što nam je sačuvano nesumljivo će otkriti izvanredno jako genetsko, ali i kulturno miješanje koje proističe iz potreba praktičnog svakodnevnog života.

historians and those who were in possession of historic documents. It resulted in relatively large number of published monograph books of different quality, with too little publicized sources.

Today, those studies need to be additionally verified and updated, revalued and reinterpreted, and documents written in kaj-dialect, in languages like Slovenian, Hungarian, German and Latin require special research.

In doing so, we probably will be confronted with problems of different language problems, meddle or blending, tampering in language, and the facts those documents speak of, hence, in the very content of these documents.⁴

Modern, contemporary research of demographic changes, based on birth, death and marriage records, is in its early stage, as well as research of cadaster and land registry books. Although some of these sources have been preserved only in fragments, the saved material will no doubt reveal a strong genetic and cultural blending, rooted in the need for practical everyday life.

PLAN ISTRAŽIVANJA

U prvoj fazi bi trebalo izvršiti registraciju spoznatoga i postignutoga, kroz izradu bibliografije objavljenih radova, članaka, rasprava i monografija.⁵ Pri istraživanju građe u arhivima svakako bi trebalo izrađivati regeste dokumenata, popise fondova i onoga što se u njima nalazi. To bi sve trebalo objaviti kako bi bilo dostupno što je moguće većem broju istraživača. Osim toga važno je i sustavno populariziranje rezultata istraživanja čemu mogu pomoći strukovne udruge

RESEARCH PLAN

The first stage of research we need to register all known established or researched data, by creating a bibliography of all published papers, works, essays and monograph books.⁵ In research of archives, we need to make regestas (copies) of documents, lists of funds and archives, and their contents. It all needs to be publicized to make it available to as many researchers as possible. Besides, it is important to have a consistent popularization of research results,

⁴ H. Petrić, O podravskoj historiografiji, Podravina, vol. 3, br. 5, Koprivnica 2004.

H. Petrić, On Podravina historiography, Podravina, vol. 3, no. 5, Koprivnica 2004.

⁵ Dio prikupljene bibliografije je objavljen u knjizi D. Feletar, H. Petrić, Bibliographia Podraviana – Izbor literature o Podravini, Koprivnica 2001.

Part of collected bibliography was published in the book by D. Feletar, H. Petrić, Bibliographia Podraviana – Selected publications on Podravini, Koprivnica 2001.

poput povijesnih društava Koprivnica i Križevci i sl.⁶

S obzirom na postojeću strukturu istraživača trebalo bi istovremeno nastaviti sa započetim istraživanjima ranog novog vijeka (cca 16-18. st) te 19. stoljeća, ali ne bi trebalo zanemariti ni razdoblja za koje postoje istraživači koje se već bave određenom temom iz srednjeg vijeka ili 20. stoljeća. Trebalo bi usmjeriti rad određenih grupa prema ekohistoriji, demografskoj, vjerskoj, upravnoj, prosvjetnoj, agrarnoj, prometnoj, urbanoj, trgovackoj, vojnoj, kartografskoj, manufakturno-industrijskoj i kulturnoj povijesti. Dio istraživanja bi se morao kreirati i u hodu. Možda bi bilo dobro napomenuti da samo u Republici Hrvatskoj ima preko stotinu osoba koje u središte svojih proučavanja stavljaju neki problem koji bi mogao pripadati ovim istraživanjima pa bi te individualne istraživače trebalo, koliko je to moguće, povezivati i usmjeravati k zajedničkom cilju. K tome treba priboroziti i potencijalne istraživače iz Austrije, Slovenije, Mađarske i drugih prostora.

PODRAVSKO VIŠEGRANIČJE IZMEĐU MIKRO- I MAKROHISTORIJE

Na području Podravskog višegraničja ništa nije jednostavno istraživati jer je svaki problem strukturalno kompleksan. Prije svega iziskuje pristupe primjerene "povijesti odzdo", ali i istovremeno i "povijesti odozgo", svaki prepostavlja višestruko križanje jednih i drugih pristupa. Povijest Podravskog višegraničja uvijek mora biti prepoznatljiva u svojim imperijalnim obzorjima (uvjetno: "odozgo"), ali i uvijek i prije svega u svom vlastitom prostoru, u povjesnom smislu (uvjetno: "odozdo").⁷ Ona bi morala korespondirati s istraživanjima povijesti

which can be supported by help of historic societies of Koprivnica and Križevci etc.⁶

Taking into consideration the existing structure of researchers, we need to continue with already started research of early New Era (approx. 16-18th century period), as well as the 19th century, not disregarding topics from Middle Ages research already in progress, or the 20th century itself. The group work should be directed towards environmental history, demography, religion, administration, education, agrarian reform, traffic, urban tradition, trading, military, cartography, industry and culture as parts of history. A part of research could be created along the way. Perhaps it is necessary to mention that in Rep. of Croatia there is more than a hundred individuals, with research that could be linked in some way to this particular research; these researchers should be contacted, connected and directed towards the same scientific goal, if possible.

Beside these researchers, there are potential researchers in Austria, Slovenia, Hungary and other countries.

PODRAVINA MULTI-BORDERED REGION BETWEEN MICRO- AND MACRO-HISTORY

Podravina multiple-bordered region is a complicated area of research, as each of the problems tied to it is structurally complex. First of all, it takes an approach for "history from below" but at the same time a completely different one "history from above", while each approach represents multiple crossing of both strategies. History of Podravina multiple-bordered region has to be recognizable in its imperial horizons (loosely, "from the above"), but primarily in its own environment in historic sense of the word (loosely, "from the below").⁷ It should

⁶ Ova društva imaju svoje prostore na webu: <http://www.podravina.net/>; <http://www.krizevci.net/povijesno-drustvo/>
These societies have their own web pages here <http://www.podravina.net/>; <http://www.krizevci.net/povijesno-drustvo/>

⁷ D. Roksandić, *Triplex Confinium*, Prilozi, 30, str. 43-61.

Habsburške Monarhije i Osmanskog Carstva, ali i biti sastavni dio naroda Podravskog višegraničja - hrvatskog, slovenskog, srpskog, mađarskog i austrijskog. Mogući pregled istraživačke problematike svakako bi uključivao sljedeća gledišta:

1. Podravsko višegraničje i ekohistorija

Ovaj tip istraživanja bi se bavio Podravskim višegraničjem posebno sa stajališta otvorenosti prema prostorima Panonske nizine, u smjeru Alpi, ali i prema Dinarskom gorju i Jadranskom moru. Iako je Habsburška Monarhija pretežno alpska i planinska, a Osmansko Carstvo pretežno dinarsko, balkansko, obje imperije prelaze granice jednostrane identifikacije, a to još više vrijedi za njihove podanike u Podravskom višegraničju, koje predstavlja kontaktni prostor između Panonske nizine i Alpa s otvorenošću prema dinarskom i jadranskom prostoru. Iako su ekohistorijska istraživanja na ovom prostoru tek na početku postupno se vide jasni pomaci.⁸ Veliki je izazov transdisciplinarno istraživanje ekonomske povijesti⁹ i ekohistorije ovih prostora.¹⁰

correspond to research of history of the Hapsburg and the Ottoman Empires, but also represent the history of nations in Podravina multiple-bordered region - nations like Croats, Slovenes, Serbs, Hungarians and Austrians. A review of researchers' issues should definitely have the following viewpoints:

1. Podravina multiple-bordered region and Environmental history

This type of research would be occupied with Podravina multiple-bordered region in terms of its openness to Pannonian Valley, towards the Alps, but also towards Dinara Mountain and the Adriatic Sea. Although the Hapsburg Monarchy was primarily an alpine and/or mountain area, while the Ottoman Empire was primarily Dinara- and Balkan-based, both empires had reached beyond single identification; this applied even more so for their respective subjects, people in Podravina multiple-bordered region, being a contact area between the Pannonian Valley and the Alps, opened towards Dinara and the Adriatic Sea. Although the environmental history research in this area is in its early, beginning stage, we can already see clear advance in this respect.⁸ It's a great challenge to have a transdisciplinary research of economic history⁹ and environmental history of these areas.¹⁰

⁸ Izvedni projekt «Podravsko višegraničje» međunarodnog istraživačkog projekta «Triplex Confinium» je 2003. u Koprivnici organizirao međunarodnu znanstvenu konferenciju «Ekohistorija Podravskog višegraničja». Sažeci priopćenja iznesenih na znanstvenom skupu su dostupni na <http://www.podravina.net/Radovi/radovi.html>.

The project «Podravsko višegraničje» (Podravina multiple-bordered region), as a part of an international research project «Triplex Confinium» in 2003 in Koprivnica organized an international scientific conference «Environmental history of Podravina multiple-bordered region». Excerpts and summaries from the conference are available on the web page <http://www.podravina.net/Radovi/radovi.html>.

⁹ U tu svrhu je osnovan 2002. Centar za ekonomsku i socijalnu povijest Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta. <http://www.ffzg.hr/pov/zavod/eksoc.htm>

This is why in 2002 the Center for economic/social history at Dept. of Croatian history at Zagreb Univ.School of Liberal Arts was established , see at <http://www.ffzg.hr/pov/zavod/eksoc.htm>

¹⁰ Godine 2005. osnovano je Društvo za hrvatsku ekonomsку povijest i ekohistoriju, te je pokrenut znanstveni časopis «Ekonomika i ekohistorija» http://hr.wikipedia.org/wiki/Ekonomska_i_ekohistorija.

In 2005, a Society for environmental and economic history was founded, and a scientific magazine started "Economics and economic history", see at http://hr.wikipedia.org/wiki/Ekonomska_i_ekohistorija.

2. Podravsko višegraničje na razmeđu Podunavlja, alpskog i jadranskog prostora

Ova istraživanja bi obradila ne samo povijesno-geografske značajke i posebnosti kroz stoljeća s ukazivanjem na najvažnije odrednice razvojnih procesa, nego i raznorednosti te spajanja ovih povijesnih mezoregija. Posebna bi se pozornost usmjerila na rijeke Dravu i Muru te njihove pritoke kroz prednosti i nedostatke uz obradu svih relevantnih "push" i "pull" faktora.

3. Povijest Podravskog višegraničja u obzoru civilizacijskih i kulturnih paradigmi Osmanskog Carstva i Habsburške Monarhije

4. Baština srednjovjekovlja - Ustanovljavanje i rekonstrukcija srednjovjekovne toponimije i topografije na području Podravskog višegraničja kao prilog povijesno-geografskim istraživanjima

Još je uvijek neistražena i neiskorištena relativno bogata građa za srednjovjekovnu topografiju i toponimiju kraja uz rijeku Dravu i njene pritoke. Najveći se dio građe čuva u Hrvatskom državnom arhivu, Nadbiskupskom i Kaptolskom arhivu te Arhivu HAZU u Zagrebu, u Pokrajinskom arhivu u Mariboru, raznim Ljubljanskim arhivskim zbirkama, Mađarskom državnom arhivu u Budimpešti, austrijskim arhivima itd. Iscrpnom analizom ove građe (korištenjem terenskih istraživanja uz kartiranje - raspitivanjem o današnjem nazivlju sistemskim radom - od sela do sela, od polja do polja itd.), te uz komparaciju sa ranonovovjekovnim sličnim izvorima (pogotovo kartografskim), moguće je doći do rekonstrukcije srednjovjekovne toponimije i topografije, što je vrlo važno za poznавanje prostornog okvira ovog područja.

2. Podravina multiple-bordered region in between Podunavlje the Alps and the Adriatic Sea regions

The research here should cover not only the historic-geographic characteristics or features throughout centuries, pointing out to most important directions in development processes, but also diversity and blending of these mezoregions. A special attention should be paid to rivers Drava and Mura and their affluent streams, showing advantages and/or drawbacks, processing all relevant "push" and "pull" factors.

3. History of Podravina multiple-bordered region in view of civilizational and cultural paradigm of the Ottoman Empire and Hapsburg Monarchy

4. Medieval heritage - establishing and reconstruction of medieval toponymy and topography in Podravina multiple-bordered region, as a contribution to historic-geographic research

The rich, historic sources for medieval topography and toponymy of areas along River Drava and its affluent streams are still widely unresearched and unused. Majority of sources is being kept at Croatia's State Archives, Archbishop's and Cathedral archives, and HAZU archives in Zagreb, at Regional archives of Maribor, various archives in Ljubljana, at Hungary's State Archives in Budapest, Austrian archives etc. A comprehensive analysis of these sources (use of field research with mapping - finding about today's toponyms through systematic work - (from a village to a village, from a field to a field etc., with using early medieval sources of similar status (especially cartographic), it's possible to reach a reconstruction of medieval toponymy and topography, which is very important if we want to know spatial environment of this region.

5. Stvaranje, razvoj i nestanak kasnosrednjovjekovnih gradskih naselja na prostoru Podravskog višegraničja

Na području Podravskog višegraničja u kasnom srednjem vijeku postojalo je više gradskih naselja tipa trga, trgovišta ili privilegiranog grada. Istraživanjima njihovog nastanka, razvoja, zastoja i/ili nestanka dao bi se doprinos urbanoj historiji u njenom europskom kontekstu. Tu je bitno preispitati terminologiju, stvaranje centralnih funkcija (kroz crkvu, sajmove, neagrарne djelatnosti, utvrde - opne i jezgre gradova), kulturu i administraciju te socijalne sukobe i demografske tokove, u mjeri u kojoj je to moguće istražiti na temelju raspoloživih izvora. Koliko je pri ovome moguće, proučila bi se srednjovjekovna urbana društva.

6. Komunikacije i veze Podravskog višegraničja s ostalim prostorima u kasnom srednjem i ranom novom vijeku

Riječ je prije svega o osobnim komunikacijama i vezama tj. mobilnosti pojedinaca. Pri tome bi obrada građe bila usmjerenata na veze s okolnim prostorima unutar ovog društvenog prostora te na veze s prostorima izvan prostora Podravskog višegraničja. Osobitu pažnju treba posvetiti intelektualnim komunikacijama posebno studenata iz Podravskog višegraničja na europskim sveučilištima o čemu je do sada bilo relativno malo riječi. U okviru toga je potrebno obraditi građu sveučilišnih centara u Beču, Grazu, Padovi, Bologni, Krakovu, Trnavi itd. Također valja uzeti u obzir marginalne skupine, hodočasnike, putnike, vojnike i sl. Pri tome valja voditi računa i o unutarnjim migracijama te mobilnostima raznih društvenih skupina i pojedinaca unutar prostora Podravskog višegraničja.

5. Creation, development and disappearance of late medieval urban settlements in the territory of Podravina multiple-bordered region

Podravina multiple-bordered region in late medieval times had several urban settlements with the same characteristics, ie. townsquare, market-place or free royal borough charter. Research of their creation, development, stagnation and/or disappearance would contribute to research of urban history in its European context. Here we need to question terminology, creation of central functions (through church, trade fairs, non-agrarian activities, fortification - as outer shields and/or town cores), culture and administration, as well as social conflicts and demographic flows, as much as possible, based on available sources. It should research as much as possible the then existing medieval urban societies.

6. Communication and ties of Podravina multiple-bordered region with other regions in late Medieval and early New Era

The communication primarily refers to individual communication of individuals and their relationships, or mobility of individuals. Research of historic sources should be directed at personal ties to surrounding areas within a single social entity, and such ties outside the area of Podravina multiple-bordered region. Particular attention should be paid to intellectual communication(s) of students from Podravina multiple-bordered region, studying at European universities (the subject covered in relatively small scope). In particular, the universities that should be covered are those in Vienna, Graz, Padua, Bologna, Krakow, Trnava etc. Also, we need to consider marginal groups like pilgrims, travelers, soldiers, etc. We should also include internal migrations and mobilities of different social groups and individuals within the area of Podravina multiple-bordered region.

7. Mijena i gibanja stanovništva u 19. i 20. stoljeću

Uz unutarnje migracije između pojedinih mikroregija unutar Podravskog višegraničja kao povijesne mezoregije, težište ovih istraživanja bilo bi vanjske migracije. Tu bi do izražaja došla masovna iseljavanja u prekomorske, ali i europske zemlje. Obradili bi se, u mjeri koliko to dopuštaju izvori, pojedinci i veće skupine koji su sudjelovali u mjenama i gibanjima stanovništva.

8. Temeljne promjene u prostornoj slici naseljenosti i sastavu stanovništva Podravskog višegraničja

U sastavu ovih istraživanja povijesno-geografske, ali i povijesno-demografske naravi promatrali bi se temeljne promjene u prostornoj slici naseljenosti i sastavu stanovništva Podravskog višegraničja, na temelju relativno bogate sačuvane građe. Riječ je o pojavnama koje bi promatrali u "dugom trajanju" od vremena neposredno prije ratova između Habsburške Monarhije i Osmanskog Carstva i za vrijeme tih ratova te sukoba, preko procesa obnove pa do novijih promjena naseljavanja (u 19. stoljeću). Kod ovoga istraživanja ne bi smjeli zaboraviti da se radi o izuzetno dugom vremenskom periodu - od oko četiri stoljeća u kojem su se događali brojni migracijski procesi koji su uvjetovali stvaranje današnje slike naseljenosti i sastava stanovništva Podravskog višegraničja.

9. Komparativna istraživanja agrarnih društava, poljoprivrede, zemlje i vlasništva nad zemljom u Podravskom višegraničju

Agrarna društva i poljoprivredna proizvodnja u najrazličitijim aspektima doživljavali su od 15. do 20. stoljeća promjene. Cilj ovih istraživanja bio bi komparirati kako su se razvijala agrarna društva i poljoprivredna proizvodnja u zapadnom (civilnom) i

7. Changes and migrations of population in the 19th and 20th centuries

The focus of this research should be on external migrations, but it should also cover internal migrations between certain micro-groups of Podravina multiple-bordered region as a historic mezoregion. It should cover mass migrations to overseas lands, but also to other European countries as well. Research should, as much as sources would permit, cover individuals and larger groups who participated in changes and migrations of population.

8. Thorough changes in spatial migration density and population of Podravina multiple-bordered region

This research should include history and geography aspects, as well as historic-demographic nature of changes in spatial population density and in structure of population of Podravina multiple-bordered region, based on relatively rich sources preserved. It's the "long-lasting" aspects, from the period prior to the armed conflicts between the Hapsburg and the Ottoman Empires, during the conflicts and into the processes of recuperation and rebuilding, all up to new resettlements (in the 19th century). In this research we should not forget the fact that it's a very long period of time - around four centuries long - in which numerous migrations had occurred, affecting today's population, settlement charts and structure of inhabitants in Podravina multiple-bordered region.

9. Comparative research of agrarian societies, farming, land and ownership over land in Podravina multiple-bordered region

In the period from 15th to 20th century, the agrarian societies and agricultural production had been exposed to the most different changes. This research should aim at studying and comparing these agrarian societies, their growth and development, their agricultural

istočnom (vojnom) dijelu Podravskog višegraničja, koje su bile razlike i sličnosti među njima, kolika je bila komunikacija između njih, kako su agrarni odnosi utjecali na razvoj (ili nazadak) poljoprivredne proizvodnje, kakav je bio učinak uvođenja inovacija u poljoprivredi na istoku i zapadu Podravskog višegraničja, kakva je bila struktura agrarnih obitelji, koje su razlike i sličnosti u svakodnevici te mentalitetima itd. Prethodno je pri tome potrebno provesti čitav niz mikrohistorijskih istraživanja agrarne historije.

production in western (civil) and eastern (military) parts of Podravina multiple-bordered region, what differences and similarities they had between them, what level of communication they had, how their agrarian relations influenced growth (or decline) of agricultural production, what effects farming innovations had in the east and the west of Podravina multiple-bordered region, what kind of structure of agrarian families they had then, what differences and/or similarities in everyday life, in mentalities of people, etc. Before all that, we should undertake a number of microhistoric studies of agrarian history.

10. Gradska i "djelomično gradska" društva u ranom novom vijeku

Istraživanja ranonovovjekovne urbane historije na prostoru Podravskog višegraničja mogu dati prilog poznavanju pograničnih urbanih društava. Tada su postojali gradovi - npr. Maribor, Nagyanizsa, Koprivnica, Križevci, Varaždin, Ormož, Ptuj itd.; trgovišta - npr. Csурго, Legrad, Čakovec, Prelog, Kotoriba, Ludbreg itd.; te niz ruralnih naselja sa nekim urbanim elementima u kojim su živjela, uvjetno rečeno, "djelomično gradska" društva, a takvih je naselja bilo relativno mnogo. Tu bi se mogla obaviti brojna komparativna istraživanja čitavog niza procesa, naravno, u onoj mjeri koliko je to moguće u skladu sa sačuvanošću građe.

11. Promet uz Dravu i Muru desnom i lijevom obalom; rijeke Drava i Mura kao plovidbeni putovi

Promet je izuzetno važna komponenta u svakodnevici na ovom prostoru. U istraživanjima bi bilo potrebno obraditi cestovni, voden i željeznički promet, prometala i vozare, šajkaše i lađare. Odnos državnih vlasti prema tom prometu u raznim periodima i s raznih državnih ciljeva su također potrebni za proučavanja.

10. Urban and "partially urban" societies in early New Era

Research of early New Era urban history in Podravina multiple-bordered region can contribute to better understanding of border urban societies. In those days, we had towns like Maribor, Nagyanizsa, Koprivnica, Križevci, Varaždin, Ormož, Ptuj etc; market-places like Csурго, Legrad, Čakovec, Prelog, Kotoriba, Ludbreg etc; a number of rural settlements with certain urban elements with "partially urban" society, with a relatively large number of such settlements. Many comparative studies and research of a number of processes could be undertaken here, as much as the sources and how well they are preserved.

11. Traffic alongside rivers Drava and Mura on both sides, the right and the left banks; Rivers Drava and Mura as navigable pathways

Traffic was extremely important component of everyday life in this region. Research should include separate studies of road, river and railway traffic, with different transport vehicles, ferries and boats. Also, we should target government authorities and their attitude toward traffic in different periods, with different state goals were aimed to be fulfilled etc.

12. Obrt, trgovina, industrijalizacija i finansijske ustanove Podravskog višegraničja

Nosioci obrta (ranije cehova), trgovine, industrijalizacije i finansijskih ustanova su važni za istraživanja kao i vrsta robe koja se proizvodi i kojom se trguje. Zanimljiva bi bila obrada cijena, sajmovi u trgovinama i gradovima te pri veleposjedima, reforme sajmova, uredbe i propisi. Istraživanja bi obuhvatila i poteškoće u obrtu, trgovini, industrijama i finansijskim ustanovama.

13. Vojnokrajiška uprava, funkciranje slobodnih i kraljevskih gradova, seoska uprava, kotarevi, županijski sustavi i podžupanije

Tu su do izražaja dolazili postojeći ali i strani utjecaji u izgradnji upravnog sustava. Napravila bi se nacionalna analiza gradskih činovnika, propisi i uredbe odozgo te traženja odozdo kao i učinkovitost odnosno neučinkovitost tih upravnih sustava.

14. Vlastelinstva i posjedi na širem prostoru Podravskog višegraničja

Proučavanje vlastelinstava i posjeda na širem prostoru Podravskom višegraničju može nam dati čitav niz odgovora na pitanja o društvenim, demografskim i gospodarskim promjenama koje su bile važne za život na ovim prostorima, a od 18. stoljeća potrebno je istraživati njihov daljnji razvoj i protomodernizaciju na ovom prostoru. Na ovom prostoru postoji, u većoj ili manjoj mjeri, sačuvana građa za vlastelinstva i posjede. Komparativnom metodom (uspoređivanja posjedovne strukture na hrvatskom, štajerskom i mađarskom području) moguće je doći do čitavog niza rezultata istraživanja.¹¹

12. Crafts, trades, industrialization and financial institutions of Podravina multiple-bordered region

Participants in crafts, trades, industrialization and financial transactions are important targets of research, as well as the goods being manufactured and traded with. It should be interesting to research the prices of goods in those days, trade fairs in marketplaces and towns, as well as at feudal estates, reforms in trade fairs, local legislation and regulations. Research should process difficulties in crafts, trades, industry and financial transactions.

13. Military Order administration, functioning of free royal boroughs and towns, rural administration, regions, counties and sub-counties

Here we should target the existing domestic and foreign influences in building administrative systems. We should have a nation-wide analysis of town administration, clerks, regulations, and guidelines imposed vertically “from the above”, as well as requests and demands “from the below”, plus the efficiency (inefficiency) in those administrative systems.

14. Feudal estates and manors on a greater area of Podravina multiple-bordered region

Research of feudal estates and manors in a greater Podravina multiple-bordered region could provide a wide range of responses on social, demographic and economic changes of vital importance in these areas; we should research their further growth after 18th century as a proto-modernization in these areas. Here we have, in better or worse shape, preserved documents that cover feudal estates and manors. By using a comparative method of ownership structure comparison in Croatian, Styrian and Hungarian regions we can have a multitude of research results.¹¹

15. Etnokonfesionalne promjene na prostoru Podravskog višegraničja u ranom novom vijeku (katolička crkva, pravoslavlje, protestanti, grkokatolici, židovstvo, islam...)

U drugoj polovici 16. stoljeća javlja se protestantsko stanovništvo, istovremeno dolazi pravoslavno stanovništvo. U 17. stoljeću je na ovom prostoru bilo vrlo važno pitanje crkvene unije i proučavanje procesa katoličke obnove. Potrebno je organizirati sustavna istraživanja razvoja katoličke i pravoslavne crkvene infrastrukture u 17. i 18. stoljeću, ali i dolazak židovskog stanovništva. Potrebno je proučiti kakva je bila uloga katoličke crkve. Pokušali bi se objasniti odnosi između različitih vjera i crkava na ovom prostoru u ranom novom vijeku, njihova "slika o drugome", i sl. Kod ovih istraživanja moguće je primjeniti komparativna istraživanja između urbanih i ruralnih društava, zapada i istoka te nizinskih i briježnih područja. To je etnokonfesionalna povijest ovog prostora u ranim novovjekovnim sociokulturnim, socioekonomskim, etnolin-gvističkim i etnokonfesionalnim integracijskim i dezintegracijskim procesima u Hrvata, Srba, Mađara, Slovenaca, Austrijanaca, Židova i drugih u habsburškim i osmanskim granicama. Također bi bilo potrebno obraditi organizaciju vjerskih ustanova, izgradnju crkava i mrežu crkvenih institucija, ideologije, ispreplitanje gospodarskih i vjerskih interesa, trajanje ovih struktura i tko ih mijenja.¹²

15. Ethno-confessional changes in Podravina multiple-bordered region in early New Era (Catholic Church, Orthodox Church, Protestants, Greek Catholics, Judaism, Islam)

In the second half of 16th century, we had Protestants and Orthodox population arriving at the same time here. In 17th century, an important issue here was the church union and processes of Catholic revival. We should organize systematic research of growth of Catholic and Orthodox Church infrastructures in 17th and 18th centuries, but also the coming of Jews. The role of Catholic Church should be examined and researched. This should lead to better understanding of interrelations between different faiths and churches in this region in early New Era, their "image in the eyes of other denominations" etc. In this research, we can apply comparative studies between urban and rural societies, between the east and the west, between lowlands and highlands. This is ethnic confessional history of this region in early New Era's socio-cultural, socioeconomic, ethnolinguistic and ethnoconfessional integrational and disintegrational processes of Croats, Serbs, Hungarians, Slovenians, Austrians, Jews and others within the Hapsburg and the Ottoman Empires. Also, we should research and process organization of religious institutions, building of churches and networks of church institutions, ideo-logies, intertwining of economic and religious interests, life of these structures and who changed them etc.¹²

¹¹. Od početka 2005. godine pri Ministarstvu obrazovanja, znanosti i športa Republike Hrvatske te Ministarstvu za visoko školstvo, znanost i tehnologiju Republike Slovenije registriran je bilateralni hrvatsko-slovenski istraživački projekt "Trgovišta i vlastelinstva uz rijeke Dravu i Muru u ranom novom vijeku (cca 15. do 18. stoljeće)" (s hrvatske ga strane vodi prof. dr. Drago Roksandić iz Zagreba, a sa slovenske doc. dr. Andrej Hozjan iz Maribora).

Since early 2005, at Ministry for education, science and sports of Croatia, in collaboration with Slovenia's Ministry of academic education, science and technology have a joint research project "Marketplaces and feudal estates along the Rivers Drava and Mura in early New Era (from around 15th to 18th century"; Croatian part is led by prof. dr. Drago Roksandić from Zagreb, Slovenia part by doc. dr. Andrej Hozjan from Maribor.

¹². Izvedbeni projekt "Podravsko višegraničje" međunarodnog istraživačkog projekta "Triplex Confinium" je 2002. u Križevcima organizirao međunarodnu znanstvenu konferenciju "Etnokonfesionalne promjene na području Križevačke županije i Varaždinskog generalata u ranom novom vijeku (cca 1450.-1800.)". <http://www.krizevci.net/povjesno-drustvo/hr/novosti.html>

Special project "Podravina multiple-bordered region" is a part of an international research project "Triplex Confinium" and in 2002 organized in Križevci an international scientific conference "Ethnic confessional changes in Križevačka County and Varaždin Generalate in early New Era (around 1450 - 1800)".

16. Vjerske konverzije na Podravskom višegraničju

U ovom dijelu istraživanja pozornost treba posvetiti pučkoj religioznosti, vjerskim zajednicama, državnim interesima i vjerskim identitetima. Podravsko višegraničje je prostor gdje je od ranoga novog vijeka sa slavenskobalkanske strane, u crkvenom smislu, ostvaren jedan od najdublje povijesno ustaljenih prodora istočnog kršćanstva prema zapadu te od istoga doba jedan od najdubljih povijesno ograničeni prođor islama (okolica Kaniže, Prekodravlje, okolica Virovitice itd.).

17. Komparativna istraživanja trajanja i promjene u sociodemografskim i etno-demografskim strukturama Podravskog višegraničja

Povijesna demografija je vrlo važna za poznavanje procesa koji su se od sredine 17. do kraja 19. stoljeća odvijali na podravskom prostoru. Povijesno-demografskaproučavanja bi se temeljila uglavnom na obradi i analizi matičnih knjiga rođenih, umrlih i vjenčanih. Najstarije matične knjige su sačuvane od sredine 17. stoljeća. Osim matičnih knjiga koristili bi se i drugi raspoloživi izvori - vojni popisi, kanonske vizitacije, vlastelinski spisi, dokumentacija gradova i trgovista. Težište povijesno-demografskih istraživanja bi bilo na komparaciji između vojnog i civilnog dijela, a mogli bi se komparirati demografski procesi između gradskih i ruralnih naselja, raznih prostornih cjelina unutar Podravskog višegraničja i sl.

18. Razvoj školstva i opismenjavanja te knjižne kulture stanovništva Podravskog višegraničja kroz komparativna istraživanja

Iako prve podatke o školstvu na ovom prostoru imamo iz oko 1480. (Varaždinske Toplice), 1582. (Lepoglava - gimnazija),

16. Religious conversions in Podravina multiple-bordered region

This part of research should concentrate on people's religious attitudes, confessions, state interests and religious identities. Podravina multiple-bordered region is the area where, from early New Era (from a Slav/Balkans side in church relations) there was one of historically deepest penetrations of Orthodox Christianity into the West; from that time onwards, one of historically deepest limited penetrations of Islam (vicinity of Kaniža, Prekodravlje, Virovitica etc).

17. Comparative research of length and changes in sociodemographic and ethno-demographic structures of Podravina multiple-bordered region

Historic demography is very important for having knowledge on processes which were undergoing in the period from mid 17th century until the end of 19th century in Podravina multiple-bordered region. Historic-demographic studies should be based on processing and analysis of registers of births, deaths and marriages. The oldest records preserved date back to mid 17th century. Beside birth, death and marriage records, we should use other available sources - military records listings, canonic visitations, landlords' records of feudal estates, documentation of towns and marketplaces. The focus of these historic-demographic studies shoud be on comparison between the civic and military parts; we could compare demographic processes between urban and rural settlements, different spatial areas within Podravina multiple-bordered region etc.

18. Development of education and literacy, book-reading in population of Podravina multiple-bordered region in comparative research

Although the first data on school system of this region date back to 1480 (Varaždinske Toplice), 1582 (Lepoglava - comprehensive

1588. (Varaždin), 1590. (Koprivnica) odnosno oko 1640. godine (Drnje, Ivanec, Štrigova, Prelog, Selnica, Belica, Donji Vidovec, Murska Sobota, Mursko Središće, Nedelišće), 1645. (Ruše kod Maribora) itd, više građe o školstvu (ponajprije crkvenom) imamo od početka 18. stoljeća. U okviru ovih proučavanja polazište bi bilo na proučavanju razvoja školske infrastrukture, ali i na primjenama zakonskih rješenja sa težištem na komparativnim proučavanjima razvoja školskih sustava u civilnom i vojnem dijelu Podravskog višegraničja. Pri tome se može proučavati porast učestalosti pohađanja škole i opismenjavanja te pokušaji i načini širenja obrazovnih sustava. Također bi bilo potrebno analizirati jezik dokumenata, kao i komparirati prosvjetu pod kontrolom crkve sa onom koja je bila pod kontrolom države.

19. Pravni sustav u međugraničju mađarskog i austrijskog prava

Bilo bi potrebno obraditi raznolikost primjene pravnih sustava mađarskog i austrijskog prava, te koliko su ona djelovala na različite društvene strukture.

20. Ratovi, vojničke organizacije i krajinski obrambeni sustavi na području Podravskog višegraničja

Ovim istraživanjima bila bi, između ostalog, izvršena komparacija obrambenih sustava u Podravskom višegraničju. U okviru proučavanja usporedili bi se krajinski sustavi u Habsburškoj Monarhiji i Osmanskom Carstvu uz rijeke Dravu i Muru. Također bi se obradio odnos prostora (i ljudskih zajednica) koji se nalazio u neposrednoj blizini ili u sastavu krajinskih obrambenih sustava sa pozadinskim prostorima i obrnuto. Uz to bi se istražilo kako reorganizacije vojnog sustava utječu na zanimanja i međuodnos (npr. prijateljstva i sukobi), na izgradnju naselja itd.

school), 1588 (Varaždin), 1590 (Koprivnica) and around 1640 (Drnje, Ivanec, Štrigova, Prelog, Selnica, Belica, Donji Vidovec, Murska Sobota, Mursko Središće, Nedelišće), 1645 (Ruše nearby Maribor) etc, more historic data on schools (primarily church schools) are from 18th century. Research of these should focus on school infrastructure development, as well as on application of laws, based on comparative research of school systems in civic and military parts of Podravina multiple-bordered region. We could study an increase in school attendance and literacy, and the efforts and methods of growth of educationl systems. We should also analyse the language of documents, and compare education under the church wing to the state-provided education.

19. Legal system in between Hungarian and Austrian law

We should process differences in application of different legal systems of Hungarian and Austrian law, as well as the influence it had on different social structures.

20. Wars, military organizations and Military Border defense systems in Podravina multiple-bordered region

This research should, among other things, make a comparison of different defense systems existing in Podravina multiple-bordered region. The studies here should compare Military Border systems within the Hapsburg and the Ottoman Empires along rivers Drava and Mura. Also, it should process relations between areas (and human societies and settlements) in immediate vicinity or inside Military Border defense systems, with rear areas and vice-versa. Besides, it should be researched how military reorganization influenced a choice of work, occupation and interrelations (i.e. friendships, conflicts), on building of settlements etc.

21. Kultura i običaji Podravskog višegraničja

Proučavanje običaja je započelo još početkom 20. stoljeća a na temelju uputa koje je načinio Antun Radić kao tajnik Matice hrvatske. Ono što je do danas objavljeno od strane stručnih etnografa ili pučkih pisaca-sakupljača već je znatan opus koji se ne može zanemariti u traženju obrazaca ili izvora za ponašanje pojedinih društvenih skupina. Bogati opus narodnih pjesama, kola i priča, koje često imaju svoje izvorište u kulturama drugih naroda i koje su se ukorijenile na ovom prostoru, plijene pažnju etnomuzikologa već više desetljeća, ali bi trebali biti predmet istraživanja povjesničara, koji u njima mogu naći elemente prožimanja, upoznavanja, stvaranja nove šire kulture, ili jednostavno preuzimanja tuđih vrijednosti kao svojih, s time da postoje i obratna kretanja, tj. davanja sebe drugima. Kulturna baština ovog kraja je ogromna i vrlo bogata, ali još nije spoznata ili barem prepoznata kao općeeuropska, a svakako srednjoeuropska vrijednost. Istražili bi se jedinstvo i razlike u narodnoj kulturi, vjerske i regionalne razlike, prenošenje narodne kulture, tradicionalni oblici, poklade, mitovi i običaji. Posebna bi se pozornost dala mijenjama u narodnoj kulturi i društvenim promjenama.

22. Kulturno-povijesni spomenici u Podravskom višegraničju

Ova istraživanja bi obuhvatila proučavanje postojeće kulturno-povijesne materijalne baštine (npr. upravne građevine, obiteljske građanske i seoske kuće, dvorce, kurije, perivoje, crkvene i vojne objekte itd.), ali i onaj dio materijalne baštine koji više ne postoji (npr. utvrda Novi Zrin, mauzolej Zrinskih u Šenkovcu, Streza itd.). Dio istraživanja bi se morao provoditi na izvornom pisanim i slikovnim materijalu, a dio na terenu. Ova istraživanja su posebno zanimljiva jer u proučavanju materijalnih tragova otkrivaju međuodnose i prvenstveno kulturne

21. Culture and customs of Podravina multiple-bordered region

Studies of customs started in early 20th century, based on guidelines made by Antun Radić, who was secretary of Matica hrvatska at the time). What has been published until today by professional ethnographers or plebeian writers (collectors) is quite an opus, which cannot be neglected in search of a pattern and origins of behaviour for a certain social group. A rich opus of folk tale, songs, dances, often originating in cultures of other nations, rooted in this region, bring attention of ethnography and musicology experts for decades, but should also be subjects of research by historians too, who could find elements of penetration, introduction and creation of a new, wider culture, or simply taking over other nations' values as their own, with retrograde effect of giving own culture to others. Cultural heritage of this region is vast and very rich, yet not fully researched or recognized as a wholesome European culture, of Central European values. Research should probe into unity and differences in popular culture, religious and regional differences, traditional culture and its various forms, carnivals, myths and customs. Special attention should be paid to changes in popular culture and social changes.

22. Cultural - historical monuments in Podravina multiple-bordered region

This research should cover studies of existing cultural-historical material heritage (i.e. administrative buildings, urban and rural family homes, castles, manors, parks, church and military buildings, etc.), as well as that part of material heritage that no longer exists (i.e. fort of Novi Zrin, Zrinski mausoleum in Šenkovec, Streza etc.). A part of research should be conducted over the original written and visual material, a part in field work. This research is particularly interesting in studies of material leads, providing an insight into interrelations between cultural spheres of

utjecaje unutar Podravskog višegraničja, ali i izvan ovog prostora.

23. Marginalne skupine i Podravsko višegraničje

Pri tome je posebno zanimljiv svijet marginalnih skupina u vezi s migracijama stanovništva. Ova istraživanja bi se osim pokušaja definiranja i klasifikacije marginalnih i isključenih, bavila i institucijama društvene prevencije.

24. Epidemije, bolesti, glad, poplave, potresi i požari u Podravskom višegraničju.

Ovim istraživanjima obuhvatile bi se one pojave koje su negativno djelovale ne samo na stanovništvo nego i na prostor u kojem ono živi.

25. Zadruge i urbarialni odnosi - promjene u zakonodavstvu i svakodnevnom životu seljaštva do sredine 20. stoljeća

Dio agrarnog stanovništva je živio u zadrugama, a do sredine 19. stoljeća su važili urbarialni odnosi. U ovim bi se istraživanjima osim promjena u zakonodavstvu obradile promjene koje su se odvijale u svakodnevnom životu seljaštva. Težište istraživanja bi bilo usmjereno na 19. i na početak 20. stoljeća.

PROBLEMI PRISTUPA POVIJESTI PODRAVSKOG VIŠEGRANIČJA

U prostoru Podravskog višegraničja povijest imperijalnih sustava, kao i srazovi imperijalnih zbilji, interesa itd., imaju svoju vlastitu povijest, koju je u mnogim gledištima i danas, s više inovacijskih pristupa, moguće izvoditi na marginama povijesti samoga tog prostora pa čak i (uvjetno) neovisno o njemu. Međutim, povijest Podravskog višegraničja je prije svega povijest ljudskih zajednica u tome prostoru u sociokulturnom ili bilo kome drugom smislu, s bilo koje strane granica ili preko svih granica u mjeri kojoj su one same

influence in Podravina multiple-bordered region, but outside this region too.

23. Marginal groups and Podravina multiple-bordered region

Particularly interesting world of marginal groups is related to population migrations. This research should try to define and classify marginal and other excluded groups, and probe into institutions of social prevention.

24. Epidemics, diseases, hunger, flooding, earthquakes and fires in Podravina multiple-bordered region

This research should cover these phenomena, which have negative, adverse effects not only on population, but on the regions they affected.

25. Co-operatives and urbiar relations - changes in legislation and everyday life of peasants up to mid 20th century

A part of agrarian population lived in co-operatives and up to mid 19th century urbiar relations were in place. This research, apart from changes in legislation, should cover everyday life of peasants. A focus should be placed on 19th and early 20th century.

PROBLEMS OF DIFFERENT APPROACHES TO HISTORY IN PODRAVINA MULTIPLE-BORDERED REGION

In the area of Podravina multiple-bordered region, the history of imperial systems, as well as their conflicts, different interests etc., have a history of their own; even today; it's possible to view it from several viewpoints or with innovative approaches, on the margins of history of the very region, sometimes even without considering the region itself (conditionally). Yet, the history of Podravina multibordered region is, above all, the history of human settlements in this region in socio-cultural and any other sense of the word;

pounutrene u njihovoј svakodnevici do razine "trivialnosti".

KOMPARATIVNA HISTORIJA PODRAVSKOG VIŠEGRANIČJA

Povijest Podravskog višegraničja nužno je istraživati metodama komparativne historije. Prošla zbilja Podravskog višegraničja s bilo kojega njezina civilizacijskog i kulturnog gledišta ima svoja vlastita obzorja. Ona se suočava s istim pitanjima na različite načine, no važno je međusobno ih uspoređivati. Imajući na umu razvojne mogućnosti suvremene svjetske historiografije, izvjesno je da je primjena komparativnih metoda mnogostruko otvoren izazov. U Europi ima vrlo različitih tromeđa, odnosno četveromeđa itd. Svaka od njih je na neki način poseban slučaj, ali svaka već svojom strukturalnom složenošću u dugom povijesnom trajanju, neizbjježno uključuje iskustva i pojave koji su usporedljivi. Većina europskih višemeđa nastaje u imperijalnim srazovima dugog trajanja, ali da bi neki prostor uistinu postao prostorom višemeđe, nužno je da ga prirodna sredina, socio-ekonomske i sociokulturne strukture i integriraju i dezintegriraju. Sve te višemeđe su toliko strukturalno složene da u europskom ranom novom vijeku svaki konflikt na njima ima bilo izravno bilo neizravno dalekosežne europske posljedice ili pak izbjegavanje konflikt-a na njima ima dalekosežne posljedice za one etnonacionalne zajednice koje neko višegraničje dijeli. U tom smislu u povijesti višemeđa uvijek se pojavljuju neka temeljna pitanja europske povijesti, bar u europskim obzorjima, a time se povećava mogućnost primjene komparativnih metoda.¹³ Tome cilju nastoji, u skladu s mogućnostima, doprinijeti i časopis

either side of the border(s), across and beyond all borders, to the levels of borders' "trivialities" in everyday life of inhabitants here.

COMPARATIVE HISTORY OF PODRAVINA MULTIPLE BORDERED REGION

History of Podravina multiple bordered region must be researched by using methods of comparative history. the past history of this region from any view, either civilizational, cultural or any other, has its own horizons. It confronts with the same questions in different ways, however, it's important to compare them all the time. Having in mind new possibilities in development of contemporary world historiography, it's obvious that use of comparative methods provides a multitude of open challenges. There are many different triborders, four-borders etc. Each of them is a unique, separate case of its own, yet each with its structural complexity in a long historic period unavoidably includes experiences competeley comparable. Most European multiple borders were formed in imperial conflicts of considerable length, yet in order that some regions indeed become a multiple-bordered region, it takes its natural environment, socio-economic and socio-cultural structures to integrate and disintegrate. All these mutliple-bordered regions are so much structurally complex, that in European New Era times each conflict in such a region would, either directly or indirectly, inflict long-lasting consequences in Europe; or, avoiding conflicts in such a region would ultimately mean long-term consequences for those ethnic communities, who share the region with others. In this respect, history of multiple-bordered regions has always had some key issues of European history, at least in Europe's own view, expanding possibilities to apply a comparative method.¹³ Our

¹³ D. Roksandić, *Triplex Confinium*, Prilozi, 30, str. 43-61. Engleska verzija je dostupna na <http://www.ffzg.hr/pov/zavod/triplex/goalstc.htm>.

D. Roksandić, *Triplex Confinium*, Prilozi, 30, str. 43-61. English version is available at <http://www.ffzg.hr/pov/zavod/triplex/goalstc.htm>.

za multidisciplinarna istraživanja "Podravina".¹⁴

UMJESTO ZAKLJUČKA - POVIJEST PODRAVSKOG VIŠEGRANIČJA: IZAZOV PREKO GRANICA TRADICIONALNIH DISCIPLINA

Na ovaj način shvaćena povijest Podravskog višegraničja je u mnogome "transdisciplinarna", a to znači, s jedne strane, da ne može biti svedena na bilo koju pojedinačnu tradicionalnu historiografsku disciplinu. S druge strane, ona nužno mora koristiti metode i istraživačke mogućnosti niza disciplina, od historijske demografije, historijske geografije, sociokulturne historije, historijske antropologije, ruralne i urbane historije, vojne historije pa sve do ekohistorije itd. Pri tome su potrebna izvođenja čitavog niza mikrohistorijskih istraživanja koja će na malom prostoru i u iskustvu razmjerno malih ljudskih zajednica otkrivati iznimnu kompleksnost povijesnih zbivanja i trajanja. Za razliku od mikrohistorije usmjerene na istraživanje razmjerno homogenih ljudskih zajednica mikrohistorija Podravskog višegraničja je već u ishodištu usmjerena na istraživanje razmjerno ili izrazito heterogenih ljudskih zajednica. Ako one to i nisu u socio-ekonomskom smislu, onda to moraju biti u sociokulturnom ili socioreligijskom smislu. Nema pojedinačnih disciplina u humanističkim i društvenim znanostima koje bi mogle apsorbirati ovakvo mnogostranu problematiku. Zato je u ovim istraživanjima nužno staviti težište na "velike teme", koje će s jedne strane biti dovoljno reprezentativne za problematiku u cijelini, a s druge dovoljno inovativne u otvaranju mogućnosti za čitav niz interdisciplinarnih istraživanja.¹⁵ Veći dio materijalne i duhovne baštine koja je nastajala

"Podravina" scientific magazine for multidisciplinary research, in its own limited scope, aims at achieving this.¹⁴

INSTEAD OF A CONCLUSION - HISTORY OF PODRAVINA MULTIPLE-BORDERED REGION: A CHALLENGE BEYOND LIMITS OF TRADITIONAL DISCIPLINES

This side of Podravina multiple-bordered history is in many ways a "transdisciplinary" one: on one hand, it means that it cannot be levelled to any individual, traditional historiographic discipline; on the other hand, as a rule it must use methods and research possibilities found in a number of disciplines, from historical demography, h.geography, socio-cultural history, historical anthropology, rural and urban history, military history - all the way to environmental history, etc. With that, we need to perform a number of micro-historic research studies, which will try to discover (in relatively small space, in the experiences of relatively small human communities) extremely complex history of events. Unlike micro-history, targeting relatively homogenous human communities, micro-history of Podravina multiple-bordered region is -from the start - aimed at research of relatively, or extremely heterogenous human communities. If such communities are not that in socio-economic sense, then they must be so in socio-cultural or socio-religious sense. Here we don't have individual disciplines in humanistic or social studies that could absorb such a complex issue. This is why in this research we need to focus on "great topics" of high importance to represent the problem in its entirety; on the other hand, issues innovative enough to start a whole series of multidisciplinary researches.¹⁵ Most parts of material and intellectual heritage that

¹⁴. Časopis je u Koprivnici 2002. pokrenula današnja izdavačka kuća "Meridijani". Do sada je objavljeno 8 brojeva.

The magazine was started in 2002 in Koprivnica by a publishing house "Meridijani". Until now, they have published 8 volumes.

¹⁵. D. Roksandić, *Triplex Confinium*, Prilozi, 30, str. 43-61.

tijekom prošlih stoljeća na prostorima Podravskog višegraničja, danas predstavlja važni dio kulturno-povijesne osnovice ovoga područja pa će i ova istraživanja imati potencijalnu praktičnu primjenu u njihovoj eventualnoj revitalizaciji i revalorizaciji.

existed throughout the past centuries in Podravina multiple-bordered region; today it represents an important part of cultural-historical foundations of this region; therefore, this research will have a practical value and application in its possible revitalization and/or revaluation.

Podravsko višegraničje sredinom 17. stoljeća (M. Stier)

PROTUREFORMACIJA U SJEVEROZAPADNOJ HRVATSKOJ

THE COUNTER-REFORMATION IN NORTHWESTERN CROATIA DIE GENUGREFORMATION IN NORD-WESTLICHEN KROATIEN

Daniel Patafta

Pomorski i povijesni muzej Hrvatskog primorja Rijeka
Muzejski trg 1
Rijeka
daniel-trsat@net.hr

Primljeno / Received: 29. 09. 2005.

Prihvaćeno / Accepted: 20. 11. 2005.

Rad ima dvije pozitivne recenzije

UDK/UDC 262.2 (497.5)

Pregledni rad

Reviews

SAŽETAK

Kao odgovor na širenje lutherova protestantizma i svih ostalih reformacijskih pokreta, nastalih uslijed teškog stanja Katoličke crkve početkom XVI. stoljeća, javila se protureformacija. Temelji ujednačenom protureformacijskom djelovanju udareni su na Tridentskom koncilu koji je ujedno dao i poticaj za duhovnu i moralnu obnovu Katoličke crkve izraženu u baroknoj umjetnosti. Sustavna protureformacija na području banske Hrvatske započinje dolaskom Jurja Draškovića na mjesto zagrebačkog biskupa dodatan poticaj dobiva vjerskim zakonskim aktima Hrvatskog sabora čiji je krajnji cilj bio gušenje svakog traga protestantizma u Hrvatskoj. Gušenju protestantizma u Hrvatskog uvelike je pridonio odgojno-obrazovni i misijski rad crkvenih redova od kojih se na tome polju najviše istaknuo isusovački red. Svestarnim protureformacijskim djelovanjem do polovice XVII. stoljeća provedena je potpuna rekatolicizacija naselja sjeverozapadne Hrvatske zahvaćenih reformacijom, kao što su Varaždin i Koprivnica. Specifičan državno-pravni položaj Međimurja, kao i simpatizerstvo njegovih gospodara Zrinskih prema protestantizmu, otežavao je provođenje protureformacije u tome kraju. Društveno-političke i vojne prilike na području habsburških zemalja početkom XVII. st. dovesti će do pojačanog protureformacijskog djelovanja na području cijele Srednje Europe te će uslijed takvih okolnosti i Juraj IV. Zrinski prijeći na katolicizam. Iako će rekatolicizacija Međimurja biti provedena relativno uspješno u pojedinim naseljima, kao što je Legrad, protestantizam nikada nije iskorjenjen.

Ključne riječi: reformacija, protureformacija, Tridentski koncil, Juraj Drašković, crkveni redovi, isusovci, Varaždin, Koprivnica, Međimurje, Zrinski, hrvatski vjerski zakon

Key words: Reformation, Counter-Reformation, Trident Council, Juraj Drašković, Church orders, Jesuits, Varaždin, Koprivnica, Međimurje, Zrinski, Croatian religious law

Hauptwörte: die reformation, die gegenreformation, das Tridentinische Konzil, Juraj Drašković, das geistliche orden, die jesuiten, Varaždin, Koprivnica, Međimurje, Zrinski, das kroatische religiöse Geretz

I.

Teško stanje Katoličke crkve krajem 15. i početkom 16. stoljeća kao i različiti reformatorski pokreti koji su se javljali unutar Crkve tijekom srednjeg vijeka, doveli su početkom 16. stoljeća do reformacije. Kao pokret reformacija je nastala unutar Katoličke crkve, prožeta novim idejama i pogledom na svijet koji su iznjedrili humanizam i renesansa. U početku reformacija je težila za obnovom Crkve da bi vrlo brzo od zahtjeva za reformom prerasla u pokret reformacije i sve se više udaljavala od Katoličke crkve dok s njom nije potpuno raskinula.

Kao odgovor na reformaciju ubrzo je uslijedio i odgovor pojedinaca i crkvenih institucija koje su ostale vjerne katoličkoj tradiciji i papinstvu, kojemu je s vremenom reformacija počela negirati autoritet i primat, pozivajući se na "autoritet Svetog pisma" i zastupajući Husovo učenje¹ da "Crkva ima samo jednog vođu - Krista."² Ovaj pokret poznat je u historiografiji pod nazivom protureformacija, dok katolički pisci i povjesničari češće koriste termin "katolička obnova." Pojam protureformacija počela je u XIX. stoljeću upotrebljavati protestantska historiografija kao naziv za sva ona nastojanja i mjere što ih je Katolička crkva poduzimala u XVI. i XVII. stoljeću kako bi suzbila širenje lutherova protestantizma i svih ostalih reformacijskih pokreta.³ Katolička obnova puno je širi pojam nego protureformacija jer osim što obuhvača sva protureformacijska nastojanja Katoličke crkve, pod njim se podrazumjeva i proces duhavno-moralnog preporoda i obnove unutar Crkve, koji započinje u vrijeme širenja reformacije a puni zamah dobiva nakon Tridentskog koncila, a zahvatiti će i one zemlje u kojima reformacija nije imala nikakvog jačeg učinka.

Katolički povjesničar August Franzen kaže da je "zov za reformom unutar crkve sve snažnije odjekivao; nabujao je na kraju poput snažne oluje i uzbudio golemi reformni pokret unutar i izvan Crkve", reformacija je "samo izraz te crkvene težnje za reformom", dok je katolička obnova "unutrašnji crkveni reformni prodor", kojemu je trebalo duže da se pojavi "ali je bio jednako silan."⁴

Za početak reformacijskog djelovanja uzima se datum 31. listopada 1517. kada je Martin Luther na vrata wittemberske dvorske kapele izvjesio "Devedesetpet teza protiv oprosta" među kojima je bilo i dosta zahtjeva za reformom Crkve. S vremenom se Luther počeo udaljavati od katoličkog crkvenog nauka da bi 25. prosinca 1520. uslijedio i definitivan raskid Luthera sa katoličkom crkvom nakon što je javno spalio bulu pape Lava X. *"Exurge Domine."* Tada Luther započinje svestranu reformacijsku aktivnost, prevodi Bibliju na njemački jezik, piše spise koji će ubrzo ostati temeljni spisi reformacije, sastavlja crkvene katekizme, revidira melanchtonovu "Augsburšku vjeroispovjest" (1530.) i organizira Evangeličku crkvu.⁵ Na periferiji lutherovog

¹ Jan Hus, (o. 1371., Husinec - 6. VII. 1415., Konstanz), češki vjerski reformator koji je u svojim propovijedima na narodnom jeziku oštro osuđivao zloupotrebe klera i laicizaciju crkve. S vremenom je Hus počeo zastupati učenje Johna Wycliffea, engleskog reformatora čije je učenje Crkva već ranije osudila kao heretičko, što je posebno dočlo do izražaja u njegovom teološko-polemičkom spisu *De Ecclesia*. Papa Aleksandar IV. 1409. proglašio je Husa heretikom, a prački nadbiskup ga je izopčio iz crkve. U svome nauku Hus se zalagao za vraćanje crkve na prvotne apostolske i biblijske temelje, negirao je papinu supermaciju i zagovarao najvišu vlast koncila u crkvi, osuđivao je laicizaciju crkve i neka druga disciplinska i organizatorska pitanja koja su odudarala od službenog nauka Crkve. Jan Hus je kao heretik javno spaljen na lomači tijekom crkvenog koncila u Konstanzu &. VII. 1415. godine.; "Opća enciklopedija Jugoslavenskog leksikografskog zavoda", svezak 3., Zagreb 1977., str. 538.-539.

² Franjo ŠANJEK, "Kršćanstvo na hrvatskom prostoru", Zagreb 1996., str. 349.

³ "Opća enciklopedija Jugoslavenskog leksikografskog zavoda", svezak 6., Zagreb 1980., str. 661.; "Hrvatski enciklopedijski rječnik", Zagreb 2002., str. 847. i 1068.

⁴ August FRANZEN, "Pregled povijesti Crkve", Zagreb 1988., str. 253.

⁵ F. ŠANJEK, n. dj., str. 349.

naučavanja nastaju radikalniji oblici reformacije anabaptisti i zwinglijevci, dok pikardijac Jean Calvin u Ženevi utemeljuje Prezbiterijansku crkvu, koja od njemačkog reformatora preuzima nauk o predestinaciji.⁶

Augsburški vjerski mir iz 1555. godine označio je definitivni raspad jedinstva kršćanskog zapada.⁷ Njime je sankcionirana podjela Njemačkog carstva na protestantske i katoličke države uz primjenu načela "Cuius regio, illius religio", tj. da se podanici moraju prilagoditi religiji vladara.⁸ Ovo načelo postati će uskoro općeprihvaćeno načelo reguliranja vjerskih pitanja u europskim zemljama, s iznimkom Francuske i Ugarske.⁹

II.

Kao odgovor na reformaciju vrlo brzo uslijedila je reakcija katoličkih teologa i pristalica katoličke crkvene tradicije i nauka. Već na samom početku lutherovog reformacijskog djelovanja suprotstavio mu se teolog Johannes Eck, sam papa Lav X. osudio je lutherove teze i spise, dok je car Karlo V. pokušao na razne načine izmiriti katolike i protestante u Njemačkoj i spriječiti širenje protestantizma u one svoje zemlje koje reformacija još nije zahvatila.¹⁰ Sve do Tridentskog koncila suzbijanje reformacije bilo je neuđednačeno i svodilo se na pojedince i predstavnike pojedinih društvenih ili crkvenih institucija.

U prosincu 1545. godine započeo je s radom crkveni koncil u Tridentu, njegovo ostvarenje bilo je teško i zamršeno, ali je koncil ipak započeo s radom.¹¹ Koncil je sazvao papa Pavao III.¹², ozbiljno uznemiren prodiranjem protestantizma u Italiju, papa je nastojao da koncil što prije započne s radom.¹³ Rad koncila odvijao se s prekidima u tri perioda od 1545. do 1563. godine. Zaključci koje je donio koncil udarili su temelje protureformacijskom djelovanju kao i temelje unutarcrkvene obnove. Na koncilu su doneseni zaključci kojima se trebala uspostaviti pokolebana disciplina u katoličkom kleru, donesene su odredbe o osnivanju škola za svećenike, formulirano je katoličko učenje o dogmama i sakramentima, utvrđen je rimski katekizam za poučavanje u katoličkoj vjeri, sastavljen je "Popis zabranjenih knjiga" i sl. Zaključke koncila i dogmatske definicije potvrdio je papa Pio IV. i proglašio ih "Professio fidei Tridentina" (Tridentinska vjeroispovijest).¹⁴

⁶ Predestinacija, (lat. predestinare: unaprijed odrediti, preodrediti, preodredba), učenje o preodređenju odabranih za vječno blaženstvo ili prokletstvo. Jean Calvin je zastupao "apsolutnu predestinaciju" koju je tumačio kako je Božjom providnošću sve unaprijed određeno (preodređeno), svaka pojedinost u čovjekovu osobnom i društvenom životu. Calvin je ističe kao središnju istinu čitave vjere.; Jean Boisset, "Protestantizam", Zagreb 1999., str. 231.; "Opća enciklopedija Jugoslavenskog leksikografskog zavoda", svezak 6., Zagreb 1980., str. 607.

⁷ A. FRANZEN, n. dj., str. 161.

⁸ F. ŠANJEK, n. dj., str. 356.

⁹ U Francuskoj će kralj Henrik IV. "Nanteskim ediktom" 1598. osigurati francuskim protestantima (hugenotima) građansku toleranciju. "Nanteski edikt" će 1685. dokinuti kralj Luj XIV. I protjerati protestante iz Francuske.; "Povijest svijeta", Zagreb 1990., str. 455. i 478.

¹⁰ Karlo V. Habsburg (1500.-1558.), unuk njemačkog cara Maksimilijana I. (1459.-1519.) i sin španjolske kraljice Ivane Lude i Filipa Lijepog Habsburškog. Vladao je Španjolskom i njezinim prekomorskim kolonijama, Nizozemskom, Burgundijom, Napuljskim kraljevstvom u južnoj Italiji i na Siciliji, austrijskim zemljama i Würtembergom a 1519. izabran je za cara Svetog Rimskog Carstva.; Neven BUDAK, Mario STRECHA, Željko KRUŠELJ, "Habsburzi i Hrvati", Zagreb 2003., str. 31.

¹¹ Hubert JEDIN, "Crkveni sabori", Zagreb 1997., str. 100.-131.; A. FRANZEN, n. dj., str. 257.-261.

¹² Pavao III. (papa od 1534.; 1468.-1549.), pravim imenom Alessandro Farnese, smatra se inauguatorom protureformacije, 1540. potvrdio je isusovački red, ekskomunicirao je engleskog kralja Henrika VIII.; "Opća enciklopedija Jugoslavenskog leksikografskog zavoda", svezak 6., Zagreb 1980., str. 346.

¹³ H. JEDIN, n. dj., str. 107.

¹⁴ Isto, str. 113.-129.

Usporedno s Tridentinskim koncilom traje i obnova katoličkih crkvenih redova, koje je reformacija iznutra i izvana najsnažnije potresla. Veliki doprinos i veliki zamah protureformacijskom djelovanju dati će isusovački red, osnovan 1540. godine, čiji će se pripadnici istaknuti u misijskom radu na područjima zahvaćenim reformacijom i u procesu katoličke obnove. Neizbrisiv trag isusovci će ostaviti na području školstva i obrazovanja, u diplomaciji, politici, umjetnosti i književnosti.¹⁵

Tridentski koncil dao je jasno razgraničenje katoličke vjerske nauke od nove protestantske, dao je novo unutarcrkveno osvještenje i stvorio temelje za katoličku obnovu i protureformacijsko djelovanje.¹⁶

III.

Lutherov i Calvinov reformacijski pokret za povratak evanđeoskom idealu zajedništva i njihovo zauzimanje za narodni jezik u Crkvi podudaraju se sa stoljetnim nastojanjima crkve u Hrvata, što je nesumnjivo bio poticaj širenju reformacije na području današnje Hrvatske. Unatoč navedenim činjenicama i tome što je hrvatska reformacija dala nekoliko istaknutih duhovnih lica, protestantizam nije uhvatilo dubljeg korijena u Hrvatskoj.¹⁷

Relativno kasni prodor reformacije u Hrvatsku i solidan prijevod Biblije i liturgijskih tekstova koje Hrvati posjeduju još iz ranijih razdoblja uvelike su onemogućavali širenje reformacije. Širenju reformacije nisu pogodovale niti tadašnje društveno-političke prilike u Hrvatskoj. Tijekom XV. i XVI. stoljeća Hrvatsko kraljevstvo izgubilo je većinu svojih teritorija, na jugu je Mletačka Republika prigrabila najveći dio hrvatske jadranske obale i otoka dok su na istoku Osmanlije širili svoju vlast na području Like, Krbave, Bosne i Slavonije, da bi u drugoj polovici XVI. stoljeća došli do granica tadašnje Zagrebačke županije.¹⁸

Na područje mletačke Istre i Dalmacije luteransko-evangelicički protestantizam prodire iz Trsta, Kranjske i Koruške, ali je zbog djelovanja ogranka mletačkog "Sant' Uffizio dell' inquisitione generale romana" reformacija u ovim krajevima sasjećena u korijenu. Reformacija je u mletačkim krajevima ostala ograničena na izrazito tanak sloj intelektualaca iz kojega će proizaći najpoznatija imena hrvatske reformacije.¹⁹ Širenje reformacije u Rijeci poticao je i provodio gradski kapetan Franjo Barbo od Waxenstein, koji je potaknuo otvaranje protestantske škole u kojoj je protestantski učitelj podučavao na talijanskom i hrvatskom jeziku. Slom reformacije u Rijeci uslijedio je 1595. kada je pulski biskup Klaudije Sozomeno izdao oštре naloge o protjerivanju protestanata iz grada. Tada je dokinuto i bogoslužje na narodnom jeziku, jer se smatralo da ono pogoduje širenju protestantizma.²⁰

Protestantizam je na područje banske Hrvatske počeo prodirati 50-ih godina XVI. stoljeća iz dva smjera i u dva oblika. Iz Njemačke, Koruške i Kranjske dolazio je luteransko-evangelicički protestantizam dok je iz Ugarske dolazio kalvinistički oblik reformacije. U početku su protestantizam na području sjeverozapadne Hrvatske širili trgovci, njemački putujući propovjednici

¹⁵ Alain GUILLERMOU, "Isusovci", Zagreb 1992.; Miroslav VANINO, "Isusovci i hrvatski narod", svezak I. i II., Zagreb 1969.; Johann ANDRITSCH, "Die Universität Graz und der pannonische Raum", Mögersdorf 1998., Eisenstadt 1996.

¹⁶ A. FRANZEN, n. dj., str. 261.

¹⁷ F. ŠANJEK, n. dj., str. 350.

¹⁸ Rudolf HORVAT, "Povijest Hrvatske I.", Zagreb 1924., str. 215.-222.

¹⁹ Josip ADAMČEK, "Reformacija u hrvatskim zemljama", Susreti na dragom kamenu, Labin-Zagreb 1985., str. 61.-65.; Mio MIRKOVIĆ, "Matija Vlačić-Ilirik", Prva knjiga, Pula-Rijeka 1980.; F. ŠANJEK, n. dj., str. 351.

²⁰ J. ADAMČEK, n. dj., str. 63.-64.

i vojnici u vladarevoj službi, uglavnom s područja Njemačke i slovenskih zemalja, koje su do polovice XV. st. već dobrano bile zahvaćene reformacijom. Zagrebački biskup Šimun Erdödy 1534. izvješće papu Klementa VII. o pojavi luteranstva na području Zagrebačke biskupije da bi naredne 1535. godine sazvao sinodu zagrebačke biskupije na kojoj se raspravljalo o širenju protestantizma. Na samoj granici s Hrvatskom u Metlici nastalo je sredinom XV. st. snažno reformacijsko središte gdje su djelovali protestanatski propovjednici porijeklom iz Hrvatske. Među njima posebno se istaknuo Grgur Vlahović²¹ iz Ribnika, bivši suknar, koji je s velikom energijom propovijedao novu vjeru među Hrvatima. Vlahović je bio pozvan da propovijeda novu vjeru i među hrvatskim plemstvom i na njihovim posjedima, ostalo je zabilježeno da je propovijedao banu Petru Erdödyu, zagrebačkom biskupu Matiji Brumenu kao i brojnim hrvatskim plemićima.²² Među hrvatskim plemstvom pristalice nove vjere bili su moćni i utjecajni baruni Ungnadi, Krsto Grubar vlasnik Samobora, obitelj Tahy i knezovi Zrinski.²³ Važno središte protestantizma na području sjeverozapadne Hrvatske bio je Varaždin, čiji su feudalni gospodari varaždinske tvrđave bili barun Ivan Ungnad, zapovjednik Hrvatsko-slavonske krajine, i njegov sin Krištof. Protestantsko vjersko učenje toliko se proširilo u Varaždinu da su 1613. u gradski magistrat izabrani protestanti. U drugoj polovici XVI. stoljeća protestantizam se proširio i u Međimurju. Promicatelji reformacije u Međimurju bili su njegovi feudalni gospodari knezovi Zrinski. Juraj Zrinski Stariji (1549.-1603.) se od 1570. godine javno deklarirao protestantom te je iz Međimurja protjerao sve katoličke svećenike i doveo protestantske propovjednike dok je u Nedelišću 1571. osnovao protestantsku tiskaru, nakon propasti hrvatske protestantske tiskare u Urachu.²⁴ Od katoličkog clera u Međimurju jedino su ostali pavlini iz samostana Svete Jelene kod Čakovca.²⁵ Gotovo sva sela i trgovišta u Međimurju bila su zahvaćena reformacijom, osim sela Mačkovec nedaleko pavlinskog samostana, u svim bivšim katoličkim župama nalazili su se protestantski propovjednici, dok je od katoličkog clera jedino dvanaest pavlina iz navedenog samostana djelovalo po čitavom Međimurju.²⁶ Reformacija se proširila i u nekim graničnim gradovima, gdje su novu vjeru donijeli vojnici koji su bili smješteni u pograničnim vojnim utvrđenjima. U Koprivnici, koja se nalazila na samoj granici s Osmanskim Carstvom, 1579. spominje se protestantski propovjednik Ivan Šejbić. Izvori također spominju da su protestanti zauzeli napuštenu franjevačku crkvu kao i da su u Koprivnici izbjiali vjerski sukobi u kojima su sudjelovali njemački vojnici i građani Koprivnice.²⁷ Početkom rujna 1563. godine koprivnički gradski sudac piše zagrebačkom biskupu Franji Ergelju da su Nijemci (Nemci) provalili u župnu crkvu Svetoga Nikole te je župnik bio prisiljen služiti misu u franjevačkoj crkvi, u istom pismu on navodi da su zatim "prodecatori Lutheranszki" zauzeli franjevačku crkvu i dugo u njoj održavali svoje obrede.²⁸ U širenju protestantizma veliku ulogu odigralo je školstvo i tiskarstvo.

²¹ Grgur Vlahović, (Ribnik - 1581., Ljubljana), hrvatski protestantski propovjednik. Od 1559. širio je kao propovjednik reformaciju u Metlici i okolici te raspačavao hrvatske protestantske knjige. Propovijedao je na imanjima obitelji Erdödy, usko je suradivao sa hrvatskom protestantskom tiskarom u Urachu, za koju je preveo jedan dio Staroga zavjeta. Suradivao je na prijevodima S. Konzula i A. Dalmatina te recenzirao čirilične knjige i rukopise; "Znameniti i zaslužni Hrvati 925.-1925.", Zagreb 1925., str. 277.

²² Franjo BUČAR, "Širenje reformacije u Hrvatskoj u XVI. stoljeću", Vjesnik zemaljskog arhiva II., Zagreb 1900., str. 65.-67.

²³ J. ADAMČEK, n. dj., str. 68.

²⁴ Nataša ŠTEFANEC, "Heterik njegova veličanstva", Zagreb 2001.

²⁵ Franjo BUČAR, "Povijest reformacije i protureformacije u Međimurju i susjednoj Hrvatskoj", Varaždin 1913., str. 3-37.

²⁶ Ivan DAMIŠ, "Pavlini i pavlinski samostan Sveta Jelena kod Čakovca (1376.-1786.)", Zagreb 1990., str. 67.-69.

²⁷ Paškal CVEKAN, "Koprivnica i franjevcii", Koprivnica 1989., str. 64.-65.

²⁸ Franjo BUČAR, "Prilozi protestantizmu u Hrvatskoj u nadbiskupskom arhivu u Zagrebu", Vjesnik zemaljskog arhiva III., Zagreb 1900., dokument II. (T. I. (b) Nr. 31.), str. 193.-195.

Protestanti su svoje škole otvarali u svim naseljima gdje je bilo pristalica nove vjere gdje su se služili knjigama tiskanim u protestantskim tiskarama. Najvažniju takvu tiskaru za propagiranje protestantizma u Hrvatskoj utemeljio je 1561. u Urachu kod Tübingena barun Ivan Ungnad. Tiskara je radila do 1565. godine i u tome vremenu prevedeno je i tiskano 13 vjerskih knjiga, koje su sve tiskane glagoljicom, a osam od njih i cirilicom.

Najširu društvenu podlogu protestantizam je imao Međimurju i turskoj Slavoniji, gdje je uspio izgraditi i svoju crkvnu organizaciju. Osim djela hrvatskog plemstva reformaciju su prihvatili i mnogi građani u Varaždinu i Koprivnici, kao i seljaci na na vlastelinstvima čiji su gospodari pristajali uz reformaciju. Josip Adamček drži da je jedan od razloga zašto je hrvatsko plemstvo slabo pristajalo uz reformaciju taj što je sekularizacija crkvene desetine u XV. stoljeću uklonila jedan važan uzrok sporova između feudalaca i Crkve, kao i politički razlozi, tj. stalna osmanlijska opasnost i vojno-politička vezanost sa katoličkim Habsburzima.²⁹

IV.

U hrvatskoj historiografiji početkom organizirane protureformacije u banskoj Hrvatskoj uzima se postavljanje grofa Jurja Draškovića na mjesto zagrebačkog biskupa 1563. godine. Dolazak Jurja Draškovića na čelo zagrebačke biskupije poklapa se sa završetkom Tridentskog koncila na kojem je sam Drašković bio aktivni sudionik.³⁰ Drašković je odmah po dolasku na biskupsku stolicu počeo provoditi zaključke Tridentskog koncila i djelovati u cilju susbijanja reformacije i katoličke obnove u svojoj dijecezi. Tome je uveliko pridonijelo imenovanje Draškovića za hrvatskog bana 1567. godine, tako da je sve do 1578. godine Drašković objedinio u svojoj osobi dvije najvažnije funkcije u Hrvatskom kraljevstvu - ban i zagrebački biskup. Na temelju zaključka tridentskog koncila o osnivanju biskupijskih škola za svećenike, Drašković osniva u Zagrebu sjemenište za buduće svećenike zagrebačke biskupije koji će se odgajati u katoličkom duhu. Ova koncilска odredba bila je od velikog značenja za protureformacijsko djelovanje jer se njome sprječavao odlazak bogoslova na studij u inozemstvo gdje su neki od njih počeli pristajati uz reformaciju. Osim toga utemeljenjem sjemeništa nastojalo se intelektualno i moralno obnoviti kler, koji je primjerom životom i kvalitetnijim propovijedanjem trebao prednjačiti u stvaranju nove duhovne klime na području biskupije.³¹ Za Draškovićeva biskupovanja održane su tri dijecezanske sinode 1570., 1573. i 1574. na kojima su provedene različite mjere oko sređivanja stanja u zagrebačkoj biskupiji u duhu zaključaka tridentskog koncila. Na njima su iz redova klera isključeni svećenici koji su pristali uz reformaciju ili s njome simpatizirali, kao i oni svećenici koji su živjeli nećudorednim životom. Tom prilikom ekskomuniciran je župnik iz Belice u Međimurju Mihajlo Bučić zbog svog pristajanja uz reformaciju i tiskanja kalvinističke knjige koja je negirala stvarnu Kristovu prisutnost u sakramantu Euharistije. Zagrebački kanonik Đuro Trulja također je ekskomuniciran zbog svog simpatizerstva prema reformaciji i nećudorednog života. Kanonici Đuro Ivančić i Ladislav Krban

²⁹ J. ADAMČEK, n. dj., str. 67.

³⁰ Juraj Drašković, (1525.-1587.), biskup, kardinal i hrvatsko-slavonsko-dalmatinski ban. Godine 1557. postavljen je za pečujskog biskupa, nakon Tridentskog koncila 1563. postavljen je za zagrebačkog biskupa, da bi 1578. bio imenovan za biskupa u Györ-u i 1584. za kraljevskog namjesnika u Ugarskoj. U razdoblju od 1567. do 1578. Drašković obavlja dužnost hrvatskog bana a 1585. imenovan je kardinalom. U duhu nove ideje katoličkog jedinstva nastojao je privesti u uniju s katoličkom crkvom novoseljene pravoslavne krajišnike, dok je s druge strane nemilosrdno progonio protestante i uništavao protestantske knjige; "Znameniti i zasluzni Hrvati 925.-1925.", Zagreb 1925., str. 67.; "Opća enciklopedija Jugoslavenskog leksikografskog zavoda", svezak 2., Zagreb 1977., str. 219.; F. BUČAR, "Širene reformacije u Hrvatskoj", Vjesnik zemaljskog arhiva II., Zagreb 1900., str. 219.

³¹ F. ŠANJEK, n. dj., str. 352.

javno i pismeno su se morali odreći "grešnoga života", naime obojica su imali priležnice.³² Ovim mjerama trebalo je uređiti život katoličkog svećenstva u biskupiji kako bi se lakše stupilo u otvoreniju borbu protiv reformacije. Svoj protureformacijski rad Drašković je nastavio na području Gradišća kada je postao biskup u Györu.

Kao što je ranije spomenuto pristalice i simpatizeri reformacije u Hrvatskoj nalazili su se u redovima visokog plemstva, građanstva, posebice u Varaždinu i Koprivnici, u gradovima sa vojnom posadom iz njemačkih zemalja, te manje među seljaštvom. Iako je ostala ograničena na manji broj pripadnika i simpatizera, reformacija je ipak uspjela obuhvatiti sve slojeve tadašnjeg hrvatskog društva, pa čak i neke svećenike.

Proces protureformacije u Hrvatskoj započet u drugoj polovici XVI. stoljeća, u vrijeme biskupovanja Jurja Draškovića, nastaviti će se duboko u XVII. stoljeće. Svoj najveći zamah protureformacija u Hrvatskoj dobiti će početkom XVII. stoljeća, nove društveno-političke prilike u habsburškim naslijednim zemljama i Ugarskoj uvelike će se odraziti i na protureformacijske prilike u Hrvatskoj. Aktivnije protureformacijsko djelovanje habsburških vladara započinje dolaskom Rudolfa II. (1552.-1612.). Obrazovan i odgojen u Španjolskoj, vladar se zalagao za katoličku vjeru tako da se tada po njegovim zemljama počinje širiti red isusovaca, glavnih nositelja katoličke obnove.³³

Papa Pavao III. 1540. godine bulom *"Regimini militantis ecclesiae"* odobrava rad Družbe Isusove, kao novog crkvenog reda koji uz osnovnu vjersku funkciju - obranu vjere i suzbijanje krivovjerja u duhu Tridentskog koncila - razvija i intenzivnu djelatnost na širokom kulturnom, umjetničkom i znanstvenom planu. Važnu ulogu u vjerskoj obnovi imali su vjersko-misionarski, s nadasve odgojnoprosvjetiteljski rad, za koji se Družba jasno opredjelila odmah nakon osnutka.³⁴ Svoj školski sustav isusovci su izgradili na knjizi *"Ratio studiorum"*, temeljen na Ciceronovu, Aristotelovu učenju te djelima Sv. Tome Akvinskog, svoj definitivan oblik dobiti će pod upravom generala reda Claudia Aquavive te će tijekom naredna dva stoljeća neprijeporno dominirati na tlu zapadne civilizacije.³⁵

Na poziv nadvojvode Karla II. Habsburškog isusovci 1573. godine osnivaju u Grazu gimnaziju, koja 1586. prerasta u sveučilište. Sveučilište je postalo filozofsko-teološka ustanova s ciljem da se na njemu u katoličkom duhu obrazuje i odgoji vrsan svećenički i intelektualni sloj. Ono je također trebalo pokazati kršćansko jedinstvo u katolicizmu suprotstavljajući ga protestantizmu najžešćim mjerama.³⁶ Do kraja XVI. stoljeća Sveučilište u Grazu će prerasti u centar i jezgru rekatolicizacije Unutarnje Austrije i cijele susjedne regije, posebno Ugarsko-hrvatskog kraljevstva.

I drugi članovi habsburške kuće uspješno su provodili reformaciju, nadvojvoda Ernest je u Beču iskoristio sukob melanhtonovaca i vlačičevaca i uspješno proveo reformaciju, dok je nadvojvoda Ferdinand u Tirolu i vojnom silom zatvarao ionako malobrojne protestantske crkve, pa je tamo protureformacija polučila najveći uspjeh.³⁷ Na području Ugarske rekatolicizaciju počinje provoditi nadbiskup ostrogonski i primas Ugarske kardinal Petar Pázmány, koji će najveću pažnju polagati na osnivanje katoličkih škola i visokih učilišta. Za mađarske klerike u Beču osnovati će kolegij nazvan po njemu "Pazmaneum", a 1616. isusovci će u Trnavi na njegov

³² F. BUČAR, "Širenje reformacije...", str. 220., podatke preuzeo iz: Maksimiljan Vrhovec, "Constitutiones synodales ecclesiae zagrabiensis", Zagreb 1803.

³³ BUDAK-STRECHA-KRUŠELJ, n. dj., str. 63.-64.

³⁴ Marica BALABANIĆ-FAČINI, "Sjaj isusovačke baštine u Rijeci", Rijeka 1993., str. 9.

³⁵ M. VANINO, n. dj., str. 36.

³⁶ J. ANDRITSCH, n. dj., str. 194.

³⁷ BUDAK-STRECHA-KRUŠELJ, n. dj., str. 65.

poziv osnovati kolegij koji će 1635. prerasti u sveučilište. Ono će ubrzo postati važan centar za odgoj i obrazovanje budućih katoličkih svećenika i intelektualaca s područja Ugarsko-hrvatskog kraljevstva.³⁸

Ubrzo nakon utemeljenja reda isusovci dolaze i u naše krajeve gdje počinju voditi široku protureformacijsku djelatnost. Svoje škole otvaraju u svim važnijim gradskim centrima na području Hrvatske koje postaju žarišta intelektualnog, kulturnog i religioznog života u duhu katoličke obnove. Društveno-političke prilike u Hrvatskom kraljevstvu i u zemljama habsburške krune do kraja XVI. stoljeća onemogućavale su provođenje protureformacije svim sredstvima, stoga se ona do tada uglavnom svodila na ekskomunikaciju svećenika koji su pristali uz reformaciju, stegovne mjere protiv svećenika koji su nedolično živjeli ili simpatizirali reformaciju, protjerivanje protestantskih propovjednika gdje god je to bilo moguće i spaljivanje protestantskih knjiga. Dolaskom na vlast Ferdinanda II. (1578.-1637.) društveno-politička i vjerska situacija na području srednje i zapadne Europe uvelike će se promjeniti i dati novi impuls protureformaciji. Odlučan u zaštiti katoličke vjere i Crkve Ferdinand II. 1598. naređuje istjerivanje protestanata iz Graza i započinje s nasilnom i uspješnom rekatolicizacijom Unutrašnje Austrije, Koruške, Kranjske i Štajerske, krajeva čiji su zemaljski sabori bili čvrsto u rukama protestanata.³⁹ Uspjesi vojske katoličke Lige na početku Tridesetogodišnjeg rata i pobjeda nad češkim protestantima u bitki na Bjeloj gori 1620., nakon koje je provedena nasilna rekatolicizacija Češke, udarili su temelje apsolutizmu na području habsburških zemalja.⁴⁰ Promjena odnosa početkom XVII. stoljeća odrazila se i u Hrvatskoj. Ugarski sabor je 1604. godine zatražio vjerske slobode za hrvatske protestante, kralj Rudolf je u potvrdi saborskih zaključaka dodao članak kojim je protestantima u Hrvatskoj zanijekao te slobode. Članak je izazvao negodovanje u Ugarskoj, dok je s hrvatske strane, koja se smatrala bedemom katolicizma u Rudolfovim zemljama, članak izazvao oduševljenje i "besmrtnu zahvalnost" vladaru koji je stao u obranu katolicizma.⁴¹ Hrvatski sabor je tada donio još oštiri vjerski zakon, kojim je u hrvatskim zemljama jedinom dopuštenom vjerom priznata samo katolička vjera. Vladar je taj zakon potvrdio 1608. godine. Zagrebački biskup Nikola Stjepanović 1602. javno zabranjuje čitanje protestantskih knjiga i zapovijeda pobijanje protestantskog nauka. Zaključak Hrvatskog sabora iz 1604. godine pokrenuo je hajku protiv protestantskih propovjednika u Hrvatskoj, mnogi od njih prisiljeni su napustiti zemlju i skloniti se u strane zemlje ili na imanja grofova Zrinskih. Na saborskoj sjednici od 13. svibnja 1613., na kojoj je smjenjen varaždinski gradski magistrat jer su većinu u njemu činili protestanti, jednoglasno je potvrdio sve prijašnje zaključke o protestantima.

Da bi se što uspješnije suzbila reformacija na području sjeverozapadne Hrvatske 1607. godine u Zagreb su pozvani isusovci koji tu otvaraju školu, ona 1662. prerasta u akademiju. U Varaždinu, jakom protestantskom centru u Hrvatskoj, isusovci 1636. otvaraju školu, u Koprivnicu se 1603. vraćaju franjevci, protureformacijsku djelatnost u Međimurju provode pavlini, a 1659. iz istoga razloga u Čakovec dolaze franjevci. U svrhu protureformacijskog djelovanja franjevci dolaze u Karlovac i Samobor.

Vjerske i političke prilike u Međimurju bitno su se razlikovale od onih u drugim djelovima zagrebačke biskupije. Teritorijalno Međimurje se tada nalazilo u sastavu ugarske županije Zalad i politički nije potpadalo pod vlast hrvatskog bana i Sabora, dok je u vjerskom pogledu ulazilo u

³⁸ Kvetoslava KUČEROVA, "Trnavsko sveučilište i njegovo mjesto u kulturnim kontaktima s Hrvatima", Spomenica Ljube Bobana, Zagreb 1996., str. 113.-114.

³⁹ J. ANDRITSCH, n. dj., str. 195.

⁴⁰ BUDAK-STRECHA-KRUŠELJ, n. dj. Str. 72.

⁴¹ Isto, str. 67.

sastav zagrebačke biskupije, time niti vjerski zakon Kraljevine Hrvatske iz 1608. nije mogao biti protegnut na taj kraj u kojem je na snazi bio ugarski vjerski zakon koji je protestantima dozvoljavao slobodu vjeroispovijesti. Zagrebački biskupi su u svome protureformacijskom djelovanju posebnu važnost iz tog razloga pridavali Međimurju. Povoljne prilike za rekatolicizaciju Međimurja nastupile su smrću Jurja III. Zrinskog, gospodara Međimurja koji je tu i uveo reformaciju, njega je naslijedio sin Juraj IV. Zrinski. Iako odgojen kao protestant Juraj IV. Zrinski je uslijed novonastalih okolnosti na području habsburških zemalja 1623. godine prešao na katolicizam.⁴² Tomu je vjerojatno pridonijelo i njegovo imenovanje za hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog bana 1622. godine te je morao podlijeći hrvatskom vjerskom zakonu. Vrijeme prelaska Jurja IV. na katolicizam poklapa se sa pojačanom protureformacijskom djelatnošću na području habsburških zemalja gdje se svim sredstvima uspješno potiskuje reformacija i provodi rekatolicizacija. U razdoblju od 1637. do 1661. godine većina međimurskih župa oduzeta je protestantima i vraćena katoličkom župnicima.⁴³ Proces rekatolicizacije Međimurja trajao je sve do 1677. godine, te se godine spominje protestantski propovjednik u Čakovcu koji je iste godine i protjeran iz grada, 1641. godine biskup Vinković moli bana Nikolu Zrinskog da protjera protestantskog propovjednika iz Turnišća.⁴⁴ U Legradu se protestantska zajednica usprkos svim pritiscima održala do danas. Nazivan u izvorima "gnjezdом luterana" Legrad je zbog svoga specifičnog geografskog položaja na granici prema Osmanlijama i vojnog značenja za obranu Hrvatske i Međimurja bio donekle privilegiran od strane Zrinskih, te su protestanti u Legradu mogli opstati usprkos svim pritiscima od strane crkvene i svjetovne vlasti. U izvorima se spominje da je u Legradu još 1680. postojala protestantska crkva i protestantski učitelj. Nakon edikta o toleranciji iz 1781. spominje su u Legradu 1792. protestantski učitelj i preko 400 protestanata, uglavnom Mađara.⁴⁵

Suzbijanje reformacije u Koprivnici započinje 1604. godine kada biskup Šimun Bratulić traži od nadvojvode Ferdinanda da odstrani iz grada protestantskog propovjednika, koji djeluje pod zaštitom tamošnjeg vojnog zapovjednika. Godine 1636. u grad se vraćaju franjevci koji zatiru svaki trag protestantizma u Koprivnici.⁴⁶

U Zagrebu su tragovi reformacije suzbijeni u vrijeme biskupa Benedikta Vinkovića, godine 1601. preobraćen je kalvin Benedikt Blažeković, godine 1614. obraćeno je javno 14 zagrebačkih građana a godine 1618. njih 10, od kojih je jedan pripadao pokretu anabaptista. Bučar navodi izvor u kojem stoji da su preobraćenici "*obraćeni stranom javnim, stranom privatnim nagovorom.*", što može značiti da je na njih bilo javno bilo privatno bio vršen pritisak da se probrate na katoličku vjeru.⁴⁷ Tome je sigurno pridonosio i hrvatski vjerski zakon kao i dolazak isusovaca u Zagreb.

Najduže se protestantizam uspio zadržati u Varaždinu, u njemu je u vrijeme žestoke protureformacije 1613. godine izabran magistrat u kojem su protestanti činili većinu. Zato i ne čudi što su u tome gradu djelovala tri katolička crkvena reda koja su se u to vrijeme istaknula u suzbijanju reformacije franjevci, kao propovjednici i pastoralni radnici, isusovci, koji su držali školu i sestre ursulinke, koje su se posvetile odgoju i obrazovanju djevojaka. Odgoj i obrazovanje u katoličkom duhu s jedne strane i progoni te konfiskacija imovine s druge strane pridonijeli su

⁴² F. BUČAR, "Povijest reformacije i protureformacije...", str. 40.

⁴³ Stanko JAMBREK, "Hrvatski protestantski pokret od XVI. do XVII. stoljeća", Zaprešić 1999., str. 283.

⁴⁴ Isto, str. 100.; F. BUČAR, "Povijest reformacije i protureformacije...", str 49.

⁴⁵ F. BUČAR, "Povijest reformacije i protureformacije...", str . 63.

⁴⁶ S. JAMBREK, "Hrvatski protestantski pokret...", str. 91.

⁴⁷ F. BUČAR, "Povijest reformacije i protureformacije...", str . 44.

iskorjenjivanju protestantizma u Varaždinu, koji prožet duhom katoličke obnove postaje barokni biser sjeverozapadne Hrvatske.

U siječnju 1689. kralj Leopold je izdao pismeni nalog banu Nikoli Erdödyu da pomogne biskupu Aleksandru Mikuliću makar i silom iskorijeniti protestantizam na području Zagrebačke biskupije pridržavajući se zakonskog članka 16. kraljevine prema kojemu se niti jedan protestant (*heretik*) ne smije naseliti, kupiti ili posjedovati kuću i ostala dobra na području kraljevine. U tu svrhu sazvao je biskup Mikulić 1690. biskupsku sinodu, koja je u dugom članku sinode zaključila kako se biskup mora kod kralja zauzimati da se protestantizam posve iskorjeni u zagrebačkoj dijecezi i preko Drave, kao i u krajevima pod osmanskom vlašću.⁴⁸

V.

Osim zakonskih akata i rekatolicizacije provođene silom, jedan od važnijih segmenata protureformacijskog rada bio je odgoj i obrazovanje u katoličkom duhu prožetom posttridentinskom obnovom. Na tome planu najviše se istaknuo isusovački red. Isusovci u Hrvatsku dolaze početkom XVII. st. i otvaraju svoje škole u Zagrebu, Rijeci, Varaždinu, Dubrovniku a nakon oslobođenja u Požegi, Osijeku i Petrovaradinu. U susjednim zemljama otvaraju nekoliko sveučilišta koja postaju rasadišta katoličke obnove hrvatskih zemalja. Tri sveučilišta svakako su odigrala ključnu ulogu u odgoju novog naraštaja svećenika i intelektualaca, sveučilišta u Grazu, Beču i Trnavi postala su rasadišta barokne kulture i znanja.⁴⁹ Sveučilište u Grazu imalo je veliko znanstveno, obrazovno, vjersko i kulturno značenje među Hrvatima u XVII. stoljeću. Svakako treba spomenuti da su na njemu kao profesori djelovali mnogi Hrvati dok je Mihael Šikuten četiri puta biran za rektora Sveučilišta. Na njemu su se obrazovali i mnogi pojedinci koji su na različite načine pridonijeli civilizacijskom napretku Hrvatske među kojima treba izdvojiti Jurja Križanića. U Grazu se školuju i članovi uglednih hrvatskih plemičkih obitelji Drašković, Erdödy, Frankopan, Keglević, Ratkay, Zrinski, Patačić, koji postaju nositelji novog kulturnog, znanstvenog i vjerskog napretka u Hrvatskoj prožetog katoličkom obnovom.⁵⁰ Uz sveučilišta isusovci vode i nekoliko zavoda za hrvatsku mladež u susjednim zemljama, 1580. osnivaju Ilirski kolegij u talijanskom Loretu, u rimskom kolegiju Germanicum-Hungaricum borave mladići iz sjeverne Hrvatske dok 1624. u Beču osnivaju Colegium Croaticum.⁵¹ Osim ovih kolegija koje osnivaju i vode isusovci u Bologni od 1553. do 1764. djeluje "Collegio Ungaro-Illirico di Bologna" osnovan za prihvatanje mladića koji dolaze na studij prava u Bolognu s područja zagrebačke dijeceze, tako da su upravitelji kolegija često ugledni zagrebački kanonici.⁵² Cilj isusovačkih sveučilišta bio je izobrazba vrsnog katoličkog svećeničkog i intelektualnog sloja koji će svojim djelovanjem imati velikog utjecaja na rekatolicizaciju područja iz kojih su došli. Takva potreba je u XVI. i početkom XVII. st. bila očita na području Ugarsko-hrvatskog kraljevstva. U cijeloj zemlji tada je bilo svega oko 300 katoličkih svećenika, od čega većina u Hrvatskoj. Od ukupno 166 škola u kraljevstvu 132 su bile protestantske a svega 32 katoličke.⁵³

⁴⁸ F. BUČAR, "Povijest reformacije i protureformacije...", str. 66.

⁴⁹ Kvetoslava KUČEROVA, "Trnavsko sveučilište i njegovo mjesto u kulturnim kontaktima s Hrvatima", Spomenica Ljube Bobana, Zagreb 1996.; Johann ANDRITSCH, "Die Universität Graz und der pannonische Raum", Mogersdorf 1998., Eisenstadt 1996.; Mijo KORADE, "Vjerski, odgojni i književni rad Družbe Isusove", Isusovačka baština u Hrvata, Zgareb 1992., str. 21-23.

⁵⁰ Zoran LADIĆ, "Studenti iz Hrvatske na sveučilištima u Grazu i Trnavi potkraj 16. i u 17. st.", Zbornik radova "Isusovci u Hrvata", Zagreb 1992., str. 249.

⁵¹ M. KORADE, n. dj., str. 23.

⁵² "Annali del Collegio Ungaro-Illirico di Bologna 1553.-1764.", Bologna 1988.

⁵³ J. ANDRITSCH, n. dj., str. 200.

Osim odgoja i obrazovanja u katoličkom duhu jedan od važnijih segmenta suzbijanja reformacije i njezinih posljedica kao i obnove vjerskog života bile su pučke misije. Nedostatak klera, učitelja i škola, vjersko neznaje, nepismenost, materijalno i duhovno siromaštvo stanje je kakvo isusovci zatiču u hrvatskim krajevima, u onima pod turskom vlašću kao i u onima pod vlašću hrvatskog bana. Upravo je takvo stanje bilo dobra podloga za širenje reformacije. U XVI. i XVII. st. potaknut tridentinskom reformom misijski rad se razmahao do velikih dimenzija u kojemu su sudjelovali mnogi crkveni redovi dok je najprepoznatljiviji bio rad isusovaca. Tome je doprinjeo i veliki angažman generala isusovačkog reda Claudia Aquavive (1581.-1615.) koji je svojim okružnicama poticao na misionarski rad među običnim pukom.⁵⁴ Pučke misije bile su jedna novina isusovačke djelatnosti - jedan ili više svećenika obilazilo je sela i gradove nastojeći propovijedanjem, katehezom i dijeljenjem sakramenta obnoviti vjerski život, iskorijeniti loše navike kao i suzbiti svaki utjecaj reformacije, islama ili pravoslavlja na vjerski i društveni život katoličkog stanovništva krajeva koje su pohodili. Izvješća koja su slali sa svojih misijskih putovanja svome provincijalu ili samostanskom poglavaru vrijedan su i bogat izvor podataka o vjerskim, kulturnim, gospodarskim i društvenim prilikama hrvatskih zemalja u XVI. i XVII. stoljeću. Ova izvješća ujedno su i dragocjni izvor za poznavanje vjerskih prilika na području sjeverozapadne Hrvatske u XVII. stoljeću. Prema misijskom izvješću iz 1649. godine dva svećenika sa Sveučilišta u Grazu krenuli su u tzv. "Missio Illyrica" s namjerom da "dijele sakamente, vrše katehezu i propovijedaju sabranom puku" na na početku svoga puta dva su se mjeseca zadržali u Varaždinu gdje su uspješno obavili svoju misijsku djelatnost. U Varaždinu ne spominju nikakve krivovjerce⁵⁵ za razliku od Turnišća i Legrada u Međimurju gdje stoji da je većina stanovništva u Turnišću i dalje zaražena luteranskim krivovjerjem. Spominju da se u Turnišću nalazi i stara katolička crkva koju su protestanti devastirali i još je upotrebljavaju za svoja bogoslužja iako su grofovi Zrinski nedavno protjerali njihovog propovjednika. Za Legrad stoji da je do nedavno sav narod bio pristao uz krivovjerje "*populum fere totum haereseos*", dok se s vremenom dio stanovništva grada i okolice počeо vraćati u katoličku crkvu tako da sada katolici tvore većinu. U Legradu još uvijek djeluje protestantski propovjednik "*pseudopastor*", nadalje u izvoru stoji da se protestantsko stanovništvo Legrada razlikuje od Hrvata i drugih po tome što se služi njemačkim jezikom, znači da je protestantsko stanovništvo Legrada u to vrijeme njemačkog porijekla. Za svoga boravka u Legradu i Kotoribi misionari su svojim propovijedima uspjeli obratiti jedan dio luterana tih naselja dok su im drugi pružali otpor.⁵⁶ Nakon Međimurja prema izvješću svećenici su prošli na području Podravine naselja Kuzminec, Koprivnici, Ivanec i Drnje, zatim su otišli u Karlovac, Tounj, Oštarije, Ogulin, Slunj, boravili među Vlasima u Gorkom kotaru, u Metlici, Samoboru i Đurđevcu.⁵⁷ U izvješću nema podataka dali je u jednome od ovih naselja pronađen ijedan protestant, što samo po sebi kazuje da su se protestanti uspjeli održati do sredine XVII. st. samo u Međimurju. Na području Međimurja protestanti su krajem XVI. i početkom XVII. st. uspjeli izgraditi crkvenu organizaciju tako da je 1608. godine Međimurje spadalo pod drugi seniorat zaladske županije a pod četvrtu superintendenturu. Prelaskom Jurja IV. Zrinskog na katoličanstvo započinje postupna rekatolicizacija Međimurja. Protestantima se postupno oduzimaju župe u koje se dovode katolički župnici, u razdoblju od 1637. do 1661. luteranima su oduzete župe: Štrigova, Subotica, Selnice, Mursko Središće,

⁵⁴ M. VANINO, "Misijska izvješća XVII. i XVIII. vijeka", Vrela i prinosi - Zbornik za povijest isusovačkog reda u hrvatskim krajevima, br. 1., Sarajevo 1932., str. 107.

⁵⁵ Hereticus - krivovjerac, ovaj naziv se u izvorima XVI. i XVII. st. odnosi na pristalice protestantizma luteranskog ili kalvinističkog oblika.

⁵⁶ M. VANINO, "Misijska izvješća...", br. 1., str. 130.-134.

⁵⁷ Isto, str. 135.-139.

Prelog, Sv. Juraj, Turnišće, Mihajlovec, Nedelišće, Vinica, Sv. Martin, Belica, Sv. Marija i Sv. Vid.⁵⁸ Stoga u misijskom izvješću piše da je 1649. stanovništvo Turnišća još zaraženo luteranskom herezom i Zrinski tek nedavno protjerali protestantskog propovijednika, da je crkva još u namjeni protestantskog bogoslužja, što znači da je župa tek negdje oko 1649. vraćena katoličkoj crkvi i da je rekatolicizacija Međimurja vršena postupno. U obzir treba uzeti da su Zrinski i nakon prelaska na katolicizam i dalje simaptizirali s protestantizmom i pružali utočište protjeranim protestantskim propovjednicima. Također se ne može zaobići niti činjenica da isusovački misionari u svome izvješću ne spominju prisutnost protestanata u Varaždinu, Koprivnici i drugim naseljima u Podravini koja su obišli a u kojima je još početkom XVII. stoljeća bio veliki broj protestanata, posebice u Varaždinu. Tome je zasigurno pridonijela protureformacijska djelatnost crkvenih redova isusovaca, franjevaca i ursulinki u Varaždinu i franjevaca u Koprivnici, kojima je rad uvelike olakšavao hrvatski vjerski zakon iz 1604. godine, koji se u Međimurju nije mogao provoditi. Također je kontrola u većim naseljima kao što su Varaždin i Koprivnica i njihovim prigradskim naseljima bila puno stroža i razvijenija nego što je mogla biti u međimurskim selima. Ostaje činjenica da su jaki centri protestantizma u Hrvatskoj kao što su Varaždin i Koprivnica do polovice XVII. stoljeća bili potpuno katolički zbog uspješne protureformacijske djelatnosti crkvenih redova i društveno-političkih okolnosti u hrvatskom kraljevstvu koje nisu išle u prilog protestantima.

Izvješće iz 1655. spominje da se u Lendavi 300 Nijemaca obratilo s luteranske na katoličku vjeru te da ih mjesni župnik nije mogao poučavati u katoličkoj vjeri zbog toga što nije poznavao njihov jezik.⁵⁹ Misija izvješće iz 1668. spominje prisutnost "hereticorum" ili kako ih još nazivaju "acatholici" u Turnišću i Legradu. Za protestante u Turnišću zabiljeđeno je da govore mađarskim jezikom "idiomatis Ungarici" te da je dio njih preobraćen na katoličanstvo, dok se za Varaždin i u ovome izvješću ne spominje nikakva prisutnost protestanata u tome gradu.⁶⁰ Kasnija misijska izvješća spominju prisutnost protestanata još jedino u Legradu tako se u izvješću iz 1670. spominje veliki broj katolika koji su ranije bili protestanti i koji se sada poučavaju vjeri.⁶¹

Vjersko-misionarski rad Družbe isusove na području Hrvatske u XVII. stoljeću bla je precizno planirana djelatnost u svrhu obnove vjerskog i moralnog života krajeva u koje su odlazili. Što se tiče protureformacijskog djelovanja kroz pučke misije gledajući gradove i naselja koja su posjetili može se zaključiti da je njihova djelatnost bila usmjerna na ona naselja u kojima je u ranijim razdobljima protestantizam uživao šиру podršku, to se prvenstveno odnosi na Varaždin, Koprivnicu i pojedina podrvska sela te na međimurska naselja Turnišće, Legrad i Lendava, gdje se protestantizam zadržao najduže. Prema izvješćima u Varaždinu, Koprivnici i ostatku Podravine polovicom XVII. st. više nema protestanata, zbog protureformacijske djelatnosti crkvenih redova i vjerske politike Hrvatskog sabora, te se rad svećenika misionara ovdje svodio na propovijedanje, katehezu i dјeljenje sakramenata u svrhu obnove vjerskog života. U Međimurju je sredinom XVII. st. još uvelike zamjetna prisutnost protestanata, neke župe tek u ovo vrijeme postaju katoličke ali je stanovništvo i dalje skljono protestantizmu što svjedoči slučaj Turnišća i Legrada. Iz izvješća se može vidjeti da hrvatsko stanovništvo tih naselja u relativno brzo prelazi na katoličanstvo dok problemi nastaju sa mađarskim i njemačkim stanovništvom jer pojedini župnici

⁵⁸ S. JAMBREK, n. dj., str. 98.

⁵⁹ M. VANINO, "Misijska izvješća ..." br. 1., str. 155.

⁶⁰ M. VANINO, "Misijska izvješća XVII. i XVIII. vijeka", Vrela i prinosi - Zbornik za povijest isusovačkog reda u hrvatskim krajevima, br. 2., Sarajevo 1935., str. 55.-56.

⁶¹ Isto, br. 2., str. 59.- 60.

ne poznaju njihov materinji jezik te ih ne mogu poučavati u katoličkoj vjeri. Do kraja XVII. stoljeća u Turnišću i Lendavi više se ne spominju protestanti dok su se u Legradu održali do danas.

ZAKLJUČAK

Reformacija se na području banske Hrvatske pojavila sredinom XVI. stoljeća, iako nije uhvatila dubljeg korjena, zbog specifične društveno-političke situacije u kojoj se Hrvatska tada nalazila, uspjela je obuhvatiti sve slojeve tadašnjeg hrvatskog društva. Organizirano protureformacijsko djelovanje u Hrvatskoj započinje postavljanjem Jurja Draškovića za zagrebačkog biskupa. Kao sudionik Tridentskog koncila Drašković započinje provoditi mjere za suzbijanje reformacije i obnove u katoličkom duhu. Društveno-političke i vojne prilike na području habsburških zemalja početkom XVII. st. dovesti će do pojačanog protureformacijskog djelovanja na području cijele Srednje Europe. Uspješna rekatolicizacija austrijskih zemalja, veliki uspjesi protureformacije u Češkoj i Ugarskoj odraziti će se na vjerske prilike i u Hrvatskoj. Zakonski akti Hrvatskog sabora usmjereni protiv protestanata predstavljati će temelj za pravni progon protestanata na području banske Hrvatske. Protureformacijska djelatnost zagrebačkih biskupa, Hrvatskog sabora i banske vlade te crkvenih redova dovesti će do toga da će reformacija na području banske Hrvatske biti iskorjenjena do kraja XVII. stoljeća. Rekatolicizacija Međimurja započeti će tek krajem druge polovice XVII. stoljeća zbog njegovog specifičnog državno-pravnog položaja. Kao dio ugarske Zaladske županije na Međimurje se nisu mogli protegnuti hrvatski vjerski zakoni ali su zagrebački biskupi, pod čiju je jurisdikciju spadalo, nastojali svim silama provesti protureformaciju. Upravo je taj specifičan položaj Međimurja, kao i simpatizerstvo njegovih gospodara Zrinskih preme protestantizmu, otežavalo provođenje protureformacije u tome kraju. Iako će rekatolicizacija Međimurja biti provedena relativno uspješno u pojedinim naseljima, kao što je Legrad, protestantizam nikada nije bio iskorjenjen. Na gušenje reformacije u Hrvatskoj i obnovu u katoličkom duhu ponajviše su utjecali katolički crkveni redovi od kojih se najviše istaknuo isusovački red. Otvaranjem škola i zavoda, u kojima se odagajao i obrazovao novi svećenički i intelektualni sloj u duhu katoličke obnove, vjersko-misionarskim radom i znanstveno-političkim radom isusovački red ostavio je veliki i neizbrisivi na području sjeverozapadne Hrvatske na svim poljima ljudske djelatnosti u XVII. i XVIII. stoljeću.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Reformation in Banovina Kroatien, entwickelte sich in der Mitte des 16. Jahrhunderts ohne tiefere Wurzeln zu schlagen. Wegen der spezifischen gesellschaftlichen und politischen Situation in Kroatien, fasste die Reformation alle Schichten damaliger Gesellschaft. Die organisierte Gegenreformation begann, als Juraj Drašković Bischof von Zagreb wurde. Als Teilnehmer am Tridentinischen Konzil, begann Drašković die notwendigen Maßnahmen gegen die Reformation und Erneuerung im katholischen Sinne durchzuführen. Am Beginn des 17. Jahrhunderts führte die gesellschaftlich-wirtschaftliche und Militärsituation in der Habsburgermonarchie verstärkter Gegenreformation im ganzen Mitteleuropa zu. Die gesetzlichen Akten des kroatischen Landtages stellten die Grundlage für die rechtliche Achtung der Protestanten in Kroatien dar. Die Gegenreformation der Zagreber Bischöfe, des kroatischen Landtags, der damaligen Regierung und der geistlichen Orden, verursachten, bis zum Ende des 17. Jahrhunderts,

die Austilgung der Reformation im damaligen Kroatien. Die Rekatholisierung in Međimurje begann erst am Ende des 17. Jahrhunderts, wegen seiner spezifischen staatlich - rechtlichen Situation, und Neigung seiner Herren Zrinski zum Protestantismus. Obwohl die Rekatholisierung in Međimurje mancherorts, wie in Legrad, auch erfolgreich durchgeführt wurde, wurde Protestantizmus auch nie vernichtet. Im 17. und 18. Jahrhundert liessen die Jesuiten durch Eröffnung von Schulen und Instituten für neues Priesterstand und Intellektuellen, durch religiöse, missionarische, wissenschaftliche und politische Tätigkeit, eine große und unlöscharbare Spur im nord-westlichen Kroatien hinter.

Prostor sjeverozapadne Hrvatske nakon završene protureformacije krajem 17. stoljeća (G. Cantelli)

VOJSKA NA PTUJU OD 16. STOLETJA DO 1918

ARMY IN PTUJ FROM THE 16TH CENTURY UNTIL 1918

DAS MILITÄR IN PTUJ VOM 16. JAHRHUNDERT BIS 1918

Mr. sc. Nataša Kolar

Pokrajinski muzej Ptuj

Muzejski trg 1

SI- 2250 Ptuj

Slovenija

zgodovina-muzej.ptuj@siol.net

Primljeno: 04. 10. 2005.

Prihvaćeno: 20. 11. 2005.

Rad ima dvije pozitivne recenzije

UDK/UDC 94 (497.5-35-04)

Pregledni rad

Reviews

POVZETEK

Prispevek predstavlja Ptuj kot obmejno obrambno postojanko v času turških vdorov, od 18. stoletja do 1918 pa vlogo vojaških enot, predvsem pionirskega bataljona, ki je imel svojo garnizijo na Ptiju in je bil tesno povezan z reko Dravo, saj je redno vadil na zgornjem in spodnjem vadbišču ob reki ter postavljal pontonske mostove ob različnih dogodkih (elementarne nesreče, popravilo mostu čez Dravo, različne vojaške predstavitve).

Ključne riječi: Ptuj, Drava, vojska, obramba, vojaštvo

Key words: Ptuj; Drava; Army; Defence; Military Forces

Na obrambnem področju je bil Ptuj v 16. stoletju pomembnejši od Maribora. Bil je osrednja trdnjava na Dravskem polju, imel je tudi vlogo obmejne obrambne postojanke. V petdesetih letih 16. stoletja so začeli italijanski gradbeniki pod vodstvom družine dell' Allio večja utrdbena dela na Ptiju (mestno obzidje¹). Za vlade nadvojvoda Karla I., so začeli utrjevalna dela na grajskem kompleksu, predvsem na jedru gradu in južnem ter vzhodnem platoju. Dela sta vodila deželna gradbena mojstra superintendent Francesco Teobaldi in Salustio Peruzzi.

Italijanska gradbeno-utrdbena dela so končali na Ptiju do leta 1580, dokončno pa so jih sklenili leta 1588 z zidavo trinadstropne proviantne hiše štajerskih deželnih stanov. Od 1751 do 1860 je bila stavba last vojaške invalidske uprave, nato so se nastanili v njej vojaki. Vojaška uprava je prizidala okoli leta 1760 ob sedanji Slomškovi ulici trakt z oficirskimi stanovanji; imenovali so jo Mala invalidska hiša ali Mala kasarna, ki so jo podrli leta 1905.

Reka Drava je bila v preteklosti pomembna prometna pot. Od vseh štajerskih rek ima najdaljšo plovno tradicijo.² V času zgodnjega kapitalizma je doživelu trgovina po Dravi svoj razcvet. Iz Beljaka so po Dravi vozili proti Mariboru, Ptiju in proti Ogrski svineti, živo srebro, železo in

¹ O poteku obzidja piše Ferdinand Raisp v *Pettau, Steiermarks älteste Stadt und ihre Umgebung*, Graz ,1858, 27. Od mogočnega mestnega obzidja, ki so ga začeli postopoma rušiti v prvi polovici 19. stoletja, je ohranjen okrogli stolp ob Dravi (danes Miheličeva galerija). Kako pa je potekalo mestno obzidje, pa lahko vidimo le na franciscejskem katastru Ptuja iz leta 1824. (op. av.)

² O plovbi po reki Dravi na ptujskem območju pišem v članku Nataša Kolar, Plovba po Dravi od antike do 20. stoletja, v: Ptuj, včeraj-danes:jutri, Ptuj 12., 13. 11. 1992, 43

Franciscejski kataster Ptuja iz leta 1824, na katerem vidimo potek mestnega obzidja
(Arhiv Slovenije, Franciscejski kataster, mapa I, št. 463)

njegove izdelke. V 16. stoletju so omejili zaradi turških vdorov trgovino z Ogrsko, kljub temu je Ptuj obdržal svoje mesto pri trgovini z velikimi razdaljami. Drave niso uporabljali za prometno pot samo v mirnodobnem času, temveč tudi v obdobju vojn s Turki. Namesto z običajnim prevozom po cestah, so po Dravi prevažali s šajkami³ vojsko, proviant, orožje in strelivo. Šajke so rabile za prevoz vojske ter tudi za zvezo med poveljstvom in vojsko. Bile so zelo hitre po reki navzdol. Med letoma 1684 in 1687 so prepeljali po Muri in Dravi na leto 300 splavov in šajk s približno 3000 do 4000 ton provianta in vojnega materiala na operacijska območja vzhodno od Virovitice in Siklosa.⁴

V sredini 17. stoletja je grozila Štajerski zopet turška nevarnost. Ponovno so morali utrditi trdnjave ob obmejnih krajih, med njimi je bil tudi Ptuj. Utrdbojni sistem, ki so ga zgradili v 16. stoletju, je bil v tem času že zastarel. Leta 1657 je naročil maršal Montecuccoli svojemu glavnemu inženirju Martinu Stieru izdelavo novih načrtov za preureditev obmejnih trdnjav. Za posodobitev le-teh je uporabil zvezdast sistem, ki pa ni bil nikoli uresničen. Čeprav teh načrtov niso uresničili, je dal mestni sodnik in župan Franc Guffante spomladis leta 1664 popraviti mestno obzidje.

Ptujski meščani so nosili prvič orožje za varovanje mesta in države pod županom Guffantem. Bili so tako navdušeni in zavzeti, da so jim bile odveč 4 kompanije, ki jih je poslal Montecuccoli

³ Šajke (nemško Platten - plitvica, čoln) so imele obliko pontona; bile so okoli 10,5 m dolge in 5 m široke ter imele okoli 1,3 m visoke stranske stene iz 2,5 cole (okoli 6,5 cm močne mostnice). Krmarilo jih je po štiri do pet mož in so jih lahko vozili po reki navzdol; glede na svojo velikost so imele nosilnost od 5 do 10 ton. Othmar Pickl, Mur und Drau als Verkehrswege nach den Südosten, v: Mednarodni kulturnozgodovinski simpozij Modinci 1977, Maribor 1977, 237

⁴ Ibidem. 238.

za okrepitev varovanja mesta in jih niso spustili v mesto. Tak primer se je ponovil leta 1704, ko se je branil Ptuj pred Kruci. Cesar Karl VI. je dovolil 5. marca 1739⁵ meščanom in rokodelcem, da so se urili v uporabi orožja pod vodstvom vojske. Sčasoma se je razvil iz te enote meščanski konjeniški korpus. Leta 1788 se je preimenoval v uniformiran lovski korpus. Z leti je dobila enota bolj vojaško naravo. Ptujski meščanski korpus je bil razpuščen leta 1837.⁶

V 18. stoletju so bili na Dravskem in Ptujskem polju trije veliki vojaški vadbeni tabori, ki sta jih imeli notranjeavstrijska in hrvaška vojska. Prve vojaške vaje so bile 1750 v bližini Turnišča, obiskala jih je tudi cesarica Marija Terezija. Vodil jih je general Karl Freyherr von Kheuel. Druge so bile leta 1786 na prostoru med Zgornjo Hajdino in Ravnim poljem. General topništva Peter de Langlois je poveljeval šestnajstim bataljonom. Pet tednov so vadili v vseh vojaških veščinah. V začetku junija 1786 je obiskal cesar Jožef II. vojaške vaje. Največje, tretje, so bile poleti 1787 na zgornjem Ptujskem polju. Tudi na teh manevrih je bil poveljujoči general topništva Peter de Longlois iz Gradca. Sodelovalo je 17.000 vojakov. Do začetka avgusta 1787 so se pripravljali z vajami na vojno s Turki, ki se je začela 9. februarja 1788.⁷

Cesar Franc I. je predpisal leta 1817 novo razdelitev nabornih okrožij. Slovenska Štajerska je postala naborno okrožje za 47. pehotni polk, ki je imel vojašnice v Mariboru, na Ptiju in v Celju. S teh območij so bili tudi vojaki. 24. novembra 1824. leta je prišel na Ptuj 9. lovski bataljon. Tu je imel svojo štabno postajo in garnizijo. Od leta 1824 je bilo mesto naborna postaja za 9. bataljon in od 1849 tudi iz 9. bataljona izhajajoči 20. lovski bataljon.

V revolucionarnem letu 1848 so ustanovili Ptujčani, kljub vojaški posadki v mestu, 23. marca nacionalno gardo za ohranjanje zakonitega miru in reda ter za varovanje oseb in lastnine. Štela je 233 mož. Jeseni 1848 je bil v mestu tudi armadni korpus grofa Lavala Nugenta, ki je štel 8000 mož in je imel 13 topov. Ptuj je ostal v tem letu vojaško zelo pomemben. Močna vojaška posadka v mestu in okolici je potrebovala veliko oskrbo ter za njo tudi veliko upravo. Zato je bila ptujska podružnica mariborskega oskrbovalnega skladišča povišana v glavno oskrbovalno skladišče. Njej so bile začasno podrejene podružnice oskrbovalnega skladišča v Radgoni, Ljutomeru in Ormožu.⁸

V tem času je doživel Ptuj še drugo vojaško igro posebne vrste. Hrvaško-Slavonska- "Landsturmcolona", ki je bila sestavljena iz petih bataljonov mejnih pehotnih polkov št. 1 – 6, 10 in 11, je štela 14.300 mož in imela šest topov, je prenočila od 20. na 21. oktober 1848 na Dravskem polju. Bila je pod vodstvom generalmajorja Theodorovicha. Poročevalec (E.) piše v "Sloveniji",⁹ da so imeli vojaki red in da so pošteno plačali prehrano. Hudo so trpeli zaradi hladnih noči in dežja. Poročevalec je v tem prispevku zelo kritiziral Ptujčane, saj so se po njegovem kot "neprijatelji Slavljanov" pokazali tudi pri Hrvatih, ker jim niti za denar niso želeli dati kruha ali pa so ga morali zelo draga plačati. Pri nekaterih pekih in mesarijih je moral Hrvat plačati polovico ali še več čez navadno ceno. Drugače je bilo v mestu že čez nekaj dni. Za vojaki generalmajorja Theodorovicha je prišel 1. novembra 1848 na Ptuj serezanski hrvaški krajišniški korpus z 813 možmi in 8 oficirji. Kakor poroča Grazer Zeitung¹⁰, so hrvaški vojaki izrabili

⁵ ZAP, Simon Povoden, Bürgerliches Lesebuch I., 1821, 205.

⁶ O sestavi, članilih in dogodkih povezanih z meščanskim konjeniškim korpusom piše ptujski kronist. Raisp, 1858, 194 - 203.

⁷ O velikih vojaških manevrih na Dravskem in Ptujskem polju v drugi polovici 18. stoletja piše S. Povoden, 1821, 233 - 235, njegove zapise pa povzema tudi Raisp, 1858, 155, 158.

⁸ Raisp, 1858, 99.

⁹ Slovenija, 3. 11. 1848, list 36, 142 - 143.

¹⁰ Grazer Zeitung, 18. 11. 1848, št. 244.

gostoljubnost Ptujčanov in okoličanov. Ti so jih sprva lepo sprejeli, prenočili so v njihovih hišah, prav tako so jih nahranili, saj so bili po besedah njihovega komandanta že nekaj dni brez hrane. Že naslednji dan so postavili vojaki pretirane zahteve, ki so jim jih morali izpolniti, saj se je vsak varoval, da ne bi dražil to "orientalsko vojno ljudstvo", kot ga je imenoval poročevalec. Drugi dan so dobili vojaki sporočilo, da so dodeljeni opazovalnemu korpusu grofa Nugenta, kar pa so odklonili in izrazili željo, da bi spadali pod opazovalni korpus generala Dahlena v Varaždinu. Ker pa so se njihovi pogledi in mišljenja o tem razlikovali, so streljali po ptujskih ulicah drug proti drugemu in od časa do časa izvlekli tudi handžarje. Posledica teh neredov je bila, da so Ptujčani zaprli vse trgovine, njihov komandant pa je bil nemočen in jih je zapustil; vojaki so bili povsem razpuščeni, postali so v pravem smislu besede "*gospodarji mesta*", vendar svoje moči niso izkoristili in so v teku popoldneva zapustili mesto ter odšli proti Varaždinu. Ti dve hrvaško-slavonski vojaški enoti sta bili sestavni del hrvaško-slavonske vojske pod vodstvom bana Jelačiča in sta se tedaj vračali z Dunaja prek Ptuja na Hrvaško.

O novembrskih dogodkih na meji in v zaledju (Ormož, Velika Nedelja, Ptuj) piše Grazer Zeitung,¹¹ da je bil otok na Muri že en tened nezaseden, na njem ni bilo ne madžarskih in ne avstrijskih vojaških enot. Po višjem ukazu ga je moral zapustiti general Dahlen, ki je otok okupil, in se je nato utaboril z brigadami generalmajorja Schwartzena, Dietricha ter Theodorovitscha na obrežju Drave. Po mnenju poročevalca je bil ta umik bolj diplomatske kot strateške narave. General major Burits je še vedno taboril z eno brigado v Ormožu in v njegovi okolici, kjer so zgradili številne okope. Grof Nugent se je v tem času vrnil iz Gradca z brigado, ki je bila nastanjena na Ptiju in v njegovi okolici. V okrožnici,¹² ki jo je izdala 21. novembra deželna vlada, je bilo zapisano, da naj bi zaradi obrambe pred madžarskimi vdori v notranjost dežele zasedli iz vojaških razlogov grajski grič v Gradcu, grič in grad na Ptiju ter grad v Riegersburgu.¹³

O Nugentovi pomoči hrvaškemu obrambnemu korpusu v začetku meseca decembra sta pisala tako Grazer Zeitung¹⁴ kot Der Steierische Landbote.¹⁵ Ker so Ogri pri Legradu poskušali napraviti most čez Dravo, je krenil grof Nugent z vojsko v smeri Zavrča proti Varaždinu. Ko so Ogri premestili polovico mostu čez Dravo, je avstrijska vojska s hrvaške strani odprla zelo močan topovski ogenj ter ga razdejala, že narejen del mostu pa je odplaval po reki. Medtem je brigada Burits, katere predstraže so prodrle od Ormoža proti Ljutomeru, prišla na Ptuj ter od tu odkorakala proti Radgoni. 4. decembra 1848 se je vrnil iz Varaždina z rezervno brigado grof Nugent, ki je tudi odmarširal proti Radgoni. Poročevalec je sklepal iz tega, da je hrvaški korpus zopet prišel do otoka na Muri in bi bila zasedba štajerske meje temu v hrbet tako nepotrebna.

Mesto Ptuj je bilo od izbruha italijanskih in madžarskih nemirov v revolucionarnem letu 1848/1849 večna vojaška postojanka premikajočih se avstrijskih in hrvaških vojaških enot v eno ali drugo smer.¹⁶

Na Štajerskem dravskem območju je bil ptujski pristan ob mariborskem in ormoškem eden najpomembnejših. Vzdrževanje pristana je bilo stvar zemljiških lastnikov, ki so izterjevali pristaniško pristojbino. Na prostoru pristana so bile postavljene pristaniške čuvajnice, ki so imele nadzor nad pristanom.

¹¹ Grazer Zeitung, 1. 12. 1848, št. 257.

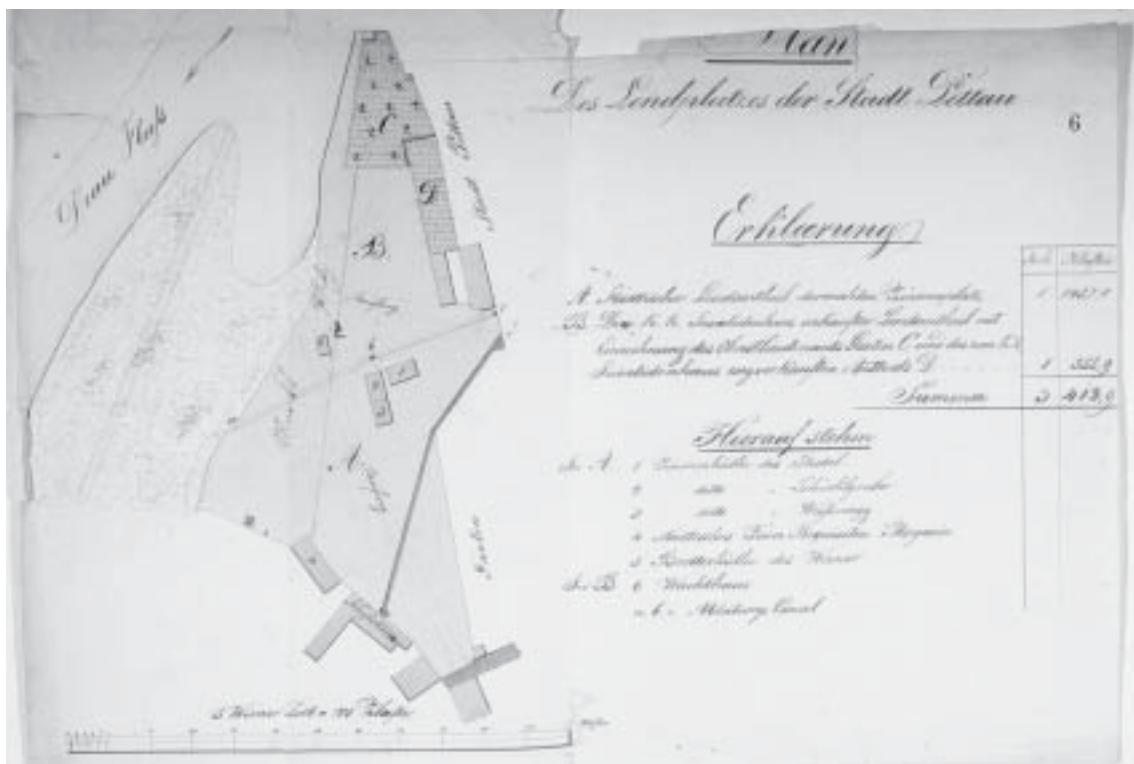
¹² Gatti, 1850, 228.

¹³ Pirchegger, 1934, 396.

¹⁴ Grazer Zeitung, 6. 12. 1848, št. 262.

¹⁵ StLA, Akte 1848, fasc 2; Der Steierische Landbote, 15. 12. 1848, N. 24, Graz, str. 187 .

¹⁶ Grazer Zeitung, 9. 12. 1848, št.255.

Načrt ptujskega mestnega pristana iz leta 1841 (ZAP, AMP, šk. 15)

Ptujska invalidska uprava¹⁷ je bila lastnica dela zemlje, na katerem je bil pristan. Iz zapisnika z dne 6. novembra 1845, ki je bil sestavljen po dogovoru med magistratom in splavarskim mojstrom Carlom Higerspergerjem in Johannom Hauswirtom, lahko razberemo, da je bil predmet pogovora varovanje obale reke Drave, predvsem tistega dela pristana, katerega lastnik je bila Invalidska uprava. Vojaška državna blagajna je postavila vojno brano že leta 1815. Z njenim vzdrževanjem je bilo povezanih letno veliko stroškov: leta 1845 na primer 461 goldinarjev CMZ. Iz vsebine zapisnika je še razvidno, da se je odločila generalna komanda Invalidske uprave za ohranjanje obalne varovalne brane, ki je trpela vsako leto zaradi priveza ladij, splavov in čolnov, ker so se ta plovila privezovala zelo tesno na kamnitih "talon" varovalnih bran. Ko so plovila odplula, so običajno izvlekla te "talone", nastalih odprtih pa nato niso več zaprli.¹⁸ Odločila se je, da bo naredila šest lastnih ladijskih privezov, kjer bodo lahko naložena plovila običajno pristajala. Z dovoljenjem gubernija pa bi tudi postavila opozorilne table, da se smejo plovila samo na teh privezih privezovati. Kdor bi bil proti oziroma se ne bi držal tega določila, bi bil dolžan plačati

¹⁷ Invalidska uprava na Ptiju je ustanovila leta 1751 cesarica Marija Terezija. S to ustanovo je želela pomagati mestu, da bi se gospodarsko zopet okreplil. V prvi polovici 18. stoletja so povzročile številne naravne nesreče, kuga in nazadajoča trgovina gospodarsko propadanje mesta. V mestu je nastanila garnizijo vojnih veteranov, 1752. leta pa je uvedla tudi Invalidska uprava zaradi nerедnosti v upravi. Invalidska uprava je imela v mestu pet stavb. Leta 1761 si je pridobila od ptujskega magistrata v svojo last polovico lenta za shranjevanje lesa in njegovo prodajo. To polovico lenta pa je 1857. leta prodala nazaj magistratu. Z odlokom cesarja Franca Jožefa je bila ukinjena 3. 9. 1860 Invalidska uprava.

¹⁸ ZAP - AMP, šk. 15., mapa 37, list 216.

denarno kazen v vrednosti 1 goldinar CMZ; polovico tega bi dobil Invalidski fond, drugo polovico pa ptujski špital.¹⁹

Ptujski pristan je obsegal zemljišče v velikosti 3 johov 412,9 kлаfter ($17.896,1 \text{ m}^2$). Med letoma 1761 in 1857 je bil razdeljen med dva lastnika, mestno občino, ki ji je pripadal del v velikosti 1 joh 1457 kлаfter ($8.462,4 \text{ m}^2$), in Invalidsko upravo, katere del je bil velik 1 joh 555,9 kлаfter. ($6.753,9 \text{ m}^2$). Načrt nam kaže to razdelitev: s črko A je označen mestni del pristana s tesališčem, s črko B pa pristan Invalidske uprave, ki je bil prodan mestni občini leta 1857. V tem delu sta označena še dva prostora: s črko C vrt nadporočnika in s črko D zemljišče, ki ga je Invalidska uprava prav tako prodala.

V drugi polovici 19. stoletja je prišlo zopet do političnih in geografskih sprememb v Evropi. Vojaški poraz Avstrije s Prusijo in z Italijo leta 1866 je imel vidne posledice v notranjopolitičnih razmerah habsburške monarhije. V sklopu spodnještajerskega 47. pehotnega polka so se na italijanskem bojišču vojskovale tudi dopolnilna vojaški posadki 9. in 20. lovskega bataljona ter 4. pionirski bataljon s Ptujom.²⁰ Februarja 1867 je bila uveljavljena dualistična ureditev monarhije. Prišlo je do številnih reform, med katerimi je bila tudi vojaška. Svoje naborno okrožje je imel 87. pehotni polk v Celju z okolico, na Pohorju, na Ptiju in v Ormožu. Ob tem polku je imel Ptuj še pionirje - inženirce.

Ptujski pionirski bataljon zaradi svoje značilnosti, bil je inženirski bataljon, ni sodeloval samo v vojnah, ampak je pomagal tudi pri elementarnih ali drugih nesrečah. Tako je odpotovala z vlakom 19. januarja 1877 2. stotnija 5. pionirskega bataljona v Zidani most, kjer je pomagala odstranjevati zemeljski plaz in skale, ki so bile med železniško progo in reko Savinjo. Vrnili so se 17. februarja 1877. Kombinirana pionirska kompanija je odpotovala 23. januarja 1878 z vlakom v Peč zaradi ledu na Donavi in nevarnosti poplave, vrnili so se 10. februarja. Že naslednje leto, 14. marca, je odšel oddelek 100 mož s pontoni pomagat reševat mesto Segedin zaradi poplave. Okolica Segedina je bila poplavljena tudi aprila 1881, tako je odšla tja pomagat 15. aprila pionirska skupina 150 mož s tremi oficirji z 20 pontoni. 9. novembra 1880 je bil v monarhiji hud potres. Čutili so ga tudi na Ptiju. Največ škode je bilo v Zagrebu. Zato je odšla I. pionirska kompanija 12. novembra 1880 pomagat odpravljati škodo v Zagreb.

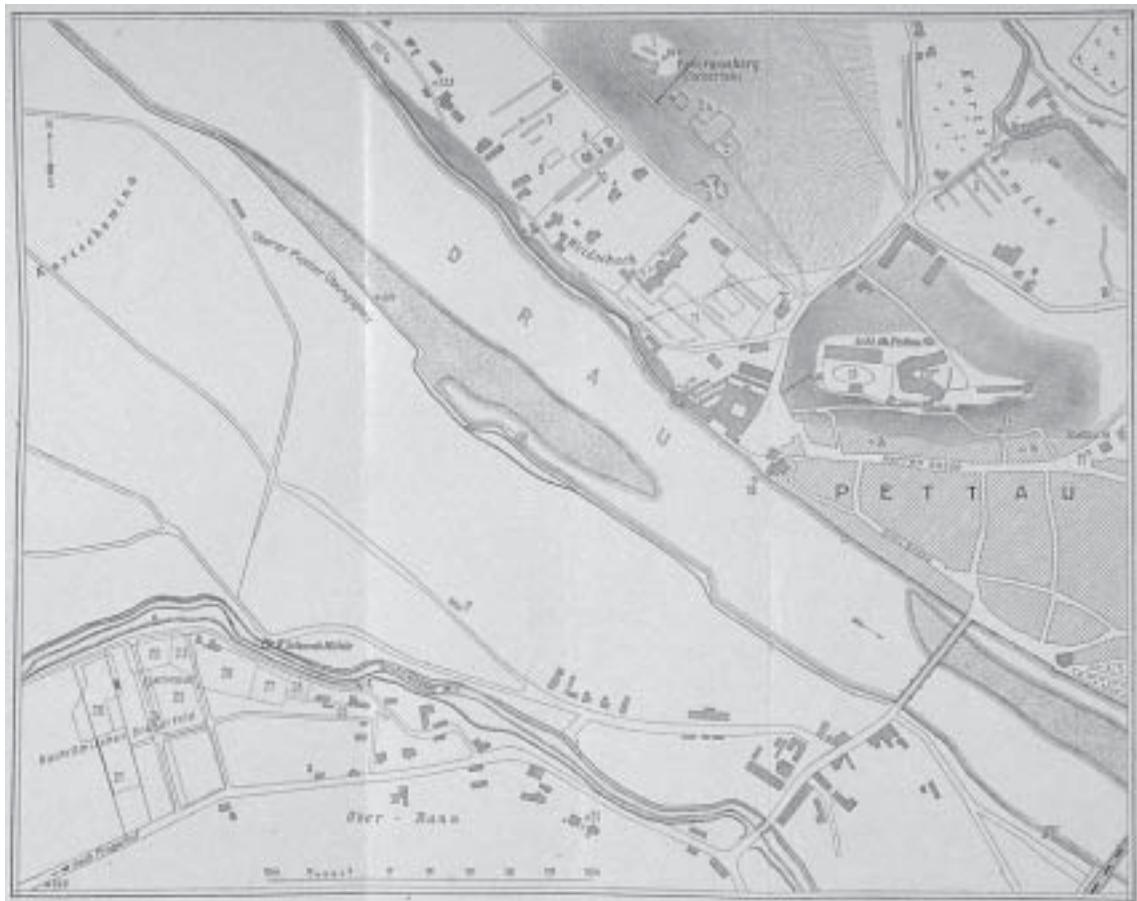
V 19. stoletju je na ptujskem območju reka Drava večkrat poplavljala. Nabrežje Drave in most čez njo je bilo zato potrebno mnogokrat popravljati. Pri večjih popravilih je zaprla občina most. Takrat so se Ptujčani in okoličani vozili čez Dravo s splavom, ki ga je pripravil pionirski bataljon.

Od srede devetdesetih let 19. stoletja do 1918. leta je imel ptujski 4. pionirski bataljon vsako leto od pomladi do jeseni vojaške vaje na Dravi in strelske vaje na vojaškem streljšču. Zakon, ki je bil izdan 11. junija 1879. leta, je določal velikost streljšča treh hektarjev, to je $5 \frac{1}{5}$ joha (29.640 m^2), za pionirske bataljone. Ptujski pionirski bataljon je imel v najemu teren v velikosti 9 johov 1140 kvadratnih kлаfter ($55.398,3 \text{ m}^2$) na desnem bregu Drave na Zgornjem Bregu. Za leto 1880 je znašala najemnina z obrestmi 198 goldinarjev. Za velikost 5 johov 1355 kvadratnih kлаfter ($33.371,2 \text{ m}^2$) je plačala vojaška uprava od 1. aprila 1881. leta za neomejen čas 214 goldinarjev.²¹ Tako je imel 4. pionirski bataljon od 19. avgusta do 3. septembra 1885 vojaške vaje

¹⁹ Ptujski špital so ustanovili 1315. leta gospodje Ptujski. Dali so mu bogato donacijo, s katero so lahko vzdrževali 12 ubožnih meščanov. Sredi 18. stoletja je prevzela špital v upravljanje Invalidska uprava. Zaradi slabega gospodarjenja je prodala nekaj njegovih nepremičnin, denar pa je uporabila za namene špitala. Cesar Jožef II. je razpustil špital leta 1787, vendar ga je na prošnjo ptujskih meščanov že naslednje leto zopet obnovil. Kot zavetišče ubožnih meščanov je ptujski špital obstajal do druge polovice 19. stoletja.

²⁰ ZAP, Ferdinand Raisp, Chronik von Pettau 1857 - 1887, 64.

²¹ ZAP-MOP, šk. 9, dopis št. 1882/1884.

Situacijski načrt ptujskega zgornjega vojaškega vadišča ob Dravi, začetek 20. stoletja (fototeka Pokrajinskega muzeja Ptuj)

na reki Dravi. V tem času je bila plovba po Dravi otežena. V letu 1890 je imel pionirskega bataljona od 1. aprila do sredine septembra praktične vaje na Dravi vsak dan, razen nedelje in praznikov, od 6. do 11. ure dopoldan in od 14. do 18. ure popoldan. Od 15. maja do 14. julija 1892 je sodelovala na vajah s pionirskim bataljonom tudi druga četa Genie polka iz Gradca. 19. julija 1892 je prišlo na Ptuj 130 gojencev vojaške akademije s tremi oficirji iz Wienerneustadta, med njimi je bil tudi nadvojvoda Josef Ferdinand. Naslednji dan so prisostvovali vaji v postavljanju pontonskega mostu. Po končani vaji so se vrnili na vojaško akademijo. 149 gojencev mariborske pehotne kadetske šole si je ogledalo 23. junija 1895 praktično vajo na Dravi, ki jo je izpeljal 4. pionirskega bataljona. Oficijski zbor korpusne šole 13. armadnega korpusa iz Zagreba je prisostvoval 8. junija 1897 ptujskim vajam, ki jih je vodil generalmajor Sigmund Sigmund.

Vendar 4. pionirski bataljon ni imel praktičnih vaj samo na Ptuju, ampak tudi v drugih mestih avstro-ogrske monarhije. Tako se je na primer udeležil 4. julija 1896. leta utrdbene tehnične vaje v Olomoucu, poleti 1908.²² in 1910. leta²³ pa praktične vaje pri Osijeku.

Med letoma 1850 in 1914 je bil Ptuj z okolico skoraj vsako leto začasna prehodna postaja za zbiranje različnih vojaških enot, ko so marširale na številne vojaške vaje ali manevre v avstrijski

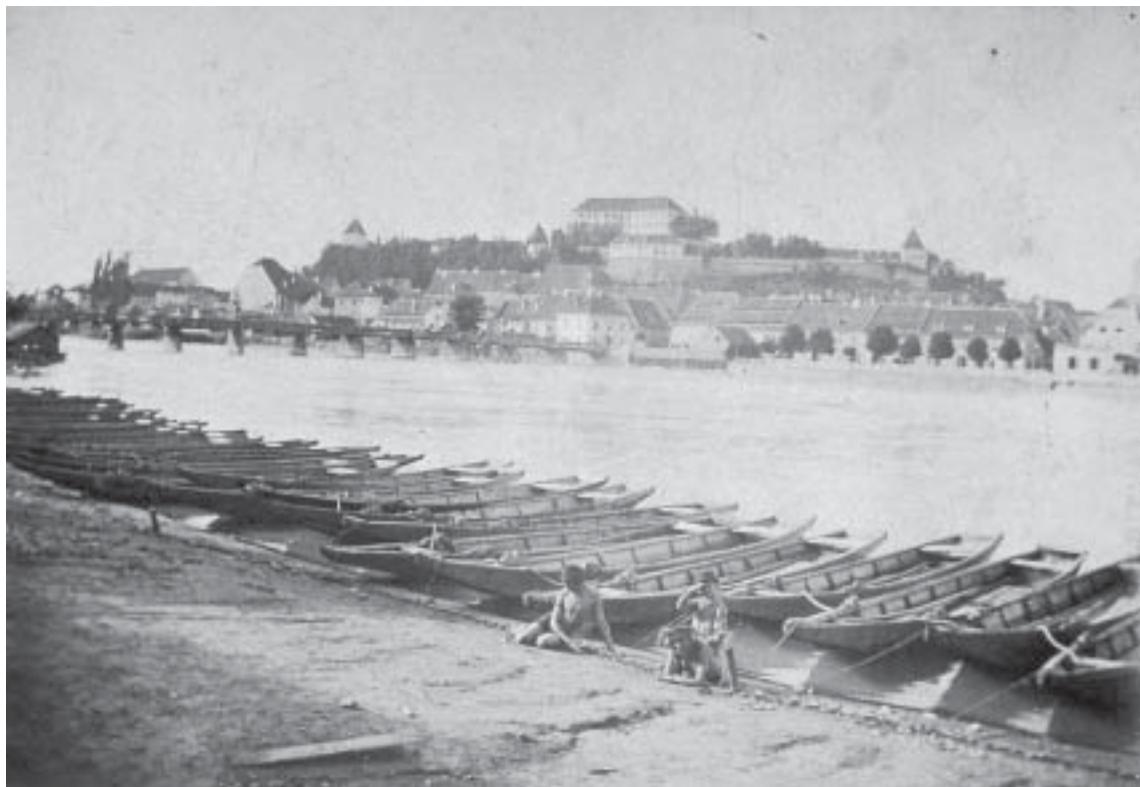

Ptuj, spravljanje težkega orožja prek pontonskega mostu, razglednica poslana 1913
(fototeka Pokrajinskega muzeja Ptuj)

monarhiji. 3. poljski topniški polk iz Radgone je imel od 15. julija do 3. septembra 1879 strelske vaje z dvanajstimi topovi uhatzius. Tabor so imeli na Hajdini. Vsak teden je prišla na vaje tudi druga baterija 12. in 16. topniškega polka iz Ljubljane, Gorice, Trsta, Zagreba, Karlstadta, Radgone, Straša in Gradca. Septembra 1896 je bil veliki cesarski manever v Čakovcu. Od 9. septembra dalje so se na Ptiju zbirale vojaške enote, ki so odpotovalo od tu na manevre 14. in 15. septembra. V ozkem prostoru od Hajdine do Krčevine - Spuhlje je bilo nastanjenih 16 bataljonov, 6 eskadronov, 32 topov, 9960 mož in 1425 konj. S Ptuja je odšel na manevre 4. pionirski bataljon.

Vojaške enote na Ptiju so obiskali mnogi oficirji iz krajev avstrijske monarhije predvsem v času, ko so bile v okolici mesta vojaške vaje, in tudi zaradi rednih letnih pregledov enot, ki so imele tu svojo garnizijo. 26. in 27. julija 1875 je prišel na inšpekcijo feldmaršalleutnant Prücker, divizionar iz Ljubljane. Ogledal si je tudi vajo na polju in vajo v postavljanju pontonskega mostu čez Dravo. Vajo sta izpeljala 8. lovski in 5. pionirski bataljon. 8. julija 1876 je bil na inšpekciji general baron Kuhn iz Gradca. Dopoldan je prisostvoval pri Sv. Johannu strelskim vajam 8. lovskega bataljona skupaj z mariborsko garnizijo, popoldan pa steljanju na tarče 5. pionirskega bataljona in tudi vaji v postavljanju pontonskega mostu čez Dravo. 28. junija 1877 je prišel v inšpekcijo k 5. pionirskemu bataljonu nadvojvoda Albrecht, feldmaršal in general inšpektor avstrijske armade. Spremljal ga je deželni poveljujoči komandant baron Kuhn. 5. pionirski bataljon je imel vajo v postavljanju pontonskega mostu čez Dravo. Naslednji dan je nadvojvoda odpotoval v Ljubljano.

Tako je prišel 27. maja 1883 na pregled garnizije feldmaršal baron Kuhn zaradi predhodnega ogleda posadke pred cesarjevim obiskom. Od 1. do 6. junija so bili na obisku v ptujski garniziji šef generalnega štabnega korpusa feldmaršal baron Beck, feldmaršal baron Cormare(?),

Johann Winkler, Ptuj, vojaško pristanišče za čolne, konec 19. stoletja (fototeka Pokrajinskega muzeja Ptuj)

feldmaršal baron Waldstätter, generalmajor Hillebrandt. 10. julija je Ptuj obiskal cesar Franc Jožef. Spremljal ga je deželni namestnik baron Kübeck z velikim vojaškim spremstvom, in sicer: general adjutant feldmaršal baron Mondel, drugi general adjutant generalmajor baron Pogg in majorji adjutanti, šef general štaba feldmaršal baron Beck, poveljujoči graški general feldmaršal baron Kuhn, divizionar feldmaršal baron Wallstätten in brigadni generalmajor von Urban. Prispeli so z dvornim vlakom. Najprej so se ustavili na vadišču ob hajdinskem pokopališču, kjer je cesar pregledal 4. bataljon 87. pehotnega polka. Nato je z vsem spremstvom odpotoval naprej na pionirsko vadišče, ki je bilo na desni strani Drave v občini Zg. Breg. Tu je 4. pionirski bataljon v petindvajsetih minutah postavil most iz 28 pontonov. Po tem prikazu postavitve mostu je cesar s spremstvom odpotoval v mesto, kjer so ga pozdravili in sprejeli župan Franc Rodoschegg in predstavniki mesta.

V času prve svetovne vojne je bil Ptuj prehodna postaja za vojaške enote in za njihovo začasno nastanitev. Ob pionirskem je imel med prvo svetovno vojno svoj garnizon tudi 3. saperski bataljon. Vojaške vaje v postavljanju pontonskega mostu so bile na obeh straneh Drave. Zaobsegale so prostor v dolžini 2,5 km pred mostom in 3 km nižje za njim. Vaje je imela cesarsko-kraljeva dopolnilna kompanija 3. pionirskega bataljona skozi vse leto. V vojaške namene sta bili zasedeni obe ptujski okoliški ljudski šoli. V obeh stavbah so uredili rezervno vojaško bolnišnico, prav tako tudi v Strnišču, kamor so vozili ranjence s soške fronte. Ob koncu prve svetovne vojne je bil na Ptiju saperski polk.

POVZETEK

Na obrambnem področju je bil Ptuj v 16. stoletju pomembnejši od Maribora. Bil je osrednja trdnjava na Dravskem polju, imel je tudi vlogo obmejne obrambne postojanke. Ker je bilo mesto s tega vidika zelo pomembno, je kupil kralj Ferdinand leta 1556 mesto od salzburških nadškofov. Tako je postal Ptuj deželnoknežje mesto. V petdesetih letih 16. stoletja so začeli italijanski gradbeniki pod vodstvom družine dell' Allio večja utrdbena dela na Ptiju (mestno obzidje). V sredini 17. stoletja je grozila Štajerski zopet turška nevarnost. Ponovno so morali utrditi trdnjave ob obmejnih krajih, med njimi je bil tudi Ptuj. V 18. stoletju so bili na Dravskem polju trije veliki vojaški manevri (1750, 1786, 1787), ki sta jih izvajali notranje avstrijska in hrvaška vojska.

Cesar Franc I. je predpisal leta 1817 novo razdelitev nabornih okrožij. Slovenska Štajerska je postala naborno okrožje za 47. pehotni polk, ki je imel vojašnice v Mariboru, na Ptiju in v Celju. 24. novembra 1824. leta je prišel na Ptuj 9. lovski bataljon. Tu je imel svojo štabno postajo in garnizijo.

Mesto Ptuj je bilo od izbruha italijanskih in madžarskih nemirov v revolucionarnem letu 1848/1849 večna vojaška postojanka premikajočih se avstrijskih in hrvaških vojaških enot v eno ali drugo smer. Jeseni 1848 je bil v mestu tudi armadni korpus grofa Lavala Nugenta, ki je štel 8000 mož in je imel 13 topov.

Na Štajerskem dravskem območju je bil ptujski pristan ob mariborskem in ormoškem eden najpomembnejših. Ptajska invalidska uprava je bila lastnica dela zemlje, na katerem je bil pristan.

Vojaška državna blagajna je postavila vojno brano že leta 1815. Z njenim vzdrževanjem je bilo povezanih letno veliko stroškov: leta 1845 na primer 461 goldinarjev CMZ.

Od srede devetdesetih let 19. stoletja do 1918. leta je imel ptujski 4. pionirski bataljon vsako leto od pomladi do jeseni vojaške vaje na Dravi in strelske vaje na vojaškem strelišču. Zakon, ki je bil izdan 11. junija 1879. leta, je določal velikost strelišča treh hektarjev, to je $5 \frac{1}{5}$ joha (29.640 m^2), za pionirske bataljone. Ptujski pionirski bataljon je imel v najemu teren v velikosti 9 johov 1140 kvadratnih klafter ($55.398,3 \text{ m}^2$) na desnem bregu Drave na Zgornjem Bregu. Za leto 1880 je znašala najemnina z obrestmi 198 goldinarjev. Za velikost 5 johov 1355 kvadratnih klafter ($33.371,2 \text{ m}^2$) je plačala vojaška uprava od 1. aprila 1881. leta za neomejen čas 214 goldinarjev.

Na Ptiju je imel svojo garnizijo 4. pionirski bataljon. Zaradi svoje značilnosti, bil je inženirski bataljon, ni sodeloval samo v vojnah, ampak je pomagal tudi pri elementarnih ali drugih nesrečah. 9. novembra 1880 je bil v monarhiji hud potres. Čutili so ga tudi na Ptiju. V Zagreb, kjer je bilo največ škode, je odšla I. pionirska kompanija 12. novembra 1880 pomagat odpravljati škodo.

Vojaške enote na Ptiju so obiskali mnogi oficirji iz krajev avstrijske monarhije predvsem v času, ko so bile v okolici mesta vojaške vaje, in tudi zaradi rednih letnih pregledov enot, ki so imele tu svojo garnizijo. 10. julija 1883 je obiskal Ptuj cesar Franc Jožef. Spremljal ga je deželni namestnik baron Kübeck z velikim vojaškim spremstvom. Prispeli so z dvornim vlakom. Najprej so se ustavili na vadišču ob hajdinskem pokopališču, kjer je cesar pregledal 4. bataljon 87. pehotnega polka. Nato je z vsem spremstvom odpotoval naprej na pionirsko vadišče, ki je bilo na desni strani Drave v občini Zg. Breg. Tu je 4. pionirski bataljon v petindvajsetih minutah postavil most iz 28 pontonov. Po tem prikazu postavitve mostu je cesar s spremstvom odpotoval v mesto, kjer so ga pozdravili in sprejeli župan Franc Rodoschegg in predstavniki mesta.

V času prve svetovne vojne je bil Ptuj prehodna postaja za vojaške enote in za njihovo začasno nastanitev. Ob pionirskem je imel med prvo svetovno vojno svoj garnizon tudi 3. saperski bataljon. Vojaške vaje v postavljanju pontonskega mostu so bile na obeh straneh Drave. Zaobseglo so prostor v dolžini 2,5 km pred mostom in 3 km nižje za njim. Vaje je imela cesarsko-

kraljeva dopolnilna kompanija 3. pionirskega bataljona skozi vse leto. Ob koncu prve svetovne vojne je bil na Ptiju saperski polk.

ARHIVSKI VIRI

StLA - Steiermärkisches Landesarchiv Graz,

- fond Akte 1848
- Grazer Zeitung, 18. 11. 1848, št. 244
- Grazer Zeitung, 1. 12. 1848, št. 257
- Der Steierische Landbote, 15. 12. 1848, N. 24, Graz
- Grazer Zeitung, 6. 12. 1848, št. 262
- Grazer Zeitung, 9. 12. 1848, št. 255

ZAP - Zgodovinski arhiv Ptuj,

- AMP -Fond: Arhiv mesta Ptuja, šk. 15
- MOP - Fond: Mestna občina Ptuj, šk. 9, šk. 1 57, šk. 169
- R - 27, Ferdinand Raisp, Chronik von Pettau 1857 - 1887
- R - 40, Simon Povoden, Bürgerliches Lesebuch I., 1821

UKM - Univerzitetna knjižnica Maribor, - Slovenija, 3. 11. 1848, list 36

MERE

1 joh = 5.700m², 1 kvadratna klaptra ali seženj = 3,595 kvadratnih metrov

POPIS LITERATURE

Curk, Iva in Jože, *Ptuj*, Mladinska knjiga, Ljubljana, 1970

Gatti, *Die Ereignisse des Jahres 1848 in der Steiermark*, Graz, 1850

Pirchegger, Hans, *Geschichte von Steiermark 1740- 1919*, Graz- Wien - Leipzig, 1934

Pohl, Walter- Vocelka, Karl, *Habsburžani*, Ljubljana, 1994

Raisp, Ferdinand, *Pettau, Steiermarks älteste Stadt und ihre Umgebung*, Graz, 1858

ZUSAMMENFASSUNG

Auf dem Verteidigungsgebiet war Ptuj im 16. Jahrhundert bedeutender als Maribor. Es war die zentrale Festung auf dem Dravafeld und hatte auch die Rolle eines Grenzstützpunktes. Da die Stadt unter diesem Aspekt sehr bedeutsam war, kaufte der König Ferdinand im Jahr 1556 die Stadt von den Salzburger Erzbischöfen. So wurde Ptuj eine landesfürstliche Stadt. In den 50er Jahren des 16. Jahrhunderts begannen italienische Architekten unter der Leitung der Familie dell'Allio größere Befestigungsarbeiten in Ptuj (Stadtmauer) auszuführen. Mitte des 17. Jahrhunderts drohte der Steiermark wieder die Türkengefahr. Erneut musste man Festungen in Grenzorten, zu denen auch Ptuj gehörte, festigen. Im 18. Jahrhundert fanden auf dem Dravafeld drei große Manöver (1750, 1786, 1787) statt, an denen die innenösterreichische und kroatische Armee teilnahmen.

Der Kaiser Franz I. schrieb im Jahr 1817 eine neue Aufteilung der Stellungskreise vor. Die slowenische Steiermark wurde der Stellungskreis für den 47. Infanterieregiment, der seine Kasernen in Maribor, Ptuj und Celje hatte. Am 24. November 1824 kam nach Ptuj das 47. Jägerbataillon. Hier befand sich seine Stabsstation und Garnison.

Die Stadt Ptuj war seit dem Ausbruch italienischer und ungarischer Unruhen im Revolutionsjahr 1848/1849 ein langzeitiger Militärstützpunkt der sich in die eine oder in die andere Richtung

bewegenden österreichischen und kroatischen Truppen. Im Herbst 1848 befand sich in der Stadt auch der Armeekorpus des Grafen Laval Nugent, der 8000 Männer zählte und 13 Geschütze hatte.

Auf dem steirischen Dravagebiet gehörte der Ptujer Lendplatz zu einem der bedeutsamsten, neben dem in Maribor und Ormož.. Die Ptujer Invalidenverwaltung war der Eigentümer eines Landesteils, auf dem sich der Lendplatz befand.

Die Militärstaatskasse stellte bereits im Jahr 1815 ein Wasserwehr aus. Seine jährliche Erhaltungskosten waren sehr hoch: im Jahr 1845 betragen sie z. B. 461 Gulden CMZ.

Seit der Mitte der 90er Jahre des 19. Jahrhunderts hielt der Ptujer 4. Pionierbataillon jedes Jahr vom Frühling bis Herbst Militärbüungen an der Drava ab, und hatte Schießübungen auf dem Militärschießplatz. Das am 11. Juni 1879 erlassene Gesetz bestimmte für Pionierbataillone 3 ha große Schießplätze, das sind 5 1/5 Joche (29.640 m²). Das Ptujer Pionierbataillon nahm ein 9 Joche 1140 Quadratklafter (55.398,3 m²) großes Gelände in Miete, und zwar am rechten Dravaufwer in Zgornji Breg. Für das Jahr 1880 betrug die Miete mit Zinsen 198 Gulden. Für 5 Joche 1355 Quadratklafter (33.371,2 m²) bezahlte die Militärverwaltung vom 1. April 1880 für unbegrenzte Zeit 214 Gulden.

In Ptuj hatte seine Garnison das 4. Pionierbataillon. Wegen dessen Eigenschaft, es war eine Pioniertruppe, nahm es nicht nur am Krieg teil, sondern half auch bei Naturkatastrophen und anderen Unfällen. Am 9. November 1880 erschütterte die Monarchie ein starkes Erbeben, das man auch in Ptuj gespürt hat. Am schlimmsten betroffen wurde Zagreb, und dorthin ging am 12. November 1880 die 1. Pionierkompanie, um den Schaden zu beheben helfen.

Die Truppen in Ptuj besuchten viele Offiziere aus den Orten der österreichischen Monarchie, vor allem zu jener Zeit, als in der Stadtumgebung Militärbüungen abgehalten wurden, und wegen regelmäßiger jährlicher Inspektion der Truppen, die ihre Garnison in Ptuj hatten. Am 10. Juli 1883 besuchte Ptuj der Kaiser Franz Joseph. Begleitet wurde er vom Landesstellvertreter Baron Kübeck mit großem Geleit. Sie kamen mit dem Hofzug an. Zuerst hatten sie am Truppenübungsplatz neben dem Friedhof in Hajdina angehalten, wo der Kaiser das 4. Bataillon des 87. Infanterieregiments inspizierte. Dann ging er mit dem Geleit zum Pionierübungsplatz am rechten Dravaufwer in der Gemeinde Zgornji Breg. Hier stellte das 4. Pionierbataillon in 25 Minuten eine Brücke aus 28 Pontons auf. Nach dieser Darstellung des Pontonbrückenbaus war der Kaiser mit dem Geleit in die Stadt gegangen, wo er von dem Bürgermeister Franc Rodoschegg und den Stadtvertretern begrüßt und empfangen wurde.

Zur Zeit des Ersten Weltkriegs war Ptuj eine Übergangsstation für die Truppen und deren vorläufige Einquartierung. Während des Ersten Weltkrieges hatte neben dem Pionier- auch das 3. Sappeurbataillon seine Garnison hier. Militärbüungen im Pontonbrückenbau fanden an beiden Dravaufwer statt, und zwar auf einem Gelände, dass sich 2,5 km vor und 3 km hinter der Brücke erstreckte. Militärbüungen durch das ganze Jahr hatte auch die kaiserlich-königliche Zusatzkompanie des 3. Pionierbataillons. Am Ende des Ersten Weltkriegs befand sich in Ptuj ein Sappeurregiment.

SUMMARY

The contribution presents Ptuj as a border fortress during the times of Turkish invasions. It also presents the role of army troops from the 18th century until 1918, in particular that of the pioneer battalion with its garrison located in Ptuj. The battalion was really connected to the Drava River because the soldiers were regularly exercising on the upper and lower training areas along the river banks, and occasionally building pontoon bridges at various events, such as natural disasters, bridge repairs, and various military demonstrations.

PRILOZI ZA POVIJEST KOTARA ĐURĐEVAC U VRIJEME ŠESTOSIJEČANJSKE DIKTATURE (OD 1929. DO 1934.)

CONTRIBUTIONS TO HISTORY OF ĐURĐEVAC COUNTY IN TIMES OF JANUARY 6TH DICTATORSHIP (1929 TO 1934)

Vladimir Šadek

Osnovna škola "Đuro Ester"
Trg slobode 15
48000 Koprivnica
sadek@net4u.hr

Primljeno/Received: 01. 10. 2005.

Prihvaćeno/Accepted: 20. 11. 2005.

Rad ima dvije pozitivne recenzije

UDK/UDC 061.22 (497.5)

Pregledni rad

Reviews

SAŽETAK

Razdoblja šestosiječanske diktature i oktroirane ustavnosti svakako spadaju među najteža vremena u povijesti hrvatskog naroda. Stanovništvo Podravine, kao i pučanstvo ostalih hrvatskih krajeva, uvelike je na svojoj koži osjećalo represiju velikosrpskog jednoumlja, koje se ponajviše odrazilo kroz zabranu isticanja svega nacionalnog, te česte progone, hapšenja i batinanja. Teško gospodarsko stanje još je dodatno zagorčavalo život napačenom Podravcu koji unatoč svemu pokušava živjeti vjerujući u bolje sutra.

Ovaj rad prikazuje svakodnevni život na području Kotara Đurđevac u navedenom razdoblju, ponajviše kroz kronološke izvještaje kotarskog načelnštva koji se danas nalaze u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu. Nakon proglašenja diktature politički život u kotaru uvelike je utihnuo, a aktivni su ostali jedino oni političari koji su bili naklonjeni režimu. Političari iz opozicije povukli su se iz javnog djelovanja te su većinom čekali bolja vremena za svoje djelovanje. Pojedinci su pak svoj rad razvili kroz ustaški pokret, te su djelovali u ilegalu ili su se pak prebacili u susjednu Mađarsku gdje je bio ustaški logor Janka-puszta.

U prvim mjesecima nakon ubojstva kralja Aleksandra naročito se vrše pritisci na sve protivnike režima. Prati se ponašanje stanovništva, naročito istaknutijih predstavnika bivših političkih skupina, a također i predstavnika svećenstva i djelatnika suda.

Ključne riječi: kotar Đurđevac, diktatura, oktroirani ustav, kralj Aleksandar, ustaše

Key words: Đurđevac county, dictatorship, suspended (octroyed constitution), King Alexander, Ustashe

1. UVOD

Prvog dana prosinca 1918. službeno je započela agonija hrvatskog naroda, jedna od najtežih u njegovoј povijesti. Odmah s prvim počecima srpske vlasti u Hrvatskoj došlo je do krvoprolića u glavnom gradu Zagrebu.¹ Hrvatski narod je ubrzo uvidio koliko će mu teško biti u novonastaloj

¹ Krvoproljeće se dogodilo 5. 12. 1918. na Jelačićevom trgu u Zagrebu prilikom proslave ujedinjenja i stvaranja Kraljevine SHS, kad su se hrvatski vojnici 25. i 53. pukovnije, protestirajući sukobili s organima policije.

državi. Donijet je Ustav², parlamentarizam je prividno oživio, a država je podijeljena na 33 oblasti pri čemu je Hrvatska rasparselirana. Hrvatska opozicija se počela skupljati oko Stjepana Radića i Hrvatske republikanske seljačke stranke. Iznimna nasilja beogradskog režima najviše su došla do izražaja prilikom atentata na hrvatske zastupnike u Narodnoj skupštini u Beogradu.³ Svoje pak pravo lice kralj je pokazao 6. siječnja 1929. kada je objavio manifest u kojem između ostalog ističe: "Nastupio je čas, kada između kralja i naroda ne može i ne smije više biti posrednika. U toku tolikih prošlih napora i tolikih strpljenja, koje sam pokazao u vršenju svojih visokih dužnosti, moju je dušu razdirao vapaj naših narodnih masa, koje su rukovođene svojim prirodnim i zdravim rasuđivanjem već odavno nazirale, da se više ne može ići putem, kojim se do sada išlo".⁴ Kralj je odlučio vladati kao diktator, oslanjajući se na snage koje podržavaju diktaturu, te ukinuo stranke i raspustio parlament.

Kralj je 3. listopada 1929. progglasio Zakon o nazivu i podjeli Kraljevine na područja. Kraljevina je dobila službeni naziv Kraljevina Jugoslavija, a umjesto dotadašnje 33 oblasti, država je podijeljena na 9 banovina.⁵ Za Savsku su banovinu osnovani okružni inspektorati u Osijeku, Varaždinu i Ogulinu. Pod svaki je inspektorat stavljeno nekoliko najbližih kotara, da se olakša i ubrza uprava.⁶

Određeno je da se od tada mogu isticati i nositi samo državne zastave.⁷ Sljedeći korak je bila odluka o ukidanju onih društava i ustanova, čije je plemensko obilježje ili ime, cilj ili rad u suprotnosti s državnim i narodnim jedinstvom. Kralj je 5. prosinca 1929. progglasio Zakon o osnivanju Sokola Kraljevine Jugoslavije. Time je ukinut Hrvatski sokol, organizacija koja je do tada djelovala 55 godina.⁸

Kotar Đurđevac je novim odredbama potpao pod Savsku banovinu sa sjedištem u Zagrebu. Njegove granice se nisu mijenjale, tako da su pod upravu kotara spadale općine: Đurđevac, Virje, Molve, Šemovci, Ferdinandovac, Kalinovac, Podravske Sesvete, Kloštar Podravski i Pitomača.

U izvještaju Predstojništva kotarske policije u Đurđevcu, banu Savske Banovine dr. Šiloviću, daju se podaci o držanju bivših političara i narodnih masa prema režimu. Prije 6. siječnja 1929. godine velik je dio građanstva spadao u članstvo HSS-a. U mjesnom vodstvu stranke se isticao Valent Hodalić, narodni zastupnik iz Đurđevca, koji je na izborima u rujnu 1927 predvodio listu HSS-a za kotar.⁹ Zatim su tu Viktor Pogačnik¹⁰, zastupnik za skupštinu osječke oblasti, gdje je kotar potpadao prije 1929. godine, dr. Josip Snagić, odvjetnik i javni bilježnik u Đurđevcu i

² Vidovdanski ustav je izglasан 28. lipnja 1921.

³ Krvoproljeće se dogodilo 5. 12. 1918. na Jelačićevom trgu u Zagrebu prilikom proslave ujedinjenja i stvaranja Kraljevine SHS, kad su se hrvatski vojnici 25. i 53. pukovnije, protestirajući sukobili s organima policije.

⁴ Horvat, Rudolf. Hrvatska na mučilištu. Zagreb : Školska knjiga, 1992. Str. 42

⁵ Isto. Str. 451-452.

⁶ Isto. Str. 456-457.

⁷ Isto. Str. 458-460.

⁸ Isto. Str. 462-464.

⁹ Kolar-Dimitrijević, Mira. Trnoviti životni put đurđevačkoga političara Tome Jalžabetića. // Đurđevečki zbornik. Đurđevac, 1996. Str. 263.

¹⁰ Viktor Pogačnik je rođen u Đurđevcu 1874. godine. Nakon završene osnovne škole pohađa gimnaziju u Zagrebu i Požegi. U jesen 1894. upisuje Filozofski fakultet u Zagrebu, te odabire klasičnu filologiju kao glavni predmet, gdje i diplomira 1899. godine. Nakon godine dana rada u Gornjogradskoj velikoj gimnaziji odlazi raditi u mostarsku gimnaziju gdje ostaje do 1908. godine. Nakon toga radi kao upravitelj Više djevojačke škole u Sarajevu, a od 1911. kao upravitelj Muške učiteljske škole. Od 1913. do 1915. godine radi kao inspektor škola u Bosni i Hercegovini. Godine 1916. počinje raditi kao povjerenik za socijalnu politiku u vlasti Bosne i Hercegovine. Nakon izbora 1921. godine biva prijevremeno umirovljen, nakon čega se vraća u Đurđevac. Na izborima 1927. se kandidira na listi HSS-a i biva izabran u Skupštinu osječke oblasti. Više vidi u: Kolar-Dimitrijević, Mira. Život i rad profesora Viktora Pogačnika. // Podravski zbornik. Koprivnica : Muzej grada Koprivnice, 1991. Str. 131-145.

Valent Sulimanec, seljak iz Đurđevca. Tomo Jalžabetić¹¹, jedan od osnivača HSS-a, je na izbore 1927. godine izašao samostalno, ali je broj njegovih pristaša bio neznatan. Mali dio građanstva (oko 10 %) je pripadao ostalim strankama. Samostalnu demokratsku stranku je vodio dr. Petar Majer, odvjetnik i javni bilježnik u Đurđevcu. Demokratsku stranku je vodio dr. Josip Beganić, javni bilježnik. Narodnu radikalnu stranku je vodio dr. Božidar Beck, odvjetnik i javni bilježnik.

Događaji u Narodnoj skupštini 1928. nisu u mjestu imali velik odjek, ali uslijed teške ekonomske krize se počelo krajem godine osjećati sve teže stanje. Nakon kraljevog manifesta 6. siječnja 1929. su se Majer, Beganić i Beck, sa svojim pristašama opredjelili za kraljev ražim i prihvatali stanje u državi. Među prvima koji su se opredjelili za poslušnost režimu, bio je i Tomo Jalžabetić, što je javno istaknuo s nekoliko dopisa novinama Novosti i Politika.¹² Njegovim stopama su krenuli Snagić i Pogačnik, koji su osobno sudjelovali u nekoliko poklonstvenih izaslanstava. Od mjesnog vodstva HSS-a, Hodalić i Sulimanec su se držali povučeno i bez aktivnog djelovanja. Ostali pristaše bivšeg HSS-a u kotaru Đurđevac, Franjo Novaković¹³ iz Molvi, Valent Živko iz Kalinovca i Tomo Prepelec iz Pitomače, također su se povukli iz javnosti. Stavljeni su pod kontrolu i svaki im se korak pratilo. Od dijela koji je stao uz režim ističu se bivši federalist Marko Bratec, načelnik u Molvama, bivši radičevac Mijo Grivić, načelnik u Virju i bivši davidovićevac Franjo Götz, načelnik u Pitomači.¹⁴

Jak radikalni otpor kraljevoj diktaturi provodila je organizacija Ustaša na čelu s Antom Pavelićom, koja je osnovana sa zadatkom da se svim sredstvima bori za oslobođenje i stvaranje samostalne i nezavisne države Hrvatske. Da bi izbjegla progone i uhićenja državnog aparata, većina pripadnika ustaškog pokreta je emigrirala u inozemstvo i otuda djelovala. Najvažnija ustaška emigrantska središta su organizirana u Italiji i Mađarskoj. Za povijest kotara Đurđevac najvažniji ustaški logor je Janka-puszta kod Nagy Kanizse u Mađarskoj. Taj se logor prostirao na 280 jutara uz sjevernu obalu Drave, nekoliko kilometara od Legrada i Đelekovca. Na njemu je bilo nekoliko stambenih i gospodarskih objekata koji su omogućavali da se emigranti samostalno brinu za svoje potrebe, a prostor su osiguravale i mađarske pogranične postrojbe. Janka-puszta je bila idealna za obuku i prebacivanje ustaških terorista na područje Jugoslavije. S poslovima Janka-puszte je kao zapovjednik u Mađarskoj rukovodio Gustav Perčec, nekadašnji austrougarski dočasnik koji je prije odlaska u emigraciju imao posjed uz Dravu kod Ferdinandovca gdje se bavio iznajmljivanjem čamaca za ribolov. Takvu je poziciju koristio za stalne kontakte s Mađarima pa ga je Pavelić 1931. godine ovlastio da formira logor u Janka-puszti. On je zajedno s Pavelićem 1930. godine osuđen na smrt u odsustvu. Od Podravskih ustaša koji su u početku pristigli u logor, najznačajniji je bio Ignac Domitrović iz Đurđevca, koji je zbog sudjelovanja

¹¹ Tomo Jalžabetić je rođen u Đurđevcu 1852. godine. Osnovnu školu je pohađao u Đurđevcu a vojnu u Bjelovaru. Od 1905. godine je u glavnom odboru Hrvatske pučke seljačke stranke, pomaže pri osnivanju Hrvatske pučke seljačke tiskare, koja je tiskala Dom. Na izborima 1910. i 1913. je biran u Hrvatski sabor, a 1920. i 1923. u Narodnu skupštinu. Razilazi se s Radićem 1924. godine, nakon što ovaj stranku upiše u Seljačku internacionalu. Veže se uz Hrvatsku federalističku stranku, a na izbore 1927. godine izlazi samostalno. Kolar-Dimitrijević, Mira. Trnoviti životni put... Nav. dj. Str. 247-268.

¹² Jalžabetić je 25. ožujka 1929. godine uredništvu Jugoslavenskog Lloyda uputio pismo u kojem izražava sumnju o zdravim temeljima gospodarskih ustanova HSS-a. Kasnije sličan dopis šalje Novostima, pa ga preštampavaju i drugi listovi. Isto. Str. 265.

¹³ Franjo Novaković je kao predsjednik kotarske organizacije HSS-a bio voditelj predizborne kampanje 1927. godine. Na izborima u siječnju 1927. godine, izabran je u Skupštinu osječke oblasti zajedno s Valentom Milekom iz Virja, Franjom Torbašinovićem iz Kloštra, Milanom Šohingerom iz Pitomače i Viktorom Pogačnikom iz Đurđevca. Kolar-Dimitrijević, Mira. Život i rad... Nav.dj. Str. 138. i Trnoviti životni put... Nav.dj. Str. 264.

¹⁴ Hrvatski državni arhiv Zagreb. Zbirka 21 : Politička situacija i izbori. Inventarni broj 2050, 14-15. rujna 1930.

jednoj diverziji željezničke pruge 1930. godine bio osuđen na 15 godina zatvora u odsustvu. Domitrović je bio jedan od glavnih suradnika Gustava Perčeca. Ustaše u Janka-puszti su svojim djelovanjem u narednom razdoblju imali važnu ulogu na području sjeverne Hrvatske.¹⁵

Ovaj rad je rađen po izvještajima o stanju javne uprave koji su izdvojeni iz fonda Savske Banovine poslije 1945. godine. Radi nepotpunosti materijala ovaj diplomski rad samo naznačava neke događaje i ličnosti a za precizniju sliku bi trebalo pregledati cijeli arhivski fond Savske Banovine 1929.-1934. godine. Građa je izložena kronološki.

2. KOTAR ĐURĐEVAC OD DIOBE ZEMLJE NA BANOVINE, 3. LISTOPADA 1929. DO OKTROIRANOG USTAVA 2. RUJNA 1931.

1929. godina

U mjesecnom izvještaju o stanju javne uprave za mjesec studeni i prosinac 1929. prikazuje se stanje u kotaru Đurđevac nakon donošenja Zakona o nazivu i podijeli Kraljevine na područja. Javna sigurnost u studenom je bila općenito dobra, te se nije desio ni jedan slučaj teške krađe i paleža. U prosincu je međutim Ivan Kovačić iz Virja pokušao silovati mještanku Maju Kovačić, a Luka Šarić iz Ferdinandovca teško je sjekirom ozljedio Ivana Lugareva.

Zdravstveno stanje je bilo povoljno a broj smrtnih slučajeva malen, nije bilo ni zaraznih bolesti. Nastupom hladnih dana građevinska djelatnost je gotovo prestala, a cestovni i željeznički promet odvijao se bez poteškoća. Provodila se djelomična elektrifikacija Đurđevca priključenjem na Braunovu centralu. U drugoj polovici prosinca su radi zime i snijega prestali poljski radovi. Na ovom području se 1929. nalazi 5 paromlina i Pitomačko-črešnjevački ugljenik.

Prosvjetnih, kulturnih, ekonomskih i nacionalnih društava na ovom području je bilo mnogo, ali su ona imala malen broj članova. Ta društva su najviše djelovala preko knjižnica, čitaonica i priređivanjem pučkih predavanja. U kotaru je u to vrijeme bilo 29 osnovnih, 2 građanske i tri šegrtske škole. Pismenost je u kotaru bila velika, primjećeno je da narod voli čitati, a i dobrovoljno šalje djecu u školu.

Bivše političke stranke su raspuštene, te nije opažen nikakav pokret masa. Kotarsko načelništvo je primjetilo potištenost u masama radi ukidanja Hrvatskog Sokola. Do incidenata na području ovog kotara nije došlo, osim što su Hrvatski Sokoli u Virju zapjevali u dvorani Lijepu našu i odmah se razišli kućama. U to doba ne izlaze nikakve novine, knjige i sitni tisak. Aktivnost komunista u kotaru također nije primjećena.¹⁶

1930. godina

Izvještajima o stanju javne uprave za 1930. godinu opisuju se svi važniji događaji kroz pregledе po dvomjesječjima. U izvještaju za siječanj i veljaču se ističe kako je 24. veljače Martin Kovačić iz Virja, u alkoholiziranom stanju nožem usmrtio susjeda Šimuna Pankarića. U Ferdinandovcu su se 23. siječnja posvađali Petar Maletić i Petar Rođak, te je Rođak teško ozljeđen nožem. Dvadesetdevetog siječnja je u Virju Petar Močnik u svađi nožem udario Šimuna

¹⁵ Krušelj, Željko. U žravnju državnog terora i ustaškog terorizma. Koprivnica : Hrvatski zemljopis, naklada dr. Feletar, 2001. Str. 19-25 i 60.

¹⁶ HDA, 21, inv. br. 1373, 2-31. prosinac 1929.

Hrženjaka. U Šemovcima su se 12. veljače u svađi seljaci Tomo Miklić i Antun Kopas potukli noževima. Dvadesetog veljače je Ivan Ormanec iz Virja udario sumještana Jakoba Ilijeva, te ga teško ozlijedio. Desila su se dva samoubojstva vješanjem. Objesili su se Tomo Papić, sluga iz Suhe Katalene i Martin Šalvari, poljodjelac iz Virja.

Kod pojedinih osoba su 15. veljače izvršene osobne i kućne premetačine, no nije se pronašlo ništa sumnjivo od zabranjenih knjiga, letaka i brošura. Zdravstveno stanje je bilo nepovoljnije nego prije. Obavljene su istrage kod slučajeva zaraznih bolesti po općinama i provedena raskušivanja. U Virju, Miholjancu i Đurđevcu su osnovane nove poljoprivredne udruge. U Virju je održan Zimski gospodarski tečaj, te Tečaj za domaćice, koji su bili dobro posjećen. Umjesto Hrvatskog Sokola, koji je ukinut, osnovana su nova društva Sokola Kraljevine Jugoslavije u Đurđevcu i Virju.

Sljedeći izvještaj je onaj o stanju javne uprave za ožujak i travanj 1930. Desio se slučaj silovanja. Seljak Mijo Dominović iz Kloštra silovao je svoju sluškinju, maloljetnu Maricu Novosel. Martin Kreflin, koji je držao mjenjačnicu brašna u Prugovcu, prevario je više seljaka za žitarice u vrijednosti od 4709 dinara, te je bez traga nestao iz Prugovca.

U noći od 20. na 21. travnja, čađom su zaprljane kuće Tome Jalžabetića, bivšeg narodnog zastupnika iz Đurđevca, i Ignaca Ferenčića iz Đurđevca. Na kućama su im čađom ucrtani crni križevi. Osnovane su tri nove zadrugarske udruge, i to stočarska u Pitomači, svinjogojska u Miholjancu i strojarska u Đurđevcu. Kroz kotar je 31. ožujka, na putu prema Bjelovaru, automobilom prošao ban Savske Banovine, dr. Šilović, na povratku sa inspekcijskog putovanja po Slavoniji. Narod je pozdravljao bana, a kuće su bile okićene državnim zastavama.

Izvještaj za svibanj i lipanj na početku spominje ubojstvo koje se dogodilo 15. lipnja. Tog dana su se na cesti između Sedlarice i Otrovanca posvađali Romi, te se potukli noževima. Jozo Đurđević je od zadobivenih rana idućeg dana preminuo.

Sudu su zbog slučaja paleža prijavljena dva slučaja. U noći od 1. na 2. lipnja je došlo do požara na tavanu kuće gostioničara Gabrijela Tomeka iz Đurđevca. Krov je potpuno izgorio, a sav ostali namještaj je spašen. Vlasnik kuće je uhićen i predan na istragu, jer se sumnja da je sam zapalio kuću koja je bila osigurana popriličnim iznosom.

U noći od 26. na 27. lipnja je izgorio štagalj seljaka Tome Milića iz Sedlarice, te mu je nanesena šteta u iznosu od 9600 dinara. Zbog sumnje je za taj palež uhićen Tomo Fratalić, Milićev susjed.

Prvog svibnja je u Mekišu, Općina Podravske Sesvete, osnovana jednorazredna škola. Za privremen smještaj škole i stanovanje učitelja, općina je kupila kuću od Fabijana Šantića. Jednorazredna škola je 12. svibnja osnovana i u Maloj Čerešnjevici, Općine Pitomača.

Sedmog lipnja je na inspekcijskom putovanju u ovom kotaru bio ban Savske banovine, dr. Šilović. Zadržao se u općinama Šemovci, Virje, Molve, Đurđevac, Kloštar Podravski i Pitomača, odakle je produžio put prema kotaru Virovitica. Svugdje je bio dobro dočekan, pod slavolucima, uz pucanje mužara, glazbu i pjevanje. Kuće kroz mjesta kuda je ban prolazio su bile okićene zastavama. Naročito lijep doček je bio u Pitomači, gdje je bana dočekalo i pozdravilo preko 1000 ljudi. Nigdje nije došlo do incidenata.

Petnaestog kolovoza se desila strašna tragedija na rijeci Dravi. Prilikom povratka kućama s proštenja u Molvama, nesretnim slučajem se utopilo 26 osoba iz Repaša. Na udaljenosti do 15 kilometara od mjesta katastrofe je pronađen 21 utopljenik. Svi su sahranjeni na molvarskom groblju.

U kolovozu 1930. uhićen je Štefo Bosorić iz Virovskih Konaka. Optužen je za "raspačavanje protudržavnih letaka i novina". Navodi se kako je letke čitao i dao ih čitati četvorici seljaka. Letke je našao na državnoj na granici s Mađarskom i nije ih predao vlastima. Izvršenim

premetačinama, kod Bosorića, njegovih rođaka i seljaka koji su čitali letke, novi sadržaj štampe nije pronađen.¹⁷ Leci su potpisani od Pavelića i Perčeca, a jedne novine su iz Amerike, s nazivom "Hrvatski seljački vijesnik", u kojima se hrvatski narod poziva na revoluciju i odcjepljenje od Srbije.¹⁸ Leci su štampani u Ženevi i Beču. Bilo je letaka koji nisu potpisani i govorili su o ubojstvu zastupnika u beogradskom parlamentu, te o tome kako Italija želi pomoći Hrvatima da se oslobole Karađorđevića bez zemljšne naknade. U novinama iz SAD-a opisana su ubojstva u Parlamentu.¹⁹

Dana 13. kolovoza u Virju je upravitelj pošte pronašao 4 "sumnjiva" omota, među drugom poštrom, te ih predao kotarskom načelniku, koji ih je otvorio i pronašao 1500 komada protudržavnih letaka s naslovom "Hrvati i Hrvatice" i "Krvnicima Hrvatskog naroda". Ovi letci pišu protiv stanja u državi, a potpisani su od "Odbora za oslobođenje Hrvatskih zemalja" i "Legija hrvatskih boraca".²⁰

Izvještaj bjelovarske žandarmerijske čete za kolovoz 1930. govorи како je mađarski seljak Josip Horvat sa svojih 80 radnika prešao granicu kod Podravskih Sesveta, posjekao vrbu Tome Huđeka iz Podravskih Sesveta, i tom ga prilikom fizički napao. Huđek je s dvojicom prijatelja bio prisiljen pobjeći. Po svršenom obračunu, Mađari su se vratili na svoju stranu granice. Petnaestog rujna je žandar Matija Starašinić svojom službenom puškom počinio samoubojstvo u žandarmerijskoj stanici u Đurđevcu. U okrugu stanice Ferdinandovac su 5. listopada uhićeni Jožef Gadanec iz Boljeva, kotara Barcs, Mađarska, i umirovljeni općinski bilježnik Marko Hrvoić iz Ferdinandovca, radi utvrđene špijunaže u korist Mađara.²¹

Devetnaestog listopada 1930. godine je u Molvama održan sastanak Karla Kovačevića²² iz Jazavice s banskim vijećnicima. Povodom tog sastanka 26. listopada je u Molvama osnovana Jugoslavenska organizacija, sa zadatkom "prosvjećivanja naroda i gospodarskog napretka".²³

Trećeg listopada popodne su kroz Đurđevac prošli ministri dr. Mate Drinković, dr. Kosta Kumandi i Mirko Neudorfer sa svojom pratnjom. Sačekali su ih svi predstavnici mjesnih vlasti, učitelji s školskom djecom, te mjesno građanstvo, sve zajedno oko 300 ljudi. Ministre je kratkim govorom pozdravio općinski bilježnik Ivezić. Nakon kraćeg zadržavanja, ministri su nastavili dalje prema Bjelovaru.²⁴ U Bjelovar su još prije na sastanak s ministrima pošli i izaslanici iz svih općina ovog kotara. Na sastanku je u ime izaslanika govorio Tomo Jalžabetić. Razložio je potrebu proširenja željezničke pruge Kloštar-Koprivnica, te izgradnju željezničke stanice u Kalinovcu, zatim izgradnju telefonske i brzopostavne veze od stanice Kalinovac do graničnog mjesta i općine Ferdinandovac. Obrazložio je potrebu izgradnje stalnog prijevoza na rijeci Dravi, između Molvi i Repaša. Govorio je kako se stoka ne bi trebala kupovati u inozemstvu, jer prvorazrednih grla ima dovoljno i kod naših stočarskih udrug. Osim Jalžabetića, s područja kotara Đurđevac, se nije više nitko od prisutnih javio za riječ.²⁵

¹⁷ HDA, 21, inv. br. 1822, 1930.

¹⁸ HDA, 21, inv. br. 1808a, 23. kolovoz 1930.

¹⁹ HDA, 21, inv. br. 1966, 30. srpnja 1930.

²⁰ HDA, 21, inv. br. 1808a, 23. kolovoza 1930.

²¹ HDA, 21, inv. br. 2053, 26. kolovoza-24. rujna 1930.

²² Karlo Kovačević je 22. travnja 1930. godine zajedno s Ivanom Radićem, Edom Murkovićem, Andrijom Berićem i Tomom Jalžabetićem predvodio veliku deputaciju hrvatskih seljaka na sastanku s kraljem u Beogradu. Kolar-Dimitrijević, Mira. Trnoviti životni put... Nav.dj. Str. 266.

²³ HDA, 21, inv. br. 1822, 1930.

²⁴ HDA, 21, inv. br. 2048, 4. studenog 1930.

²⁵ HDA, 21, inv. br. 2038, 3. listopada 1930.

Izvještaj o stanju javne uprave za studeni i prosinac govori da je 2000 osoba iz đurđevačkog kotara prisustvovalo seljačkom zboru u Zagrebu 8. prosinca 1930. Na zboru je između ostalih govorio i Tomo Jalžabetić, banski vijećnik.

Osamnaestog studenog je održan veliki rasplodni sajam bikova cijele Podravine. Na sajmu je bilo izloženo oko 250 čistokrvnih simentalskih bikova, od čega 180 iz raznih stočarskih udruga s područja kotara Đurđevac, a ostalo iz kotara Koprivnica.²⁶

1931. godina

Isto kao i za 1930., događaji o stanju javne uprave za 1931. godinu opisuju se kroz dvomjesečne izvještaje. Izvještaj za siječanj i veljaču govori kako je počinjeno ubojstvo u Dinjevcu, gdje je u svatovima ubijen Tomo Kralj iz Grabrovnice. Petog veljače se u Kloštru pojavio požar, te je uslijed nepažnje izgorjela radionica Adama Lajbinga. U Virju je 2. siječnja Vinko Vošicki osobnim automobilom izletio pod teretni vlak. Vošicki je tom prilikom zadobio teže tjelesne ozljede. Kod Pitomače je uz prugu pronađena smrznuta žena.

Održani su zimski gospodarski tečajevi iz svih grana poljoprivrede, te iz ostalih nauka potrebnih za proširenje opće kulture i olakšanja života na selu.

U idućem dvomjesečju, u ožujku i travnju bilo je nešto manje događaja nego u prijašnjim razdobljima. Petog travnja je u Đurđevcu na željezničkoj stаници nesretnim slučajem kočničar Franjo Bazijanec pao pod vlak te je preminuo u bolnici. Tragično je stradao muškarac u Kozarevcu jer ga je teže ozlijedio remen u mlinu.

Za vrijeme ožujka su osnovane dvije svinjogojske udruge, u Virju i Đurđevcu. Stočarske udruge s ovog područja su sudjelovale na izložbi u Novom Sadu.

Izvještaj za svibanj i lipanj govori kako je 8. lipnja u Virju poljoprivrednik Đuro Horvat silovao djevojku Rozu Hrženjak, staru 24 godine. U Dravi se utopio dječak iz Molvi, ali mu tijelo nije pronađeno. U Sirovoj Kataleni su se 25. svibnja posvađali i potukli Mato Tomišin, Martin Mukvić, Petar Pavlović i Đuro Margetić.

Trećeg svibnja je u Ferdinandovcu održan politički skup na kojem su sudjelovali Viktor Pogačnik, umirovljeni povjerenik za socijalnu politiku, i dr. Josip Snagić. Istovremeno je sazvan i sastanak u Molvama na kojem je sudjelovao Tomo Jalžabetić.²⁷

Gradska policija iz Đurđevca izvještava da je Franjo Tkalić iz Sirove Katalene izveo 6 krađa u svibnju i lipnju 1931. godine. Ukrao je pušku, 32 metra domaćeg platna, te 2123 dinara. Većina tih stvari je pronađena i vraćena vlasniku Martinu Kovaču.

Trećeg svibnja je Đurđevac posjetio Ivo Perović²⁸, ban Savske banovine, u pratnji svog tajnika Vojnovića i gradskog načelnika Bjelovara, Šiftera. U Đurđevac je također stigao okružni inspektor Vilko Pfeifer, koji je banu predstavio šefove ureda, te vodio računa kako bi ban bio što bolje informiran o političkom i ekonomskom stanju kotara Đurđevac.

Idućeg dana, 4. svibnja, kroz Đurđevac je prolazio kralj Aleksandar, zajedno s banom i ostalom pratnjom. Tom prilikom se okupilo 7-8 tisuća građana. Pošto se kralj zaustavio, bili su mu predstavljeni općinski načelnici s odbornicima, starješine Jugoslavenskog Sokola, svećenstvo, predstavnici suda i društava. Kralj je na pola sata posjetio crkvu, te nakon toga napustio Đurđevac otišavši u smjeru Bjelovara.²⁹

²⁶ HDA, 21, inv. br. 1822, 1930.

²⁷ HDA, 21, inv. br. 2199, 1931.

²⁸ Ivo Perović je postao banom 10. siječnja 1931., poslije dr. Šilovića.

²⁹ HDA, 21, inv. br. 2200, 1. srpnja 1931.

Slijedi izvještaj o stanju javne uprave za srpanj i kolovoz. Dana 28. srpnja je nesretnim slučajem prigodom vršenja žita u Đurđevcu Jakov Kudumija izgubio nogu. Zbog ozljede je u bolnici preminuo. U noći od 27. na 28. srpnja, u Podravskim Sesvetama je posjećeno pola jutra kukuruza tamošnjem bilježniku Josipu Kovačiću. Zbog oštećivanja tuđeg vlasništva, sudu su prijavljeni Đuro Maturanec, Ivan Šerbedija i Mato Čoklo, svi iz Podravskih Sesveta. U kolovozu su u Virovskim Konacima i Đurđevcu održane stočarske izložbe čistokrvnih goveda. U Đurđevcu je nagrađeno 86 uzgajivača iz raznih stočarskih udruga, a u Virovskim Konacima 33 uzgajivača. Po zapovijedi Kraljevske banske uprave, škola u Virovskom Crncu³⁰ je proširena na dva odjeljenja, a škola u Prugovcu na tri odjeljenja.³¹

3. KOTAR ĐURĐEVAC OD OBNOVE USTAVNOSTI, 2. RUJNA 1931., DO ATENTATA U MARSEILLEU, 9. LISTOPADA 1934.

1931. godina

Opće pogoršanje unutarnjeg stanja u državi i njezin sve nepovoljniji međunarodni položaj primorali su kralja Aleksandra da traži nove oblike i metode za režim koji je uspostavio šestosiječanskim manifestom. Trećeg rujna 1931. je kralj objavio novi Ustav Kraljevine Jugoslavije.³² Ustavom je uspostavljen dvodomni parlament, Narodna skupština i Senat, ali njihovo funkcioniranje odudara od osnovnih načela parlamentarizma. Svaki zakonski nacrt koji prihvati Skupština mora biti prihvaćen i u Senatu, ali on ne postaje važeći dok ga ne potpiše kralj. Što se tiče sastava Narodne skupštine, ona se sastoji od zastupnika biranih po izbornom zakonu koji omogućuje postavljanje samo jedne liste, i to državne. Što se tiče Senata, polovicu postavlja kralj, a ostali se biraju po banovinama tako da ih biraju banski vijećnici (njih imenuje kralj), izabrani narodni zastupnici u Banovini i načelnici općina. Vladu imenuje kralj kojem je i odgovorna, a ne Skupštini. Za kraljeva djela odgovara Vlada, tako da je on zapravo politički neodgovoran a o svemu odlučuje. Parlamentarni život i rad političkih stranaka nije obnovljen, samo je učvršćen centralizam. Izbori za Narodnu skupštinu su raspisani za dan 8. studenoga 1931. Za nositelja vladine liste je postavljen predsjednik vlade, general Petar Živković.³³

Izvještaj o stanju javne uprave za rujan i listopad 1931., između ostalog govori o pripremi političara kotara Đurđevac za raspisane izbole. Politički život je počeo pojavom dviju strana, one koja je pristala uz režim i one protivne režimskoj politici. Oko vladine liste su se skupili Viktor Pogačnik, Tomo Jalžabetić, Josip Snagić, Božo Beck i Josip Beganić. Kasnije su od kandidature za izbole odustali Jalžabetić i Snagić, zbog nepostizanja sporazuma oko izborne liste, na kojoj je kao kandidat kotara istaknut Pogačnik. Uz protivnike režima su pristali dr. Vlado Sabolić i Valent Hodalić. Oni su skupljali potpise³⁴ za dr. Mačeka, nositelja opozicije. Kad se objavilo da opozicija neće na izbole, prestali su s prikupljanjem potpisa kojih je tada već bilo oko 700.

Izvještaj dalje spominje ostale događaje među narodom. Dvadesetpetog rujna su nakon trovanja gljivama umrli Ivan Šolo, njegov zet Ivan Peić i Stevo Peić, svi iz Kalinovca. U Pitomači

³⁰ Virovski Crnac se danas nalazi u sklopu Novog Virja..

³¹ HDA, 21, inv. br. 2199, 1931.

³² Taj ustav se u literaturi spominje kao oktroirani ili nametnuti, jer ga nije donio parlament, nego ga je dao vladar sam.

³³ Matković, Hrvoje. Suvremena politička povijest Hrvatske. Zagreb : MUP RH, 1995. str 134-135.

³⁴ Potpisi su se skupljali jer je izborni zakon govorio da lista koja želi izaći na izbole treba skupiti najmanje 200 potpisa glasača sa svih 368 upravnih kotara u zemlji. Naravno da je te potpise mogla skupiti samo vladina lista.

je 8. rujna Mato Tometić, u svadi ozlijedio oca Grgu Tometića, koji je od ozljeda preminuo dva dana poslije. Nesretnim slučajem je 22. studenog u šumi kod Miholjanca nastradao Ludvig Kiš, star 60 godina, jer je na njega palo drvo.

Početkom rujna je u Zagrebu održan specijalni sajam i izložba rasplodne stoke cijele Jugoslavije. Stočarske udruge kotara Đurđevac su sudjelovale na izložbi sa 120 grla, te osvojile većinu prvih nagrada.

Izvještaj za studeni i prosinac govori kako su izbori za Narodnu skupštinu, 8. studenog, prošli bez incidenata. Odazvalo se manje od 50% glasača. Za narodnog zastupnika je izabran Viktor Pogačnik.

Petnaestog studenog oko 18 sati, nepoznata je osoba pucala iz puške u prozor stana općinskog bilježnika Josipa Kovačića u Podravskim Sesvetama. Kovačić i Mato Gluhak, koji su se nalazili uz prozor, ostali su neozlijedjeni. Iste noći je u Molvama nepoznati počinitelj ciglom razbio prozor od stana učitelja Josipa Hontića.³⁵

1932. godina

Od početka godine 1932. izvještaji su mjesечni i imaju drugačiji naziv. Izvještaj o političkim prilikama i događajima za siječanj 1932. govori o izborima za senatore koji su održani u Zagrebu 3. siječnja 1932. S područja kotara Đurđevac su glasali svi s aktivnim pravom glasa. Pošto je Tomo Jalžabetić izabran za senatora, Ministarstvo unutarnjih poslova je umjesto njega za novog banskog vijećnika postavilo Dragutina Židovca, krojača i posjednika iz Đurđevca. U Virju je 10. siječnja osnovana Mjesna organizacija Jugoslavenske radikalne seljačke demokracije³⁶ (JRSD), a 30. siječnja je JRSD osnovana u općini Molve.

U Pitomači je 16. siječnja zbog uvrede kralja uhićen Henrich König, star 34 godine, radnik u Pitomačko-Čerešnjevačkom ugljeniku. König je kažnen sa 10 dana zatvora, te je predan Kotarskom sudu u Đurđevcu na daljnji postupak. König je nekoliko dana prije otpušten iz službe, navodno zbog odanosti piću i izazivanju nereda među radnicima.

Izvještaj za veljaču govori kako na osnivanju JRSD-a u ovom kotaru rade dr. Božo Beck i ljekarnik mr. Albert Majnarić, prema uputama Viktora Pogačnika, koji se nalazi u Beogradu. Organizacija je do tada osnovana u Virju, Molvama i Ferdinandovcu.

Osmog veljače je iz kaznenog zavoda u Mitrovici u Hampovici dopraćen Franjo Šabarić, liječnik, koji je uvjetno pušten na slobodu. Šabarić je krajem dvadesetih godina bio osuđen na kaznu zatvora od 2 godine i 6 mjeseci. Bio je uhićen u Zagrebu gdje je umnožavao komunističke letke. Nalazio se u Hampovici kod svojih roditelja.

Izvještaj o političkim prilikama i događajima za travanj govori kako je u noći od 29. na 30. istog mjeseca, u Đurđevac stigao novoimenovani ministar Ministarstva šuma i rudnika Viktor Pogačnik.³⁷ Njegov dolazak je bio krivo najavljen pa se okupljeno mnoštvo koje ga je trebalo dočekati već razišlo. Ministar je 1. svibnja održao skupštinu u Ferdinandovcu, Kalinovcu i Đurđevcu. Nakon odsvirane himne je Stjepan Puhač, načelnik općine Ferdinandovac, pozdravio ministra i zaželio mu dobrodošlicu. Nakon toga je ministar Pogačnik u poduzem gororu prikazao

³⁵ HDA, 21, inv. br. 2199, 1931.

³⁶ Kad se nakon izbora sazvala Narodna skupština, poslanici su osnovali poslanički klub, koji se ubrzo pretvorio u novu političku stranku pod nazivom Jugoslavenska radikalna seljačka demokracija. Bila je to politička formacija poduprta od kralja, a trebala je poslužiti kao oslonac režimu.

³⁷ Pogačnik je postao ministrom 21. travnja 1932., pošto je ostavku na mjestu Ministra šuma i rudnika dao dr. Stanko Šibenik.

rad Vlade i Narodne skupštine oko donošenja zakona. Osudio je postupke ustaške emigracije zbog raspačavanja raznih letaka i širenja glasina. Na kraju je razložio rad oko osnivanja JRSD-a i pozvao ljudе da se upišu u stranku u što većem broju. Skupštini je prisustvovalo oko 500 građana. Poslije podne je održao sastanak u općinskoj zgradи u Kalinovcu, na kojem je bilo prisutno oko 100 ljudi. Drugog svibnja je ministar održao sastanak u Đurđevcu, u dvorani kina, gdje se okupilo oko 500 građana. Raspravlјalo se otrilike isto što i u Ferdinandovcu i Kalinovcu. U stranku se upisalo mnogo prisutnih.

Petog lipnja je u Đurđevac došao general Kosta Vujičić, pomoćnik zapovjednika žandarmerije. Zadržao se kod žandarmerijske stanice, gdje ga je posjetio kotarski načelnik Legović i izvjestio o političkoj situaciji, te o stanju javne sigurnosti u kotaru Đurđevac.

Iz Zagreba je 14. lipnja vlakom stigla Hödviga Mayer, novinarka iz Berlina. Zanimala se za poslovanje seljačkih zadruga. Razgledavala je mjesnu crkvу i oko 6 seljačkih domova. U Virju je razgledavala seljački dom, zadruge, vatrogasni dom, crkvу, školu i bratovštinu. Zanimala se za kulturu života na selu.³⁸

Duro Ivančan iz Molvi je 4. srpnja ubio svog djeda Đuru Nakosaneca. Naime, dok su se vraćali sa suda iz Đurđevca, Ivančan je batinom udario djeda po glavi i usmratio ga. U prometnoj nesreći u Pitomači, 25. kolovoza, poginuo je Stjepan Marinković. Automobil kojim je upravljala Danica Ribnikar, kretao se nepropisnom brzinom, te je uplašio konje pokraj kojih se nalazio Marinković. Pošto je Marinković želio pridržati konje, ovi su ga odgurnuli, pa ga je zahvatilo auto i odbio u kameni stup u koji je udario glavom i uslijed ozljeda umro.

U Đurđevac je 13. rujna u pratnji dr. Rasuhina, zamjenika direktora Higijenskog zavoda u Zagrebu, stigao profesor Madsen iz Danske. Pregledao je državnu ambulantu za suzbijanje trahoma, zanimalo se za životne i ekonomske prilike seljaka. Zanimalo se za način rada i posjet bolesnih od trahoma.³⁹

U noći od 15. na 16. kolovoza su u Kloštru pronađena dva plakata u kojima se narod poziva da ne plaća poreze, te da bude složan. Plakati su pronađeni već u noći, tako da ih pučanstvo nije moglo pročitati.

U noći od 1. na 2. studenog je u Špincu kod Ferdinandovca ubijen Ivan Domitrović, brat emigranta Ignaca Domitrovića. Ubijeni je bio veza između emigranata u Mađarskoj i neprijatelja režima u Kraljevini. Ivan Domitrović je bio stalno kontroliran od vladinih agenata. Njegovim ubojstvom je uklonjena opasnost vlastima oko organiziranja antidržavnih akcija od emigranata u Mađarskoj.⁴⁰ Izjava Marijana Mađerića, emigranta iz Janka-puszte i povratnika u državu, pograničnoj policiji u Koprivnici u prosincu 1932. godine pobliže dočarava što se događalo među emigrantima i koju ulogu je u svemu imao ubijeni Domitrović. Mađerić navodi kako je tri puta, po nalogu Gustava Perčeca, odlazio kod Ivana Domitrovića u Vizvar⁴¹, te mu nosio svaki put po tri omota u kojima se nalazilo po 100 brojeva časopisa "Ustaša", "Grič" i "Domobran". Dalje govori da mu je Ignac Domitrović pričao kako se radi na tome da se s hrvatske strane, preko njegovog brata, pronađe jedna osoba koja će izvršiti atentat na ministra Pogačnika i senatora Jalžabetića. Tim povodom je Ivanu Domitroviću dostavljen i revolver, da tu osobu podučava u pucanju. Ta osoba je i pronađena ali je u povratnom pismu Ignacu Domitroviću to ime nečitko upisano. Nadalje je Ignac Domitrović dobio telegrafsku obavijest od policije iz Vizvara da mu je

³⁸ HDA, 21, inv. br. 2654, 1932.

³⁹ HDA, 21, inv. br. 2655, 3. listopada 1932.

⁴⁰ HDA, 21, inv. br. 2654, 1932.

⁴¹ Vizvar je mjesto u Mađarskoj uz samu granicu s Hrvatskom, a nalazi se nasuprot Ferdinandovca.

brat ubijen, a Mađerić dalje govori da je ubojica iz Ferdinandovca, i to ista ona osoba koju je Ivan Domitrović podučavao u pucanju.⁴²

Ministar Pogačnik je 17. studenog održao sastanak s članovima mjesne organizacije JRS-a u Đurđevcu gdje je pred 200 ljudi izložio rad Vlade i Narodne skupštine. Đurđevac su 14. studenog posjetili ban dr. Ivo Perović, tajnik Vojnović i načelnik zagrebačke policije Mihalčić. Posjetili su Ured kotarskog načelnštva, gdje je ban dobio izvještaj o političkom stanju. Od pograničnog komesara u Ferdinandovcu dan im je izvještaj o stanju na granici.

Sokolarsko društvo u Đurđevcu je održalo proslavu 1. prosinca.⁴³ Proslavi je između ostalih prisustvovao i ministar Pogačnik. Manifestacija je protekla bez incidenata.⁴⁴

Tromjesečni izvještaj o radu opće uprave govori da je 4. studenog 1932. Martin Balatinec iz Đurđevca, star 22 godine, u svađi nožem ubio Miju Radmana, starog 21 godinu, iz Đurđevca.⁴⁵

1933. godina

Izvještaj o političkim prilikama i događajima za siječanj 1933. govori o tome da je ministar Pogačnik 7. siječnja 1933. posjetio Poljoprivredni tečaj u Virju, te Školu za domaćice. Nakon toga je održao sastanak na kojem se okupilo oko 800 građana, u dvorani vatrogasnog doma. U svom govoru je prikazao teške životne uvjete i gospodarsku krizu koja tlači seljake. Prikazao je nastojanja Vlade da se kriza ublaži. Krajem prosinca i početkom siječnja 1933. primijećeno je nastojanje pristaša HSS-a da obnove svoje organizacije. Nad radom tih ljudi je vođen strogi nadzor.

Izvještaj za veljaču kaže da je u Repasu 19. istog mjeseca osnovana organizacija JRS-a. Za predsjednika je izabran učitelj Kazimir Marinčić, za potpredsjednika Štefo Ivančan, za tajnika Josip Đerđ, dok je za blagajnika izabran Ignac Špoljarić. U organizaciju se učlanilo 27 građana.

U Đurđevcu je 26. veljače sazvana izvanredna Glavna skupština Vatrogasnog društva, na kojoj se trebao izabrati novi predsjednik, pošto je dotadašnji predsjednik dr. Vlado Sabolić podnio ostavku. Za novog predsjednika je izabran Josip Kresinger, gostioničar, s 5 glasova prednosti ispred Valenta Hodalića.

Trinaestog ožujka u dvorani gostionice Josipa Kresingera, organizacija JRS-a je održala sastanak na kojem je prisustvovao i ministar Pogačnik, koji je izložio rad vlade. U travnju je ministar Pogačnik poveo 16 najistaknutijih predstavnika JRS-a na veliki zbor stranke u Nišu.

U Pitomači je u noći od 12. na 13. travnja nepoznati počinitelj na kući dr. Andrije Španića ispisao parole: "Bog i Hrvati", "Živjela Hrvatska", "Dolje Srbija". Općinski načelnik Pitomače Dragutin Götz neposredno nakon toga dao je ostavku.

Četvrtog svibnja je u Đurđevcu održana Godišnja skupština Kotarske organizacije JRS-a, uz prisustvovanje delegata svih mjesnih organizacija. Sastanak je vodio ministar Pogačnik. Osim govora o političkoj situaciji izvršen je i izbor odbora. Osim ovog sastanka, svoju godišnju skupštinu je 25. svibnja održala i Mjesna organizacija JRS-a u Kloštru Podravskom.

U svibnju su se na području kotara izrekle 3 uvrede kralja. Na plakatu Crvenog križa u hodniku Općinskog poglavarnstva u Đurđevcu, sa slike kralja je otrgnut komadić papira. Martin

⁴² Krušelj. Nav.dj. Str. 163-168.

⁴³ Prvog prosinca se slavio dan ujedinjenja Kraljevine Srbije s Državom SHS u jedinstvenu Kraljevinu SHS. Hrvatska je tim činom izgubila svoju državnost, stoga je razumljivo da ovdje taj dan i nije bio slavljen s oduševljenjem, već su ga slavila samo društva naklonjena Vladi.

⁴⁴ HDA, 21, inv. br. 2654, 1932.

⁴⁵ HDA, 21, inv. br. 3050, 2. siječnja 1933.

Pecek, 32 godine star poljodjelac iz Pitomače, u kući Ferde Stanišića je opovao kralja. Ivan Grčić iz Ferdinandovca, 39 godina star poljodjelac, u vinogradu u Budrovcu je u napitom stanju izrekao uvredu kraljevog doma. Protiv svih je podnijeta kaznena prijava.⁴⁶

Vlakom s proštenja u Mariji Bistrici, 4. lipnja 1933. godine, vraćalo se oko 150 osoba, većinom žena iz Đurđevca i okolice. Dočekao ih je župnik Jakob Novosel koji je s njima pošao do crkve odakle su se razišli kućama. Žene su na prsima nosile male značke s hrvatskim trobojnicama, koje su kupile od tamošnjih prodavača. Među njima nije bilo političara, pa se smatralo da im nije bila namjera demonstrirati.⁴⁷

U predjelu Husinja, općine Ferdinandovac, dvovlasničari iz mađarskog mesta Bolho (Boljevo), kotara Barcs, su posjedovali svoja zemljišta. Budući da je 1933. prestao vrijediti 5. član odredbi Trgovinskog ugovora između Jugoslavije i Mađarske, dvovlasničari nisu smjeli izvoziti svoje proizvode cestama 2. i 3. kategorije, već samo po cestama 1. kategorije, kojih nije bilo na području ovog kotara, već su se takvi najbliži nalazili u susjednim kotarima, Koprivnici i Virovitici. Zbog prevelike udaljenosti tih cesta, gdje bi morali pristupiti carinskoj kontroli, mađarskim dvovlasničarima se nije isplatilo izvoziti žito, pa su ga ostavili na svojim posjedima očekujući promjenu ugovora o trgovini kako bi mogli izvoziti plodove, kao i do tada, na cesti 3. kategorije, Husinje-Bolho. Velik broj dvovlasničara je dugovao pristrojbe raznih državnih, banovinskih i općinskih dača. Do promjene ugovora nije došlo pa je prijetila opasnost da će plodovi propasti. Općinska uprava u Ferdinandovcu je zaplijenila požeto žito i odredila javnu prodaju za dan 8. i 9. kolovoza. Za vrijeme javne dražbe žitarica, 9. kolovoza, primjećeno je da neki dvovlasničari ilegalno prenose snopove žita na mađarski teritorij. Graničar Ačim Vuković je pokušao zaustaviti prenošenje žita. Kad se dvovlasničari na poziv nisu htjeli zaustaviti ispalio je dva hica iz svoje puške. Uhićeni su Franjo Vrdak, László Šantić, Franjo Šantić i Kata Šantić, svi iz Bolha. Dok je graničar vršio dužnost s mađarske strane je iz revolvera ispaljen hitac. Tu noć je Janošu i Mihalju Jadiju uspjelo prebaciti snopove žita na mađarski teritorij. Braća Jadi su na ovom području posjedovala 30 jutara zemlje. U noći od 9. na 10. kolovoza zasjeda graničara je opazila Jadije kako ponovo prenose snopove. Pozvani su da stanu, na što su se oglušili, te opalili nekoliko hitaca. Graničari su odgovorili na vatru. Puškanje iz revolvera i lovačkih pušaka je u dva navrata trajalo oko tri minute, pri čemu nitko nije stradao. Nakon ovog incidenta je Kotarsko načelništvo pojačalo stražu na Husinju. Kad je 11. kolovoza Mijo Ivšak iz Ferdinandovca odvozio djetelinu koju je kupio na dražbi, a bila je u vlasništvu Jadija, otjerao ga je nepoznati muškarac pucajući na njega. Četrnaestog kolovoza je Đuro Grčić iz Ferdinandovca, radnik Stjepana Grčića, odvozio žito kupljeno na dražbi koje je pripadalo Jadijima. Na njega je ispaljen hitac s mađarske strane. Na to je graničar Ačim Vuković odgovorio pucnjima. Žandarmerijski narednik Savo Radmanović je istog dana na Husinju, kod napuštenе kuće i gospodarskih zgrada braće Jadi napadnut, pri čemu je na njega ispaljeno 5 hitaca iz puške. Kod ovih incidenata su sudjelovali sinovi Janoša Jadija, Jandro, Joško i Đuro, te Feri Jadi i Vince Deščić, krojač iz Bolha. Kasnije se saznalo da je glavni inicijator svih incidenata bio Franjo Lukacz, učitelj osnovne škole u Bolhu. Nakon donošenja novog zakona pod nadzorom organa granične straže izvršena je zamjena žitarica između naših i mađarskih dvovlasnika. Nakon toga se stanje na granici smirilo.⁴⁸

Općinske uprave i žandarmerijske stanice u Pitomači i Kloštru Podravskom su podnijele prijavu kako župnici nisu htjeli na prijestolonasljednikov rođendan istaknuti državnu zastavu,

⁴⁶ HDA, 21, inv. br. 3049, 2. siječnja-2. srpnja 1933.

⁴⁷ HDA, 21, inv. br. 3259, 10. srpnja 1933.

⁴⁸ HDA, 21, inv. br. 3327, 10. srpnja-13. rujna 1933.

usprkos naređenju Kotarskog načelništva. Župnik u Kloštru je bio Jurić Mato, protivnik režima i državnog uređenja, koji je u više navrata radi političkih istupa dolazio u sukob s vlastima. Župnik u Pitomači, Petar Mihinić, nastojao je djelovati na ostalo svećenstvo da apstinira od posljednjih izbora.⁴⁹

Od rujna 1933. do mjeseca travnja 1934. nema nikakvih izvještaja po kojima bi se mogli saznati događaji u kotaru kroz to razdoblje. Mjesečni izvještaji o političkim prilikama i događajima od travnja 1934. godine daju saznanja o zbivanjima kroz naredno razdoblje.

1934. godina

Četrnaestog travnja 1934. je u Virju boravio Karlo Kovačević, potpredsjednik Narodne skupštine i Glavnog odbora Jugoslavenske nacionalne stranke⁵⁰, i održao zbor. Kovačević je u Virje došao iz Bjelovara u društvu tamošnjeg narodnog zastupnika Stjepana Šiftara. Zboru je prisustvovalo 2500 ljudi i sve je proteklo bez incidenata. Istog dana je u Ferdinandovcu umirovljeni ministar Viktor Pogačnik održao javni zbor, kojem je prisustvovalo oko 500 građana.⁵¹

Oko Uskrsa 1934. godine, u Hlebinama se jugoslavenskim vlastima predao Stjepan Petrović, ustaški emigrant s Janka-puszte. U Janka-puszti je proglašen izdajicom i osuđen na smrt zbog odustajanja od izvršenja atentata na Ivu Perovića, Bana Savske Banovine, u Zagrebu. Nakon što se predao, na saslušanju je raskrinkao cijelokupnu ustašku mrežu u Podravini, tako da je došlo do brojnih uhićenja ustaških članova i simpatizera. Najveći sudski proces je organiziran u Beogradu, u srpnju 1934. godine, pred Državnim sudom za zaštitu države. Postupak se vodio protiv 31 osobe optužene za terorističku djelatnost a većina njih je bila iz Đelekovca i Prekodravlja, ali i iz drugih podravskih mjesta. Među optuženima je bio i Josip Žagar iz Molvi koji je osuđen na 8 godina zatvora. Većina optuženika je tijekom istrage bila fizički zlostavljava, tako je Žagar u zatvoru obolio i 1936. godine umro u Molvama. Za vrijeme NDH je Žagar proglašen "ustaškim mučenikom s Drave". List *Ustaša* je 1941. godine u članku "Ustaški grobovi uz Dravu" opisao sudbinu Josipa Žagara: "...mladi ustaša Josip Žagar iz Molvi daje svoj život na oltar domovine za ustašku ideju. Po zanimanju je tipograf, od roditelja seljaka počeо je od svoje najranije mladosti baviti se političkim radom i promidžbom ustaške misli. Godine 1932. uhapšen je po prvi puta radi raspačavanja ustaških letaka, a 1933. opet iste stvari, te je kao vrlo sumnjiva osoba stavljen pod redarstveni nadzor i spriječena mu je sloboda kretanja. Godine 1934., 4. travnja bio je ponovno po oružnicima uhvaćen i dopraćen u Golu. U Goli ga je dočekalo 20 žandara i otpočelo je strahovito i zvјersko mučenje. U tom su oni imali iskustva. Prebacili su mu vreću preko glave, svezaše mu noge i ruke, objesiše ga i tako udarahu sa svih strana, dok se nije onesvijestio. Kad mu se vratila svijest, mučenje se nastavilo još gore i još zvјerskije. Kada su ga konačno prestali udarati, ležao je u nekoj drvari oružničke postaje slomljenih rebara, izbijenih zubi i bubnjića, okrvavljenе glave i natečenih nogu, da nije mogao stajati ni gledati. Onako polumrtvog odvezu autom u Zagreb na policiju. Ni ovdje nije bio pošteđen, zlotvori su i ovdje pokazali na njemu svoje umijeće. Na sudu za zaštitu države osuđen je na 8 godina robije. U Mitrovačkoj kaznioni, kako je bio bolestan, umjesto lijekova dobivao je samicu, tvrdi ležaj i post. Nakon godine dana robije premješten je u kaznionu St. Gradiške. Borbeni duh nije ni ovdje

⁴⁹ HDA, 21, inv. br. 3261, 15. rujna 1933.

⁵⁰ JRSD je 20. srpnja 1933. održala prvi kongres stranke u Beogradu, prilikom čega je promijenila naziv u Jugoslavenska nacionalna stranka.

⁵¹ HDA, 21, inv. br. 3477, 1934.

mirovalo, nego je dobivao pisma od kuće, trgao je s njih marke sa slikom Aleksandra i bacao ih u pljuvačnicu. Radi toga je bio kažnjen time, što nije smio primati pisma od kuće. Od silnog zlostavljanja i mučenja počeo je bacati krv, a nije dobio ni čaše vode, a kamo li lijekova. "Amnestiran", bude pušten na slobodu, ali nije mogao više hodati, već ga je jedan robijaš ustaša nosio i zatim otpremio u kužnu bolnicu u Zagreb, gdje je naskoro uslijed posljedica groznog mučenja 20. lipnja 1936. umro. (...)"⁵² Kao branitelj optuženika, u procesu protiv tzv. "zločinačke organizacije" nastupao je dr. Vlado Sabolić, odvjetnik iz Đurđevca. Pod sumnjom da imaju veze s tom organizacijom, uhićeni su i predani Upravi policije u Zagrebu Luka Barberić, Mijo Sočec i Ivan Vinković iz Šemovaca, te Franjo Novaković i Štefo Kopričanec iz Molvi. Kako im nije dokazana krivica pušteni su iz pritvora poslije 3 tjedna. Stavljeni su pod redarstvenu kontrolu uz ograničenu slobodu kretanja.

U Pitomači je 13. svibnja održan javni zbor JNS-a. Zbor je vodio Viktor Pogačnik, koji je ujedno bio i predsjednik organizacije JNS-a kotara Đurđevac. Prisustvovalo je preko 1000 građana. Osim Pogačnika su govorili Josip Živko, načelnik općine Pitomača, i dr. Božo Beck.

U Đurđevcu je 22 svibnja održan veliki zbor JNS-a za kotar Đurđevac. Prisustvovalo je oko 2500 ljudi, najvećim dijelom članova. Zbor je otvorio Pogačnik, no glavni govornik je bio ministar Juraj Demetrović, iza njega su govorili ministar i narodni zastupnik Kraljević, pa dr. Šime Prša, narodni zastupnik iz Svetog Ivana Zeline, Milan Dobrovoltjac iz Dugog Sela, dr. Vlado Malančec iz Koprivnice i senator Jalžabetić. Nakon skupa je ministar Demetrović razgovarao s određenim brojem ljudi, a potom je priređen zajednički ručak za oko 80 predstavnika stranke iz 12 kotarskih organizacija.

U Đurđevcu je 21. svibnja Jadranska straža održala javnu priredbu na kojoj su nastupili Mladi harmonikaši iz Maribora. U svibnju je u Đurđevcu osnovano udruženje Mlada Jugoslavija.

U lipnju je dr. Josip Snagić održao nekoliko sastanaka u svrhu osnivanja JNS-a. S nekoliko pristalica je održao sastanke u Kalinovcu i Virju. U Virju je osnovao organizaciju u koju se upisalo oko 180 članova.

Na šestu obljetnicu ubojstava u Narodnoj skupštini, održana je misa zadušnica u crkvi u Đurđevcu, kojoj je prisustvovalo oko pedesetak ljudi. Na misi su govorili dr. Vlado Sabolić, odvjetnik i vođa nezadovoljnika postojećim režimom, te Marko Matkov⁵³, koji je jedan od istaknutijih nezadovoljnika među seljaštvom.

U srpnju je Pogačnik održao nekoliko manjih skupova u Grabrovnici i Velikoj Čerešnjevici, te je tamo osnovao mjesne organizacije JNS-a. Jugoslavenska nacionalna stranka je od tog dana imala 22 mjesne organizacije. Skup je održan i u Kalinovcu gdje je organizacija JNS-a već postojala.

Pitomaču je 14. kolovoza posjetio nadbiskup dr. Stepinac, gdje su mu tamošnji svećenici, župnik Petar Mihinić i kapelan Ivan Žinić priredili doček na kojem je bilo oko 500 ljudi. Tom prilikom je Žinić djeci podjelio oko 50 papinskih zastavica, a kraj crkve je dao istaknuti veliku papinsku bijelo-žutu zastavu. Zbog toga je protiv Žinića proveden postupak. Stepinac je na području kotara Đurđevac boravio i mjesec dana kasnije, od 8. do 20. rujna.

Iz Austrije se 19. kolovoza vratio i prijavio načelništvu Đuro Matoničkin, koji je radi veza s hrvatskim emigrantima protjeran iz Francuske. Bio je upućen upravi policije u Zagreb na

⁵² Krušelj. Nav.dj. str. 23-25., 171-172. i 215-217.

⁵³ Marko Matkov je od početka šestosiječanske diktature bio više puta kažnjavan i zatvaran. Nakon smrti kralja kao predsjednik Hrvatske seljačke zadruge skuplja sve više pristaša među seljaštvom, a u prvoj godini rata prelazi k komunistima. Kolar-Dimitrijević, Mira. Život i rad... Nav.dj. str. 141-142.

saslušanje, a potom pušten na slobodu. Nalazio se kod roditelja u Virju, gdje je bio pod kontrolom.

U kolovozu su u mađarsko pogranično mjesto Bolho stigla dva engleska zastupnika parlamenta, koji podržavaju mađarsku revizionističku politiku, Goven i More. Oni su u Bolhu svečano dočekani. U njihovom društvu se nalazio kotarski načelnik iz Barcsa, dr. Karol Berenhay, te kapetan pogranične straže iz Babocse, Berkesz. Englezi su posjetili granicu i zaustavili se na prijelazu Husinje-Bolho, gdje su fotografirali jugoslavensku i mađarsku pograničnu stražu.

Šemovcima je osnovano udruženje Mlada Jugoslavija. Kako osnivači nisu pružili jamstvo da će razvijati svoj rad u duhu režima, udruženju je zabranjen rad.

Mato Mesarić iz Čepelovca, iseljenik u Urugvaj u pismima svojoj ženi kritički je opisivao stanje u Jugoslaviji, pišući da u njoj vlada veliko zlo i teror, te da se neće vratiti dok se to stanje ne promijeni. Prije je Mesarić bio istaknuti pristaša HSS-a.⁵⁴

4. ŽIVOT U KOTARU NAKON UBOJSTVA KRALJA ALEKSANDRA

U listopadu 1934. su u kotaru najvažniji bili odjeci atentata u Marseillesu. Mir i red nisu narušeni, ali se desilo više uvreda kralja i drugih političkih istupa. Proveden je postupak protiv općinskog bilježnika u Šemovcima, Slavka Plantosara, radi toga jer je u noći 14. listopada u selu pjevalo. Učiteljica u mirovini, Vjekoslava Kirin iz Ferdinandovca je uvrijedila kralja rekavši da je sjeo na krvavo prijestolje. Proširena je kontrola nad nezadovoljnicima postojećim režimom, a naročito nad njihovim vođom u kotaru, Vladom Sabolićem. Radi pripomoći, žandarmeriji su bili na raspolaganju organi javne straže, među kojima lugari i nadziratelji lovišta. Neki od njih su uskratili poslušnost, te se nisu htjeli odazvati pozivu. Martin Vranić i Mijo Pavin iz Đurđevca su radi toga bili uhićeni, razoružani i kažnjeni zatvorom. Obojici je oduzeto pravo nošenja oružja, te su otpušteni iz službe. Sve općinske uprave su poslale svoje predstavnike na sahranu kralja u Beograd.

Vlasti su se žalile na nekorektno držanje rimokatoličkog svećenstva. Župnik Petar Mihinić i kapelan Ivan Žinić iz Pitomače su zvonjavom zvona omeli komemorativni skup za kraljem u Pitomači, te nisu dozvolili unos slike kralja u crkvu ako to ne odobri nadbiskupska kancelarija u Zagrebu. Mijo Jurić, župnik u Kloštru Podravskom i Ante Bubanić, župnik u Kozarevcu, nisu na misi izgovorili spomen na kralja. Zbog raznih istupa i uvreda kralja optuženi su:

- Josip Jozek, Đurđevac
- Đuro Grbačić, Grabrovnica
- Jendrašić Marko, Šemovci
- Đuro Šimek, Kalinovac
- Antun Jelić, V. Čerešnjevica
- Stjepan Sitek, P. Sesvete
- Ivan Kovačev, Glog
- Tomo Fičko, P. Sesvete
- Antun Posavec, P. Sesvete
- Tomo Dečina, Đurđevac
- Ivan Švaco, Đurđevac
- Ignac Đeri, Budrovec
- Đuro Grčić, Drenovica

⁵⁴ HDA, 21, inv. br. 3477, 1934.

Osim toga bilo je još počinjenih istupa u vezi s atentatom, kao što je pjevanje, te sviranje na ulici usprkos zabranama. Komemoraciju kralju su 4. studenog u Đurđevcu održali Mjesni odbor i pomladak Jadranske straže. Karlo Blažeković, župnik u Podravskim Sesvetama je u svojoj župi na temelju odobrenih pravila od duhovnih oblasti osnovao udruženje križara. Ovakve organizacije predstavljaju prepreku širenja vladinih organizacija, primjerice Jugoslavenskom Sokolu i drugih. Podnesen je postupak protiv Mije Jurića, upravitelja župe u Kloštru Podravskom, jer je na satu vjeronauka navodno rekao kako se djeca ne trebaju moliti za kralja. U Miholjancu je 19. studenog izvršen pretres stana upravitelja župe Ivana Konjevića, radi potrage za oružjem. Pronađen je revolver kalibra 9 mm te je Konjević kažnen novčanom kaznom.⁵⁵

Zbog navodne špijunaže u korist Mađarske, uhićen je Martin Krašovec iz Špinca, općine Vizvar, kotara Nagyatad. On je naoružanome općinskom stražaru Đuri Kovačevu iz Đurđevca pobjegao, te ga se nije uspjelo odmah uhvatiti. Žandarmerija i graničari su uz pomoć građana iz općina Ferdinandovac, Đurđevac, Molve, Virje, Kalinovac i Podravske Sesvete, koje je vodio načelnik kotara Urlić-Ivanović, krenuli u potragu. Izvršen je detaljan pretres terena, te je Krašovec ponovo uhićen. Pritvoren je i općinski čuvar Kovačev, kažnen s 14 dana zatvora i nakon toga otpušten iz službe.⁵⁵

U izještaju "Odjek i prilike u narodu nakon smrti kralja Aleksandra", načelnik kotara Urlić-Ivanović daje svoje viđenje događaja u narodu nakon atentata, daje podatke o vodećim ličnostima među nezadovoljnicima prema režimu, te popis svećenstva kotara Đurđevac i njihovo ponašanje. Vijesti o atentatu u Marseillesu su došle i u najudaljenija mjesta kotara već sljedećeg dana, 10. listopada. U početku je među narodom primjećen strah, naročito kad je u jutro tog dana viđena vojska u većem broju, koja se nekoliko dana ranije nalazila u susjednim kotarima na redovitim manevrima. U prvi čas nije bilo nekih komentara o atentatu, ali se kasnije počelo govoriti kako će doći do rata. Naročito su se mnogi pribajivali upada Mađara.

4.1. PODACI O VOĐAMA NEZADOVOLJNIKA PREMA POSTOJEĆEM REŽIMU I PORETKU⁵⁶

Dr. Vladimir Sabolić

Sin je Petra i Olge, rođene Starčević, rođen 1900., rimokatoličke vjeroispovijesti, po zanimanju odvjetnik, živi u Đurđevcu, oženjen, otac jednog djeteta. Ranije je pripadao Davidovićevoj demokratskoj stranci. Policijski kažnjavan kod načelništva, radi vršenja "separatističke propagande", isticanja hrvatske zastave i demonstracija političkog karaktera.

Marko Matkov

Sin je Bolte i Roze, rođene Filipović, rođen 1904., rimokatoličke vjeroispovijesti, po zanimanju poljoprivrednik, živi u Đurđevcu, oženjen, otac dvoje djece. Bivši je pristaša Hrvatske seljačke stranke. Kažnjavan isto kao i Sabolić, te još 1933. zbog raspačavanja ilegalne štampe. Trenutno na odsluženju kazne zatvora od 14 dana, na koju je osuđen 31. listopada, zbog uvrede organa javne straže.

Franjo Novaković

Sin je Mate i Mare, rođene Posavec, rođen 1892, rimokatoličke vjeroispovijesti, po zanimanju zemljoradnik, živi u Molvama, oženjen, otac troje djece. Prije je pripadao Hrvatskoj seljačkoj

⁵⁵ HDA, 21, inv. br. 3477, 1934.

⁵⁶ HDA, 21, inv. br. 3669, 31. listopada-2. prosinca 1934. Podaci dolaze prema navedenom izještu Urlića-Ivanovića.

stranci. Prošlih godina je kažnjavan zbog vršenja "separatističke propagande". Ove godine je predan upravi policije u Zagrebu, u vezi s radom "zločinačke organizacije" u susjednom koprivničkom kotaru.

Valent Hodalić

Sin je Joze i Dore, rođene Lacković, rođen 1867. godine, po zanimanju zemljoradnik, živi u Đurđevcu, oženjen, bez djece. Pripadao je Hrvatskoj seljačkoj stranci, jedanput biran za narodnog zastupnika. Pred općinske izbore 1933. osuđen na kaznu od 30 dana zatvora, zbog raspačavanja ilegalne štampe. Do tog je vremena bio usko povezan s Sabolićem i Matkovim.

4.2. POPIS SVEĆENSTVA KOTARA ĐURĐEVAC I NJIHOVO PONAŠANJE NAKON ATENTATA⁵⁷

Mijo Jurić

Upravitelj je župe u Kloštru Podravskom. Striktno se držao naređenja dobivenih od crkvenih vlasti. Misu zadušnicu kralju nije odslužio 10. listopada kao ostalo svećenstvo, već 15., zbog toga jer nije bio kod kuće. Jurić je učitelj vjere u Kloštru Podravskom, a u ranijim izvještajima se navodi kako je rekao djeci da ne mole za pokojnog kralja. U prijašnjem razdoblju se izjašnjavao kao frankovac.

Antun Bubanić

Župnik je u Kozarevcu. Prvu misu zadušnicu je odslužio "suhoparno", strogo po odredbama duhovnih vlasti. Na dan sahrane nije služio misu zadušnicu, jer za nju nije dobio nalog od nadbiskupa. Zbog toga je kažnen novčanom kaznom. Ranije je po uvjerenju bio frankovac.

Petar Mihinić

U Pitomači je župnik i dekan. Njegovo služenje mise zadušnice je bilo korektno, ali mu se zamjera što nije dozvolio unošenje slike kralja u crkvu. 14. listopada je zvonjavom ometao komemorativni skup u blizini crkve. Ranije je pripadao Hrvatskoj pučkoj stranci.

Ivan Žinić

U Pitomači vrši dužnost kapelana. U pogledu držanja nakon atentata za njega vrijedi isto što i za Mihinića. Ranije je bio pripadnik Hrvatske pučke stranke.

Ivan Konjević

Upravitelj je župe Miholjanec. Misu zadušnicu je odslužio korektno i prema dobivenim uputama. Došao je u Miholjanec prije 2 godine, tako da njegova ranija politička pripadnost nije poznata.

Martin Kovačević

Vrši dužnost župnika i dekana u Virju. Crkvene obrede zadušnice je izvršio uz pomoć Milunića i Shedyja. Držanje mu je bilo korektno. Ranije je pripadao Hrvatskoj pučkoj stranci.

⁵⁷ HDA, 21, inv. br. 3669, 31. listopada-2. prosinca 1934. Isto.

Josip Milunić

Učitelj je vjere u Državnoj, narodnoj i građanskoj školi u Virju. Ranije je bio pripadnik Narodne radikalne stranke.

Alojz Shedy

Kapelan je u Virju. Nakon atentata se držao korektno, kao i ostali svećenici iz Virja. On je mlađi čovjek koji ranije nije bio politički opredijeljen.

Karlo Blažeković

Župnik je u Podravskim Sesvetama. Mise zadušnice je odslužio po dobivenim uputama, a u crkvi je po vlastitoj inicijativi dao postaviti kraljevu sliku. Ranije je pripadao frankovcima.

Juraj Kranjčev

Župnik je u Kalinovcu. Mise zadušnice je odslužio po dobivenim naređenjima vjerske oblasti. Ranije je pripadao Hrvatskoj pučkoj stranci.

Jakov Novosel

Obavlja dužnost župnika u Đurđevcu. Njegovo ponašanje je bilo režimu korektno. Ranije nije bio stranački opredijeljen.

Ivan Šabarić

Učitelj je vjere u Državnoj, narodnoj i građanskoj školi u Đurđevcu. Umjesto Novosela je održao misu zadušnicu u Đurđevcu. Dosad nije bio stranački opredijeljen.

Adolf Blaga

Vrši dužnost župnika u Jelačićevu.⁵⁸ Održao je misu zadušnicu i u crkvi postavio sliku kralja. Prijе je pripadao Hrvatskoj pučkoj stranci.

Stjepan Kovačić

Župnik je u Molvama. Održao je misu zadušnicu prema dobivenim uputama duhovnih vlasti. Ranije je pripadao Hrvatskoj pučkoj stranci.

Venjamin Pavlovski

Upravitelj je Srpsko-pravoslavne parohije u Maloj Čerešnjevici. Mise zadušnice je odslužio propisno. On je ruski izbjeglica, koji je nedavno postao državljanom Jugoslavije, tako da ranije nije bio politički opredijeljen.

Načelnik kotara Urlić-Ivanović u izvešću se žali na ponašanje odvjetnika dr. Vladimira Sabolića, vođe kotarskih nezadovoljnika postojećim stanjem u državi. Zamjera mu što nije nikakvim vanjskim znakom istaknuo žalost smrću kralja, te nije sudjelovao u nijednoj komemoraciji. Navodno je napadno i uz smijeh promatrao tko sve prisustvuje misi zadušnici, a njegova supruga se pokazivala u kričavoj crvenoj haljini.⁵⁹ Sabolić je kažnen kaznom zatvora od

⁵⁸ Beogradska je vlada htjela uništiti svaku uspomenu na Habsburgovce, zato je odredila da Ferdinandovac promijeni ime u Jelačićovo.

⁵⁹ HDA, 21, inv. br. 3775, 19. listopada-1. studenog 1934.

14 dana. Također je kažnjena i njegova supruga Ivka.⁶⁰ Urlić-Ivanović je pozvao svoje činovništvo da prekinu prijateljstvo s osobama koje nisu prijatelji države i dinastije Karađorđevića, između ostalih i starješinu suda u Đurđevcu Marka Bete. Bete je trebao upozoriti svoje podređeno osoblje da se ne druži s protivnicima režima. Svi osim Bete su nastavili druženje s dr. Sabolićem.

4.3. POPIS SVIH SLUŽBENIKA SUDA U ĐURĐEVCU I NJIHOVO PONAŠANJE⁶¹

Marko Bete

Skoro se ni s kim ne druži i živi povučeno. U bivšem mjestu službovanja, Daruvaru, došao je u sukob s tamošnjim načelnikom kotara Šimom Jagodićem, koji ga je optuživao zbog "komunističkih nadziranja". Urlić-Ivanović ga ne smatra podobnom osobom za starješinu suda u ovom pograničnom mjestu. Navodno je "neelastičan, tvrdoglav i spor u shvaćanju".

Franjo Puhač

Sudac koji je korektan u radu, ali po uvjerenju naročito ispoljava svoje hrvatstvo. Oženjen je za učiteljicu Miroslavu Puhač.

Dragutin Kerpner

Bojažljiv je čovjek, po nacionalnosti Židov. U Đurđevac je došao iz Đakova za kaznu zbog nekih presuda vojnih lica.

Mihajlo Rabadija

Rodom je iz Kalinovca, gdje mu živi i brat koji se smatra kao nezadovoljnik režima. U Đurđevac je premješten iz Podravske Slatine. Sabolićev je prijatelj što se potvrđuje time jer je u listopadu organizirao večeru na kojoj su prisustvovali Sabolić, Puhač, Kerpner i Pavunić.

Josip Pogledić

Nedavno je premješten u Koprivnicu. Poznat je kao veliki Hrvat i Sabolićev prijatelj.

Ivan Pavunić

Rođak je poznatog frankovca, župnika Pavunića u Koprivnici. Iisticao se kao klerikalac. Stalno je u društvu s Sabolićem. U privatnim okruženjima se neugodno politički izražavao o Srbima i hegemoniji Beograda.

S obzirom na njihovo držanje, Urlić-Ivanović traži premještanje svih ovih osoba iz kotara.

Dr. Vladimir Sabolić se potom žalio Kraljevskoj banskoj upravi u Zagrebu jer je 4. studenog 1934. od kotarskog načelništva osuđen na 14 dana zatvora, jer se navodno smijao "domoljubnom" građanstvu kad je 18. listopada išlo sa komemoracije. Napominje kako je domoljubno građanstvo najbliža načelnikova okolina, koja je, zajedno s načelnikom, nakon komemoracije stajala kod njegove kuće i provocirala. Dok su se u drugim slučajevima gdje se vikalo, pjevalo i slično, izricale novčane kazne i kazne zatvora od nekoliko dana s pravom žalbe, Sabolić je bolestan otpremljen u zatvor isti dan bez prava žalbe. Načelnik kotara Urlić-Ivanović je u Đurđevcu od proljeća 1933. Odmah prilikom dolaska je Sabolića pozvao na razgovor gdje ga je upozorio da

⁶⁰ HDA, 21, inv. br. 3477, 1934.

⁶¹ HDA, 21, inv. br. 3775, 19. listopada-1. studenog 1934. Izvješće Urlića-Ivanovića.

će za najmanju sitnicu biti interniran. Prije Urlić-Ivanovića načelnik je bio dr. Legović, koji je Sabolića kaznio zatvorom od 14 dana zbog svađe u vatrogasnog društva. Sabolić navodi kako od 1932. godine ne razvija nikakvu političku ili društvenu aktivnost. Prije je bio na čelu vatrogasnog društva, *Športskog kluba Graničar*, te tajnik *Hrvatskog pjevačkog društva Preradović*. Svom iskazu prilaže liječničku svjedodžbu o svojoj bolesti. Sabolić traži da ga se ubuduće bolesnog ne zatvara, da se ispitaju izvještaji kotarskog načelništva o njemu, te da se preslušaju drugi svjedoci.⁶²

5. ZAKLJUČAK

Važnija zbivanja i događaji u kotaru Đurđevac od 1929. do 1934. prikazani su kronološki po mjesecima i godinama. Zapreka preciznijoj slici zbivanja su brojni dokumenti koji nedostaju i koji nisu pronađeni u zbirci 21 Hrvatskog državnog arhiva u Zagrebu, po kojoj sam radio ovaj pregled. Prikaz sam prilagodio broju dokumenata kroz određena razdoblja, i tako ga raščlanio na njegove najlogičnije periode. U uvodu je ukratko prikazano razdoblje od stvaranja Kraljevine SHS do proglašenja diktature. Prikazano je političko stanje u kotaru Đurđevac u danom razdoblju.

U pregledu stanja u kotaru od Zakona o diobi zemlje na Banovine do Oktroiranog ustava, u kojem je politički život u cijeloj zemlji utihnuo, dan je pogled na događaje kroz preglede kotarskog načelništva. U izvještajima o stanju javne uprave bilo je malo političkih zbivanja, ali je zanimljivo stanje među narodom i pogled na javni red i mir u tom razdoblju.

U pregledu od obnove ustavnosti do atentata u Marseillesu pomalo se aktiviraju političari i kroz pomalo subjektivan prikaz izvještaja kotarskog načelništva o političkim prilikama i događajima, vidi se teško stanje opozicije u kotaru. Bilo je nemoguće razviti neku opsežniju aktivnost, ali su zato vladini ljudi organizirali pregršt skupova i zborova Jugoslavenske radikalno seljačke demokracije, od 1933. Jugoslavenske nacionalne stranke.

Nakon ubojstva kralja Aleksandra svi postaju sumnjivi, vrše se pritisci na sve protivnike režima. Prave se popisi važnijih ljudi u kotaru, prate se građani, naglo su porasle prijave za uvredu kralja i njegovog doma. Naročito se vidi u primjeru dr. Vladimira Sabolića, kojeg su posjećivali samo oni hrabriji, kako je režim uticao na njegov život, razne zabrane, prijave. Čak se pokušalo utjecati i na predstavnike suda.

Vidi se težak život ljudi u ono vrijeme, loše gospodarsko stanje, ali je radin čovjek iz ovog područja na svim stočarskim izložbama redovito dobivao najviše nagrada. To su bili najteži dani hrvatskog naroda, jer je iduće, 1935. godine režim već pomalo popustio, nisu progoni bili tako česti a vlada je tolerirala slobodniji stranački rad.

Djelovanje ustaškog pokreta nije bilo izraženo na toj razini kao u koprivničkom kotaru, gdje su emigranti iz Janka-puszte izvršili nekoliko diverzija.⁶³ Opisane su tragične sudbine Josipa Žagara i Ivana Domitrovića, koji su ubijeni zbog svog djelovanja. Ignac Domitrović, koji je blisko surađivao s Perčecom, zajedno s njime je i ubijen u Italiji 1934. godine, ali ne od vladinih ljudi, već od pripadnika ustaškog pokreta koji su ih likvidirali u međusobnim sukobima.

Od političara koji djeluju na području kotara, najistaknutiju ulogu u dalnjem razdoblju imao je dr. Vladimir Sabolić. Na izborima 1935. i 1938. godine je na listi HSS-a kandidiran za

⁶² HDA, 21, inv. br. 3870, 22. studenog-1. prosinca 1934.

⁶³ Najveći atentat se desio 1933. godine na željezničkom kolodvoru u Koprivnici. Više vidi u: Krušelj. Nav.dj. Str. 22.

narodnog zastupnika. Izabran je za tajnika Kotarskog odbora HSS-a, a 1939. godine istupa iz stranke i postaje organizator ustaškog pokreta u đurđevačkom kraju. Već je i prije bio povezan s emigrantima u Janka-puszti, a od 1939. godine i s ustaškim prvacima Budakom, Kvaternikom i Lorkovićem. Nakon proglašenja NDH je imenovan za ustaškog povjerenika za kotar Đurđevac. U lipnju 1941. godine je postavljen za župana Velike župe Posavlje u Brodu na Savi⁶⁴, a od prosinca 1942. do travnja 1944. godine je župan Velike župe Bilogora u Bjelovaru. Prije sloma NDH, još je obavljao dužnost državnog tajnika i ravnatelja unutarnje uprave MUP-a. Pred naletom partizana u svibnju 1945. godine bježi u Austriju i Njemačku. U proljeće 1948. godine ilegalno ulazi u Hrvatsku, te biva uhićen i osuđen na smrt.⁶⁵

Viktor Pogačnik je 31. ožujka 1934. godine umirovljen, sve se manje ističe u radu stranke, te ga na banovinskoj stranačkoj konferenciji mijenja Valent Živko iz Kalinovca. Poslije 1935. godine se više ne pojavljuje na političkoj sceni. Umire u Đurđevcu 1945. godine.⁶⁶

Slično je bilo i s Tomom Jalžabetićem. Otkad je 1932. godine postavljen za senatora, zbog duboke starosti sve je rjeđe putovao u Beograd, te nije više imao neku veću ulogu kao političar. Umro je u Đurđevcu 1937. godine.

Na izborima 1935. godine listu Udružene opozicije u kotaru vodio je Franjo Novaković iz Molvi, te premoćno pobijedio.⁶⁷ Hrvatski narod je u cijeloj zemlji većinom glasao za Udruženu opoziciju, te samim time pokazao da je režimskim nasiljima za vrijeme diktature i oktroja još više očvrsnuo, te da mu je politička svijest sazrijela. Sličnu stvar su pokazali i izbori 1938. godine. Hrvatsko pitanje se pomalo rješavalo, a 1939. godine je sporazumom Cvetković-Maček stvorena Banovina Hrvatska. Nažalost, hrvatski narod je jako kratko živio u ovoj novoj tvorevini. Vihor novog zla je u obliku rata kucao na granice Banovine i prijetio Hrvatima s još strašnjom pogibelji. Hrvatska se našla pred novim, još većim i težim iskušenjima.

6. LITERATURA

1. Horvat, Rudolf. Hrvatska na mučilištu. Zagreb : Školska knjiga, 1992.
2. Hrvatski državni arhiv Zagreb. Zbirka 21 : Politička situacija i izbori, 1918.-1941.
3. Kolar-Dimitrijević, Mira. Trnoviti životni put đurđevačkoga političara Tome Jalžabetića. // Đurđevečki zbornik. Đurđevac, 1996.
4. Kolar-Dimitrijević, Mira. Život i rad profesora Viktora Pogačnika. // Podravski zbornik. Koprivnica : Muzej grada Koprivnice, 1991.
5. Kruselj, Željko. U žrnju državnog terora i ustaškog terorizma. Koprivnica : Hrvatski zemljopis, Naklada dr. Feletar, 2001
6. Matković, Hrvoje. Suvremena politička povijest Hrvatske. Zagreb : MUP RH, 1995.
7. Tko je tko u NDH. Zagreb : Minerva, 1997.

⁶⁴ Današnji Slavonski Brod.

⁶⁵ Tko je tko u NDH. Zagreb : Minerva, 1997. Str. 353-354.

⁶⁶ Kolar-Dimitrijević, Mira. Život i rad... Nav.dj. Str.141-145.

⁶⁷ Kolar-Dimitrijević, Mira. Trnoviti životni put... Nav.dj. Str. 267.

8. PRILOG

Tablica 1 - Popis osoba s kotara Đurđevac koje su prisustvovali sastanku s ministrima u Bjelovaru 3. studenog 1930.⁶⁸

Redni broj	Ime i prezime	Mjesto stanovanja	Dob	Zanimanje	Bivšta stranačka pripadnost
1.	Dr. Beck Božo	Đurđevac	36	Jav. bilježnik	NRS
2.	Dr. Jozo Beganić	Đurđevac	46	Odvjetnik	DS
3.	Franjo Topolčić	Đurđevac	48	Opć. načelnik	-
4.	Stjepan Lovrak	Đurđevac	65	Poljodjelac	HSS
5.	Đuro Međumorec	Đurđevac	54	Poljodjelac	HSS
6.	Florijan Kovačić	Đurđevac	47	Poljodjelac	Federalist
7.	Petar Hodalić	Đurđevac	64	Poljodjelac	SDS
8.	Ivan Lovašen	Đurđevac	59	Poljodjelac	Klerikalac
9.	Mijo Balatinec	Đurđevac	49	Krojač	SDS
10.	Tomo Jalžabetić	Đurđevac	73	Poljodjelac	Federalist
11.	Đuro Janči	Đurđevac	30	Kolar	Klerikalac
12.	Tomo Nikša	Đurđevac	54	Poljodjelac	SDS
13.	Rok Janković	Kalinovac	36	Opć. načelnik	-
14.	Đuro Fosin	Kalinovac	33	Trgovac	NRS
15.	Bolto Petrokov	Kalinovac	52	Poljodjelac	HSS
16.	Josip Bukovčan	Kloštar	42	Opć. načelnik	-
17.	Ivan Ferega	Kloštar	33	Bravar	HSS
18.	Mato Kralj	Kloštar	59	Poljodjelac	HSS
19.	Martin Maturanec	Budančevica	45	Poljodjelac	Federalist
20.	Valent Mihaljević	Suha Katalena	53	Poljodjelac	HSS
21.	Đuro Presečan	Dinjevac	45	Poljodjelac	HSS
22.	Mato Horvat	Kozarevac	57	Poljodjelac	HSS
23.	Ivan Ban	Prugovac	42	Poljodjelac	HSS
24.	Mijo Pintarić	Prugovac	60	Poljodjelac	HSS
25.	Marko Bratec	Molve	40	Opć. načelnik	Federalist
26.	Petar Balogović	Molve	57	Poljodjelac	Federalist
27.	Lovro Žufika	Molve	42	Poljodjelac	Federalist
28.	Vinko Dorić	Molve	55	Kolar	Federalist
29.	Mijo Đukin	Molve	38	Poljodjelac	HSS
30.	Antun Đukin	Molve	38	Poljodjelac	HSS
31.	Antun Manester	Molve	34	Trgovac	NRS
32.	Franjo Götz	Pitomača	53	Opć. načelnik	DS
33.	Milan Weber	Pitomača	24	Trgovac	-
34.	Tomo Makvić	Pitomača	45	Poljodjelac	HSS
35.	Josip Živko	Pitomača	55	Poljodjelac	HSS
36.	Simo Kerep	Pitomača	36	Baćvar	HSS
37.	Stjepan Slavinić	M. Čerešnj.	48	Poljodjelac	SDS
38.	Leopold Tratnjak	M. Čerešnj.	52	Poljodjelac	SDS
39.	Leontije Stanić	M. Čerešnj.	38	Poljodjelac	SDS
40.	Martin Barberić	Šemovci	44	Opć. načelnik	DS
41.	Đuro Kopas	Šemovci	54	Trgovac	HSS
42.	Martin Cvetković	Šemovci	42	Poljodjelac	HSS
43.	Jakob Henc	Šemovci	43	Poljodjelac	HSS

⁶⁸ HDA, 21, inv. br. 2038, 3. listopada 1930.

Redni broj	Ime i prezime	Mjesto stanovanja	Dob	Zanimanje	Bivšta stranačka pripadnost
45.	Ivan Šajković	Rakitnica	43	Poljodjelac	HSS
46.	Mijo Grivić	Virje	37	Opć. načelnik	HSS
47.	Rudolf Kralj	Virje	35	Postolar	HSS
48.	Mijo Kovačević	Virje	37	Trgovac	HSS
49.	Jakob Grgić	Virje	42	Krojač	HSS
50.	Mato Šklebar	Virje	37	Poljodjelac	HSS
51.	Mato Cik	Virje	56	Poljodjelac	HSS
52.	Mato Keleminec	Miholjanec	35	Poljodjelac	HSS
53.	Štefo Kuštrak	Miholjanec	54	Poljodjelac	HSS
54.	Đuro Vukres	Miholjanec	31	Učitelj	SDS
55.	Franjo Bednaić	Virje	54	Poljodjelac	SDS
56.	Valent Milek	Virje	50	Poljodjelac	HSS
57.	Đuro Plemenčić	Virje	35	Trgovac	HSS
58.	Milko Tišljar	Virje	36	Trgovac	HSS

SUMMARY

The period of January 6th Dictatorship of suspended (octroyed) constitution, belong absolutely to hardest times of Croatian people history. Population of Podravina, just as the rest of other Croatian regions, had a great deal of first-hand repression from Serbian chauvinist unitarism, expressed mostly in prohibition of any Croatian national sentiment, frequent persecution, arrests, and police brutality. Hard economic situation additionally worsened life to suffering population from Podravina, who tried to go on with life, with a firm faith in better future.

This paper aims to describe everyday life in Đurđevac county in the said period, mostly through chronology reports of local county leadership (today the documents are being kept at the Croatia's State Archives in Zagreb). After the constitution had been suspended and a dictatorship introduced, political life in the county died away, and the only active politicians were those whom sympathized the regime. Opposition politicians withdrew from public life and mostly waited for better times for their activity. Some individuals, on the other hand, continued its work through Ustashe movement, either undercover or moved to neighboring Hungary, where an Ustashe military camp at Janka-puszta had been set up.

In the first months after the assassination of King Alexander the pressure on all opponents of the regime increased. People were monitored, followed, particularly more distinguished representatives of former political groups and parties, members of the clergy and courts.

NEPOZNATI ASPEKTI NACIONALSOCIJALIZMA: PRINUDNI I ROBOVSKI RADNICI I RADNICE IZ PODRAVSKOG PROSTORA

**PREVIOUSLY UNKNOWN ASPECTS OF NATIONAL-SOCIALISM
FORCED AND SLAVE LABOR OF MEN AND WOMEN FROM
PODRAVINA**

**UNBEKANNTE ASPEKTE DES NATIONALSOZIALISMUS: ZWANGS-
UND SKLAVENARBEITER/INNEN AUS DER KROATISCHEN
DRAUREGION**

Dr. sc. Anna Maria Grünfelder

Austrijsko veleposlanstvo
Jabukovac 39
HR- 10000 Zagreb
Republika Hrvatska
anna-maria.gruenfelder@bmaa.gv.at

Primljeno / Received: 09. 10. 2005.

Prihvaćeno / Accepted: 20.11.2005.

Rad ima dvije pozitivne recenzije

UDK/UDC 328.074.1 (497.5-35)

Izvorni znanstveni rad

Original scientific paper

SAŽETAK

Hrvatska historiografija razdoblja Drugog svjetskog rata usredotočena je na povijest stradanja Židova u koncentracijskim logorima Jasenovac i Stara Gradiška. Druge kategorije žrtava nacionalsocijalizma i fašističkih režima na teritoriju današnje Republike Hrvatske za sada nisu naišle na jednako intezivnu pozornost. Genozid jugoslavenskih Roma tek je u najnovije vrijeme postao temom znanstvene obrade; o prinudnom i robovskom radu muškaraca, žena, mladih pa i djece znaju uglavnom oni koji su ga pretrpjeli - a oni sami su radile šutjeli. Preživjeli bivši radnici u Njemačkom Reichu koji su imali sreću vratiti se u svoju domovinu, progovorili su tek, kad su ih Savezna Republika Njemačka i Republika Austrija pozvala da se jave za riječ, da iznesu svoja iskustva i da za to vrijeme provedeno u Njemačkom Reichu ostvare naknadu. Tako su oni prevladali svoj strah od sumnjičenja komunističkih vlasti i od optužbi da su bili kvislinzi, kolaboracionisti i pomagači okupatora. Logika komunističkih vlasti - ne samo jugoslavenskih, nego svih zemalja "Realnog socijalizma" bila je ta: Samo mrtav prinudni radnik je pravi (i dobar) prinudni radnik.

Tema "prinudni i robovski rad u vrijeme nacionalsocijalizma" neobrađena je zacijelo i zbog toga, što je relevantna građa u hrvatskim arhivima rasuta u različitim fondovima: Relativno mnogo materijala ima za područje Nezavisne Države Hrvatske kao i za predjеле pod talijanskim vlašću. Za hrvatske teritorije pod mađarskom okupacijom nema gradiva čak ni u fondu Ministarstva vanjskih poslova NDH u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu (kutija "Istok"/"Osten"), kutije br 227 "Mađarska", tako da nisam imala na raspolaganju izvornog materijala o životnim uvjetima hrvatskog stanovništva na okupiranom teritoriju.

Autorica se zato morala u velikoj mjeri oslanjati na "usmene izvore": Riječ je o sjećanjima prinudnih i robovskih radnika i radnica. Austrijski povjesničari rasyjetlili su

problematiku prinudnog rada u vrijeme nacionalsocijalizma pod različitim aspektima (poslodavalaca, gospodarskih grana, gospodarske i demografske statistike, regionalnih osobitosti), no uvijek s pozicije "ogozdo". Politički, pravni i gospodarski preduvjeti za zapošljavanje stranih radnika i radnica u Njemačkom Reichu, odnos ideologije rasizma i ksenofobije s jedne strane i pragmatskog zapošljavanja stranaca u ratnom gospodarstvu Njemačkog Reicha, administracija prinudnog rada i organiziranja logora, različite kategorije stranih radnika s pravnim definicijama statusa "prinudnog" i "robovskog rada", te gospodarski značaj rada stranaca u Austriji u u Njemačkoj za vrijeme Drugog svjetskog rata sačinjavaju zasebnu jedinicu: Zatim je autorica obradila različite načine novačenja radne snage na području NDH, talijanskih predjela i teritorija pod madžarskom okupacijom. Autorica je istražila što pojedine kategorije znače, kakav je njihov pravni status bio u Austriji, kako su živjeli za vrijeme rada u Austriji, Pri tome autorica je imala na umu da je Republika Austrija od početka rata do rane jeseni 1943. ostala pošteđena ratnih djelova, dočim je Njemačka od 1942. doživjela kako se rat vratio u zemlju, iz koje je proizšao: Saveznici su godine 1942. počeli zračnim ratom protiv Hitlerove Njemačke. Da bi industriju naoružavanja važnu za nastavak rata, osigurala od zračnih napada, Njemačka je niz velikih pgoona preselila u Austriju, što je povećavalo opasnost od širenja zračnog rata na d Austrijom. Od kolovoza 1943. i Austrija postaje metom Savezničkih zrakoplova, što je uvelike promijenilo životne uvjete civilnog stanovništva. Autorica se pitala, kako su živjeli i radili stranci u posljednje dvije godine rata: Zaključila sam da su zbog osobitosti savezničkog ratovanja proizvodni rad gotovo obustavio radi čišćenja od ostataka toga rata, i da se u stanovitoj mjeri život domaćinog stanovništva i onaj stranaca "izjednačio" - no time nipošto ne želim smetnuti s umu da su stranci bili u startu u mnogo lošijoj poziciji: lošije zaštićeni, ako ne posve nezaštićeni, neishranjeni, iscrpljeni od rada, u trošnim, derutnim teškim smještajima i prisiljeni da rade na poslovima opasnim po život i zdravlje, na otklanjanja ruševina i spašavanju civilnih žrtava iz srušenih zgrada.

Autorica je imala na raspolaganju svjedočenja preživjelih osoba, dakle izjave iz prve ruke, no ona je morala voditi računa o tome da su ti svjedoci svi u poodmakoloj starosti - nepouzdanog sjećanja. Ta, oni su šezdesetak godina šutjeli o svojim doživjeljima iz straha od optužbe zbog kvislištva i izdaje. Druge i treće provjere prvobitno iznesenih podataka pokazale su da se iskazi od jednog do drugog razgovora više-manje mijenjaju i da u detaljima nisu precizni. Nadalje, autorica nije bila u mogućnosti citirati svjedoke punim imenom i prezimenom, jer to zabranjuje austrijski Zakon o zaštiti osobnih podataka (član 24). Prema tom zakonu iskazi živih osoba smiju se koristiti isključivo uz pismenu suglasnost govornika, a autoričini sugovornici velikim djelom nisu bili raspoloženi dozvoliti da se njihov iskazi koriste u znanstvene svrhe i objave. Bila sam prisiljena navesti prezimena u kraticama, što, dakako, otežava intersubjektivnu provjeru.

Sjećanja preživjelih bivših radnika i radnica dopuštaju zaključak da radnici i radnje iz hrvatskih teritorija, koje su madžarske okupacijske vlasti odvodili u Austriju na rad, nisu bili tretirani kao pripadnici savezničke države (Madžarska je bila članica Trojnog pakta!), nego da su iskusili nacionalsocijalizam kao splet rasizma i arogancije "Čovjeka Gospodara" nad robovskim nacijama.

Ključne riječi: prisilni rad, robovski rad, II. svjetski rat, Republika Hrvatska, Republika Austrija

Key words: forced labor, slave labor, the Second World War, Republic of Croatia, Republic of Austria

Hauptwörte: Zwangsarbeit, Sklavenarbeit, Zweiter Weltkrieg, Republik Kroatien, Republik Österreich

"(Stara Gradiška) ....je neko vrijeme služila kao sabiralište muškaraca i žena koji su imali biti opremljeni na rad u Njemačku. Bila bi opkoljena čitava sela i dignuto cijelo pučanstvo. Posebna njemačka komisija izabirala je za rad sposobne muškarce i žene, ... Nijemci su imali dobiti određeni "kontingent" i - dobivali su ga. Ako je što uzmanjkalo, napravljena je po selima nova hajka na ljudе i nadoknadilo se što nedostaje prema ugovoru. Pacta sunt servanda!..."

I.1. LITERATURA I IZVORI

1. ISTRAŽIVANJA HRVATSKIH HISTORIOGRAFA

Ivo JAKOVLJEVIĆ, zatočenik hrvatskih koncentracijskih logora Stara Gradiška i Jasenovac, u svome logorskom dnevniku "Konclogor na Savi", prisjećao se kako su zloglasni ustaški logori služili i kao sabiralište za odlazak "na rad u Njemačku". Što je značio "odlazak na rad u Njemačku" iz koncentracijski logor ustaškog režima u ratno gospodarstvo Hitlerove Njemačke, godina 1941-1945. - iznenađujući, ali tako jest - u hrvatskoj historiografiji nije temeljitije propitkivao. Branimir BANOVIĆ¹ i Fikreta JELIĆ BUTIĆ² su malobrojni jugoslavenski povjesničari koji su, u kontekstu gospodarskih odnosa "Nezavisne Države Hrvatske" (NDH) s Njemačkim Reichom i pod aspektom demografskih promjena na području Kraljevine Jugoslavije, spomenuli slanje hrvatskog stanovništva na rad u Njemački Reich³.

Mirko PERŠEN⁴ i Zdravko DIZDAR⁵, koji su popisivali ustaške logore na području "NDH", te Nataša MATAUŠIĆ⁶ i Narcisa LENGL KRIŽMAN⁷ u svojim specijalnim istraživanjima o koncentracijskim logorima Jasenovac i Stara Gradiška, spomenuli su odvođenja zatočenika i zatočenica na rad u Njemački Reich, ali oni također nisu ulazili u detalje i posljedice tih deportacija.

Novija hrvatska historiografija o teritorijima današnje Republike Hrvatske u vrijeme Drugog Svjetskog rata usredotočena je na Holokaust⁸ za koji su logori Jasenovac i Stara Gradiška sinonimi poput poznatijih logora na području Njemačke⁹. Ta tematika ima prevagu, tako da je Holokaust i u hrvatskoj historiografiji neuporedivo temeljitija istražena od bilo kojeg drugog aspekta: To se poglavito odnosi na prilike na područjima pod talijanskim i madžarskom

¹ Napis u "Putovi revolucije" br. 1-2, 163, 375-384.

² Fikreta JELIĆ-BUTIĆ "Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska". (Zagreb, 1978.), str. 128-129.

³ Mirko PERŠEN: Ustaški logori. Zagreb, 1966

⁴ Zdravko DIZDAR: Logori na području sjeverozapadne Hrvatske u roku drugoga svjetskog rata 1941-1945. godine. "Časopis za suvremenu povijest", br. 1-2/1990, str. 82-109.... "

⁵ Nataša MATAUŠIĆ: Jasenovac 1941-1945. Logor smrti i radni logor. Zagreb, 2003.

⁶ Narcisa LENGL KRIŽMAN: Genocid nad Romima. Jasenovac 1942. Zagreb, 2003.

⁷ Ivo GOLDSTEIN: Holokaust u Zagrebu. Zagreb. 2001

⁸ Jasenovac je ipak upisan u spomen-kip na bečkom Židovskom trgu, kip britanske umjetnice Rachel Wright. Blok asociira na niz uredno poredanih zatvorenih knjiga, s poleđima okrenutim gledateljima, i zatvorenim ulaznim vratima.

okupacijom, s time da za područja pod vladavinom fašističke Italije postoji neuporedivo više literature⁹ nego za predjela okupiranih od Madžarske¹⁰.

I.2. AUSTRIJSKA HISTORIOGRAFIJA

U Austriji je prvi zbornik o nacionalsocijalizmu na osnovi istraživanja austrijskih povjesničara i povjesničarki, te sociologa izdan 1988., a zatim proširen i nadopunjen novim spoznajam godine 2000.¹¹ Posebno povjerenstva povjesničara osnovano od Savezne vlade Republike Austrije obradilo je cijelokupnu tematiku "naknade/odšteta za žrtve nacionalsocijalističkog režima u Austriji, restitucija otuđenih materijalnih dobara oštećenima nacionalsocijalističkog sustava", i u tom kontekstu i fenomen "prisilni rad" i "robovski rad" u nacionalsocijalizmu¹². Austrijska komisija povjesničara izradila je osnove na kojima je Savezna vlada Republike Austrije donijela paket mjere finansijske, materijale i moralne satisfakcije za žrtve nacionalsocijalističkog progona, u okvirima kojih je odobrila naknade preživjelim prisilnim i robovskim radnicima i radnicama, koji su bili zaposleni na području današnje Republike Austrije.

Austrijski su se povjesničari bavili prisilnim i robovskim radnicima tek na osnovu političke odluke austrijske Savezne vlade o dobrovoljnim naknadama za preživjele žrtve. Ali u Njemačkoj je već 1965. Ulricha HERBERTA¹³ napisao svoje pionirsko djelo o prisilnim i robovskim radnicima (1965. objavljeno kao doktorska disertacija) i nastavlja istraživanja po toj liniji¹⁴. On kao i austrijski te njemački povjesničari i povjesničarke usredotočili su se na zakonske i pravne aspekte prisilnog rada, na brojčane prikaze i na statistiku po zemljama podrijetla, spolnu pripadnost, starosne skupine i gospodarske grane u kojima su bili zaposleni strani radnici i radnice. Stanovišta s kojih oni pristupe toj tematiki, jest ono političke uprave, gospodarstva i poduzeća u kojima su prisilni radnici bili zaposleni. Težište rada su s jedne strane pravni i zakonski preduvjeti zapošljavanja stranaca u Trećem Reichu, a s druge strane pitanje za trajnim učincima i profitu što ga je zapošljavanje stranaca donio Austriji i Njemačkoj Reichu. Obrada po gospodarskim granama i njihovim profitima iz prisilnog i robovskog rada polučila je niz specijalnih radova o pojedinim poduzećima, pretežito krupne industrije i velikih infrastrukturnih projekata izgrađenih zahvaljujući prisilnim i robovskim radnicima i radnicama. Detaljnih

⁹ Anton GIRON: Zapadna Hrvatska u Drugom svjetskom ratu. Rijeka 2005. - Bruno MANTELLI: I lavori italiani in Germania dal 1938 al 1945. Zbornik "Dal 1938-1945." A cura di Ana i Lisa CARLOTTI . - Marco COSLOVICH: La deportazione dall' Adriatico Kuestenland a la Sabiera Risa.- Zbornik "Italia 1938-1945. Storia e memoria."Str. 487-502 - Zdravko DIZDAR: Talijanska politika prema hrvatskim prostorima i njegove posljedice tijekom Drugoga svjetskog rata." Zbornik radova s Međunarodnog znanstvenog skupa Talijanska uprava na hrvatskom prostoru i egzodus Hrvata (1918-1943.). Zagreb, 2001.

¹⁰ Adam KOVI iz Biblioteke Szechenyi u Budimpešti (adam.kovi@freemail.hu) ljubazno mi je pružio pregled naslova (izdatih na jednom od svjetskih jezika) o odnosima između Hrvatske i Madžarske u vrijeme Drugog svjetskog rata . - Jezična barijera smanjuje broj naslova koji su mi mogli poslužiti. Među tim naslovima nije bilo niti jednog specijalnog istraživanja prostora Medimurja i Baranje pod madžarskom okupacijom, a kamoli o regrutiranju radnika za Njemački Reich s tog područja.

¹¹ Emmerich TALOS - Ernst HANISCH - Wolfgang NEUGEBAUER - Reinhard SIEDER (urednici): NS-Herrschaft in Oesterreich. Ein Handbuch. Beč 2000; ovdje je korišteno 3. izdanje Beč 2001.

¹² Florian FREUND i Bertrand PERZ objavili su svoje rezultate i u zborniku o "Nacionalsocijalističkoj vladavini u Austriji" (TALOS-HANISCH, 2000.) str. 644, 645;

¹³ Ulrich HERBERT: Herrenmensch und Arbeitsvoelker. Auslaendische Arbeiter und Deutsche. 1939-1945. - Autori: Jochen Ugust, Matthias HAMANN, Ulrich HERBERT, Christoph SCHMINCK-GUSTAVUS, Vittorio VIALLI. RotbuchVerlag Berlin (West), str 13. - U. HERBERT: "Der 'Auslaendereinsatz'". Fremdarbeiter und Kriegsgefangene in Deutschland 1939-1945 - ein Ueberblick". SCHNMID-GAM. str. 92

¹⁴ HERBERT, str. 19.

istraživanja ima za najveći industrijski kompleks osnovan u Lincu odmah nakon pripojenja Austrije Njemačkome Reichu, željezaru i čeličarnu s kemijskom industrijom "Reichswerke Hermann-Goering-Werke", današnje "Vereinigte Oesterreichische Eisen-und Stahlwerke"/"VOEST"¹⁵, za poljoprivredu i šumarstvo¹⁶, za izgradnju elektrana¹⁷.

U zborniku radova austrijskih povjesničara i povjesničarki, znanstvenika i znanstvenica društvenih znanosti - prvom zborniku o nacionalsocijalizmu na području Republike Austrije uopće¹⁸ Ingrid BAUER¹⁹ i Johanna GEHMACHER²⁰ dokazuju kako je sastavni element nacionalsocijalističkog režima seksizam uz rasizam i antisemitizam. Zbog tog specifičnog karaktera nacionalsocijalističkog režima pristupila sam utvrđenim podacima o prisilnom radu s pitanjem, ima li u tom fenomenu razlika između muškaraca i žena: razlika u tretmanu spolova od strane vlasti, razlika u doživljavanju prisilnog rada i okolnosti tog rada između spolova.

Za razliku od perspektive austrijskih povjesničara i povjesničarki pratit će ja prisilni i robovski rad iz hrvatske odnosno madžarske perspektive: "Snimit će radnike i radnice ondje gdje se oni prikupe: na okupiranim teritorijima pod madžarskim vlašću (kao što sam obradila vrbovanja na području "NDH" i regrutacije na područjima pripojenim Italiji.

Pored toga, ja sam se okrenula samim radnicima i njihovim doživljajima tijekom regrutacije, odvođenja odnosno putovanja u Njemački Reich i za vrijeme rada. Riječ je o "ovještiti ododzdo."

Naposljetku, pratit će prisilne odnosno robovske radnike i radnice na povratku u Jugoslaviju da bih snimila posljedice po njihove živote, kao i njihovo ophodenje sa svojim iskustvima.

S obzirom na dimenziju prisilnog rada u Njemačkom Reichu ograničila sam svoje istraživanje na osobe koje su bile zaposlene na području današnje Republike Austrije. Obrada cjelokupnog teritorija Njemačkog Reicha zahtijevalo bi od autorice, čiji rad u arhivima i na literaturi nije nitko sponzorirao, financijska ulaganja i organizaciju, kakve nije u mogućnosti sama snositi. Autorica je uključila u svoju obradu i prisilni rad madžarskih Židova na području Republike Austrije: Naime, godine 1944., zbog nepovoljnog razvitka vojne situacije po Njemačku Hitler je pristao da se preživjeli Židovi ne likvidaraju (odmah), nego koriste za rad zbog osjetnog pomanjkanja radne snage uslijed velikih ljudskih gubitaka. Madžarska je pripojenjem jugoslavenskih teritorija Bačke, Baranje, Međimurja i Prekomurja (ukupna površina iznosila je 11.624 četvornih km, s otprilike milijunom stanovnika) 14.202 jugoslavenskih Židova.²¹

Arhivske građe za obrađenu tematiku gotovo da i nema, barem ne u hrvatskim arhivima: U fondu Ministarstva vanjskih poslova NDH u Hrvatskom Državnom arhivu, fascikl br. 227,

¹⁵ Oliver RATHKOLB (ur.): *NS-Zwangarbeit: Der Standort Linz der Reichswerke Hermann Goering AG Berlin, 1938-1945.* Wien (u.a.) 2001.- Reinhard - RADZYNER, Joanna: *Sklavenarbeit unterm Hakenkreuz. Die verdrängte Geschichte der österreichischen Industrie.* Wien, 1999 - GIBOWSKI Wolfgang G.: *The German Industry Initiative for the Foundation „Rememberance, Responsibility and the Future.“* (Rathkolb 2002.) S. 15-19.

¹⁶ Stefan KARNER, Peter RUGGENTHALER u.a. *Zwangarbeit in der Land-und Forstwirtschaft auf dem Gebiet Österreichs 1939 bis 1945.* Wien, 2004.

¹⁷ *NS-Zwangarbeit in der Elektrizitätswirtschaft der "Ostmark" 1938-1945. Ennskraftwerke - Kaprun-Draukraftwerke - Ybbs-Persenbeug - Ernstthalen.* Mit Beiträgen von Christine OERTEL, Markus PURKHART und Margit REITER. Böhlau Verlag Wien Köln Weimar. 2002.

¹⁸ Emmerich TALOS - Erich HANISCH i. d.: *NS-Herrschaft in Oesterreich. Ein Handbuch.* Wien 2000.

¹⁹ Ingrid BAUER: *Eine frauen-und geschlechtergeschichtliche Perspektivierung des Nationalsozialismus.* u: TALOS- HANISCH i. dr. str. 409.-444

²⁰ Johanna GEHMACHER: *Biografie, Geschlecht und Organisation. Der nationalsozialistische „Bund Deutscher Maedel“ in Oesterreich.* TALOS - HANISCH i dr. (2001), str. 467-492

²¹ Randolph BRAHAM, *The Politics of Genocide. The Holocaust in Hungary.* Volume I. New York 1981. l.sv. . 207. - Autor međutim nije naveo, koliko je Židova stanovala u pojedinačnim regijama, tako da nema podataka o broju Židova na anektiranim hrvatskim teritorijima.

"Istok" sadrži dokumente o vanjskopolitičkim odnosima između NDH i Madžarske, no o odvođenju hrvatskog stanovništva iz tih krajeva na rad u Njemačkoj nema spomena.²² U arhivu njemačkog ministarstva vanjskih poslova u Berlinu²³ koji inače pohranjuje diplomatsko nasljeđe, nema sačuvane diplomatske prepiske između njemačkog ministarstva sa drugim osovinskim zemljama, niti tekstova sporazuma sklopljenih s osovinskim državama o slanju radnika u Njemački Reich.

Ovaj nedostatak kompenziram izvorima, koji se u prenesenom smislu mogli okarakterizirati kao "oral history": De facto se radi o pričama, osobnim svjedočenjima preživjelih radnika i radnica iz Međimurja i Baranje u Njemačkom Reichu, konkretno na području Republike Austrije.

Bavljanje historičara i historičarki poviješću nacionalsocijalizma, a poglavito Austrijom za vrijeme nacionalsocijalističke vladavine bilo je dugo nakon rata u Austriji tabu-tema. Politika je bio presudni poticaj za to da su se austrijski povjesničari ipak dotakli i te problematike.

Osnivanje Austrijskog povjerenjstva povjesničara u cilju utvrđivanja svih kategorija žrtava nacionalsocijalizma na teritoriju Republike Austrije i svih aspekata stradavanja ljudi, povezano je sa zbirnim tužbama (Class actions) austrijskih emigranata u SAD radi restitucija imovine u Austriji i u Njemačkoj. U Švicarskoj su buknule polemike zbog otkrivenih tranzakcija zlata između Švicarske nacionalne banke i nacionalsocijalističke Njemačke i pojavljivanja "bezimenih" bankovnih računa na švicarskim bankama s njemačko-švicarskim tranzakcijama iz vremena Drugog svjetskog rata. Kako su zbog njih bile prozivane njemačke i austrijske banke, one su prve počele istraživati svoju povijest u vrijeme nacionalsocijalizma, kad je pripojenje Austrije Njemačkom Reichu financije i gospodarstvo Austrije isprepletilo s Njemačkom.

Strani prisilni radnici i radnice bili su (za sada) posljednja skupina kojoj su Austria i Njemačka priznale status žrtava NS-sustava. Pojedini preživjeli obratili su se u poslijeratno vrijeme njemačkim ili austrijskim vlastima radi naknade za rad u Njemačkome Reichu - no uzalud. Kako zapadnonjemački tako i austrijski bi sudovi odbijali takve zahtjeve uz obrazloženje da je retrutiranje zamjenske radne snage, čak i uz primjenu izvjesnog stupnja pritiska ili nasilja u ratnim uvjetima uobičajen način popunjavanja ispravnjenih radnih mjesta zbog odlaska na frontu. U slučaju Austrije treba imati na umu i to da su se sve poslijeratne vlade po pitanju nacionalsocijalističkih zločina postavila na stanovište da Republika Austria u razdoblju od 13. ožujka 1938. (datuma ulaska Njemačke vojske u Austriju) i 27. travnja 1945. (do proglašenja ponovno oživjele "Republike Austrije" i sastavljanja prve privremene vlade) u međunarodnopravnome smislu nije postojala jer je 13. 3. 1938. izvršeno pripojenje Njemačkom Reichu ("Anschluss").²⁴

Godine 2000. Republika Austria, slijedeći njemački primjer, osnuje "Austrijski fond za pomirbu". Njega su financirali poduzeća i pravne nasljednice bivših industrijskih pogona koji su radili za nacionalsocijalističko gospodarstvo.²⁵ Prikupljen je iznos od 6 Mrd. ATS. Do 31. 12. 2004. među primateljima naknade za bivše civilne i robovske radnike i radnice

²² Istraživanja u budimpeštanskim arhivima bi možda mogli dati rezultate, kao što se i u Hrvatskom Državnom arhivu pronalaze podatke o tome u kontekstu djelokruga pojedinih ministarstava, ali ne kao zasebni fondovi.

²³ www.auswaertiges-amt.de - odgovor Dr. Hermanna KAULBACHA na predmetni upit autorice.

²⁴ U Završnom izvješću Austrijskog povjerenstva povjesničara Clemens JABLONER ustrvšuje da je Austria naknade žrtvama nacionalsocijalističkog režima pružala sa zakašnjem i u manjim koracima, raštrkane na niz nepreglednih mjera, vrlo često prekasno i uvijek popraćeno odbijanjem suodgovornosti za nacionalsocijalističke zločine: str. 453.

²⁵ Clemens JABLONER: *Schlussbericht....*str. 17, 18:

nacionalsocijalističkog režima na području Republike Austrije bilo je više od 1700 preživjelih iz područja današnje Republike Hrvatske.²⁶

Od 20. svibnja 2000. do završno 31. 12. 2003.²⁷ Austrijski je fond za pomirbu sa cijelokupnog područja današnje Republike Hrvatske zaprimio otprilike 1800 zahtjeva za naknadama. Zahtjevima su priloženi više ili manje informativni prikazi prisilnog rada poslodavatelja, mjesta, vrijeme trajanja boravka u Austriji i okolnosti odnosno razlozi deportacije. Ovi životopisi bili bi već danas prvorazredni izvori za "povijest odozgo" ili u širem smislu "oral history". Kako se međutim radi o živim osobama, austrijski zakon o zaštiti osobnih podataka zabranjuje citiranje punog imena i prezimena autora napisa, izuzevši kad podnositelj zahtjeva daje svoj izričiti pristanak objavljivanju. To se dogodilo u manje od deset slučaja obrađenih zahtjeva. Biografije za koje autori ne daju suglasnost objavljivanju, podliježe istoj embargi kao arhivska građa vezana uz osobe. Korištenje je moguće samo pod uvjetom da se imena i prezimena, kao i drugi osobni podaci (datum i mjesto rođenje, svjedoci i sl.) ne prepoznaju: Na taj način onemogućava se intersubjektivna provjerljivost podataka.

II.1. POLITIČKI ODNOŠI ZEMALJA "OSOVINE"

Vodstvo "NDH" svoj dolazak na vlast u Hrvatskoj i proglašenje "Nezavisne Države Hrvatske" imalo je zahvaliti dogovoru Hitlera i Mussolinija o podjeli ostavštine Kraljevine Jugoslavije nakon njezina sloma; Njemački Reich bio je zainteresiran za prirodne resurse (strateške prednosti Jugoslavenskog prostora njemačko je vojno vodstvo prepoznalo naknado, u tijeku planiranja rata protiv Sovjetskog saveza); Italija je Jugoslaviju svojatala kao svoju političku interesnu sferu.

Madžarska, treća Osovinska zemlja, računajući na to da će ili Italija ili Njemački Reich razbiti Jugoslaviju, imala je plan povratiti sebi teritorije koje je nakon Prvog svjetskog rata morala odstupiti Kraljevini SHS²⁸. No, iako se Madžarska pripremala na eventualni napad jedne od dvije sile na Jugoslaviju i na raspad kraljevine, ipak je nastojala do tih očekivanih događaja ostati s Jugoslavijom u dobrim odnosima. U prosincu 1940. Jugoslavija i Madžarska čak potpišu Sporazum o miru i vječnome prijateljstvu.²⁹

Za napad na Jugoslaviju (6.4.1941.), Madžarska je Hitleru pružila vojnu pomoć, dozvolivši prijelaz jedinicama Njemačke vojske koje su iz istočne Austrije krenule u napad na Jugoslaviju. Tu svoju pomoć Madžarska je naplatila osvojivši Bačku (ali ne i obećani Banat, zbog protivljenja

²⁶ www.versoehnungsfonds.at

²⁷ Posljednji rok za podnošenje zahtjeva za naknadu (nakon višekratnog produženja rokova, ne bi li zaista sve preživjele žrtve dobine mogućnost ostvariti pravo na naknadu).

²⁸ Ladislaus HORY - Martin BROSZA: *Der kroatische Ustascha-Staat 1941-1945.*". Stuttgart 1964. Str. 40: Hitlerov plan razbijanja Jugoslavije pošao je od pretpostavke da će Madžarska i Bugarska vojno pomoći: Kao protuuslugu Hitler je Madžarskoj priznavao pravo da vrati svoje "historijske" teritorije i čak dobije prilaz Jadranu. - Ladislaus HORY bio je službenik u Uredu Madžarsko časnika za veze kod zapovjednika Wehrmacht-a u Beogradu (str. 102, bilj. 291)

²⁹ Randolph BRAHAM, *The Politics of Genocide. The Holocaust in Hungary*. Volume I. Columbia University Press New York 1981., 177-178.- HORY-BROZAT: str. 95; Hitlerovo viđenje uloge Madžarske u odnosu prema Jugoslaviji, str .40-41; - Madžarska vladajavila je Njemačkoj da će proklamacija NDH pružiti povod za vlastite korake, unatoč Paktu o prijateljstvu sklopljenom između Madžarske i Jugoslavije 12.12.1940. Predsjednik Vlade Pal Teleki je iz protesta protiv nepoštenog dogovora o madžarskoj intervenciji radi razbijanja Jugoslavije dne. 3.4.1941. počinio samoubojstvo. Tada je Horthy osjetio griznje savjesti tako da je javio Hitleru 3.4. da će Madžarska preuzeti samo takve vojne zadatke koje može "pomiriti sa svojom savješću." Radi očuvanja obraza potreban je povod, koji će Madžarsku osloboditi od obaveze iz Pakta o prijateljstvu". Pod time podrazumijevao izaslanik SZOTJAY 4.4. da će proglašenje NDH biti taj povod, ne poduzima li Jugoslavija prije sa svoje strane neprijateljski čin. Proglašenje NDH bi bio znak "raspada Jugoslavije".

Rumunjske), Baranju, Prekomurje (Muravidek) i Međimurje (Murakoes). Madžarska okupacija tih područja izvršena je samo dan poslije proglašenja "Nezavisne Republike Hrvatske".³⁰

Formalna aneksija tih područja Madžarskoj izvršena je dne 27. 12. 1941., nakon što su 27. 4. 1941. admiral Horthy i Hitlera sklopili sporazum o toj madžarskoj akviziciji i naion što je Madžarska 29. 7. 1941. na novoosvojenim teritorijima uspostavila madžarsku upravu. Bačka je pripala županiji Bacs-Bodrog, Baranja ujedinjena s madžarskim dijelom Baranje, a Prekomurje pripojeno komitatu Zala, i Međimurje Vaškoj županiji. Bačka i Baranja stvarali su od tada "Delvidek", Južno područje.³¹

SCHMIDER³² je na osnovu arhivske građe njemačkih arhiva ustvrdio da je Horthy sebe smatrao dužnim pružati protuuslugu Nijemcima za Hitlerov pristanak madžarskoj okupaciji jugoslavenskih teritorija. Horthy je na zahtjev Njemačke poslao madžarske jedinice za rat u Sovjetskom savezu (madžarske jedinice ne samo što nisu bile od velike koristi za borbeno djelovanje, nego su zbog njihove neučinkovitosti i nedovoljne obućenosti postale prevelikim teretom).³³

Drugi način na koji je Madžarska potvrđivala svoju zahvalnost, bilo je slanje radnika iz Madžarske u Njemački Reich.³⁴ Nezavisna Država Hrvatska kao i Italija obavezile su se prema Njemačkom Reichu na tu istu uslugu.

II.2. PRISILNI RAD - PRISTUP I METODA

Talijanski povjesničari su godine 1995., prigodom 50. godišnjice pobjede nad fašizmom otvorili to poglavlje.³⁵ MANTELLI je podsjetio na to da Italija problematiku "prisilni rad" ne bi smjela promatrati samo pod aspektom "žrtve, iako je Italija od njemačke okupacije sve do sloma Njemačkog Reicha, tj. kroz 28 mjeseci doista i bila objekt, žrtva okupacije; no tomu je prethodila razdoblje od 1935. godine, kad je fašistička Italija prva započela rat (u Abesiniji) da bi kao članica "Osovine" i sama zaokupirala šest europskih zemalja. Tjesna povezanost Italije s Njemačkim Reichom je za Italiju bila pozadina i kontekst slanja radne snage u Njemački Reich.³⁶ svoje razdoblje pod vladavinom fašizma promišljanje problematike "prisilnog rada". I za "Nezavisnu Državu Hrvatsku" oslonac na Njemački Reich i tjesna povezanost, čak i ovisnost vlasti NDH od dobrohotnosti njemačkog pokrovitelja matica pred kojom se mora promatrati fenomen "prisilni rad".

Madžarska je u specifičnom položaju, jer bez obzira na članstvo u "Osovini": Ona se u velikoj mjeri držala podalje od aktivnog ratovanja, poglavito nakon što je dobila teritorijalnu kompenzaciju. Ali Madžarska je Njemačkom Reichu također slala radnike na osnovu ugovora: Za razliku od područja "NDH" i talijanskog okupacijskog područaj na tlu bivše Kraljevine Jugoslavije madžarska okupacija je, sudeći prema raspoloživoj historiografskoj literaturi u Republici Hrvatskoj najmanje istraženo područje. I bibliografski podaci što sam ih dobila iz Državnog arhiva u Budimpešti potvrđuju mi taj zaključak: nisu sačuvani tekstovi zakona i

³⁰ HORY -BROSZAT, str. 40-41; BRAHAM, vol. i, str. 79, SCHMIDER, str.40-41; FENYO (1972.), S. 10,11.

³¹ BRAHAM, I.sv. str. 207.

³² Klaus SCHMIDER: *Partisanenkrieg in Jugoslawien 1941-1944*. Hamburg, Berlin, Bonn,2002. str. 40-41

³³ Madžarska je sudjelovala skromnim snagama od 27.6.1941. koje su doživjele skoro potpuno uništavanje na Donu.- str. 41.

³⁴ BRAHAM, str. 285.

³⁵ MANTELLI Bruno: *L lavoratori italiani in Germania dal 1938 als 1945*. U zborniku Italia 1939-1945. *Storia e memoria*. A cura di Anna Lisa CARLOTTI. str. 483-502.

upravnih spiseva, među kojima bi se mogao naći tekst bilaterlanog ugovora između Njemačke i Madžarske. U toliko su dragocjenije biografije preživjelih bivših radnika i radnica: Ne malen broj njih progovorio je o tom razdoblju svojih života prvi put nakon sloma nacionalsocijalizma. Na problem citiranja autora pojedinog sjećanja i napisa (zabранa citiranja potpunog imena i prezimena odnosno osobnih podataka na osnovu kojih bi se autor mogao identificirati od nepoznanih trećih osoba - ovo nalaže austrijski Zakon o zaštiti osobnih podataka (član 24)³⁷ autorica je upozorica. No mogućnost provjere postoji barem teoretski: svi zahtjevi sa svojim životopisima biti će obradivani u austrijskom Uredu za ljudska prava "Ludwig Boltzmann" u Beču³⁸; ondje će biti i na raspolaganju, čim prođe zakonski određeno vrijeme za pristup arhivskoj građi.

Drugi problem koji također valja imati na umu, specifičan je za korištenje osobnih sjećanja (bilo napisanih bilo usmenih): Životopisi bivših prisilnih radnika i radnica potječu od osoba koje su svoja sjećanja napisala nakon vremenskog protoka od otprilike 60 godina; većina njih se već nalaze u poznim godinama, ako ne i visokoj starosti; za pokojne su članovi obitelji dali podatke, kadkad štute i nesigurne. Rijetko koji pisac takvih životopisa bio je raspoložen za osobnu nadopunu svojih šturih navoda. Životopisi mogu zato biti neprecizni, nepotpuni, pretjerani ili šturi - no jedno ipak nisu: Austrijski fond za pomirbu, odnosno Austrijsko povjerenstvo povjesničara osnovano od Savezne vlade Republike Austrije za utvrđivanje kategorija žrtava nacionalsocijalističkog sustava na području današnje Republike Austrije³⁹ provjerili su navode podnositelja zakona, usporedili ih sa obiteljskim, župnim i općinskim arhivima, pisanim naslijedem poduzeća pravnih nasljednika bivših tvorničara NS-sustava u Austriji i sl. da bi ustanovila kako nije nit jedan podnositelj zahtjeva iz Republike Hrvatske nije dao lažne podatke odnosno fingirao staž kao prisilni radnik.⁴⁰ "Fond" osobnih biografija predstavlja zato dragocjenu riznicu doživljaja i informacija o prisilnom i robovskom radu, uvjetima regrutiranju radnika i radnica te njihovim odlascima u Austriju, o uvjetima života u logorima na području (današnje Republike) Austrije u vrijeme nacionalsocijalističke vladavine. Oni sadrže podatke i o svojim poslodavateljima, tako da je moguće identificirati današnje pravne nasljednike NS-sustava u Austriji, naposljetku i o njihovu povratku u domovinu i o odnosu partizana prema tim povratnicim i povratnicama. Što u njima nedostaje, to su uvjeti u njihovim zavičajnim mjestima i podatke o tome, jesu li na prisilnom radu mogli zarađivati i poboljšati svoju materijalnu situaciju. Ekonomski i financijskih podataka u tim svjedočenja uglavnom nema.

Ono što se dobije obradom tih svjedočenja "oral history", jest - svim individualnim sudbinama usprkos - zaokružena slika prisilnog i robovskog rada u državama Osovine, dominacije Njemačkog Reicha nad svojim partnerima u Osovini, koja se održava u političkoj i u ekonomskoj ovisnosti, a u kojima je slanje građana na rad u Njemački Reich bilo platežno sredstvo. Sve su države ovisne o Njemačkom Reichu bile primorane trgovati svojim građanima; one su svoje obveze ispunjavale time što su "plaćale" ne svojim državljaninma, nego stanovnicima okupiranih područja: Time su Italija i Madžarska usvojile diskriminacijski stav nacionalsocijalista prema nenjemačkim narodima Europe, dijelivši ih u "vrijednije" i "manje vrijedne", u koje su spadali svi slavenski narodi.

³⁶ MANTELLI: *I lavoratori italiani...* str.483-491.

³⁷ www.bka.gv.at/ris (= Rechtsinformationssystem/Sustav pravnih informacija Ureda Saveznog kancelara Republike Austrije)

³⁸ www.ludwigboltzmann.at i www.univie.ac.at

³⁹ Clemens JABLONER: *Schlussbericht der Historikerkommission*. Beč 2004.

⁴⁰ Glavni tajni Austrijskog fonda za pomirbu, veleposlanik Dr. Richard WOTAVA potvrdio je taj navod u interviewu Hrvatskoj Radio televiziji prigodom službenog i radnog posjeta Republici Hrvatskoj dne. 15. listopada 2002.

S druge strane, sa stanovišta objekata te državne trgovine ljudima, pruža se slojevitija slika: Građani su pristali na tu trgovinu - a nisu svi pristali pod pritiskom: Oni su zadovoljili i svoje interese: Nisu svaki strani radnik ili svaka strankinja na radu u Njemačkom Reichu bili "prisilni" - za robovski rad postoje posebne kriterije. Nisu svi strani radnici i radnice bili "žrtve". U tom smislu ovo istraživanje o deportacijama radnika i radnica hrvatskih područja pod madžarskom okupacijom valja shvatiti i doprisom rasvjetljavanju nepoznatog i neistraženog aspekta političkih i gospodarskih odnosa i prilika za vrijeme Drugog svjetskog rata te njihovu što primjerenijem vrijednovanju.

II.3. "PRISILNI" I "ROBOVSKI" RAD - DEFINICIJA POJMOVA

Ideologija o različitosti i nejednakosti rasa, nacija, pojedinačnih pripadnika ljudskog roda i spolova bila je jedna od ideoških osnova nacionalsocijalističke politike: Iz načelne, prirodne i urođene različitosti proizlazila je razlika u vrijednosti. U politici zapošljavanja u Njemačkom Reichu se ta ideoška matica manifestirala pravilom da niti jedan stranac, niti jedna strankinja ne mogu uživati jednak prava i jednak tretman kao Nijemci i - u drugom planu - Njemice. Stranac se hijerarhijski mora nalaziti stupanj Ispod najmanje vrijednog Nijemca i Njemice, dočim je najprezreniji Nijemac neuporedivo vrijedniji od bilo kakva stranca.⁴¹ Ministarstvo rada (Reichsarbeitsministerium) olakašalo je administrativne propise za ulazak i za dobivanje radnih dozvola, dočim je za boravak stranaca u Njemačkoj Reichu donio diskriminirajuće rigidne mјere: Eksplícito legitimiranje diskriminacije zbog nacionalnog podrijetla predstavlja paket propisa za radnike i radnike iz Poljske od 8. ožujka 1940., takozvani "Polenerlass"/"Uredba o Poljacima". Ona propisuje izoliranje poljskih radnika i radnica od domicilnog stanovništva, smještaj u posebne logore (nedostupne, opasane bodljikavom žicom pod naponom), ograničavanje slobode kretanja, zabranu "bratimljenja" s Njemicima, s time da je osobito svaki intimni odnos između Nijemaca i Njemica sa strancem podvrgnut najstrožim kaznama, kakve su bile predviđene za "oskrnavljenje" ili "sramoćenje rase": Za odnos Poljaka (kasnije: stranca) s Njemicom imala je slijediti smrtna kazna javnim vješanjem za stranca, a upućivanje u radno-odgojni logor zbog "seksualne raskalašenosti" i kasnije premještanje u koncentracijski logor za Njemicu. Diskriminacija je vrijedila i u različitim količinama trebovanja za domaće i strane radnike, glede ostvarivanja socijalnih prava i dostupnosti njima i sl.⁴²

Paket propisa "Polenerlass" služio je kao uzor za slične pravne regulacije za radnike i radnice iz drugih zemalja koje nisu bili ni saveznice niti prijateljske zemlje, poglavito pak za radnike iz Poljske i Sovjetskog saveza: Južnoslavenski narodi su također potpali pod diskriminacije Slavena - s time da su državljeni "Nezavisne Države Hrvatske" bile izuzeti kao pripadnici "prijateljskog i savezničkog naroda" i "načelno izjednačeni" s njemačkim narodom.⁴³

Ovakve restrikcije propisane za pripadnike određenih naroda, diskriminacije na osnovu nacionalnosti i ponižavajući uvjeti rada odgovaraju definiciji Međunarodne agencije za rad (IAO) od 1930 za "prisilni rad": Inače, prema definiciji IAO⁴⁴ jedna od glavnih značajki prisilnog

⁴¹ Florian FREUND - Bertrand PERZ: *Zwangarbeit...* U E. TALOS - H. HANISCH: *NS-Herrschaft...* str. 646

⁴² Anton WALZL: *Zwangarbeit in Kärnten im Zweiten Weltkrieg. Die Hintergründen eines politischen Phänomens im Alpen-Adria-Raum.* Klagenfurt 2001(2001.), str. 16-18.

⁴³ Jamstvo da će radnici i radnice iz "Nezavisne Države Hrvatske" biti "načelno izjenačavani" s njemačkim radnicima, sadržano je u posebnom međunarodnom sporazumu sklopljenom između "NDH" i "Njemačkog Reicha" dne 8.5.1941. o slanju radne snage u njemački Reich. "Narodne novine NDH - Međunarodni sporazumi" br. 1/1941., takozvanom "Uticanja".

⁴⁴ JABLONER (2004.), str. 187, 188.-FREUND-PERZ (TALOS-HANISCH, 2000.), str.646

rada je "prijetnja kazne" kao osnov zasnivanja radnog odnosa. "Prisilni rad" je svaka vrsta rada ili usluge izvršenih pod prijetnom kazne, rad mimo i nezavisno o ekonomskim potrebama, odnosno rad ili usluge što ih radnik nije izvršio dobrovoljno. Međunarodna agencija za rad kao "prisilni rad" ne priznaje obaveznu vojnu službu i građanske obaveze, kazneni rad na osnovu sudske presude niti radnu obavezu u iznimnim stanjima.

Ova definicija važi i za rad na koji su u vrijeme nacionalsocijalizma bili regrutirani i na silu deportirani ljudi iz cijele Europe: Ali radnici su stigli, prije početka rata pa i u ratno vrijeme, također kao dobrovoljci, radi dobrih zarada u njemačkoj industriji. Takvi prethodnici kasnijih "Gastarbeiteri" imali su radne ugovore sa zajamčenim radničkim pravima, među ostalima pravo na odlazak na godišnji odmor ili na izvanredne posjete u domovini barem jednom u godini. Status "prisilnog radnika" ili "prisilne radnice" pripada im, ako su nakon isteka ugovora zadržavani u Njemačkom Reichu mimo svoje volje, jer im se odbijao povratak njihovim kućama i napuštanje radnih mjesta. Strani radnici i strane radnice nisu mogle sami birati radno mjesto. Raspoređivanje radnika bilo je u nadležnosti ureda za zapošljavanje (to je važilo i za domaću radnu snagu od 3.9.1939.). Potencijalni poslodavci su mogli birati radnike ili radnika na kolodvorima, odmah nakon dolaska transporta, ili na okupljalištu, nakon raskuživanje. Poslodavci nisu smijeli primiti u radni odnos stranca koji bi se javio bez posredovanja ureda za zapošljavanje.⁴⁵

"Dobrovoljni" odlazak na rad u Njemačku bilježi se u krajevima pod Njemačkom vlašću, kad okupacijske vlasti vrše toliko jak pritisak na stanovništvo da se ljudima odlazak u Reich čini manjim zlom nego život pod vojnom vlašću. Nacionalsocijalističke su vlasti iznašle niz načina i nasilnih metoda prikupljanja radne snage, kakve Međunarodna agencija za rad nije poznavala.

Status svih radnika - ne samo stranaca i strankinja - dramatično se pogoršavao kad bi se radnici ili radnice ogriješili o odredbe restriktivnih radnih prava u poduzećima, iskazivali pobunu ili neposluh ili kad bi dospjeli pod sumnju proturežimske djelatnosti: Upućivanjem u kaznene ustanove ili u koncentracijsko logore oni bi prešli u kategoriju "**robovski rad**": Koncentracijski logori (KZ) i Radno odgojni logori ("Arbeitserziehungslager"/AEL) razlikovali su se po tome, što su koncentracijski logori osnovani diljem Njemačkog Reicha služili usmrćivanju političkih protivnika rečima radom" ("Vernichtung durch Arbeit"). Logori su uglavnom bili pod nadzorom i nadležnošću SS-a, dočim je GESTAPO provodila "zaštitni pritvor radi suzbijanja državnog neprijatelja". "Zaštitni pritvor" koji je trajao na neodređeno vrijeme, prema nahođenju vlasti, vodio je uglavnom izravno u KZ.: Zapravo je već i "zaštitni pritvor" bio nalik koncentracijskom logoru: isprobijanje i težak fizički rad uz sasvim neodgovarajuću prehranu i nezdravih sanitarnih uvjeta bili su svakodnevница.⁴⁶

Za zatočenike i zatočenice takvih zatvora, zatim za one u "radnim logorima" i u radno odgojnim, naposljetu i u koncentracijskim logorima "interni" je nacistički žargon imao naziv

⁴⁵ B.I. r. 1925. kod Sinja - jedan od otprilike 200.000 radnika i radnica iz "NDH" u Njemačkom Reichu - izvještava kako je stočnim vagonima uz pratnju njemačke vojske stigao u Austriju (Graz), gdje je najprije obavljena dezinfekcija; zatim je slijedilo aposređivanje po brojevima u radne logore.- Brojka je službeni podatak Ministarstva udružbe NDH o socijalnom stopu proračuna za NDH. od 4.2.1943.

⁴⁶ BAUMGARTNER, str. 45-46: Žene su poslije izdržavanje kaznenog pritvora bile premještane u šest središnjih ustanova za zaštitni pritvor, no ponekad i u improvizirane kaznene zatvore: takav je bio "Radni dom" Moringen kod Hannovera, koji je kasnije pretvoren u prvi ženski koncentracioni logor. do 1939.otprilike 2.000 žena bile su internirane kao zaštitne pritvorenice, a još veći broj - ca. 6.000 bile su zatočene u zatvorima kao asocijalni elementi. Pored ženskog KZ-Moringen do 1938. služili su skoro isključivo zatvori kao ustanove za zaštitni pritvor. U ožujku 1938. KZ Moringen je zatvoren; sve su zatočenice bile prebačene u ženski KZ Lichtenburg u Sachsenu, koji je ostao u funkciju do svibnja 1939. Tada je osnova središnji ženski KZ Ravensbrueck sjeverno od Berlina, koji do oslobođenja dne. 30.4.1945. za mnege žene značio ne samo interniranja nego i smrt.

"robovski" ili "sužanski radnici i radnice". Oni su bili nehomogena skupina, jer su među njima bili ratni zarobljenici, civilne osobe, politički zatvorenici, homoseksualci⁴⁷, pripadnici Jehovinih svjedoka⁴⁸. Za njih je rad bio mjera "preodgoja" ili kazne, tako da su ekonomski kriteriji kao produktivnost, rentabilnost, korist i sl. bili u drugom planu⁴⁹. Ti su zatočenici i zatočenice obavljali fizički najteže, najopasnije ili najgadnije poslove (npr. otklanjanje mrtvih žrtava mučenja, spaljivanja leševa iz plinskih komora....)⁵⁰ - Oni su bili apsolutno na dnu hijerarhiske ljestve vrijednosti čovjeka.

III. DEPORTACIJE RADNE SNAGE IZ PODRUČJA POD MADŽARSKOM OKUPACIJOM

"Nezavisna Država Hrvatska" (NDH) je, potvrđujući svoju prvrženost Njemačkom Reichu i svoju težnju "sudjelovati u izgradnji novog europskog poretka uz bok močnog Njemačkog Reicha..."⁵¹ dne. 8. svibnja 1941. s Njemačkom sklopila bilateralni sporazum, "utanačenje" "o slanju radne snage u Njemački Reich"⁵², prvi međunarodni sporazum nakon uspostave "Nezavisne Države Hrvatske" (NDH): "Utanačenje" sadrže, među ostalim, obavezne kontingente što će ih "NDH" godišnje stavljati na raspolaganje Njemačkom Reichu za potrebe tamošnje industrije, poljoprivrede, šumarstvo i ine gospodarske grane. Svi detalji ovog "utanačenja" sadržani su u "**Hrvatsko-njemačkom zapisniku o zaposljenju hrvatskih radnika na području Njemačkog Reicha**"⁵³. Zanimljiv je ovaj zapisnik i zbog toga, što se "NDH" obvezala poslati radnike ne samo sa svojeg teritorija, nego i "iz krajeva, koji su od talijanskih i madžarskih četa zaposjednuti": *5.000 poljoprivrednih, 3.000 šumarskih, 5.500 rudarskih i 15.000. obrtničkih radnika...."*

Za područja pod talijanskom okupacijom i za teritorije koje je Italija smatrala svojom interesnom sferom, ova obaveza nije mogla polučiti pravnog učinka, jer je Italija na okupiranim područjima u roku od nekoliko mjeseci uvela svoj pravni i zakonski poredak. I Madžarska je to učinila. Zato se može pretpostaviti da je taj pasus "utanačenja" zacijelo trebao služiti (samo)uvjeravanju i ubjedživanju hrvatske javnosti da vlasti "NDH" suvereno vladaju svim teritorijima bivše Banovine Hrvatske, kao i novostećenim predjelima bivše Jugoslavije.

III.1. MADŽARSKA - ZAKONSKI OSNOVI REGRUTACIJE RADNIKA

Nisam uspjela utvrditi, je li Madžarska zaista (i kada) s Njemačkim Reichom potpisala sporazum iste vrste kao i "Nezavisna Država Hrvatska". U zemlji pak, Madžarska je od 1919. g. imala zakonske osnove za državno regrutiranje radne snage: Radna služba obvezala je muškarce koji bi bili vojni obveznici, a koji nisu bili "sposobni"/"podobni" za služenje vojnog roka (Židovi, Srbi, Rumuni, Slovaci, komunisti). Paketom zakona iz 1938. i 1939. koji je propisao vojnu obvezu za sve muškarce između 14 i 70 godina u slučajevima neposredne opasnosti po domovinu, proširila je radnu obvezu u "Radnoj službi" na sve muške građane koji su bili proglašeni "trajno nesposobni za vojnu službu", od njihove 21. godine nadalje u posebnim radnim logorima, u

⁴⁷ još neistražena kategorija žrtava KZ

⁴⁸ FARKAS (2004.)

⁴⁹ KARNER - RUGGENTHALER; 31,23.

⁵⁰ KARNER-RUGGENTHALER, str. 38,39, 53

⁵¹

⁵² Narodne novine NDH" - "Međunarodni sporazumi" br. 1/1941. od 8.5.1941. - O svečanom potpisivanjujavlja sutradan hrvatski pandan njemačkom "Voelkischer Beobachter", "Hrvatski narod" (9.5.1941.).

⁵³ Službeni list NDH-Međunarodni ugovori str. 9-13 (citiran kod BANOVIĆA str. 386-388.

neprekidnom trajanju od najviše 3 mjeseca.⁵⁴ 1940 Madžarska produžuje radnu službu na najmanje dvije godine neprekidnog trajanja.⁵⁵ U srpnju 1940. Židovi su dobili zasebne logore za obavljanje radne službe⁵⁶.

Nakon okupacije jugoslavenskih teritorija logori osnuju se (pod zapovjedništvom 8. Armije) centri za regrutiranje na zaposjednutom području. Regрутiranje hrvatskog stanovništva proteklo je, međutim, stihijiški: vršili su je madžarski žandari po selima, a uhapšene ljudi prebacili - nakon kraćeg sadržavanja u obližnjim zatvorima i drugim objektima, izravno na područje Republike Austrije:

III.2. OSOBNA SVJEDOČENJA HRVATSKIH RADNIKA I RADNICA - BIVŠIH MADŽARSKIH DRŽAVLJANA

Rudolf A., rođen 1928. kod Varaždina, sječa se u svojoj biografiji napisanoj za "Austrijski fond za pomirbu": "Hapšenja je bilo na cijelom Međimurju, i to samo nad Hrvatima. Madžarski žandari su izvršili raciju. On sam je bio uhapšen u lipnju 1944. zajedno s drugim mladićima i odveden u Nagykaniszu. Tijekom srpnja iste godine, madžarske su ih vlasti utovarile u vagone i s pratnjom njemačkih vojnika deportirale u Austriju, gdje su u bilizini grada Linza smješteni u drvene barake. Morali su raditi na vojnem aerodromu Hoersching, na pretovaru građevinskog materijala. Rad je trajao do travnja 1945., tj. do ulaska savezničkih vojnika u grad Linz. Poslije svakog jačeg bombardiranja rado sam na spašavanju ljudi ispod ruševina. Podijeljen je i grupi radnika za raščišćavanje ulica u Linzu od ruševina kod željezničke stanice i spašavanju ljudi ispod ruševinama. Prema potrebi prebacivani su i u obližnja mjesa na razne radove. Onda bi nočili u skladištima, ili među ruševinama, ili po selima u štagljevima. Radili su pod stražarskom pratnjom, ili nekih civila koji su bili kao poslovođe, ili nadzornici. "U slučaju bilo kojeg manjeg neposluha, prijavljivali su nas svojim nadređenima. Tada su slijedile stroge zatvorske kazne. To je trajalo sve do travnja 1945. kad je strogost propustila i bili smo kao latalice do o slobodenja sa strane američke vojske".

"U ožujku 1945. prilikom spašavanja stradalnika ispod ruševina, zadobio sam udarac opeke po desnom kuku, lagano napuknuće kuka, popraćeno sa jakim bolovima. To se dogodila na jednom skloništu u blizini rijeke Dunava kada je bombardinara današnja Željezara Linz. Zbog bolova i slabosti oslobođen sam teških rdova i dodijeljen sam u travnju 1945. grupi radnika za raščišćavanje ulica od ruševina najviše u blizini željezničke stanice Linz. Iod ušiju je dobio šugu i po tijelu je bio pun rana, bez ikakve liječničke zaštite."

Vinko P. r. 1923. kod Čakovca, navodi da su njega, madžarskog državljanina uhapsili Madžari dan poslije njegova dolaska kući iz Budimpešte gdje je radio u građevinskom poduzeću. Madžarski su žandari opkolili njegovo u akciji "čišćenja od partizana".u listopadu 1944. Kupili su njega i njegova brata i još nekoliko seljana, optuživši ih zbog suradnje s partizanima. Prvo su svoje žrtve odveli u Stari grad u Čakovcu koji je služio kao privremeni zatvor. Već tada zatvorenici nisu dobivali hranu - jedino kad je netko nešto donio svojem rođaku , to su svi dijelili, "suhu hranu". Razlog hapšenja je bio prigovor da surađuju s partizanima. U zatvoru su ostali sedam dana, i zatim su ih njemački vojnici u crnim uniformama uz jaku naoružanu pratnju odveli željeznicom u Szombathely (u vojni zatvor u kasarni), gdje su čekali dok se skupilo dosta novih žrtava. Svi su zatim bili prebačeni u austrijsko mjesto Schwarzau (okrug Neunkirchen, tada "Gaj

⁵⁴ ibid. str. 289-292.

⁵⁵ ibid. str. 301.

⁵⁶ ibid. str. 296.

Donje Podunavlje/Niederdonau). Smješteni su bili u kinodvorani u Schwarzau. Radili su i po noći, na otklanjanju ruševina od bombardiranja, na više mjesta. Zima je bila jaka, velik snijeg. radili su bez rukavica i sa slabom odjećom. Ondje su ostali raditi do dolaska Rusa.

Marko K. rođen u Baranji godine 1928. bio je od lipnja 1944. do travnja 1945. u "Straosovo" (Strasshof?) na izgradnji vojnog aerodroma u "Strasovo". Ondje je bio logor baraka. Spavali su u hladnim i prljavim barakama gdje su ih grizli "vaške i stjenice", bili su gladni i žedni, ujutro su po svim vremenskim uvjetima pješice išli na rad; nadzornici na radu su ih tukli. Uvečer su se pješice vraćali u barake. U travnju 1945. kada su se Rusi približili Beču, Njemačka vojska ih je pokupila i pješice su krenuli u Linz. Od tamo su pješice u Liezen. Onda je tamo bilo avionsko bombardiranje, pa su bili raspušteni i krenuli u Graz. Tamo ih je preuzeila ruska vojska. Kad ih se dovoljno nakupilo, deportirani su ih u Jugoslaviju u Suboticu. Na tom putu razbolio se od trbušnog tifusa i takvog bolesnog otaca ga je doveo kući.

Sličnu sudbinu ispriča Josip H, r. 1928. kod Legrada: "Madžari su nas prodali Nijemcima". Madžarski su ga žandari uhapsili u lipnju 1944. u Legradu i odveli u Nagykanisu. Početkom srpnja 1944. predan je Nijemcima i odveden u Austriju u stočnim vagonima u Linz, na vojni aerodrom Hoersching. Do svibnja 1945. ostao je u Linzu i radio na otklanjanju šute nakon bombardiranja, na čišćenju ulica i kanalizacije te na otkopavanju preživjelih iz ruševina, na betoniranju i zatrpanju kratera od savezničkih bombi. Smještaj je bio u barakama, gdje je sve vrvilo od usiju i stijenica. Kontrola je bila civilna, ali državni nadzor i svaki dan proziv kod barake.

Martina M. (r. 1922. u Podturenu), također su madžarski žandari odveli u lipnju 1941. iz svojeg rodnog sela, kamionom, najprije u Sombathely, odande stočnim vlakom u koncentracioni logor. Razlozi: politički i nacionalnost, tvrdi Martin. Prema sjećanju dospio je u mjesto blizu grada Rottenmanna. Tamo je radio od ljeta 1941. do jeseni 1942. na izgradnji željezničke pruge. U Grazu je morao raditi za načelnika uprave Zatvora građevinske radeve izvan zatvora, a bio je smješten u zatvoru. Rad je bio pod oružanom stražnjom koja je prijetila i batinjala. "Nesposobne za rad i bolesne su odvozili kamionima kojima se nisu vratili." Bježao je zbog straha od smrti. Godine 1943. uspio se vratiti kući u Međimurje; susrećući se sa svojim ocem, otac ga nije ni prepoznao zbog njegova narušenog zdravlja i fizičkog izgleda, gubitka težine. "Otac nije mogao vjerovati da sam živ, jer su me smrali mrtvim, pošto dvije godine nisu ništa čuli za mene."

III.3. PRISILNI RAD MADŽARSKIH ŽIDOVA

Dne. 19. ožujka 1944. pada madžarska vlada Nicholasa KALLAYA⁵⁷ i Wehrmacht ulazi u Madžarsku. Time počinje razvitak Madžarske u satelita Njemačkog Reicha. "Južna Madžarsku" (teritorije u Hrvatskoj i u okupiranoj Srbiji) proglašuju se "Operacijskim zonama" za borbe protiv partizana.

U svibnju 1944. godine počinju deportacije madžarskih Židova.^{58 59} Okolnostima deportacije madžarskih Židova opisao je - iz svojih sjećanja - SZABO Szita⁶⁰ U postupcu prema njima dolazi do izražaja nastojanja nacista radikalno istrijebiti židovsko stanovništvo, ali prije toga još iskoristiti do maksimuma njihovu radnu snagu: Logori u istočnom djelu Austrije, u koju se

⁵⁷ Vlada Nicholasa KALLAYA je već kroz cijelu godinu 1943. Saveznicima davala signala svoje spremnosti istupiti iz saveza s Njemačkim Reichom. U skladu s tim opredjeljenje bila je i suzdržanost madžarskih vojnih jedinica na bojišnicama.- SCHMIDER: *Partisanenkrieg* str. 41.

⁵⁸ BRAHAM, sv. I., s 549-550.

⁵⁹ BRAHAM, II. sv. str. 893.

⁶⁰ SZABO Szita: *Verschleppt*,

slijevaju kolone madžarskih židova na putovanju prema Njemačkom Reichu, radni su logori: Hitler je za izgradnju velikih podzemnih tvornica zbog nedostatka radne snage zagonjavao korištenje 100.000 madžarskih židova; ovaj je plan značio je bitan zaokret u nacionalsocijalističkom programu "Završnog rješenja": umjesto deportacije u logore smrti, Hitler je pod dojmom kriznog razvijka rata pristao na njihovo zapošljavanje. U slučaju madžarskih židova postoje "trgovine" između madžarskih političara i SS-a.⁶¹

Podaci o logorima nalaze se u legendi zemljovida objavljenog na webstranici "Karl Ernst Olbrich- Museum" iz Kassela, koji je razradio topografiju svih logora Njemačkog Reicha⁶²

Logori za prisilni rad madžarskih Židova osnovani su u Strasshofu (istočna Donja Austrija),⁶³ Neusiedl am See (Gradišće), osnovan u srpnju 1944. (točni datum nepoznat), postojao je do ulaska Crvene Armije na područje Gradišća u travnju 1945. U nj se smjeste muškarci, žene i djeci, a radno sposobni među njima upućuju se u ciglanu u istome mjestu. Logor Deutschkreuz (Gradišće) poslužio je za neke žrtve kao tranzitni logor. Odande su u prosincu 1944. vlakovima odvedeni u pravcu Zapada, s nepoznatim ciljem. Neki su ostali u Deutschkreuzu i radili na poljoprivrednim imanjima obitelji Eszterhazy, i na kopanju rovova protiv prodora ruske vojske. Rovovi duž madžarsko-njemačke granice zamišljeni su kao obrambeni sustav "Suedostwall" ("Jugoistočni bedem"), koji je trebao zaustaviti Crvenu Armiju i predstavljati - u propagandnim sloganima impozantno djelo njemačke obrambene snage. Rad na "Jugoistočnom bedemu", pod primitivnim uvjetima i uz brutalni tretman nadzornika SS-ovaca stajalo je živote tisuća madžarskih Židova. Krajem ožujka 1945. radovi na "Jugoistočnom bedemu" morali su se obustaviti zbog približavanja "Crvene Armije". "Evakuiranje" radnika ostalo je u kolektivnom sjećanju preživjelih kao "marševi smrti" omalaksalih, iscrpljenih židovskih žrtava.⁶⁴

U Bečkom Novom Mjestu postojao je veći broj logora: Richtergasse, za muškarce, žene i djecu. Židovi su radili za građevinsko poduzeće tvrde "Rudolf Babka-Tiefbau" u cestogradnji. Iz logora u Gymelsdorfergasse 52 muškarci i žene su izlazili na čišćenje ulica nakon zračnih napada; Bečko Novo Mjesto imalo je i ispostavu koncentracijskog logora Mauthausen; iz te ispostave zatočenici su se razmjestili u druge depandance u blizini, tj. u Moedling (okrug Moedling kod Beča) i u Hinterbruehl (u blizini Moedlinga).

Radni logori za Židove postojali su između početka 1944. i početka travnja 1944. u poljoprivredno intenzivno korištenom djelu Donje Austrije (tadašnji službeni naziv: Donje Podunavlje/Reichsgau Niederdonau) Lichtenwoerth, Felixdorf, Sollenau (ženski logor), Ebenfurt, Oggau (kod Željeznog u Gradišću), Logor Neudoerfl (okrug Bruck/Leitha): Muškarci i žene su radili na poljoprivrednom imanju veleposlanika Mader i kod seljaka u okolini, ali i u izgradnji željezničke pruge. Logor Unterwaltersdorf upućivao je zatočenike na rad na državnom poljoprivrednom imanju, u Ebreichsdorfu na imanje veleposjednika, dok u bečkom predgrađu Grammatneusiedl, žene i djeca rade u mlinu. Svi se ti logori nalaze u pograničnom području Donje Austrije i Gradišća; svi su napušteni prvi dana tra vna 1945., pred ulaskom Crvene Armije; preživjeli su se zaputili na marševe prema Zapadu, tako da su oni koji su izdržali, imali šanse biti oslobođeni od Američke vojske. Prema FREUND - PERZ većina tih "radnih Židova" ili "zamjenskih Židova", kako ih je zvala terminologija SS-a, možda je preživjela rat.⁶⁵

⁶¹ Florian FREUND - Bertrand PERZ: *Zwangarbeit in Oesterreich*. U TALOS - HANISCH: *Nationalsozialismus in Oesterreich*. S. 682, 683.

⁶² www.keom.de

⁶³ Clemens JABLONER: *Schlussbericht*. Str. 192.

⁶⁴ I o tome vidi SZABAO Szita: *Verschleppt...* 225-242.

⁶⁵ FREUND - PERZ, *Zwangarbeit*. Str. 683.

Stjepan F. (ne navodi da je sam Židov, nego da je radio sa Židovima u vrijeme kad je došlo do "Krajnjeg rješavanja" u Madžarskoj): Rođen kod Legrada 1926. godine, Iz Legrada je bio deportiran teretnim vagonom u Nagykanizsu, na kopanje rovova (protiv Crvene Arme koja se približavala), "jer se Horthyeva stranka prodala Nijemcima". Iz Madžarske su radnici prebačeni u Njemačku u plombiranim vagodinama, od grada do grada, pod pratinjom SS-a i pod letom američkih aviona. U ožujku 1943. je dospio s jednim transportom u Linc, gdje je zajedno sa Židovima radio na kopaju rovova. Njegov transport u kojem su se nalazili i madžarski Židovi, zapravo je zapeo u Lincu, jer je stigao u vrijeme zračnog napada (prema tome biti će da je deportiran ne 1943. nego u ožujku 1944.) Kako su gorile barake logora stranih radnika, nakon otklanja šteta radnici su se ponovno morali ukrcati u vlak - Židovi u vlak za Aušvic, a oni drugi su lutali Njemačkom sve dok se nisu zaustavili u Merc-u (ili: Mercyju?) u Francuskoj. Odande se svako spasio kako je znao i umio.

IV. ŽIVOTNI UVJETI PRISILNIH I ROBOVSKIH RADNIKA NA PODRUČJU NJEMAČKOG REICHA

Od 1936. u Njemačkom Reichu tekla je forcirana industrijalizacija, razvitak vojne i teške industrije, gradnja kapitalnih infrastrukturnih projekata poput autocesta i hidroelektrana. Gospodarska situacija se ubrzo promjenila tako da je umjesto nezaposlenosti nastupilo pomanjkanje radne snage: Da bi doskočili toj posljedici pojačanje konjunkture, nacionalsocijalisti su uskoro poslije dolaska na vlast uveli ograničenja radničkih prava i restrikcije, koje su nalikovale mjerama prisile za domaću radnu snagu. Zakonodavatelj postupno pooštjava radne obaveze domaćih zaposlenih⁶⁶; godine 1937. donešena su znatna ograničenja za slobodni izbor i promjenu radnih mjesta; početkom rata 1939. uvedena je "radna obaveza" za sve nevojačene muškarce između 15. i 60. godine života kao i za neudate žene i udate žene bez djece do 7. godine života. Položaj domaće radne snage razvijao se od 1939. na dalje u pravcu prisilnog rada⁶⁷. Strane radnike vrbovane i na osnovu radnih ugovora, dočekali su u Njemačkom Reichu radni propisi prilagođeni ratnoj situaciji (a koji su stupili na snagu s početkom rata 1939.) Za muškarce starije od 18 godine stavljeni su van snage ograničenja dnevnog i tjednog radnog vremena. Vrhovni upravni organi imali su pravo ukinuti i ograničenja za rad žena i za mlade. Naredba o ratnom gospodarstvu od 4. rujna 1939. ukinula je plaćeni prekovremeni, noćni, nedjeljni i rad državnim blagdanima i stavila van snage odredbe glede godišnjih odmora. Neki od tih mjeri morali su se - zbog očitog nezadovoljstva - povući: ukinuće ograničenja dnevnog i tjednog radnog vremena, tako da je za muškarce od siječna 1940. važilo maksimalno dnevno radno vrijeme od 10 sati. Godišnji odmor i zabrana noćnog rada za žene i mlade vraćeni su također 1940. da bi godine 1942. došlo do novih zaoštrenja ukinućem neradnih dana, državnih praznika i crkvenih blagdana kao i skraćivanjem godišnjih odmora. Ograničenja promjene radnog mjesta, koje je ušlo u odredbe za hrvatske radnike, također je jedna u nizu mjeru discipliniranja radništva donešenih u cilju forciranog iskorištanja radne snage za ratne pripreme.⁶⁸

Za razliku od liberalnog režima zapošljavanje stranih radnika, njihov boravak u Njemačkoj regulirani je osjetnim restrikcijama glede slobode kretanja i kontakta s domicilnim stanovništvom: Obavezni smještavakodne stranih radnika i radnica u logorima trebao je služiti odvajaju stranaca od njemačkog stanovništva. Kontakti između njemačkih poslodavalaca i stranih radnika

⁶⁶ O zakonodavnim mjerama v. WALZL(2001.), str. 14,15.

⁶⁷ WALZL (2001), str. 14-16

⁶⁸ TALOS (TALOS-HANISCH 2000.), str. 382-384.

morali su se generalno ograničavati na službene zapovjedi i na najnužniji minimum; svako "pobratimljenje", pomoć strancima, olakšice ili povlastice povlačile su za sobom kaznene sankcije za kršitelje. Poglavito seksualni kontakti između njemačkih žena i stranih radnika podliježali su rigidnim kaznama: smrtnoj kazni za stranca, upućivanje u radni logor, ili u radnoodgojni ili čak u koncentracijski logor za ženu i javno sramoćenje (u slučaju kontakata između njemačkih muškaraca i strankinja vlasti su primjenjivale neuporedivo blažu, kvalitetno drugačiju kaznu, poglavito kad se iz takvih odnosa rodilo dijete. U tatkim slučajevima dolazila je do izraza diskriminacija po (vrijednjima odnosno manje vrijednim) nacijama, kao i dualistički pogled na muško i žensko ponašanje: Nacionalizam se može okarakterizirati kao "rasizam plus seksizam".⁶⁹ Za strankinje nisu vrijedile ideološke reserze glede ivanobiteljskog zapošljavanje žena, jer je samo njemačka žena mogla ostvariti pravo na zaštitu majke i čuvarice čistoće krvi. U odnosu na njemačkog čovjeka sve su druge nacije bile inferiorne, no glede njihove "vrijednosti" postojale su kvalitetne razlike - a sukladno tome i stupnjevi diskriminacije: Na donjim stupnjevima ljestvice nalazili su se Slaveni, a među njima su najprije Poljaci, zatim Rusi zauzimali apsolutno najniži položaj (dočim za Židove i Rome ovakvo stupnjevanje nije važilo, jer su oni bili izvan svih kategorija i zakona). No političko - pragmatski razlozi polučili su i diskriminaciju unutar diskriminiranih, tako da su neki narodnosti Sovjetskog saveza, a unutar njih određene skupine bili "vrijedniji" od drugih.⁷⁰

Za ocjenu statusa i životnih uvjeta stranih radnika i radnica koji su došli u Njemački Reich, valja imati na umu činjenicu da su stigli u zemlju koja se od 1. rujan 1939. našla u ratu, i da se godine 1942. rat vratio onamo odatle je krenuo", u samu Njemačku, a da se i prije 1. 9. 1939. njemačko gospodarstvo sustavno, njemačko društvo kriomice pripremalo na rat: Pripreme nisu samo obuhvaćale restriktivne radne uvjete, nego i racionalizaciju živežnih namirница, promjenu težišta proizvodnje, raspoloživost robe široke potrošnje i. sl. Za status i za stvane uvjete stranih radnika i radnica su bitne okolnosti - pored zemlji (kao što treba imati na umu kad se uspoređuje radnopravni status stranaca s onim domaćih radnika).

Madžarski radnici i radnice u Njemačkom Reichu trebali su biti u povlaštenom položaju kao građani savezničke i prijateljske zemlje (barem do njemačke okupacije 1944.). No nije izvjesno da su madžarske vlasti radnike i radnice hrvatske nacionalnosti tretirale kao ravnopravne; u Njemačkom Reichu nisu svakako nisu dobili oanaj tretman koji bi im na osnovu političkog savezništva pripadao.

V. POVRATAK NA PODRUČJE JUGOSLAVIJE

"Crvena Armija" ulazila je tijekom travnja 1945. na više kota bivše austrijsko-madžarske granice i prodirala prema unutrašnjosti Austrije. Njezini vojnici pomagali su radnicima i radnicama podrijetlom iz bivše Jugoslavije, prebacivši ih u sabirni logor u Budimpešti, odande u Suboticu. Ondje bi ih preuzeo poseban odbor Narodnooslobodilačke vojske i upućivao ih u svoja zavičajna mjesta. O. V., nakon sasvim kratkog vremena pozvan je, koncem 1945. u JNA - ali ne kao ročnik ili u pričuvni sastav, nego da bi Ured za državnu bezbednost (UDBA) provjero okolnosti njegova boravka u Austriji i njegova rada za naciste. I za vrijeme trajanja tih provjera on je bio zatvoren; uvjeti u zatvoru podsjećali su ga na one nedostojne čovjeka u logorima nacionalsocijalizma.

⁶⁹ Ingrid BAUER u TALOS-HANISCH, str. 409-445:

⁷⁰ TALOS u TALOS - HANISCH, str. 383,384.

I. D. koja je oslobođenje Austrije doživjela u logoru uz željezare Kapfenberg (Štajerska), bila je od savezničkih vojnika primorana nastaviti raditi u toj tvornici. Ona se tek 1947. uspjela spasiti iz logora i vratiti u Jugoslaviju - da bi nakon povratka ustanovila kako joj je "nova Jugoslavija" oduzela rodnu kuću zajedno sa zemljишtem.

V.J., koji se iz logora Korneuburgu i rada na izgradnji tvornice aluminija spasio bijegom i stigao vlakom u Jugoslaviju, partizani su oduzeli sve osobne predmete i prisilili da se uvrsti u kolonu razoružanih i poraženih vojnika i civila. "Jedva je spasio živu glavu". Partizani mu nisu vjerovali da se za rada u Austriji nije bavio antikomunističkim aktivnostima, da je bio na prisilnom radu i da nije bio fašist. "Tijekom cijelog trajanja prisilnog rada nisam doživio toliko ponižavanja kao u koloni od Zagreba prema Srbiji."

Zbog takvih iskustava većina preživjelih odlučila je 1945. šutjeti o vremenu provedenom u Njemačkom Reichu i ne postavljati nikakvih zahtjeva za naknadom. Pokojem podnositelju zahtjeva Fond mirovinskog i invalidskog osiguranja u Hrvatskoj ipak je priznao vrijeme provedene na radu u Austriji, čak i kad su predočili nacističke radne knjižice.

VI. ZAKLJUČAK: U KOJU SVRHU PROUČAVATI "PRISILNI RAD POD NACIONALSOCIJALIZMOM"?

Navodi radnika i radnica iz Hrvatske o životnim uvjetima na području današnje Republike nalikuju jedni drugome: Stanovanje u barakama, dotrajalim, prljavim, hladnim, izloženim vremenskim utjecajima bez zaštite - uz to duge radne dane, težak fizički rad bez potrebnog odmora , rad u neprimjerenoj odjeći, zlostavljanje - sve preživjele žrtve sječaju se tih okolnosti rada u stranoj zemlji. U uvodno spomenutoj emisiji "Otvoreno" od 27. 1. 2005. moderatorica je zapitala sudionike i sudionice: Zašto su se ljudi otmetnuli u mučitelje i ubojice? Na odgovor Mirjana GROSS, koja je iz svojeg sjećanja protumačila okrutnost stražarice u Ravensbruecku, navela da je "rat učioni ljude okrutnima". Mora se, međutim, ustanoviti da su stražari koncentracijskih logora bili okrutni i brutalni još dok rat nije ni počeo; nisu se još mogli otupjeti prema ljudskim patnjama. Žrtve prisilnog i robovskog rada se također još i danas pitanju ZAŠTO:

Dvadesetogodišnji izraelski autor Liran RON-FURER⁷¹ u svojoj politički gorućoj knjizi "Kontrollposten-Syndrom", dnevniku izraelskog okupacijskog vojnika u pojazu Gaze, bilježi svoja zapažanja o ponašanju mladih vojnika prema Palestincima. Ron Furer želi dokazati svoju tezu, kako sasvim normalni mladić koji dolaze do položaja s određenom moći i koji usvajaju mentalitet okupatora, vrlo lako postaju nasilnicima i sadistima. Oni otupljuju, pužećim koracima brutalizra se njihovo ponašanje, s vremenom razvijaju repertoar mučenja za njihove žrtve kojima se bave kao omiljenim igračkama, dočim se žrtve ne mogu braniti . O tome postoji zavjera šutnje: Vojnici i časnici su sklopili sporazum o šutnji. Tako će vojnik s vremenom stjecati dojam da je sve dopušteno i da zastrašivanje učinkovito i uspješno . Osječaj osobne moći, kakav doživljava stražar, jer ima pod svojim zapovjedništvom skupinu obespravljenih, odosobenijih brojeva, uz to još i saznanje da ne može biti pozvan na odgovornost za ono što čini u službi i za ono što čini ne-Nijemicima.

Neke značajke odnosa prema prinudnim i robovskim radnicima nalazimo u odnosima današnjih pojedinaca, u pripadnike većinskih naroda prema manjima, ili u odnosima takozvanih "normalnih."

Nacionalsocijalistički je režim među prvim zakonima ukinuo **odgovornost** građana za svoja djela: Zakonski je utvrđeno da se niti jedan njemački vojnik nije smio pozvati na odgovornost za za ma kakvo djelo. Superiornost je vladala i u odnosu na zakon. To je bila licenca za mučenje

i šikaniranje. - Odgovornost i dosljednost u provedbi odgovornosti su uzmanjkale tada, režim zacijelo ne bi se mogao učvrstiti bez pasivnih, nemarnih, ravnodušnih i neodgovornih građana, koji su bezakonje prihvaćali i čak i pozdravljeni. Autoritarni odgoj je jedan element, koji je pogodovao tom razvitku, ali ne i jedini. Zato može zaključak iz tog nalaza biti da javnost mora reagirati, kad pojedinac smatra da je on iznad zakona, i da za njega Zakon ne važi. Nikakva korist ili državni ili inim interes, ne može biti opravданje za to da netko bježi od svoje odgovornosti. Ako se utvrdilo da je ponašanje kršenje zakona, treba kao okvalificirati kao takvo, a tek onda tražiti olakotne okolnosti. No od svakoga se može moći očekivati da ne denuncira, ne šikanira, muči, prezire, ponižava druge, da ne postaje izdajicom ili ubojicom.

I za to da netko postaje izdajicom ili ubojicom mora najprije donijeti racionalnu odluku - prema tome, svatko ima uvjete za izbor hoće-li ostati čovjekom ili postati gadom.⁷²

ZUSAMMENFASSUNG

Die kroatische Geschichtsschreibung ueber die Zeit des Zweiten Weltkrieges beschaeftigt sich intensiv mit der Geschichte des Holokaust an der juedischen Bevoelkerung in den Konzentrationslagern von Jasenovac und Stara Gradiška. Andere Opfer des Faschismus und Nationalsozialismus fanden in Kroatein bisher nicht die gebuehrende Beachtung der Historiker. Der Genozid an der jugoslawischen Romabevoelkerung wird erst aufgearbeitet; von der Existenz von Zwangs-und SklavenarbeiterInnen wissen nur die Ueberlebenden - und diese zogen es vor, im kommunistisch-sozialistischen Jugoslawien schweigen: Ueberlebende berichten glaubwuerdig, dass die Rueckkehrer von der Zwangsarbeit nach Jugoslawien neue Repressalien der jugoslawischen Kommunisten zu erwarten hatten, denn die Logik der kommunistischen Siege war jene: Nur ein toter Zwagsarbeiter konnte ein "guter" sein.

Auch Archivmaterial ueber Zwangsarbeit ist in Kroatien nur spaerlich vorhanden, und dieses ist unterschiedlich verteilt: Relativ guenstig ist die Situation fuer den Bereich des "Unabhaengigen Staates Kroatien" sowie fuer die Territorien unter italienischer Herrschaft; hingegen gibt es nicht einmal im Fonds des "Aussenministeriums des NDH" im Kroatischen Staatsarchiv im Faszikel "Istok"/"Osten", Faszikelnummer 227 - "Ungarn" Material, das auch nur einen Einblick in die Situation der kroatischen Bevoelkerung in den von Ungarn besetzten Gebieten gaebe.

Die Autorin musste sich daher ganz auf die "muendlichen Quellen" - die Erinnerungen der ehemaligen Zwangs-und SklavenarbeiterInnen in Kroatien selbst - verlassen. Wahrend die zahlreiche oesterreichische Literatur sich mit "Geschichte von oben", mit der Administration der Zwangs-und Sklavenarbeit und ihrer wirtschaftlichen Bedeutung fuer Deutschland und die Republik Oesterreich befasst, fraegt die Autorin nach den Umstaenden, unter welchen die ZwangsarbeiterInnen und die Sklavenarbeiterinnen rekrutiert wurden, was diese Begriffe rechtlich bedeuten, und wie die Lebensbedingungen in Oesterreich waren. Die Autorin war sich der Probleme, die mit ca. 60 Jahre zurueckliegenden Erinnerungen der heute zumeist hochbetrugten Menschen einhergehen: Sie sind im Detail nicht zuverlaessig. Wegen der Bestimmungen des oesterreichischen Datenschutzgesetzes (Art. 24) duerfen noch lebende Personen nur mir ihrer ausdruecklichen schriftlichen Zustimmung zitiert und ihre Aussagen

⁷¹ FAZ, 3.12.2003: "Tatort Kontrollposten.- Langsame Verrohung: ein Buch erschuettert Israel" (Joseph CROITORU)

⁷² "Wie ich mich haette verhalten sollen?die neu gestaltete "Vernichtungskrieg"-Ausstellung verschiebt die Fragen bis hin zur Ethik." Richard Reichensperger. "FAZ 6./7.4.2002.

veröffentlicht werden. Solche Zusagen gibt es jedoch nicht; sodass die Zitate und die Erinnerungen bei den Auskunftgebenden nicht ueberprueft werden koennen.

Die Erinnerungen der Ueberlebenden lassen den Schluss zu, dass die aus den von Ungarn besetzten Territorien nach Oesterreich deportierten Angehoerigen der kroatischen Bevoelkerung nicht jene Behandlung genossen, welche den Angehoerigen eines Verbuedeten - Ungarn war Mitglied der Achse Deutschland-Italien und Japan - angemessen gewesen waere: Dazu muss jedoch bedacht werden, dass die aus dem Ausland Rekrutierten in ein Land kam, das seit 1943 Angriffsziel alliierter Luftangriffe war, dass seit 1939 im gesamten Deutschen Reich Kriegswirtschaft herrschte, was sich auf die Versorgung, die Arbeitspflicht und die soziale Position der Arbeitnehmer sehr gravierend auswirkte. Die Situation der ZwangsarbeiterInnen und jene der einheimischen Zivilbevoelkerung glich sich immer mehr an, je weiter der Krieg fortschritt.

Ein Sonderfall waren die aus Ungarn zwangsverpflichteten Juden: Da Ungarn mit dem Gebietserwerb in Jugoslawien auch ca. 14.000 jugoslawische Juden dazu erhielt, ist anzunehmen, dass in dieser Zahl auch Juden aus dem Međimurje-Gebiet mitberuecksichtigt sind. Sie wurden vor der Verschickung in die Vernichtungslager zur Ausbeutung ihrer Arbietskraft in Oesterreich zu Zwangsarbeit verpflichtet - mit Aufschub ihrer Liquidierung.

Diese waren zweifelsfrei Opfer - aber die Autorin stellt fest, dass der Opferbegriff nicht auf alle Zwangsarbeiter mit gleichem Recht anzuwenden ist, da es auch freiwillige Meldungen zur Arbeit in Deutschland - trotz Kriegssituation und unbeschadet aller Verhaeltnisse im Deutschen Reich.

Zwangarbeit im Deutschen Reich hat Folgen fuer heute: Das Verhalten der einheimischen Bevoelkerung gegebenueber den Zwangsarbeitern lehrt, dass die Machtlosigkeit zu Brutalitet herausfordert, und dass dieses Verhalten immer wieder im Verkehr zwischen denen, die Macht ausueben und den Machtlosen, zum Ausdruck kommt. Es kommt jedoch darauf an, jeden an seine Verantwortung fuer sein Handeln zu erinnern und nicht loszusprechen.

BIBLIOGRAFIJA

- Branimir BANOVIĆ: Izvoz radne snage i deportacije stanovništva s teritorija NDH u toku drugog svjetskog rata. U: "Putevi revolucije", 1-2, 1963. str. 375-384.
- Andreas BAUMGARTNER: Die vergessenen Frauen von Mauthausen. Die weiblichen Häftlinge des Konzentrationslagers Mauthausen und ihre Geschichte. 1. Auflage 1997.
- BEŽIĆ ŽIVAN: U sjeni krematorija. Uspomene jednog logoraša. Split, Vlastita naklada, 1975.
- Peter BROUCEK: Ein General im Zwielicht. Die Erinnerungen Edmund Glaises von Horstenau. Boehlau Verlag Wien-Koeln-Graz 1988.
- Bd. 3: Deutscher Bevollmächtigter General in Kroatien und Zeuge des Untergangs des "Tausendjaehrigen Reiches". Eingeleitet und herausgegeben von Peter BROUCEK
- Zdravko DIZDAR: Logori na području sjeverozapadne Hrvatske u roku drugoga svjetskog rata 1941-1945. godine. "Časopis za suvremenu povijest", br. 1-2/1990, str. 82-109.
- Mr. Đudro ĐURAKOVIĆ - Dr. Nikola ŽIVKOVIĆ: Jugoslovenski zatočenici u Italiji 1941-1945. Institut za savremenu istoriju. Beograd 2001.
- DORNIK Wolfram - Harald KNOLL - Reinhard MOESTL - Edith PETSCHEINIGG - Arno WONISCH: Lebensgeschichten von Zwangsarbeitern. "Gemeinsam arbeiten - gemeinsam essen. Die Kroatin Katica Fugošić bei Kaerntner Slowenen." 512-516.
- ENGEL, Reinhard - RADZYNER, Joanna: Sklavenarbeit unterm Hakenkreuz. Die verdrängte Geschichte der österreichischen Industrie. Wien, Deuticke 1999
- Anita FARKAS: Geschichte(n) ins Leben holen. Die Bibelforscherinnen des Frauenkonzentrationslagers St. Lambrecht. Clio Graz, 2004.
- GIBOWSKI Wolfgang G.: The German Industry Initiative for the Foundation „Rememberance, Responsibility and the Future.“ (Rathkolb 2002.) S. 15-19.
- Clemens JABLONER - Brigitte BAILER-GALANDA U. A. Schlussbericht der Historikerkommission der Republik Oesterreich. Vermoegensentzug waehrend der NS-Zeit sowie Rueckstellungen und Entschaeidungen seit 1945 in Oesterreich. Zusammenfassungen und Einschaetzungen. Wien-Muenchen 2003.(Historikerkommission S. 17-38; Zwangsarbeiter 187-204;
- Stefan KARNER, Peter RUGGENTHALER u.a. Zwangsarbeit in der Land-und Forstwirtschaft auf dem Gebiet Oestreichs 1939 bis 1945. Oldenburg-Verlag Wien, 2004.
- MANTELLI Bruno: *L lavoratori italiani in Germania dal 1938 als 1945.* U zborniku Italia 1939-1945. *Storia e memoria.* A cura di Anna Lisa CARLOTTI. str. 483-502.
- Gernot Peter Obersteiner: "Quellen zu ehemaligen NS-Zwangsarbeitern im Steiermärkischen Landesarchiv" Herrenmenschen und Arbeitsvoelker. Auslaendische Arbeiter und Deutsche. 1939-1945. - Autori: Jochen Ugust, Matthias HAMANN, Ulrich HERBERT, Christoph SCHMINCK-GUSTAVUS, Vittorio VIALLI. RotbuchVerlag Berlin (West), „1965.U. HERBERT: "Der 'Auslaendereinsatz'". Fremdarbeiter und Kriegsgefangene in Deutschland 1939-1945 - ein Ueberblick". SCHNMID-GAM. str. 92
- KNOLL Harald - Peter PIRNATH - Peter RUGGENTHALER - Arno WOBISCH: "Anwerbung" und Verschleppung ziviler Zwangsarbeiter. u KARNER -RUGGENTHALER (2004), str. 90-222.
- Kurt LETTNER: Die Steingewerke um Mauthausen im Spannungsfeld zwischen Lohnarbeit und Zwangsarbeit. Graz 2003 (Diplomarbeit am Institut fuer Kulturanthropologie).
- Antun MILETIĆ: KZ JASENOVAC 1941-1945. Dokumenta knjiga II. Beograd.1975.
- Mirko PERŠEN: Ustaški logori. Stvarnost, Zagreb, 1966.
- RATHKOLB Oliver (urednik): Revisiting the National Socialist legacy. Coming to Terms with Forced Labor, Expropriation, Compensation, and Restitution. Kreisky-Archiv.Studienverlag Innsbruck, Wien, Muenchen, Bozen 2002.
- Oliver RATHKOLB (ur.): NS-Zwangsarbeit: Der Standort Linz der Reichswerke Hermann Goering AG Berlin, 1938-1945. Wien (u.a.) Boehlau. 2001.
- Oliver RATHKOLB - Florian FREUND (Hg.): NS-Zwangsarbeit in der Elektrizitaetswirtschaft der "Ostmark" 1938-1945. Ennskraftwerke - Kaprun-Draukraftwerke - Ybbs-Persenbeug - Ernsthofen. Mit Beiträgen von Christine OERTEL, Markus PURKHART und Margit REITER. Böhlau Verlag Wien Köln Weimar. 2002.
- Florian FREUND: NS-Arbeitskräftepolitik in der "Ostmark" str. 8 Zwangsarbeit beim Bau der Ennskraftwerke str. 27-

- Florian FREUND - Bertram PERZ: Zwangsarbeit von zivilen AusländerInnen, Kriegsgefangenen, KZ-Häftlingen und ungarischen Juden in Österreich. TALOS, str. 644-695
- PERŠEN Mirko: Ustaški logori. Stvarnost, Zagreb, 1966. (nema bilješki/Fussnoten, nema znanstvenog aparata, samo bibliografiju!).
- SZABOLCS Szita: Verschleppt, verhungert, vernichtet: Die Deportation von ungarischen Juden auf das Gebiet des annexierten Österreich 1944-1945. Wien, 1999.
- Mark SPOERER: "Schätzung der Zahl der im Jahr 2000 überlebenden Personen, die auf dem Gebiet der Republik Österreich zwischen 1939 und 1945 als Zwangsarbeiter und Zwangsarbeiterinnen eingesetzt waren. Gutachten für die Historikerkommission der Republik Österreich. Stuttgart, Jaenner 2000.
- Mark SPOERER: Forced Labor under the Nazi Regime; Recent Findings and an Agenda for Future Research. (RATHKOLB 2002), S. 73-81.
- Mark SPOERER: Zwangsarbeit unter dem Hakenkreuz: ausländische Zivilarbeiter, Kriegsgefangene und Häftlinge im Deutschen Reich und im besetzten Europa 1939-1945. Stuttgart, Deutsche Verlags-Anstalt 2001.
- WALZL August: Zwangsarbeit in Kärnten im Zweiten Weltkrieg. Die Hintergrunde eines politischen Phänomens im Alpen-Adria-Raum. Klagenfurt 2001, Verlag des Kärntner Landesarchivs.
- WEINZIERL Erika: Österreichische Frauen in Nationalsozialistischen Konzentrationslagern. in Dachauer Hefte 3(1987), 3 S. 166-204.

POMOĆNA LITERATURA

- Ingrid Bauer: Eine frauen-und geschlechtergeschichtliche Perspektivierung des Nationalsozialismus. In Talos, S. 409.-444
- Randolph L. BRAHAM. The Politics of Genocide. The Holocaust in Hungary. Volume I. Columbia University Press New York 1981.
- Zlatko DIZDAR: Talijanska politika prema hrvatskim prostorima i njegine posljedice tijekom Drugog Svjetskog rata. U "Zbornik radova s Međunarodnog znanstvenog skupa." Hrvatski institut za povijesti i Društvo "Egzodus istarskih Hrvata." Zagreb 2001.
- Cecil D. EBY: Hungary at War. The Pennsylvania University Press, University Park , Pennsylvania 1998.
- Mario D. FENYO: Hitler, Horthy, and Hungary. German Hungarian Relations 1941-1944. Yale University Press New Haven and London, 1972.
- Johanna GEHMACHER: Biografie, Geschlecht und Organisation. Der nationalsozialistische „Bund Deutscher Maedel“ in Österreich. TALOS (2001), S. 467-492
- Anton GIRON: Zapadna Hrvatska u Drugom svjetskom ratu. Rijeka, Adamić, 2005.
- Ladislaus HORY - Martin BROSZAT: Der kroatische Ustascha-Staat 1941-1945. Deutsche Verlagsanstalt Stuttgart 1964.
- Fikreta JELIĆ BUTIĆ: Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska: 1941-1945. Zagreb (Liber-Školska knjiga), 1978.
- Stefan KARNER: "...des Reiches Suedmark". Kärnten und Steiermark im "Dritten Reich" 1938-1945. (TALOS, 2000.) str. 292-325
- Brigitte KEPPLINGER: Aspekte nationasozialistischer Herrschaft in Oberösterreich. (TALOS 2000.), str. 217-236
- Nada KIŠIĆ KOLANOVIĆ: NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi. Zagreb (Naklada Ljevak; Hrvatski institut za povijest) 2001.
- Bogdan KRIŽMAN: Ustaše i Treći Reich. 2. izdanje, Zagreb, Globus - Ljubljana, Delo, 1986. 2 sveska.
- B. KRIŽMAN: NDH između Hitlera i Mussolinija. Zagreb, Globus - Ljubljana, Delo, 1986.
- Ernst LANGTHALER: Eigensinnige Kolonien. NS-Agrarsystem und bäuerliche Lebenswelten 1938-1945. U: TALOS i. dr. str. 348-376.
- Narcisa LENGL KRIŽMAN: Ustaše i Treći Reich. Zagreb, 1966.
- Narcisa LENGL KRIŽMAN: Genocid nad Romima. Zagreb. Jasenovac 1942. Institut za hrvatsku povijest, 2003.
- MANOSCHEK Walter - Hans SAFRIAN: Österreicher in der Wehrmacht. TALOS (2000), str. 123-158.
- MARŠALEK, Hans: Die Geschichte des Konzentrationslagers Mauthausen. Dokumentation. 2. Auflage, Wien 1980.
- MATAUŠIĆ, Nataša: KZ Jasenovac. Zagreb, Institut za hrvatsku povijest. 2004.

- Emmerich TALOS-Ernst HANISCH-Wolfgang NEUGEBAUER-Reinhard SIEDER: NS-Herrschaft in Oesterreich. Ein Handbuch, 1. Auflage Nachdruck 2001. S. 644-694
- Dennison I. RUSINOW: Italy's Austrian Heritage 1919.1946. Oxford, At The Clarendon Press 1969. str. 266-275
- Walter SAUER: Loyalitaet, Konkurrenz oder Widerstand? Nationalsozialistische Kultuspolitik und kirchliche Reaktionen in Oesterreich 1938-1945. (TALOS, 2000), str. 159-187.
- SCHMIDER Klaus: Partisanenkrieg in Jugoslawien 1941-1944. Vrlag E.S. Mittler & Sohn GmbH, Hamburg, Berlin, Bonn,2002.
- TALOS Emmerich, Ernst HANISCH u.a. : NS-Herrschaft in Oesterreich. Ein Handbuch. Wien 2000.
- TALOS Emmerich: Sozialpolitik in der "Ostmark". Angleichungen und Konsequenzen. TALOS, str. 376-408

REGIONALNI RAZVOJNI PROBLEMI PODRAVJA

REGIONAL DEVELOPMENT PROBLEMS OF PODRAVJE

Doc. dr. sc. Lučka LORBER

Odelek za geografijo

Koroška cesta 160

2000 Maribor

Slovenija

Primljeno / Received: 10. 11. 2005.

Prihvaćeno / Accepted: 20. 11. 2005.

Rad ima dvije pozitivne recenzije

UDK/UDC ?

Izvorni znanstveni rad

Original scientific paper

POVZETEK

Novo oblikovani regionalni razvojni programi so nastali z namenom zmanjševanja regionalnih razlik in krepitve ekonomske in socialne kohezije, in naj bi zagotovili skladnejši regionalni razvoj slovenskega ozemlja. Z enakomernejšim razvojem bo Slovenija postala konkurenčnejša na skupnem evropskem trgu in v globalizacijskih procesih.

Splošne regionalne razvojne značilnosti Slovenije kažejo, da obstajajo velike razlike na področju gospodarskega, socialnega in prostorskega razvoja posameznih območij. Med statističnimi regijami je Podravje opredeljeno kot območje s strukturnimi problemi in kot ekonomsko šibko ter socialno nestabilno območje s staro industrijsko strukturo in s pretežno agrarno usmeritvijo. Kako okrepliti splošni razvoj na obmejnem območju z Avstrijo in Hrvaško, preprečiti nadaljnjo socio-ekonomsко zaostajanje in zagotoviti trajnostni razvoj, predstavlja ključno strateško vprašanje Podravja v naslednjem desetletju.

Ključne besede: statistična regija Podravje, regionalni problemi, regionalni razvojni program, razvojna vizija in strategija.

Key words: Podravje statistical region, regional problems, regional development program, developmental vision and strategy.

SOCIO-EKONOMSKA NESKLADJA V REGIONALNEM RAZVOJU SLOVENIJE

Republika Slovenija si je ob osamosvojitvi zastavila ambiciozen cilj postati polnopravna članica Evropske unije in sooblikovati skupni ekonomski trg. Država je v času tranzicije in v pridružitvenem procesu EU¹ uspešno zmanjšala zaostanke na gospodarskem področju za EU-15 ob tem, da ji je uspelo ohraniti osnovna socialna in okoljska ravnotesja ter kakovost življenja².

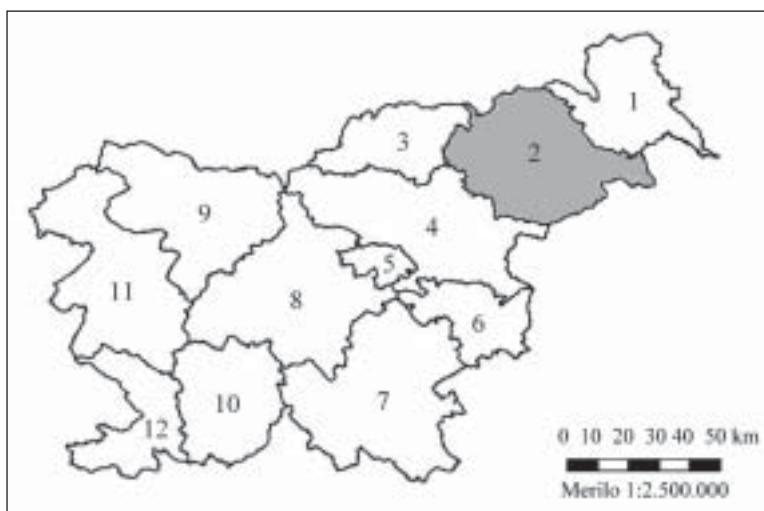
Žal pa lahko ob analizi indikatorjev regionalnega razvoja ugotovimo, da so se večale regionalne razlike med statističnimi regijami v tranzicijskem obdobju. Čeprav je Slovenija med tistimi državami razširjene Evropske unije, ki imajo najmanjše regionalne razlike, lahko opažamo,

¹ Lorber L., 2005: The Influence of EU Enlargement process on Structural Changes of Slovenia's Economy. Erwartungen und erste Ergebnisse der EU - Erweiterung (Tagung des Forschungssechsecks der Universitäten Bayreuth, Bratislava, Graz, Maribor, Pécs und Plzen), Arbeitsmaterialien zur Raumordnung und Raumplanung, Heft 238, Bayreuth.

² Strategija razvoja Slovenije, Vlada RS, 2005, Ljubljana.

da so se le-te v zadnjih letih močno povečevale³. Večina regij sicer kaže pozitivno gospodarsko rast, ki je v povprečju višja kot v EU, vendar je dinamika razvoja v manj razvitetih regijah prepočasna, da bi ujela razvoj najrazvitejše Osrednjeslovenske regije, ki se giblje malo pod povprečjem EU-15 in je prepočasna, da bi do leta 2013 lahko dosegli in presegli povprečni nivo razvitosti razširjene EU⁴.

Legenda	
1 - Pomurska ⁷	
2 - Podravska	
3 - Koroška	
4 - Savinjska	
5 - Zasavska	
6 - Spodnje Posavska	
7 - JV Slovenija	
8 - Osrednjeslovenska	
9 - Gorenjska	
10 - Notranjsko-kraška	
11 - Goriška	
12 - Obalno- kraška	

Slika 1: Statistične regije v Republiki Sloveniji

Slovenija je že tradicionalno zavezana k spodbujanju skladnega regionalnega razvoja. Dolgotrajna politika skladnega regionalnega razvoja ima za posledico relativno ugodno stanje osnovne infrastrukture ter podjetniških jeder in s tem povezanega človeškega, finančnega in informacijskega kapitala tudi v odročnejših krajih. To je sicer dobra osnova za razvoj skladnega regionalnega razvoja, vendar bo potrebna aktivna regionalna politika in uporaba razpoložljivih razvojnih sredstev. V pridružitvenem procesu je Slovenija na ravni EU dosegla, da je njen ozemlje razdeljeno na 12 statističnih regij na ravni NUTS-2⁵. Gre za 12 statističnih regij, ki služijo kot funkcionalne razvojne regije in za katere so pripravljeni regionalni razvojni programi za pridobivanje sredstev iz strukturnih skladov EU. Zakon o spodbujanju skladnega regionalnega razvoja je opredelil statistične regije kot funkcionalne ozemeljske enote za izvajanje regionalne strukturne politike v Sloveniji.

V okviru območij s posebnimi razvojnimi problemi uvaja zakon ekonomsko šibka območja, območja s strukturnimi problemi in visoko brezposelnostjo ter razvojno omejena obmejna in območja z omejenimi dejavniki.

³ Lorber L., 2002: Slovenia's Changed Geographical - Economical Position in Comparison with Neighbouring Countries after 1991. Zbornik radova Problemi regionalnog razvoja Hrvatske i susednjih zemalja, Hrvatsko geografsko društvo, Zagreb.

⁴ Temeljni razvojni cilj Slovenije je v desetih letih preseči povprečno raven gospodarske razvitosti razširjene EU ter s tem ustvariti možnosti za ohranjanje in izboljšanje dosežene ravni socialne varnosti, hitrejši razvoj vseh regij ter izboljšanje okolja - torej za boljšo kakovost življenja in celovit človekov razvoj.

⁵ Uredba o standardni klasifikaciji teritorialnih enot (SKTE) - ozemlje Slovenije je razčlenjeno na 11 ravni, kjer je prvih pet ravni usklajenih s klasifikacijo EU (NUTS). Raven SKTE-3 opredeljuje 12 statističnih regij: Pomurska, Podravska, Koroška, Savinjska, Zasavska, Spodnjeposavska, Jugovzhodna Slovenija, Osrednjeslovenska, Gorenjska, Notranjsko-kraška, Goriška in Obalnokraška regija.

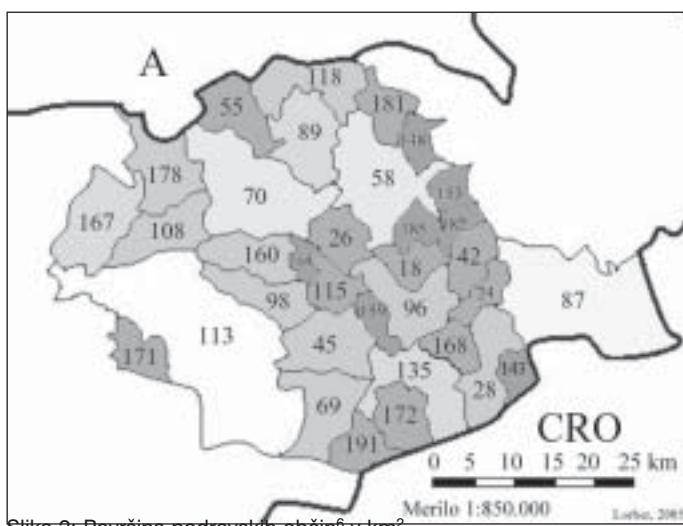
Kot primer območja s posebnimi razvojnimi problemi smo izbrali statistično regijo Podravje.

PODRAVSKA REGIJA

Razvoj Podravja je bil v preteklosti odvisen zlasti od razvoja industrije, ki je vplival na strukturo delovne sile, proces deagrarizacije regije, urbani razvoj mesta Maribor in primestnih naselij, gradnjo infrastrukturne mreže, gospodarsko rast in družbeni standard. Zamujeno obdobje v 60. letih nujnega prestrukturiranja klasične industrije, začetka procesa deindustrializacije in razvoja terciarnega sektorja je pomenilo za Podravje začetek stagnacije. Stara industrija, ki je zaposlovala visok delež nekvalificirane delovne sile, se ni uspela pravočasno prestrukturirati. Sredstva, namenjena investicijam v raziskave in razvoj, so bila premajhna, velik je bil odliv visokokvalificirane delovne sile iz gospodarstva, prevladovala je socialna politika državnih pomoči, ki je bila v nasprotju s pravili tržne ekonomije in ni vzpodbjala podjetništva. Vse to je zmanjševalo konkurenčnost podravskega gospodarstva.

Osamosvojitev Slovenije in izguba jugoslovanskih trgov je gospodarsko krizo le še poglobila. Pomanjkanje ustreznega znanja in odsotnost strateško-razvojnih odločitev v obdobju družbeno-gospodarske tranzicije je pripeljalo do tega, da je danes Podravje še vedno območje z resnimi gospodarskimi in socialnimi problemi. Vse občine v regiji so opredeljene kot območja s posebnimi razvojnimi problemi, kar kaže na izjemno težak socialno-ekonomski položaj Podravja.

Podravska regija je po številu prebivalstva druga največja statistična regija s 319.907 prebivalci, kar predstavlja 16,1% vsega prebivalstva. Na površini 2169 km², ki obsega dobro

Stika 2: Površina podravskih občin⁶ v km²

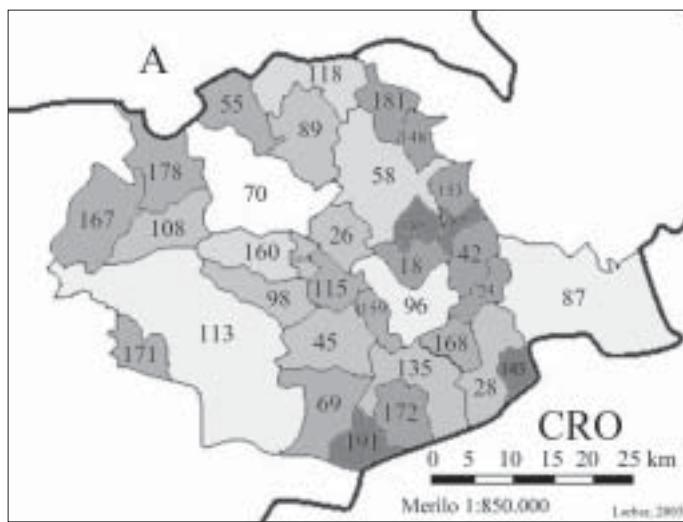
Vir: SURS, UMAR, preračuni

	Površina v km ²	Število občin
[darab]	0 - 25	7
[darab]	26 - 49	11
[darab]	50 - 75	9
[darab]	76 - 100	3
[darab]	101 - 200	2
[darab]	201 - 300	1
[darab]	301 - 400	1
min.	13	
max.	335	
Podr.	2170	34
x	63,8	
SLO	20273	193
x	105,0	

⁶ Podravske občine: 58-Lenart, 148-Benedikt, 181-Sveta Ana, 153-Cerkvenjak, 87-Ormož, 96-Ptuj, 159-Hajdina, 168-Markovci, 28-Gorišnica, 45-Kidričevo, 69-Majšperk, 191-Žetale, 143-Zavrč, 42-Juršinci, 24-Dornava, 18-Destnik, 185-Trnovska vas, 182-Sveti Andraž v Slovenskih goricah, 135-Videm, 172-Podlehnik, 113-Slovenska Bistrica, 171-Oplotnica, 89-Pesnica, 55-Kungota, 118-Šentilj, 70-Maribor, 160-Hoče-Slivnica, 169-Miklavž na Dravskem polju, 26-Duplek, 98-Rače-Fram, 115-Starše, 108-Ruše, 167-Lovrenc na Pohorju, 178-Selnica ob Dravi.

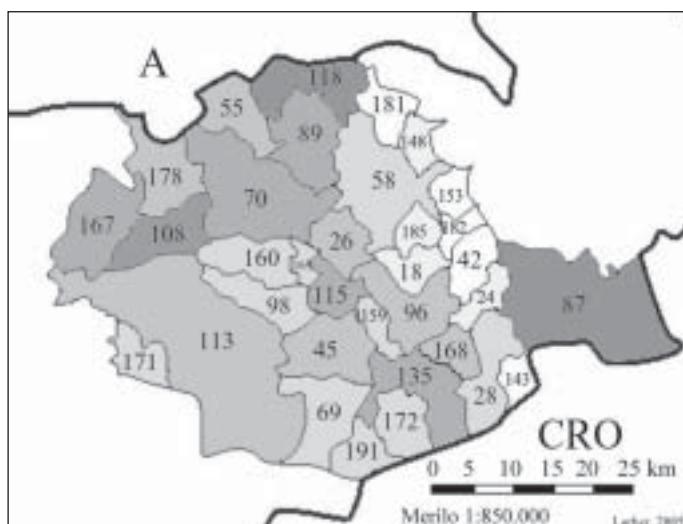
desetino slovenskega ozemlja, je 34 občin povprečne velikosti 63,8 km². Povprečna gostota poselitve je 147 prebivalcev/km², kar je petdeset odstotkov nad republiškim povprečjem. Povprečna število prebivalcev občin je 9.409, kar je za 10% pod republiškim povprečjem.

Leta 1998 je bilo v Sloveniji na novo ustanovljenih 46 občin, od tega v Podravju 14⁷, kar kaže na nezadovoljstvo prebivalstva tega področja z življenjskimi razmerami. Večina novonastalih občin je v okolici Ptuja, kjer je bila gospodarska kriza v tem obdobju največja v regiji.

Slika 3: Število prebivalcev podravskih občin (30. 06. 2001)
Vir: SURS, UMAR, preračuni

	Število prebivalcev	Število občin
0-1500	4	
1501-3000	7	
3001-5000	8	
5001-7500	8	
7501-15000	3	
15001-30000	3	
30001-120000	1	
min.	1270	
max.	114743	
Podr.	319907	34
x	9409	
SLO	1992035	193
x	10322	

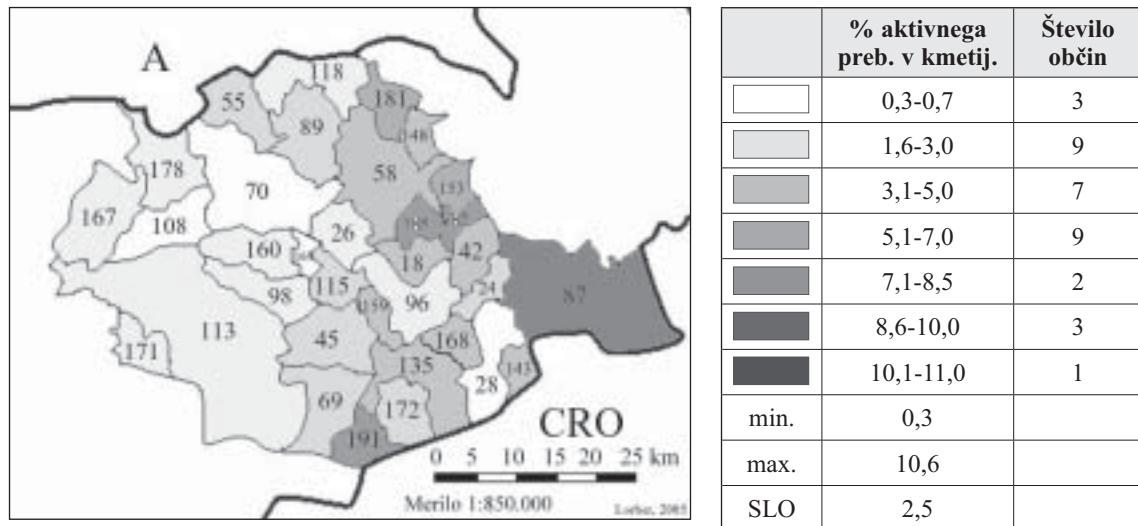
Slika 4: Stopnja aktivnosti prebivalstva podravskih občin v %⁸ za l.2001.
Vir: SURS, UMAR, preračuni

	Stopnja aktivnosti v %	Število občin
51,0-54,0	4	
54,1-58,0	7	
58,1-60,0	8	
61,1-62,0	8	
62,1-63,5	3	
63,6-65,6	3	
min.	51,0	1
max.	65,6	
Pod.	61,2	
SLO	62,7	193

⁷ 148-Benedikt, 181-Sveta Ana, 153-Cerkvenjak, 159-Hajdina, 191-Žetale, 18-Destrnik, 185-Trnovska vas, 182- Sveti Andraž v Slovenskih goricah, 172-Podlehnik, 171-Oplotnica, 160-Hoče-Slivnica, 169-Miklavž na Dravskem polju, 167-Lovrenc na Pohorju, 178-Selnica ob Dravi.

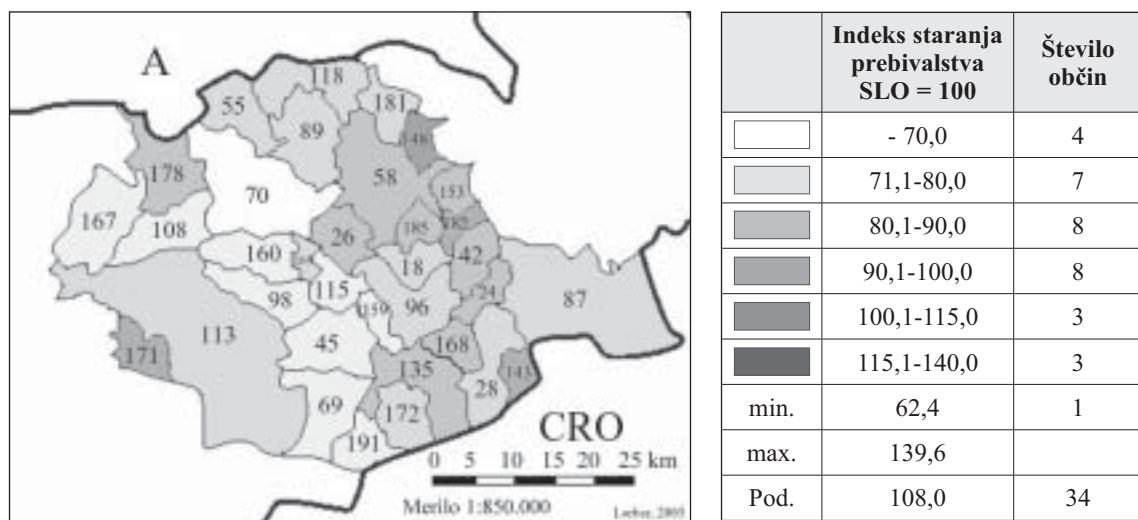
⁸ Stopnja aktivnosti = aktivno prebivalstvo/delovno sposobno (15-64 let) x 100.

Kot je razvidno iz slike 4, je stopnja aktivnosti podravskega prebivalstva pod republiškim povprečjem. Ob primerjavi s podatki o deležu aktivnega prebivalstva v kmetijstvu lahko sklepamo, da je kmetijska dejavnost zelo pomembna v vzhodnem delu Podravja, ki je bil že od nekdaj bolj agrarno usmerjen.

Slika 5: Procent delovno aktivnega prebivalstva v kmetijstvu skupnega prebivalstva podravskih občin l.2000.

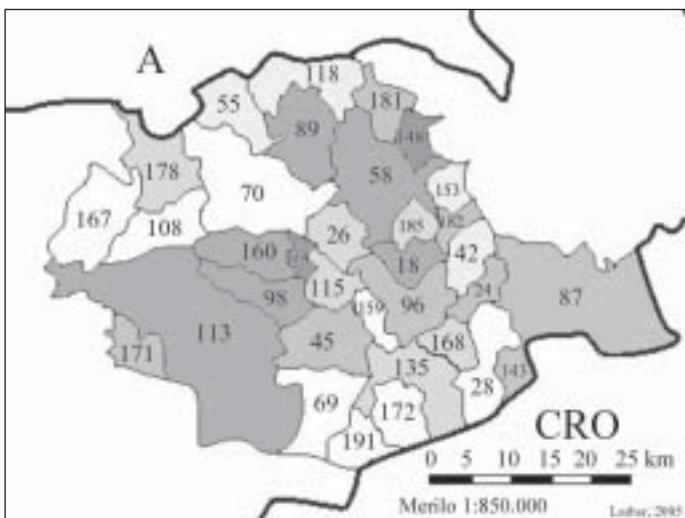
Vir: SURS, UMAR, preračuni

Slika 6: Indeks staranja prebivalstva podravskih občin na dan 30. 6. 2001 (SLO = 100).

Vir: SURS, UMAR, preračuni

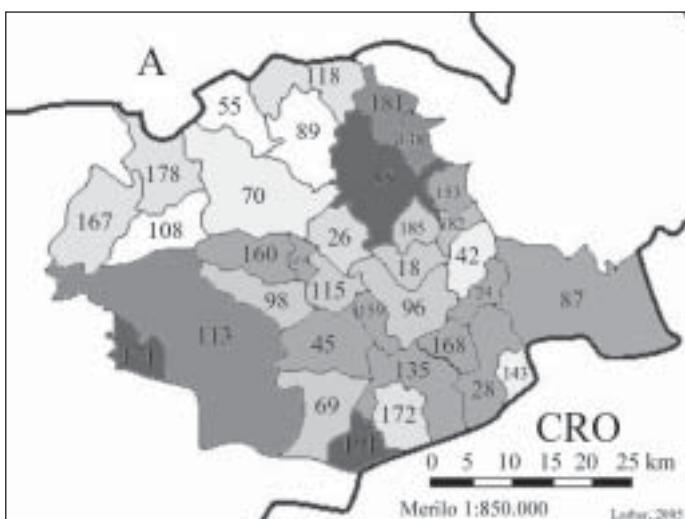
Posledica gospodarske krize so negativna demografska gibanja in nadpovprečen indeks staranja prebivalstva, ki se je v času od 31. 6. 2001 do konca leta 2002 dvignil z 8,0 na 8,3 odstotne točke nad slovensko povprečje. Gospodarske težave mariborskega in ptujskega gospodarstva so eden izmed glavnih vzrokov selitve prebivalstva v suburbana področja večjih zaposlitvenih centrov.

Slika 7: Indeksi rasti prebivalstva podravskih občin od 1991 do 1999 (SLO = 100).

Vir: SURS, UMAR, preračuni

	Indeks rasti prebivalstva 1991-1999	Število občin
	96,0-97,9	8
	98,0-99,4	4
	99,5-100,9	6
	101,0-102,4	8
	102,5-103,9	6
	104,0-107,9	2
min.	96,4	
max.	107,7	
Pod.	99,5	34
SLO	100	193

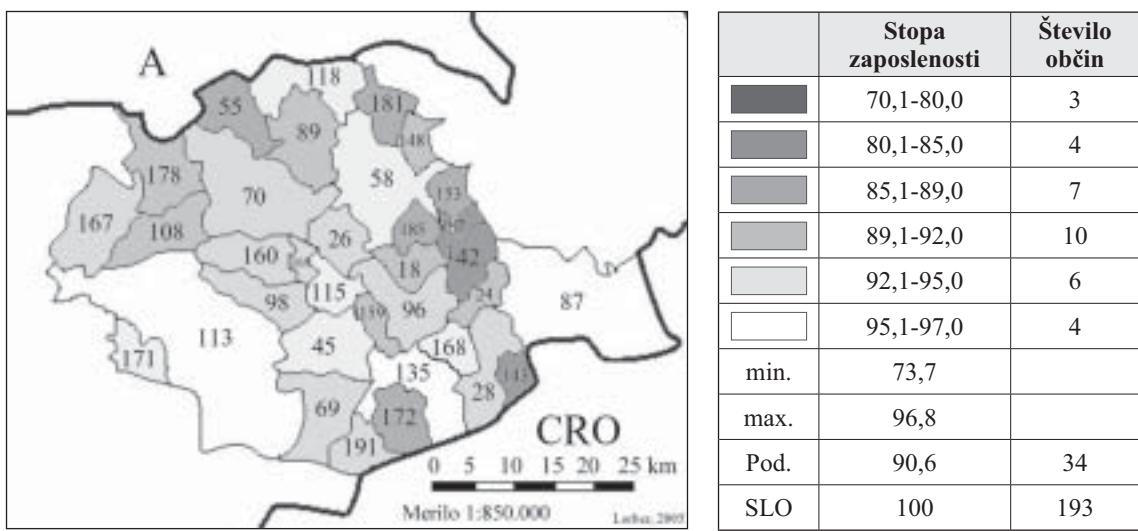
Slika 8: Registrirana brezposelnost podravskih občin na dan 30. 06. 2001 (SLO = 100).

Vir: SURS, UMAR, preračuni

	Registrirana brezposelnost	Število občin
	100,1-110,0	3
	110,1-125,0	3
	125,1-140,0	10
	140,1-155,0	7
	155,1-170,0	5
	170,1-200,0	3
	200,1-230,0	3
min.	103,6	
max.	226,7	
Podr.	154,4	34
SLO	100	193

V regiji je še vedno visoka stopnja brezposelnosti, ki presega republiško povprečje za 54,4 % in uvršča regijo na drugo mesto. Poseben problem predstavljajo dolgotrajno brezposelni, mladi in iskalci prve zaposlitve. Niti ena izmed 34 podravskih občin nima nižje stopnje brezposelnosti kot je republiško povprečje. Stopnja zaposlenosti prebivalstva dosega dobrih devetdeset odstotkov republiškega povprečja, na kar močno vpliva slaba situacija v mariborskem gospodarstvu.

Bruto dodana vrednost na zaposlenega za leto 2000 dosega 83,7 % povprečja in regijo uvršča na osmo mesto. Zaradi visoke stopnje brezposelnosti in nižje delovne aktivnosti prebivalstva je bruto dodana vrednost na prebivalca samo 71,5 % republiškega povprečja. Ta delež se praktično ni spremenjal od 1. 1995 naprej. Mariborsko in ptujsko gospodarstvo izkazuje najvišjo stopnjo

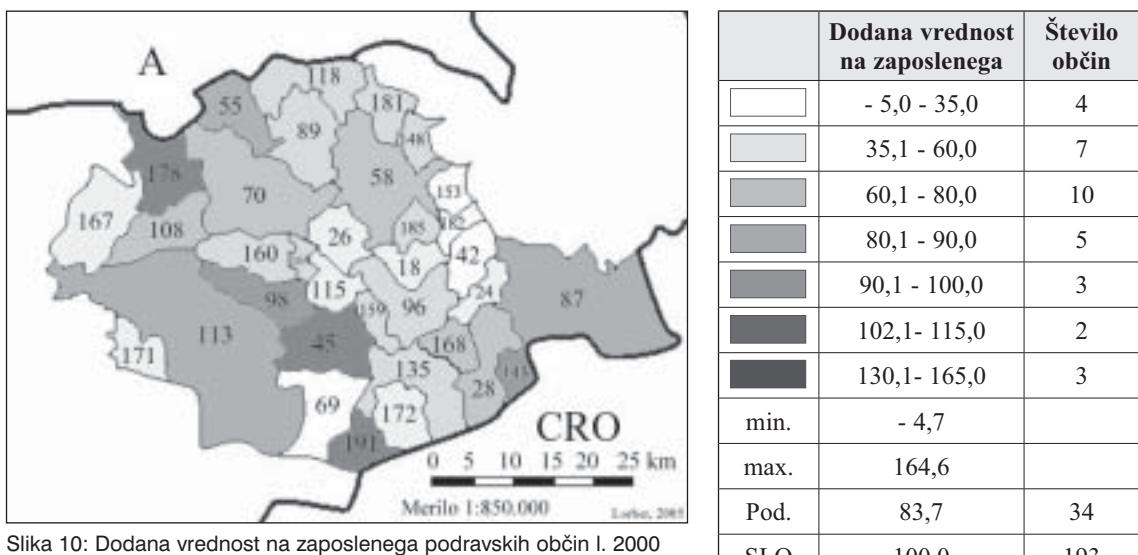

Slika 9: Stopnja zaposlenosti podravskih občin⁹ na dan 30. 06. 2001
(SLO = 100).

Vir: SURS, UMAR, preračuni

bruto osnove na prebivalca, kar pa je posledica bolj razvitega terciarnega sektorja in deleža ustanov z zaposlenimi z višjo izobrazbeno strukturo. Kljub temu pa nobena občina ne presega republiškega povprečja.

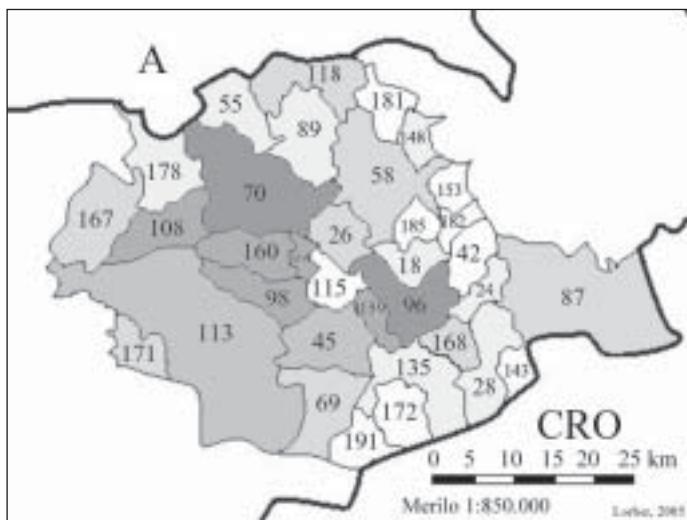
Ti podatki kažejo na globoko strukturno krizo podravskega gospodarstva. Nazadovanje regije se je pričelo že v začetku druge polovice prejšnjega stoletja. Še v šestdesetih letih je samo mariborsko gospodarstvo ustvarjalo več kot 15 % republiškega BDP. Danes ga ustvarja še samo slabo tretjino. Za podravsko gospodarstvo je značilno, da je obseg investicij vsa leta daleč za republiškim povprečjem in dosega zadnja leta okoli 80 % vrednosti.

Slika 10: Dodana vrednost na zaposlenega podravskih občin I. 2000
(SLO = 100).

Vir: SURS, UMAR, preračuni

⁹ Stopnja zaposlenosti = delovno aktivno prebivalstvo/delovno sposobno prebivalstvo (15-64) x 100

Slika 11: Bruto osnova za dohodnino na prebivalca podravskih občin I. 2000 (SLO = 100).

Vir: SURS, UMAR, preračuni

	Bruto osnova za dohodnino na prebivalca	Število občin
	40,1-55,0	6
	55,1-70,0	10
	70,1-77,0	7
	77,1-84,0	4
	85,1-91,0	5
	94,1-98,0	2
min.	42,5	
max.	97,9	
Pod.	84,6	34
SLO	100,0	193

ANALIZA STANJA V PODRAVSKI REGIJI - ANALIZA SWOT

Na osnovi analize večletnih gospodarskih gibanj in razvojnih programov v luči razumevanja evropskih regionalnih politik so predstavljene prednosti, slabosti, priložnosti in nevarnosti za nadaljnji razvoj območja podravske statistične regije¹⁰.

REGIONALNI RAZVOJNI PROGRAM PODRAVJA

Regionalni razvojni programi¹² so eden izmed temeljnih aktov regionalne strukturne politike. V letu 2005 je podravska regija kot zadnja sprejela programski dokument, ki vsebuje razvojne prednosti regije in finančno vrednotenje programov ter operativne podprograme in regionalne projekte. Na podlagi analize stanja in razvojnih ambicij posameznih lokalnih skupnosti je nastal usklajen regionalni razvojni program¹³ na področju gospodarskega, socialnega in prostorskega razvoja.

Regionalni razvojni program opredeljuje osnovne smernice razvoja in regionalnih razvojnih prioritet do leta 2006 s ciljem aktiviranja človeških, materialnih in finančnih sredstev za izkoriščanje lokalnih razvojnih potencialov za doseganje blaginje in skladnega razvoja celotnega območja, ob zagotavljanju zdravja in socialne varnosti ljudi, varovanja okolja in kulturne ter naravne dediščine¹⁴.

¹⁰ Delovno gradivo. Pedagoška fakulteta, Seminar ekonomska geografija, študijsko leto 2004/05, Maribor.

¹² Vsebinska in metodološka opredelitev regionalnih razvojnih programov je zaobsežena v Navodilih o minimalni obvezni vsebini in metodologiji priprave ter načinu spremmljanja in vrednotenja regionalnih razvojnih programov (UL RS, 52/2000, UL RS, 111/2000).

¹³ Na podlagi naročila občin podravske statistične regije so program pripravili Mariborska razvojna agencija, ZRS Bistra Ptuj in Ekonomski inštitut Maribor s Skladom za razvoj in usposabljanjem človeških virov.

¹⁴ Regionalni razvojni program statistične regije Podravje, EIM, MRA, ZRS Bistra, 2004, Maribor.

Prednosti	Slabosti
<ul style="list-style-type: none"> - V regiji je sedež Univerze v Mariboru, ki omogoča razvoj znanosti, novih tehnologij, inovacij in izobraževanje visokokvalificirane delovne sile¹¹. - V Pesnici pri Mariboru je bil ustanovljen prvi tehnološki park, ki omogoča transfer znanja iz univerze v gospodarstvo, razvoj novih podjetij, sodelovanje s tujimi partnerji - ustvarjanje visoke dodane vrednosti. - Predstavlja mejno regijo z Avstrijo in s Hrvaško. Ta lega ji omogoča razvoj konkurenčnih prednosti tega območja pri vključevanju na skupni evropski trg. - Regija ima tradicijo, izkušnje in specifična znanja določenih gospodarskih panog. - Sedež regije je v Mariboru, drugem največjem slovenskem mestu z razvitim terciarnimi in kvartarnimi dejavnostmi. - Naravnogeografska in kulturnozgodovinska pestrost zagotavlja regiji razvoj vseh oblik turizma in rekreacije. - Notranja prometna povezanost podeželja z zaposlitvenimi centri omogoča dnevno mobilnost prebivalstva. - Razvoj podeželja temelji na osnovi specializiranega kmetijstva in dopolnilnih dejavnosti na kmetijah. - Usmerjanje kmetijstva v vinogradništvo, sadjarstvo in ekološko kmetovanje. - Regija ima bogato zgodovinsko in kulturno dediščino. - Varnost bivanja in naravnogeografski prostor omogočata prebivalcem visoko kakovost življenja. 	<ul style="list-style-type: none"> - Regija nima razvitega podpornega okolja za vlaganja domačega in tujega kapitala. - Gospodarstvo v regiji se še vedno spopada s posledicami negativne deindustrializacije klasične industrije. - Splošna notranja regionalna nepovezanost je eden glavnih razlogov za odsotnost ukrepov za razvoj malih in srednje velikih podjetij ter nedorečenost strategije razvoja podjetništva. - Posledica gospodarske krize so negativna demografska gibanja. - Neustrezná izobrazbena struktura prebivalstva. - Nizka ekonomska moč prebivalstva. - Bruto dodana vrednost na zaposlenega ne dosega republiškega povprečja. - Neustrezná gospodarska struktura. - Nadpovprečen delež kmečkega prebivalstva. - Visoka stopnja brezposelnosti. - Pomanjkanje ustreznih kadrov na vodstvenih položajih, ustvarjalnosti in inovativnosti. - Strokovni kadri se zaposlujejo v drugih regijah. - Regija ni zagotovila kadrovskih in finančnih pogojev za operacionalizacijo regionalnega razvojnega programa. - Pomanjkanje regionalne identitete in slab image regije ter odsotnost privlačevalnih priselitvenih dejavnikov vpliva na proces depopulacije. - V regiji primanjkuje medregionalnih evropskih in drugih mednarodnih projektov. - Regija je brez sprejete lokacije odlagališč komunalnih odpadkov, zaradi intenzivne kmetijske dejavnosti so naravní viri ogroženi in preobremenjeni.
Priložnosti	Nevarnosti
<ul style="list-style-type: none"> - Globalno znanstvenoraziskovalno in tehnološko povezovanje med znanstvenoraziskovalnimi skupinami in gospodarskimi družbami pri skupnih aplikativnih projektih - vizija oblikovanja evropske inovacijske regije. - Razvoj novih industrij, ki bi omogočale nova delovna mesta in zagotavljale visoko dodano vrednost. - Gospodarsko povezovanje velikih podjetij, ki bi omogočala razvoj srednjega velikim in malim podjetjem tudi na trgu izven domače regije. - Razviti privlačevalne dejavnike, ki bi pritegnili mlade strokovnjake z mednarodnega trga delovne sile. - Krepitev mreže središč višje- in visokošolskega izobraževanja. - Zagotoviti vseživljenjsko izobraževanje s pomočjo novih tehnologij in novih oblik izobraževanja. - Regija ima osrednjo prometno lego na križišču V. in X. panevropskega koridorja, ki omogoča razvoj mednarodnega kopenskega logističnega centra in mednarodnega letališča v Mariboru. - Gospodarsko okrepliti sodelovanje v tradicionalni smeri zahod - vzhod oz. v podravski smeri, povezati Podravsko regijo z Avstrijo in Hrvaško. - Prestrukturirati kmetijstvo na osnovi visoke dodane vrednosti, razvoja dopolnilnih dejavnosti, ekološke proizvodnje, novih tehnologij in doseganja višje kakovosti pridelkov, oblikovanja blagovnih znakov in imagea prepoznavnosti kmetovalcev te regije. - Regija mora okrepliti vse oblike čezmejnega sodelovanja, - Regionalni razvoj vseh oblik turizma skozi vse leto in oblikovanje evropsko prepoznavne turistične destinacije Podravje skupaj s sosednjima državama Avstrijo in Hrvaško. 	<ul style="list-style-type: none"> - Pomanjkanje vizije razvoja odprtega in za razvoj podjetništva privlačnega evropskega prostora. - Nezavedanje regije o nujnosti gospodarskega in regionalnega povezovanja ter konkurenčnega nastopa na globalnem trgu. - Čakanje na pomoč od zunaj, brez aktivne regionalne politike. - Odseljevanje mlade visokokvalificirane delovne sile. - Negativna demografska slika. - Pasivnost Univerze v Mariboru pri regionalnem razvoju Podravja. - Zanemarjanje uresničevanja lizbonske strategije za doseganje večje konkurenčnosti podravskega gospodarstva na globalnem trgu. - Neupoštevanje načel trajnosti in sonaravnosti pri razvoju gospodarstva in zagotavljanju kakovosti življenja.

SWOT analiza

¹¹ Lorber L., 2003: Transfer of Know - How and Technology - Economy, Region, University. Informatologia, Zagreb.

RAZVOJNI PROGRAM OPREDELJUJE DOLGOROČNE CILJE RAZVOJA REGIJE:

1. Cilj: Povečati prepoznavnost in privlačnost regije za vlaganja, izboljšati podjetniško kulturo in dvigniti kakovost kadrov.
2. Cilj: Povečati samozavest, izobrazbo in inovativnost prebivalcev ter odprtost regije za nove izzive.
3. Cilj: Izboljšati kakovost življenja v regiji, upoštevaje načela trajnostnega razvoja.

Vsebina programa je razdeljena na pet programskeih sklopov oz. področij:

- Gospodarstvo
- Človeški viri in socialno okolje
- Okolje, prostor in infrastrukture ter naravna dediščina
- Kmetijstvo, gozdarstvo in razvoj podeželja
- Turizem in kulturna dediščina

Znotraj posameznega področja so opredeljeni projekti in nosilci projektov, sredstva izvedbe projekta in možni viri sredstev. Program definira tudi izvedbeno strukturo Regionalnega razvojnega programa za Podravje.

Predlog programa je nastajal od leta 2002 do leta 2004 in je bil usklajen ter sprejet leta 2005. Njegova veljavnost je opredeljena do leta 2006, vmes bodo potekale tudi občinske volitve, po katerih bo prišlo do sprememb v lokalnih politikah. Vse to otežuje realizacijo programa. Poudariti je potrebno, da so predlagatelji programa sami opredelili kot najbolj očitno slabost regije splošno nepovezanost znotraj regije, ki skupaj s slabšo organiziranostjo prinaša slabšo razvojno učinkovitost.

Spreminjanje usmeritev in instrumentov regionalne politike ne zadostuje, če istočasno ne poteka izgrajevanje in usposabljanje institucij na regionalni oz. lokalni ravni, ki bodo smernice in instrumente regionalne politike sposobne sprejemati in uporabiti. Spodbuditi je potrebno nastajanje novih organizacijskih struktur na lokalni in regionalni ravni, ki bodo nosilci razvojnih spodbud in hkrati partner pri izvajanju regionalne strukturne politike¹⁵.

Regionalni problemi terjajo rešitev, ker nam povzročajo ekološke, okoljske, ekonomske, regionalne, pravno-formalne, tehnične, finančne in ostale probleme. Ali preprosto za to, ker so to problemi, ki onemogočajo doseganje oblikovne, funkcijске in strukturne pestrosti prostora kot temeljnega elementa boljših pogojev življenja in bivanja? To govori v prid tezi, da ključni regionalni problemi niso v prvi vrsti vprašanja "discipline", marveč vprašanja usmerjanja, spremenjanja posameznih pojavov in procesov oziroma razvojnih teženj v skladu z možnimi cilji prihodnjega regionalnega razvoja, in ne nazadnje vprašanja izboljšanja pogojev življenja in bivanja¹⁶.

Pogledi na doseganje želenih ciljev in modeli reševanja kompleksnih regionalnih problemov so različni. Odvisni so od razvitosti družbe in njenega vrednostnega sistema ter usklajevanja različnih interesov posameznih skupin. Pomembno je že samo opredeljevanje regionalnih problemov, njihovo spremeljanje in nenazadnje ima pomembno vlogo tudi odločanje o predlaganih rešitvah.

¹⁵ Kavaš D.,1999: Regionalni razvoj v Sloveniji v luči približevanja k EU. EIC novice, Ljubljana.

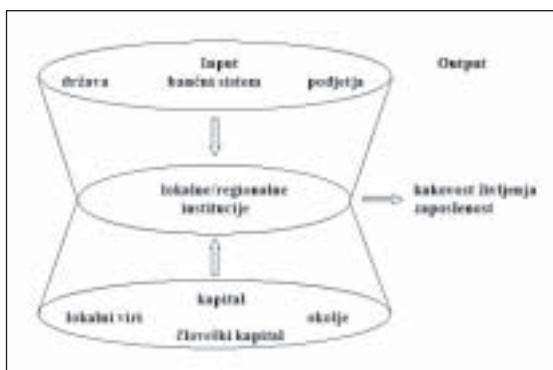
¹⁶ Černe A.,2002: Regionalni problemi in regionalni razvojni programi v Sloveniji. Zbornik radova Problemi regionalnog razvoja Hrvatske i susednjih zemalja, Hrvatsko geografsko društvo, Zagreb.

Parkerjev model¹⁷ o regionalnih strategijah oziroma pristopih k spodbujanju regionalnega razvoja lahko smiselno uporabimo tudi v okviru podravskih izkušenj.

Podravska regija je v preteklem obdobju sprejemala eksogeno (model "top-down") usmerjan regionalni razvoj, ki je temeljal na osrednji vlogi nacionalne oblasti oziroma države in strategiji pasivnega sprejemanja državnih sredstev za spodbujanje regionalnega razvoja.

Ključni razvojni dejavnik so predstavljalje izven regije izhajajoče investicije, namenjene izboljšanju infrastrukturne opremljenosti in naložbe v izobraževalne ter druge dejavnosti javnega pomena. Takšen način ni razvil sodelovanja lokalnih in državnih partnerjev pri oblikovanju regionalne politike in je zapostavil pomen aktiviranja lastnih inovativnih potencialov in razvojnih pobud v Podravju. Prav tako je zanemaril velike možnosti medregionalnega sodelovanja in izgradnjo prepoznavne regionalne identitete.

Endogeno (model "bottom-up") zasnovan pristop k spodbujanju regionalnega razvoja, ki temelji na izkoriščanju lastnih razvojnih možnosti celotne podravske regije, je v tej razvojni fazi nujen. Regionalni razvojni program je del nacionalne razvojne strategije in mora biti prepoznanen s primerjalnimi prednostmi tako v slovenskem kot evropskem prostoru regij.

Slika 12: Model "Bottom-Up"
Vir: Pridelano po Parker (2000)

Slika 13: Model "Local-Global Partnership"
Vir: Pridelano po Parker (2000)t

Izkušnje so pokazale, da strukturnih problemov regionalnih gospodarstev ni mogoče uspešno reševati le z zunanjimi razvojnimi spodbudami (investicije, državna sredstva, pritegovanje novih podjetij) v skladu z ugotovitvami modela "top-down". Strategija modela "bottom-up" je sicer prinesla pozitivne kakovostne spremembe v regionalnih gospodarstvih, vendar so bili kvantitativni učinki, zaradi skromnega razvojnega potenciala v določenih problemskih območjih, manjši od pričakovanih. Tako bi naj z modelom "local-global partnership" dosegli večjo učinkovitost v regionalnem razvoju s povezovanjem mednarodnih in državnih sredstev, kakor tudi zasebnimi sredstvi in izgradili javno-zasebno partnerstvo.

REGIONALNI RAZVOJNI VIDIKI

Izzivi globalizacije postavljajo v ospredje potrebo po oblikovanju aktivne ekonomske politike izkoriščanja priložnosti, ki se odpirajo z vstopom na notranji evropski trg. Po drugi strani procesi globalizacije postavljajo pred gospodarstvo, regije in države težjo po čim bolj konkurenčnem

¹⁷ Parker P., 2000. Global Opportunities and Regional Strategies: Contrasting Canada's Technology Triangle and Australia's Multi - Function Polis. V Regional Cohesion and Competition in the Age of Globalization.

nastopanju na notranjem evropskem trgu. Nova regionalna politika v evropskem prostoru zato ni več namenjena zgolj odpravljanju notranjih razvojnih razlik, temveč predvsem spodbujanju razvojnih polov in mednarodne konkurenčnosti posameznih regij.

Prednost bodo imele tiste regije, ki bodo uspele izkoristiti svoje razvojne potenciale in primerjalne prednosti. V globalizirani postindustrijski družbi je razvoj regije odvisen od konkurenčnosti regionalnega gospodarstva. Koncept konkurenčnih prednosti regionalnega gospodarstva opredeljujejo naslednje skupine oziroma konkurenčnosti regije¹⁸:

- endogeni dejavniki oziroma materialni in nematerialni viri določene regije: razpoložljivost in kakovost delovne sile, infrastrukturna opremljenost, založenost z naravnimi viri, stopnja kulturne razvitosti, ipd.;
- prodajni trgi: prodajne možnosti podjetij v regiji;
- človeški kapital: kakovost nosilcev upravljavskih dejavnosti, kvalifikacijska struktura zaposlenih v podjetjih posamezne regije;
- sinergijski učinki: konkurenčne prednosti, ki izhajajo iz sodelovanja podjetij v regiji oziroma oblikovanje regionalnih mrežnih povezav;
- ukrepi nacionalne države: zakonodajni okvir, fiskalna politika ipd.

Osrednja pozornost regionalnega razvoja velja razvoju gospodarstva, seveda brez povzročanja dodatnih obremenitev in zaostankov na področju socialnega in okoljskega razvoja. Regionalna razvojna politika mora na segmentu gospodarstva izhajati iz vseh razpoložljivih virov, to je iz obstoječih srednjih in velikih podjetij, malega podjetništva (vključno s potencialnimi podjetniki) in iz tujih investicij. Pri tem obstoječa podjetja predstavljajo osnovo za regionalno specializacijo, ki omogoča razvoj kritične mase podjetij, kapitala, ljudi, znanja in izkušenj za doseganje mednarodne konkurenčnosti v določeni panogi¹⁹.

Ključni dejavnik za doseganje konkurenčnih prednosti regionalnega gospodarstva postaja človeški kapital. Nujnost povezave med regionalno strukturno politiko in politiko zaposlovanja poudarjajo nove smernice regionalne strukturne politike Evropske unije, ki so za obdobje 2000-2006 postavile zmanjševanje razlik v stopnjah brezposelnih med evropskimi regijami kot enega izmed osnovnih ciljev ekonomske in socialne kohezije Evropske unije, ustvarjanje in ohranjanje delovnih mest v regiji pa kot temelj razvoja regije in gospodarstva Evropske unije v celoti.

Slovenija je z vstopom v Evropsko unijo pristopila k prenovi regionalne politike s poudarkom na razvojno naravnani politiki izkoriščanja lastnih inovativnih potencialov in iskanja priložnosti, ki se odpirajo z vstopom na skupni evropski trg.

Po osamosvojitvi Slovenije lahko govorimo o močni centralizaciji države in hitrim socio-ekonomskem razvoju osrednjeslovenske (ljubljanske) regije. Oblikovanje lastne države je bilo močno povezano z vzpostavljanjem državnih institucij, kar je omogočilo pospešen razvoj zlasti terciarnih in kvartarnih dejavnosti. Na ta način so se vzpostavljale tudi boljše poslovne priložnosti za razvoj vseh ostalih gospodarskih dejavnosti. Razlike med osrednjeslovensko regijo in ostalimi regijami so se od osamosvojitve ves čas povečevale, kljub temu, da je Slovenija sprejela strategijo o uravnoteženem regionalnem razvoju in o usmerjeni geografski (prostorski) decentralizaciji, ki temelji na tržnem gospodarstvu.

Vlada RS se je opredelila pri spodbujanju regionalnega razvoja za ustvarjanje splošnih pogojev razvoja, na regionalni ravni pa za spodbujanje regionalnih in lokalnih razvojnih iniciativ.

¹⁸ Manschewetus U., 1995: Regionalmarketing: Marketingals Instrument der Wirtschaftsentwicklung. Wiesbaden: Deutscher Universitats Verlag.

¹⁹ Lavrač I., Erjavec E., Pogačnik A., Wostner P., 2004: Regionalni in prostorski razvoj.

Država se vse bolj izogiba dosedanje prakse spodbujanja razvoja problemskih regij z dodeljevanjem nepovratnih sredstev, subvencij, upravičenostjo do davčnih olajšav ipd. Regionalne spodbude so usmerjene na osnovi celovitih regionalnih strategij, z vzpostavljanjem partnerskih odnosov med državo in regijo ter regijo in lokalno skupnostjo. Razvoj podjetništva vidi v sodelovanju in mreženju med podjetji oziroma gospodarskimi družbami na domačem in globalnem trgu.

ZAKLJUČEK

Podravje se je v času tranzicije spopadlo z resnimi socio-ekonomskimi težavami, ki so bile predvsem posledica neustrezne strukture klasičnih proizvodnih dejavnosti, ki se niso uspele prestrukturirati po zakonitostih tržne ekonomije. Analiza statističnih podatkov je pokazala, da je regija zaostala za razvojem drugih regij tako po ekonomski moči kot s socialno-demografsko neugodno strukturo prebivalstva. Visok delež brezposelnih, padec mladega prebivalstva, nizka izobrazbena struktura, nadpovprečen delež kmečkega prebivalstva, nizka ekonomska moč prebivalstva in podpovprečna dodana vrednost na zaposlenega so uspešnost gospodarskega prestrukturiranja še dodatno upočasnjevala.

Za izboljšanje položaja podravske regije in uspešno implementacijo razvojnega programa je potrebno spodbuditi strateške nosilce njenega razvoja (prometna - logistična dejavnost, finančne in poslovne storitve, turizem, veliko in malo podjetništvo). Tako v regionalnem kot nacionalnem interesu je potrebno izkoristiti ugoden geostrateški položaj in razvojno perspektivo v funkciji čezmejnega sodelovanja. Povečati je potrebno javna in privatna vlaganja v izobraževanje, zlasti pa investiranje v znanost in nove tehnologije, ki bi skupaj s podjetništvom tvorilo osnovo za generiranje fleksibilnih regionalnih inovacijskih ekonomij. Univerza v Mariboru lahko s krepitevijo mreže visokega šolstva, z ustanavljanjem podjetniških inkubatorjev in s podporo tehnološkemu parku prispeva k oblikovanju inovacijskega okolja v podravski regiji.

Podravje predstavlja relativno majhno ozemeljsko enoto, ki je ekonomsko šibka in posledično odvisna od razvojnih polov v soseščini. Glede na to, da družbenogospodarski razvoj poteka v korist večjih ozemeljskih celot, je Slovenija pristopila k razpravi o novi upravnri razdelitvi države na pokrajine²⁰. Pokrajine bi varovale širše regionalne interese pred centralizmom

osrednje oblasti in drobnimi občinskim lokalizmi²¹. Tako bi pokrajina, znotraj katere bi bilo tudi Podravje, imela večjo populacijsko in ekonomsko moč in s tem večje možnosti za uresničevanje razvojnega programa.

Današnje statistične regije brez izrazitih funkcionalnih središč nimajo pravih pogojev, da bi prerasle v pokrajine. Maribor kot regionalno središče je potrebno okrepliti kot regionalno središče in razvojni pol, tako bi lahko predstavljal protiutež aglomeracijskim središčem čez mejo. V kontekstu razvojne regionalne politike je potrebno spodbujati krepitev in širitev tudi funkcionalnih zaledij, ki bi zagotovila kritično maso za vodenje razvojne politike.

²⁰ Ravbar M., 1999: Oblikovanje pokrajin in njihova vloga pri regionalnem razvoju. Pokrajine v Sloveniji, Vlada Republike Slovenije - Služba za lokalno samoupravo, Ljubljana. Vrišer I., 1999: Deset ali petindvajset pokrajin v Sloveniji? Pokrajine v Sloveniji, Vlada Republike Slovenije - Služba za lokalno samoupravo, Ljubljana. Plut D., 1999: Zasnova členitve Slovenije na pokrajine s pomočjo trajnostno sonaravnih izhodišč. Pokrajine v Sloveniji, Vlada Republike Slovenije - Služba za lokalno samoupravo, Ljubljana.

²¹ Z zakonom o ustanovitvi občin in določitvi njihovih območij je prišlo do izoblikovanja 147 občin. Povprečna občina je merila 138 km² in je štela povprečno 13,374 prebivalcev. Kar 51 občin je imelo manj kot 5000 prebivalcev, od tega jih je imelo skoraj četrtina občin manj kot 4000. Po ustavnem sporu se je leta 1998 število občin povečalo na 194.

LITERATURA

1. Černe A.,2002: Regionalni problemi in regionalni razvojni programi v Sloveniji. Zbornik radova Problemi regionalnog razvoja Hrvatske i susednjih zemalja, Hrvatsko geografsko društvo, Zagreb.
2. Delovno gradivo. Pedagoška fakulteta, Seminar ekonomska geografija, študijsko leto 2004/05, Maribor.
3. Kavaš D.,1999: Regionalni razvoj v Sloveniji v luči približevanja k EU. EIC novice, Ljubljana.
4. Lavrač I., Erjavec E., Pogačnik A., Wostner P., 2004: Regionalni in prostorski razvoj
5. Lorber L., 2002: Slovenia's Changed Geographical - Economical Position in Comparison with Neighbouring Countries after 1991. Zbornik radova Problemi regionalnog razvoja Hrvatske i susednjih zemalja, Hrvatsko geografsko društvo, Zagreb.
6. Lorber L., 2003: Transfer of Know - How and Technology - Economy, Region, University. Informatologija, Hrvatsko komunikološko društvo,Zagreb.
7. Lorber L., 2003: Prenos znanja in tehnologij kot spodbujevalec regionalnega razvoja = Transfer of know - how and technology as stimulator for regional development. Podravina (Samobor), 2003, vol. 2, br. 3, str. 76-89.
8. Lorber L., 2005: The Influence of EU Enlargement process on Structural Changes of Slovenia's Economy. Erwartungen und erste Ergebnisse der EU - Erweiterung (Tagung des Forschungssechsecks der Universitäten Bayreuth, Bratislava, Graz, Maribor, Pecs und Plzen), Arbeitsmaterialien zur Raumordnung und Raumplanung, Heft 238, Bayreuth.
9. Manschwetus U.,1995: Regionalmarketing: Marketing als Instrument der Wirtschaftsentwicklung. Wiesbaden: Deutscher Universitats Verlag.
10. Parker P., 2000. Global Opportunities and Regional Strategies: Contrasting Canada's Technology Triangle and Australia's Multi - Function Polis. V Regional Cohesion and Competition in the Age of Globalization.
11. Plut D., 1999: Zasnova členitve Slovenije na pokrajine s pomočjo trajnostno sonaravnih izhodišč. Pokrajine v Sloveniji, Vlada Republike Slovenije - Služba za lokalno samoupravo, Ljubljana.
12. Ravbar M.,1999: Oblikanje pokrajin in njihova vloga pri regionalnem razvoju. Pokrajine v Sloveniji, Vlada Republike Slovenije - Služba za lokalno samoupravo, Ljubljana.
13. Regionalni razvojni program statistične regije Podravje, EIM, MRA, ZRS Bistra., 2004, Maribor.
14. Strategija razvoja Slovenije, Vlada RS, 2005, Ljubljana.
15. Vrišer I.,1999: Deset ali petindvajset pokrajin v Sloveniji? Pokrajine v Sloveniji, Vlada Republike Slovenije - Služba za lokalno samoupravo, Ljubljana.

SUMMARY

The newly designed regional development programs were formed with the intention of reducing regional differences and strengthening economic and social cohesion in order to ensure a more harmonious regional development of Slovenian territory. Due to the more proportionate development, Slovenia will become more competitive in the Common European Market as well as in globalisation processes.

General regional developmental characteristics of Slovenia indicate the existence of considerable differences in the field of economic, social and spatial development between individual regions. Among statistical regions, the Podravje area is defined as the area having structural problems and being an economically weak and socially unstable territory with old industrial structure and predominantly agriculturally oriented. Strengthening general development in the border region with Austria and Croatia and preventing further socio-economic setback as well as ensuring sustainable development are the key strategic issues of the Podravje region in the next decade.

NACRT NUMIZMATIČKE TOPOGRAFIJE PODRAVINE

AN OUTLINE OF THE NUMISMATIC TOPOGRAPHY OF PODRAVINA

Zdenka Dukat

Dr. sc. Ivan Mirnik

Arheološki muzej Zagreb
Trg Nikole Šubića Zrinskog 19
HR- 10000 Zagreb
Republika Hrvatska
imirnik@hotmail.com

Primljeno / Received: 18. 10. 2005.

Prihvaćeno / Accepted: 20. 11. 2005.

Rad ima dvije pozitivne recenzije

UDK/UDC 904 (497.5)

Izvorni znanstveni rad

Original scientific paper

SAŽETAK

Listajući inventarske knjige Numizmatičke zbirke Arheološkog muzeja u Zagrebu, brojne stručne i znanstvene publikacije, a napose pismohranu istoga muzeja, pomalo nam se počinje ukazivati mutna slika optjecaja novca u Podravini. Podatke o nalazima novca u tom širokom području zahvaljujemo mnogima, počam od Mijata Sabljara, preko Josipa Brunšmida do u znanstvenika u novije doba. Neki pokušaji izrade numizmatičke topografije već postoje, napose za Viroviticu i njenu okolinu (1986), no šira slika je daleko kompleksnija. Dugotrajnim istraživanjima došli smo do podataka o nalazima novca, kako pojedinačnim, tako i skupnim na slijedećim mjestima: Bankovci (Orahovica), Borova Suhopoljska (Virovitica), Budrovac (Đurđevac), Bukova (Virovitica), Bukovica (Špišić-Bukovica; Virovitica), Bušetina (Virovitica), Crkvari (Orahovica), Čadavica (Podravska Slatina), Drnje (Koprivnica), Dubovica (Ludbreg), Duzluk (Orahovica), Đelekovec (Koprivnica, Croatia), Đurđevac; Gačište (Virovitica), Gola (Koprivnica), Hampovica (Đurđevac), Hlebine (Koprivnica), Imbrijovec (Koprivnica), Josipovo (Ciganka, Podravska Slatina), Kamenica (Koprivnica), Kapan (Virovitica), Kloštar Podravski (Đurđevac), Koprivnica, Kozarevac (Kloštar Podravski), Krajina (Krajna) (Orahovica), Kunovec Breg (Koprivnica), Ladislav Sokolovački (Koprivnica), Legrad (Koprivnica), Lepavina (Koprivnica), Ludbreg, Ludbreg (surroundings), Mali Poganac, Medinci (Podravska Slatina), Neteča (Virovitica), Novačka - Gradina (Koprivnica), Novigrad Podravski (Koprivnica), Orahovica (Orahovica), Orešac (Virovitica), Otrovanec (Đurđevac), Pitomača (Đurđevac), Podravska Slatina, Prugovac (Đurđevac), Ružica (Orahovica), Senkovci (Podravska Slatina), Sighetec (Koprivnica), Sladojevci (Podravska Slatina), Sokolovac (Koprivnica), Sopje (Podravska Slatina), Srdinac (Koprivnica), Starigrad (Koprivnica), Starigrad - Sv. Mirko (Koprivnica), Suha Katalena (Đurđevac), Suhopolje (Terezovac; Virovitica), Sveti Đurđač (Virovitica), Šemovec (Koprivnica), Špišić- Bukovica (Virovitica), Veliki Bukovec (Ludbreg), Virje, Virovitica, Voćin (Podravska Slatina), Vojvodinec (Koprivnica) te Zgruti (Podravske Sesvete).

Ovaj pokušaj slaganja numizmatičke topografije nije se ograničio samo na nalaze antičkog novca, nego i na one srednjeg i novog vijeka. Najzanimljiviji je bez sumnje skupni nalaz srebrnog keltskog novca 1. st. pr. Kr. u Šemovcu, koji je u znanstvenu literaturu ušao kao đurđevački nalaz, a tip novca se naziva Đurđevačkim, kao treći tip Hrvatske grupe tetradrähmi. U blizini (Kozarevac) je zabilježen još jedan skupni

nalaz, a dijelovi te ostave čuvaju se u Mađarskom nacionalnom muzeju u Budimpešti, te je za pretpostaviti da je riječ o istome nalazu. Rimski je novac od 1. do 4. st. po Kr. dobro zastupljen, premda do muzeja dolazi samo mali dio onoga što se otkrije. Ipak su najčešći nalazi 3. st., o kojima je već pisao Ž. Demo. Veoma je rijedak novac Aheje iz 2. st. s Antinojevim likom, iskovan u ime Hostilijana Markela, darovan zagrebačkom muzeju 1905. god. Od novca srednjeg i novog vijeka, napose frizatika, a i kasnijeg srebrnog novca, najčešće se nalazi ugarski, ali i slavonski denari, te novac austrijskih zemalja. Najzanimljivija cjelina je ostava najraznolikijeg zlatnog i srebrnog novca 16.-17. st. iz same Virovitice, iskopan u bakrenom posrebrenom ibriku 1974. god.

Svi sabrani podaci poslužit će za pripremanje sveska Fundmünzen der römischen Zeit in Kroatien (FMRHr). Pokroviteljstvo nad tim projektom na svojoj je sjednici u ožujku 1998. god. prihvatile Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Arbeitstelle: Fundmünzen der Antike (FMRD/SFMA), Frankfurt am Main, S.R. Njemačka, s Prof. Dr. Marijom Radnoti Alfoldi kao recenzentom projekta, ujedno i glavnim urednikom serije. Prvi svezak serije FMRHR (XVIII - Istrien) auktora Alenke Miškec (Narodni muzej Slovenije, Numizmatični kabinet), s predgovorom glavnog istraživača, tiskan je 2002. god. Svesci FMRHR obuhvatit će pojedinačne i skupne nalaze predrimskog i rimskog, te bizantskog novca s određenih, nama poznatih nalazišta iz Republike Hrvatske.

Ključne riječi: Podravina, numizmatika, novac, skupni nalaz

Key words: Podravina, numismatics, coins, coin hoards

Sustavno proučavanje našeg nasljeđa u cijeloj Hrvatskoj ili pak nekoj od njenih toliko raznolikih regija važno je za buduća pokoljenja u nastojanju sačuvanja što većeg broja podataka na sve moguće načine, od klasičnih, do onih najsuvremenijih, t.j. računalnih. Pojedine su regije neobično zanimljive s različitim stanovišta, prirodoslovnog, etnografskog, arheološkog i drugih. Važni dio arheološke kulturne baštine čini i posebna kategorija nalaza a to je novac. Kad se govori o numizmatičkoj topografiji nekoga lokaliteta ili šire regije obično se misli na nalaze novca na skupu i pojedinačne nalaze. Novac nađen na skupu uvijek je smisljeno stvorena cjelina, ušteđevina ili nešto slično - blago - te je kao takovo skriveno ili zakopano a vrlo rijetko slučajno izgubljeno. Jedan od rijetkih takvih primjera je npr. skupni nalaz srednjovjekovnih srebrnika iz Švice, gdje nije bilo nekog uobičajenog recipijenta, kao što su to posude ili škatulje, nego se je novac prvotno nalazio u kesi koju je vlasnik izgubio u nekoj šumi. Imamo i slučaj iz Vukovara, kad se kesa s novcem nalazila kod vlasnika koji je vjerojatno umro od kuge, pa je pokopan na brzinu. Tako nam skupni nalazi novca mnogo više mogu kazati od pojedinačnih. Novac kad se nađe pojedinačno ili je izgubljen, te je u vrijeme kad je došao na ili pod tlo bio u optjecaju, ili je kao bezvrijedan i van optjecaja odbačen. To se i danas može pratiti ako pomno gledate na tlo kad hodate. Posebna kategorija novca je onaj koji se može naći kao obol u grobovima. Svaki takav primjerak novca može poslužiti tek kao *terminus post quem*, odnosno kao *terminus ante quem non* za datiranje ukopa, a nikako kao sredstvo za točno datiranje ukopa. Slična je situacija s probušenim novcem, nađenim također u grobovima ili van njih, jer je u tom slučaju on služio kao nakit i isto tako nije pogodan za točno datiranje - imamo mnogo primjera da se u srednjem vijeku narod kitio sjajno ulaštenim rimskim novcem. A do Slavonije nam nije daleko i ne će nam biti teško diviti se bogatim narodnim nošnjama djevojaka s dukatima oko vrata prigodom kirvaja

I jedna i druga kategorija novca može nam pružiti bar nekakvu sliku o novcu kakav je tijekom zadnjih 22 ili 23 stoljeća bio u optjecaju u našim krajevima. Katkada se nalazi novca uklapaju u

očekivanu i već poznatu shemu, katkada izlaze iz nje, pa je riječ o nekom putniku, namjerniku iz daleka, u čijoj kesi se nalazio novac zemlje ili grada iz kojeg je vjerojatno došao.

Sve u svemu slika optjecaja novca kroz sva ta stoljeća koju možemo o optjecaju novca steći prema materijalu koji se čuva po brojnim muzejima, ili prema podacima iz stručne ili znanstvene literature te podataka iz raznih pismohrana samo je impresija. Obično uspoređujem broj poznatih i registriranih nalaza novca sa santom leda, gdje se vidi samo vršak, a do većeg dijela nalaza stručnjaci nikada ne dođu, a niti čuju zanj. Usprkos dobrom zakonodavstvu čak ni u vrijeme Austrijske carevine, poslije Austro-Ugarske, nije sav materijal dolazio u muzeje, što se poslije I. svjetskog rata pogoršalo, a da ne govorim o novijem dobu kad po lokalitetima harače pljačkaši s detektorima za kovine. Katkada su uhvaćeni, katkada i ne. Stoga nam numizmatički materijal, koji se nudi na sajmovima antikviteta ili mnogo internjem tržištu ostaje anoniman, bez točno navedenog nalazišta, te stoga za znanost zauvijek izgubljen. A točan navod nalazišta je od osnovne važnosti za arheologa, povjesničara i numizmatičara koji nije trgovac. Nalazište su pravi znanstvenici oduvijek bilježili, od Baltazara Adama Krčelića u 18. st. nadalje. Ukoliko mu je bilo poznato, nalazište je u inventarskoj knjizi uvijek zabilježio i c.k. major u miru te muzejski ravnatelj i kustos Mijat Sabljar polovicom 19. st., a nakon njega svi stručnjaci koji su djelovali u numizmatičkoj zbirci Arheološkog odjela Zemaljskoj narodnog muzeja u Zagrebu, kasnijeg Arheološkog muzeja u Zagrebu: Don Šime Ljubić, Josip Brunšmid, Viktor Hoffiller, Josip Klemenc, Ivica Degmedžić, sve do danas.

Dugotrajnim istraživanjima došli smo do podataka o nalazima novca, kako pojedinačnim, tako i skupnim na slijedećim mjestima: Bankovci (Orahovica), Borova Suhopoljska (Virovitica), Budrovac (Đurđevac), Bukova (Virovitica), Bukovica (Špišić-Bukovica; Virovitica), Bušetina (Virovitica), Crkvari (Orahovica), Čađavica (Podravska Slatina), Drnje (Koprivnica), Dubovica (Ludbreg), Duzluk (Orahovica), Đelekovec (Koprivnica, Croatia), Đurđevac, Đurđevac (okolica); Gačište (Virovitica), Gola (Koprivnica), Hampovica (Đurđevac), Hlebine (Koprivnica), Imbrijovec (Koprivnica), Josipovo (Ciganka, Podravska Slatina), Kamenica (Koprivnica), Kapan (Virovitica), Kloštar Podravski (Đurđevac), Koprivnica, Kozarevac (Kloštar Podravski), Krajina (Krajna) (Orahovica), Kunovec Breg (Koprivnica), Ladislav Sokolovački (Koprivnica), Legrad (Koprivnica), Lepavina (Koprivnica), Ludbreg, Ludbreg (okolica), Mali Poganac, Medinci (Podravska Slatina), Neteča (Virovitica), Novačka - Gradina (Koprivnica), Novigrad Podravski (Koprivnica), Orahovica (Orahovica), Orešac (Virovitica), Otrovanec (Đurđevac), Pitomača (Đurđevac), Podravska Slatina, Prugovac (Đurđevac), Ružica (Orahovica), Senkovci (Podravska Slatina), Sigestec (Koprivnica), Sladojevci (Podravska Slatina), Sopje (Podravska Slatina), Srdinac (Koprivnica), Starigrad (Koprivnica), Starigrad - Sv. Mirko (Koprivnica), Suha Katalena (Đurđevac), Suhopolje (Terezovac; Virovitica), Sveti Đurađ (Virovitica), Šemovec (Koprivnica), Špišić- Bukovica (Virovitica), Veliki Bukovec (Ludbreg), Virje, Virovitica, Voćin (Podravska Slatina), Vojvodinec (Koprivnica) te Zgruti (Podravske Sesvete).

Dio Podravine obrađen na ovome mjestu je s numizmatičkog stanovišta vrlo zanimljiv. Od barbarsko-keltskog novca, srebrnih tetradrahmi koje su kovali Taurisci u 1. st. pr. Kr., nađenog na tom području najvažnija je ostava iz Đurđevca; zapravo je riječ o skupnom nalazu iz god. 1887. iz Šemovca. Ljubić u svom izvješću kaže da je seljak Josip Pavec iz Đurđevca, kbr. 515, čistio bunar iza svoje klijeti u vinogradu na brijezu Kostanj, u blizini Šemovca. Novac nije našao u bunaru nego sa strane, u žutoj pjeskovitoj zemlji. Podaci o broju primjeraka novca se razlikuju, od 160 do 400 komada. Od tih je u Zagrebački muzej došlo svega 107 komada. U znanstvenoj literaturi taj se tip novca zove Đurđevačkim, a pripada Hrvatskoj grupi - ostala dva tipa su Varaždinski i Samoborski, također prozvani po dvije ostave. Na licu novca prikazana je Apolonova glava s usnicama u obliku torkvesa, a na naličju je stilizirani konjić okrenut nalijevo.

Srebro izgleda dobre kvalitete, premda je samo kvalitativno analizirano, a težina je prilična. Ove godine je u rujnu, na Međunarodnom numizmatičkom kongresu u Madridu održan referat o toj ostavi i tipu novca auktora Dra. Petera Kosa iz Ljubljane i moje malenkosti. Čini se da je dio Šemovečkog nalaza došao u Budimpeštu u Mađarski nacionalni muzej kao ostava iz Kozarevca. Još je jedan keltski novac, ovaj put zlatni, oponašanje novca Aleksandra III. Velikog nađen u okolici Ludbrega.

Rimski novac nalažen pojedinačno i skupno govori o tome da su veće količine rimskog carskog novca od 1. do 4. st. bile u optjecaju kao i u drugim dijelovima provincije Panonije. Veoma je rijedak rimski provincijalni novac Aheje iz 2. st. s Antinojevim likom, iskovan u ime Hostilijana Markela, darovan zagrebačkom muzeju 1905. god., ostali su primjeri uobičajeni i česti. Od zakopanih blaga spomenimo onu iz Prugovca (1-2. st.), a najbrojnija su ona iz 3. st. po Kr., o kojima je već pisao Ž. Demo: Bušetina (zlatni i srebrni novac te nakit), Imbrijevec, Otrovanec, Pitomača, Starigrad, Virje, Virovitica, a u Sladojevcima su u grobovima otkrivene dvije manje ostave novca 4. st. Kasnijeg rimskog novca od četvrte četvrtine 4. st., a pogotovo iz 5. st. nismo zabilježili.

Od frizaških pfeniga spomenimo jedan tzv. *Beischlag* s kraja 12. st. iskopan u jednom grobu u Đelekovcu. Frizatici su nađeni i na skupu s zlatnim i srebrnim nakitom u Gačiću 1871. god. U Podravskoj Slatini je 1924. god. iskopano jedno blago od oko 1200 austrijskih i bavarskih srebrnih pfeniga, skriveno u glinenom lončiću. O potonjoj ostavi se znalo iz jednog članka Emerika Freya (dajemo ga u cijelosti u kataloškom dijelu), u čijem se posjedu najveći dio blaga nalazio, a nedavno je iz pismohrane Arheološkog muzeja u Zagrebu izvađen jedan omot sa spisom iz 1924. god. a u njemu jedna kuvertom u kojoj su se nalazila četiri srebrna pfeniga 13. st. - dva smo uspjeli odrediti - Bavarska: Ludwig II. Strogi (1253-1255) i Rudolf I. Mucavac (1294-1317), a dva još nismo, ako nam to ne uspije, pomoći će nam naš prijatelj Herbert Ban iz Klagenfurta.

Srednjovjekovni novac potječe iz ostave u Hampovici 1912. god. (ugarski srebrni novac, ukopan između 1380. i 1390. god.), kao iz Malog Poganca (Sigismund, Matija I.), Starigrada - sv. Mirko, ostava iz groba br. 77 (Slavonija, Ugarska). Slavonski denari i oboli bana Mikca nađeni su na skupu i u Zgrutima skupa s prekrasnim srebrnim naušnicama s dugačkim lancima te s tri srebrna prstena god. 1943. god. Ti su grobni prilozi devedesetih godina čak dvaput izlagani u Italiji (Arezzo i Torino). Novac 15. st. nađen je na skupu u Virovitici 1899 god. Ipak ostave 16. st. su dosta česte, što nije za čuditi se nakon poraza kod Mohača: Bukova, Lepavina (Ugarski novac Sigismund, Ludovik II.), Neteča (Vladislav II., Ludovik II. Ivan I. Zapolja), Špišić-Bukovica, Voćin.

Poznate nam ostave 17 st. su slijedeće: Orahovica 1899, Srdinac, 1908, Suhopolje - 2 ostave te Virovitica 1974. Ova potonja je sačuvana u cijelosti a to je velika rijetkost. Sredinom studenog 1974. god. je g. Mladen Kovačević, u svome dvorištu, u ulici Maksima Gorkog br. 12, kopao novi trap za repu ili krumpir - svih prethodnih godina trap se uvijek nalazio na uobičajenome mjestu, no te godine mu je žena savjetovala da ga iskopa na drugom kraju dvorišta. Tako kopajući je iz zemlje, iz dubine od oko 0.5 m, izbacio nekakvi dugoljasti predmet, koji ga je potsjećao na minu, no kad ga je bolje pogledao, iz njega je počeo ispadati novac. Ubrzo nakon toga događaja obaviješten je Gradski muzej, te je kolegica Danica Draganić, muzejska ravnateljica odmah došla na lice mjesta i preuzeila cijelokupno blago skupa s posudom u kojem se nalazilo. Pošteni je nalaznik prema zakonu nagrađen i njegovo se ime s ponosom može isticati. Cijelokupno je blago očišćeno, konzervirano i znanstveno obrađeno u Arheološkome muzeju u Zagrebu.

Recipijent je lijep, 26 cm visoki bakreni, posrebreni i cizelirani ibrik. U njega je prvotni vlasnik natrpao 3124 primjera novca, od toga 24 zlatnika i 2100 različitih srebrnika. Bila je to

prava numizmatička zborka s najrazličitijim nominalama novca koji je potjecao iz brojnih država. Najstariji primjerak novca iskovan je za vladanja poljskoga kralja Aleksandra (1501-1506), a najmlađi komadi su ugarski srebrnici iz 1682. god. te dubrovački grošići iz 1683. god.

Najmlađa ostava je nađena u Sigetcu 1910. god. terminus post quem je 1729. god.

S registriranjem novca prema nalazištu započeli smo već prilično davno, a tada su mi pri tom poslu vađenja podataka iz inventarskih knjiga pomagale onda studentice arheologije Zrinka Šimić i Jadranka Neralić. Podatke smo nalazili i u radovima i knjigama naših kolega iz sjeverozapadne Hrvatske. To je u stvari nastavak rada na projektu koji traje već priličan broj godina.

Pokroviteljstvo nad projektom, koji dobiva potporu od Ministarstva za znanost Republike Hrvatske, je prema saopćenju Prof. Dr. Marije Radnoti Alfoeldi na svojoj sjednici u ožujku 1998. god. prihvatile *Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Arbeitstelle: Fundmünzen der Antike (FMRD/SFMA)*, Frankfurt am Main, SR Njemačka. Prof. Alfoeldi je ujedno i recenzent projekta i glavni je urednik serije. Prvi svezak serije FMRHR (*Fundmünzen der römischen zeit in Kroatien, XVIII - Istrien*) auktora Alenke Miškec (Narodni muzej Slovenije, Numizmatični kabinet), s predgovorom glavnog istraživača, tiskan je 2002. god., te ga još ove godine moramo predstaviti u Zagrebu.

Na temelju dosadašnjih numizmatičkih istraživanja može se sa sigurnošću ustanoviti kada i kako je novac ušao u optjecaj u naše krajeve, kojim je trgovačkim putevima kolao i kada su počele s radom prve domaće, lokalne kovnice novca. Stanje je različito na Jadranskoj obali a različito u unutrašnjosti, jer je novac na kontinentu ušao u optjecaj kasnije. Osim približnog poznavanja izvora kovina valja obraditi gospodarsku moć pojedinih gradova i dinasta u predrimsko doba, te gradova i pokrajina nakon rimske okupacije. Važna je i ikonografska, epigrafska, mitološko/teološka obrada prikaza na licu i naličju novca, te metrološka analiza. Svesci FMRHR obuhvatit će pojedinačne i skupne nalaze predrimskog i rimskog, te bizantskog novca s određenih, nama poznatih nalazišta iz Republike Hrvatske. U projekt su uključeni svi kolege kustosi koji se u Hrvatskoj bave numizmatikom, a imamo ih sedam, što je premali broj za tako ogroman posao.

Metode rada su katalogizacija prema slijedećim standardnim katalozima: BMC (*British Museum Catalogue* - za grčki novac); OTA (GOEBL 1973 - za keltski novac; RRC (CRAWFORD 1983 - za rimski republikanski novac); RIC (*Roman Imperial Coinage*, 1-10 - za rimski carski novac); DOC (*Dumbarton Oaks Catalogue* - za bizantski novac). Svaki pojedini primjerak unosi se pomoću računalnog programa NUMIZ, koji poštuje sve kronološke, topografske (KORENČIĆ 1979) itd. parametre.

Značenje projekta sastoji se u konačnom objedinjavanju cjelokupnog muzejskog fundusa antičkog novca s poznatim podrijetlom kao i svih podataka sadržanih u stručnoj i znanstvenoj literaturi te arhivima, na jednome mjestu. Od posebne je važnosti sve podatke učiniti dostupnima najširoj znanstvenoj i drugoj javnosti. Projekt se može smatrati jednim bitnim segmentom arheološke karte Hrvatske, koju se ne može opterećivati podacima o preko stotinu tisuća komada novca. Samo s Podunavskog limesa se u Zagrebačkoj numizmatičkoj zbirci čuva 20.206 primjeraka antičkog novca.

KATALOG

BANKOVCI (Orahovica)

Pojedinačni nalaz:

- Dana 10. veljače 1987. pokazan je u Arheološkome muzeju u Zagrebu sestercij Marka Aurelija (161-180) iskovan 147/8 god. po Kr. (Mattingly IV, 296, 1818; RIC III, 177, 1270), nađen na položaju Selište.

BOROVA SUHOPOLJSKA (Virovitica)

Pojedinačni nalaz:

- Rimski novac nađen u vinogradu Brankovićevog jajce: Roma, Constantius II (317-340), Coh. VII, 446,41; RIC VIII, 325,119, AE, 21mm, 4.35 g, os 06; Aquileia, 248-350. inv.br. C25760; Stjepan Tompak, 1913.¹

BUDROVAC (Đurđevac)

Pojedinačni nalaz:

- Sjeverno od sela, u blizini privatnih šuma i vinograda, na uzvišenom platou, iznad gradine je 1979. god. i kasnije, uz trag antičke ceste nađen rimski novac 3-4. st.²

BUKOVA (Virovitica)

Skupni nalaz:

- God. 1944. iskopao je Dane Orešković iz Vukove glinenu posudu s oko 6 (ili 4) kg srebrnog novca, ili, prema nekim procjenama oko 9000 primjeraka. Dio skupnog nalaza dostavljen je Arheološkome muzeju u Zagrebu. Kako je novac obavijen patinom i slijepljen, nije ga još bilo u cijelosti moguće proučiti, obraditi te objelodaniti. Materijal je u postupku konzerviranja.

Sadržaj: Austrija: Koruška, Kranjska; Slavonija: Nikola III. Zrinski (+1537); Ugarska: Matija I (1458-1490), Vladislav II. (1490-1516), Ludovik II. (1516-1526), Ivan I. Zapolski (1526-1540).³

BUKOVICA (Špišić-Bukovica; Virovitica)

Pojedinačni nalazi:⁴

- Roma, Trajanus (98-117), Coh. II, 27,83; RIC II, 252,126, AR, AMZ inv.br. C1168; J. Zbierschowski, župnik, dar 1899.
- Roma, Faustina II (130-175), Coh. III, 142,75; RIC III, 273,746, AR, AMZ inv.br. C2857; Moosbauer.
- Roma, Constantinus I (306/7-337)), follis, Siscia, RIC. VII, 425,15 inv.br.G443; J. Zbierschowski, župnik, dar 1899.
- Roma, Constantinus II (317-340), Coh. VII, 368,31; RIC VII, 444,163, AE, Siscia, AMZ inv.br. C2857; J. Zbierschowski, župnik, dar 1899.
- Roma, ?Constans (333-350), RIC VIII, 355,93, AE, Siscia, AMZ inv.br. G443; J. Zbierschowski, župnik, dar 1899.
- Slavonija, Bela IV (1235-1270), denar, R. I. var, AR, AMZ inv.br. E20859; J. Zbierschowski, župnik, dar 1899.
- Slavonija, Bela IV (1235-1270), denar, R. I. var, AR, AMZ inv.br. E20883; J. Zbierschowski, župnik, dar 1899.
- Austrija, ?Albrecht VI.(1457-1463), pfennig, AR, 13.5mm, 0.27g; AMZ inv.br. E6996; J. Zbierschowski, župnik, dar 1899.
- Roma, Ferdinand I. (1521-1564), pfennig, 1523; AR; AMZ inv.br. E10601; J. Zbierschowski, župnik, dar 1899.
- Ugarska, Vladislav I. (1440-1444), R. 145; AE; AMZ inv.br. E17446; J. Zbierschowski, župnik, dar 1899.
- Ugarska, Ludovik II. (1516-1526), denar, 1518; AMZ inv.br. E18112; J. Zbierschowski, župnik, dar 1899.
- Ugarska, Ludovik II. (1516-1526), denar, 1519; AMZ inv.br. E18124; J. Zbierschowski, župnik, dar 1899.
- Ugarska, Ludovik II. (1516-1526), denar, 1517; AMZ inv.br. E18186; J. Zbierschowski, župnik, dar 1899.
- Crux s. patris Benedicti, 17-18.st.; Pb, 15mm, AMZ inv.br. E132729; J. Zbierschowski, župnik, dar 1899.

BUŠETINA (Virovitica)

Skupni nalaz:

- Rimski carski novac: AV (+8), AR (c. 200), skupa s nakitom, ukopan nakon 257. godine.; nađeno u posudi početkom prosinca 1873. god., na položaju Gradac, prigodom kopanja kanala. Blago zakopano tijekom 3.st. Dio ostave je raspršen, dio se čuva u franjevačkom samostanu u Virovitici (173 primjerka), a dio se nekada se nalazio u posjedu princa Schaumburg-Lippe, koji je pak sve što je posjedovao 1874. god. darovao Arheološkome odjelu Narodnog muzeja (današnjem Arheološkome muzeju) u Zagrebu.

¹ Mirnik 1986, 108.

² Begović 1986, 142 ff; Šimek 1990, 197, br. 794.

³ Arhiv AMZ, spisi br. 629/1946; 150, 430, 484./1947; Mikolji 1953; Dukat - Mirnik 1978A, 17, 15; Mirnik, 1981, 127, br. 609; Mirnik 1986, 108.

⁴ Mirnik 1986, 108.

Prema popisu kojeg je sastavio Šime Ljubić ostava je imala slijedeći sadržaj po carevima i caricama: Gordianus III. (238-244), Tranquillina, Philippus I. (244-249), Otacilia Severa, Jotapianus (248), Pacatianus (248), Trajanus Decius (248-251), Herennia Etruscilla, Herennius Etruscus (250-251), Hostilianus (250-251), Trebonianus Gallus (251-253), Volusianus (251-253), Aemilianus (253), Cornelia Supera, Valerianus I. (253-259), Mariniana, Gallienus (253-268).⁵

CRKVARI (Orahovica)

Pojedinačni nalazi:

- Roma, Probus (276-282), AE, Coh. VI, 342, iza 891; AMZ inv.br. C10189; Stjepan Nales, dar 1909.
- Roma, Licinius (307-323), AE, 21x22mm, 3.38g; os 01; AMZ inv.br. G180; Stjepan Nales, dar 1909.
- Roma, 3-4 st., slabo sačuvani novac, AE, 22.5x23.5mm, 3.52 g, os 06; Stjepan Nales, dar 1909.

ČAĐAVICA (Podravska Slatina)

Pojedinačni nalazi:⁶

- Roma, Aurelian (270-275), AE, Coh. VI, 198, 209; AMZ inv.br. C8509; Tomo Rauk, ravnatelj učitelj, Čađavica, dar 1909.
- Njemačka, Münsterberg-Öls, Sylvius Friedrich (1668-1697), 6 gr. 1674, AR, AMZ inv.br. E26754; Tomo Rauk, ravnatelj učitelj, Čađavica, dar 1909.
- Riga, Sigismund III. (1587-1632), groš, 1594, AR; AMZ inv.br. E28196; Tomo Rauk, ravnatelj učitelj, Čađavica, dar 1909.

DRNJE (Koprivnica)

Pojedinačni nalazi:

- Dva primjerka rimskog carskog novca iz 2. pol. 4. st. skučajno su nađena 1951. god. u školskom vrtu. Čuvaju se u Muzeju grada Koprivnice.⁷

DUBOVICA (Ludbreg)

Pojedinačni nalaz:

- Donja Austrija, Leopold I. (1657-1705), 15 kr., 1684, AR; AMZ inv.br. E7284; Habijan, 1904.

DUZLUK (Orahovica)

Pojedinačni nalazi:

- Roma, Faustina I. (105-140); Coh. II., 429, 80, AE; AMZ inv.br. C2461; Poljak, 1907.
- Roma, Caracalla (198-217); Coh. IV., 174, 287, AE; AMZ inv.br. C3575; Poljak, 1907.

ĐELEKOVEC (Koprivnica, Croatia)

Pojedinačni (grobni) nalaz:

- Neodređeni frizaški kovovi, odnosno oponašanja, prije 1190 (?), AR, pola pfeniga (Hälbling), 14x16 mm, 0.49 g; Luschin 12a; Koch 1994, 234, br. C u 6; iskopan u grobu br. 32.⁸

ĐURĐEVAC

Skupni nalaz: vidi ŠEMOVEC

ĐURĐEVAC, okolica

Pojedinačni nalazi:

- 31 primjeraka slabije sačuvanog rimskog carskog novca 1.-4. st.; AMZ inv.br. G208; Dr. Ljudevit Harazim, dar 1904.

GAĆIŠTE (Virovitica)

Skupni nalaz:

- U ožujku 1871. iskopano je u Vučiji između Gaćića i Budakovca, na posjedu kapošvarskog velikog župana Ladislava pl. Jankovića, u nekom grobu oko 600 frizatika i nešto zlatnog i srebrnog nakita. Kako se čini, blago je ležalo u loncu, u grobu s dvostrukim ukopom. Kako to obično biva, blago je odmah po otkriću raspršeno, a u

⁵ Ostava je inventirana pod naznakom "Virovitica". Mirnik, 1981, 61, br.159; Demo 1981; Demo 1982, 359-361; Mirnik 1986, 108-110. Omot Bušetina u pismohrani Arheološkog muzeja u Zagrebu, spisi br. 14 od 15.1874 - koncept pisma Šime Ljubića knezu Schaumburg-Lippe; br. 15, od 15. I. 1874, 2.III.1874 g. H. Koppu, upravitelju vlastelinstva u Virovitici (vraćaju se predmeti); 18.I. 1874; 26.II. 1874, 1665 od 2.IV.1874, potpisana H. Kopp, u ime kneževske uprave posjeda Schaumburg-Lippe; pismo Stjepana Basaričeka Šimi Ljubiću, Virovitica, 30.XII. 1873, 8. I. 1874, 10. I. 1874, 26.II.1874.

⁶ Spis br. 58/1909, od 15.V.1909.

⁷ Šimek 1990, 137, br. 522.

⁸ Šmalcelj - Kolar, 1975, 132, Tab. LXV, 3-4; 40 godina, 1986, 132, br.6, 133, 139.

Arheološkome muzeju u Zagrebu čuva se 174 primjerka iz te ostave; 4 primjerka je darovao Anton Zold, mjernik u Suhopolju, 48 neki g. Levanić, a daljnja 4 primjerka poslao je učitelj Stjepan Basariček u ime virovitičkog građanina Mije Horvata. Ostavu je razvrstao i obradio Šime Ljubić, a pritom mu je kod određivanja nekih frizatika pomogao i glasoviti austrijski numizmatičar Arnold Luschin von Ebengreuth (1841-1932), najveći ondašnji stručnjak za srednjovjekovnu numizmatiku, napose austrijskih zemalja. D.M. Metcalf kao *terminus post quem* za ukapanje navodi godinu 1230, a J. Brunšmid smatra da je ostava došla pod zemlju 1261. god., ostalo je raspršeno i smatra da je novac pripadao nekom trgovcu ili putniku, te da nije bila sabrana u Slavoniji.

Sadržaj:

Austrija: Friesach (14), Salzburg: Eberhard II. (1200-1246) (56); Koruška: Ulrich II. (1181-1201), Bernhard II. (1201-1256), Philipp (1269-1271) (102); Štajerska: Leopold VI (1198-1230) (2). Kovnice: Reichenhall (Bavarska) (1); Friesach (4); Salzburg (56); St. Veit (84), Völkermarkt (4); Kostanjevica/ Landstrass (8); neodređena (38).⁹

Pojedinačni nalazi:¹⁰

- Roma, 1. st., as, slabo sačuvan, AMZ inv.br. G210; Savo Grubačević, učitelj, dar.
- Roma, 1. st., *dupondius*, slabo sačuvan, AMZ inv.br. G210; Savo Grubačević, učitelj, dar.
- Roma, 1-2. st., *sestertius*, slabo sačuvan, AMZ inv.br. G210; Savo Grubačević, učitelj, dar.
- Roma, Septimius Severus (193-211), Coh. IV, 26, 216; RIC IV/1, 100,80; AMZ inv.br. C18507; Savo Grubačević, učitelj, dar.
- Roma, Constantinus I. (306/7-337), AE, VOT XX, slabo sačuvan, AMZ inv.br. G210; Savo Grubačević, učitelj, dar.
- Roma, Constantinus II. (323-361), AE, Siscia, RIC VII, 455, 236; AMZ inv.br. G210; Savo Grubačević, učitelj, dar.
- Roma, Constantinus II. (323-361), AE, Siscia, RIC VIII, 377, 364; AMZ inv.br. G210; Savo Grubačević, učitelj, dar.
- Roma, Constantinus II. (323-361), AE, Siscia, RIC VIII, 377, 369; AMZ inv.br. G210; Savo Grubačević, učitelj, dar.
- Roma, Constantinus II. (323-361), AE, Nicomedia, RIC VIII, 478, 84; AMZ inv.br. G210; Savo Grubačević, učitelj, dar.
- Roma, Constantinus II. (323-361), AE, FELTEMPREPARATIO; AMZ inv.br. G210; Savo Grubačević, učitelj, dar.
- Roma, Constans (333-350), AE, Siscia, RIC VIII, 355, 93; AMZ inv.br. G210; Savo Grubačević, učitelj, dar.
- Roma, Constans (333-350), AE, FELTEMPREPARATIO (feniks); AMZ inv.br. G210; Savo Grubačević, učitelj, dar.
- Roma, IV.st., AE, nečitki, VOTA, AMZ inv.br. G210; Savo Grubačević, učitelj, dar.

GOLA (Koprivnica)

Pojedinačni nalazi:

- U grobnim humcima iskopan je u rujnu 1971. god. novac iz 2. st. Devet komada rimskog novca je skupa s jednim brončanim prstenom, jednom pliticom od tere sigilate te ukrasnom pločicom od kosti očišćeno je i konzervirano u Arheološkome muzeju u Zagrebu za Muzej grada Koprivnice tijekom prosinca 1071 god.¹¹

HAMPOVICA (Đurđevac)

Skupni nalaz:

- God. 1912. je u glinenom loncu nađen 381 primjerak ugarskog srebrnog novca, koji je Muzeju poslao hampovički učitelj Tomo Cvetković. Blago je, kako se čini, ukopano između 1380. i 1390. god. Materijal se nalazi u numizmatičkoj zbirci Arheološkog muzeja u Zagrebu.

Sadržaj: Ugarska: Ludovik I. (1342-1382) (1), Marija (1382-1385) (120), Sigismund (1386-1437) (260).¹²

HLEBINE (Koprivnica)

Pojedinačni nalaz:

- Roma: Domitianus (81-96), slučajni nalaz iz 1983. god. Novac je otkrio Ž. Šeljamber, južno od sela, uz šumu Ritošovo na položaju Dlakovica, a novac se čuva u Gradskome muzeju u Koprivnici.¹³

IMBRIJOVEC (Koprivnica)

Skupni nalaz:

- Ostava rimskog carskog novca AR (+420 komada), denarii i antoniniani, otkrivena je 1952. god. prigodom oranja na položaju Berek. Ukopana je 262. god. u posudi. Djelomično raspršena, dio (315 primjeraka) čuva se u Gradskome muzeju u Koprivnici.

⁹ Brunšmid 1900, 109-110; Klemenc 1939, 270; Metcalf 1965, 160,252; Mirnik, 1981, 61, br.159.98, 402; Mirnik 1986, 110. Ljubićeve bilješke na talijanskom i hrvatskom jeziku, u pismohrani Arheološkog muzeja u Zagrebu.

¹⁰ Mirnik 1986, 110.t

¹¹ 40 godina, 1986, 116, br. 7. Spis MG Koprivnice br. 166/1 od 8.XII. 1971/ AMZ br. 320/1-71 od 10.XII.1971.

¹² Brunšmid 1914; Mirnik, 1981, 108, br. 476; Šimek 1990, 200, br. 809. Spis br. 130/1912.

¹³ Marković 1984, 7; Šimek 1990, 112, br. 385.

Sadržaj: Elagabalus (218-11) (1), Julia Maesa (-223) (1), Severus Alexander (222-235) (1), Maximinus (235-238)(1), Gordianus III. (238-244) (3), Philippus I. (244-249) (8), Otacilia Severa (1), Philippus II. (244-249) (3), Trajanus Decius (248-251) (6), Herennia Etruscilla (1), Trebonianus Gallus (251-253) (7), Volusianus (251-253) (7), Valerianus (253-259) (57), Mariniana (2), Gallienus (253-268) (115), Salonina (80), Valerianus II. (255-258) (12), Saloninus (258-260) (10).¹⁴

JOSIPOVO (nekad Ciganka, Mesarna, Podravska Slatina)

Pojedinačni nalaz:

- Ugarska, Andrija I. (1046-1061), 4 denara, Réthy 12; Unger 5; srebro, svi probušeni (nađeni u dječjem grobu, br. 9. TOMIĆIĆ 1999: 189, Fig. 17-18; 2000: 293, 297, 302¹⁵.

KAMENICA (Koprivnica)

Pojedinačni nalazi:

- Roma, Gallienus (253-268), RIC V,1, 146.178; AE, 18.5x20.5mm, 2.61 g, os 05; AMZ inv.br. G240; novac nađen na položaju Selir; Ante Reit, župnik, dar 1902.
- Roma, 3. st., AE, 15.5 mm, 1.76g; os 12; AMZ inv.br. G241; Ante Reit, župnik, dar 1903.
- Roma, Crispus (-326); tip PROVIDENTIACAESS; AE, 15x16mm, 0.65g, os 06; novac nađen na položaju Selir; Ante Reit, župnik, dar 1902.
- Roma, Crispus (-326); tip PROVIDENTIACAESS; AE, 17x18.5 mm, 2.31 g; os 06; AMZ inv.br. G241; Ante Reit, župnik, dar 1903.
- Roma, Constans (333-350); tip VICTORIAEDDAVGQNN; AE, 15x16mm, 0.65g, os 06; novac nađen na položaju Selir; Ante Reit, župnik, dar 1902.
- Roma, IV. st.; loše sačuvani primjerak, AE, 18mm, 2.65g; novac nađen na položaju Selir; Ante Reit, župnik, dar 1902.
- Valentinianus I. (364-375), tip SECVRITASREIPBLICAE, Siscia; AE, 18 mm, 2.09 g; os 08; AMZ inv.br. G241; Ante Reit, župnik, dar 1903.
- Valens (364-378), tip SECVRITASREIPBLICAE; AE, 18 mm, 2.01 g; os 12; AMZ inv.br. G241; Ante Reit, župnik, dar 1903.
- Otomansko carstvo, ?17. st. ; AE, 19 mm, 1.48 g; AMZ inv.br. G241; Ante Reit, župnik, dar 1903.
- Svetačka medaljica: s. Ignatius Loyola/ s. Johannes Franciscus, AE, AMZ inv.br. E32787; Ante Reit, župnik, dar 1903.

KAPAN (Virovitica)

Pojedinačni nalaz:

- Achaia, Hadrijanovo vrijeme - Hostilianus Markellos (Antinoos), AE, 37mm, 26.72 g; Eckhel, Doctrina VI, 532; Münsterberg, NZ, 1911: 121; AMZ inv.br. A5178; R. Prestini, dar 1905.¹⁶

KLOŠTAR PODRAVSKI (Đurđevac)

Pojedinačni nalaz:

- U lipnju 1991. god. je blizu župne crkve iskopan srebrnik od 15. krajcara Olomouckog nadbiskupa Karla II. von Liechtenstein-Castelcorno (1664-1695), Montenuovo 4076. Novac je pokazan u Arheološkome muzeju u Zagrebu dana 16.VII.1991.

KLOŠTAR PODRAVSKI, okolica (Đurđevac)

- Prema pismu muzejskog povjerenika Prof. Gustava Fleischera iz Bjelovara Šimi Ljubiću od 24.VIII.1888, Slavoljub Vrančić, poreski protustavnik iz Bjelovara Muzeju šalje srebrni novac.

KOPRIVNICA (i okolica)

Pojedinačni nalazi:

- Roma, Domitianus (81-96), AR, Coh. I, 474, 55 dif; AMZ inv.br. C10666; Nagy, 1906.
- Na položaju Farkašić, Stari Bunar, južno od pruge za Osijek, na mjestu nekada zvano "Pod kući" slučajno je 1938. god. kod kopanja bunara, otkriven rimski grob s nakitom i novcem iz IV. st.¹⁷

¹⁴ Zmajčić, 1955; Dukat - Mirnik 1978A, 19, 38; Demo 1979; Mirnik, 1981, 63, br.175; Šimek 1990, 112, br. 387. Spisi br. 649/52 od 27.XI. i 3.XII.1952 ; 161-1953 od 2.IV.1953; 745-1953 od 31.XII.1953.

¹⁵ Tomićić 1999: 189, sl. 17-18; 2000, 293, 297, 302

¹⁶ Mirnik 1986, 110.

¹⁷ Kolar 1975, 110; Šimek 1990, 117-118, br. 414.

- Neodređeni rimske novac, iskopan na položaju Pri Sv. Duhu, na obroncima Kalničkog gorja, između ceste i pruge za Varaždin.¹⁸
- Ugarska, Rudolf II. (1576-1612), denar, 1579, K-B, AR; AMZ inv.br. E18762; Kulmer, dar 1893.
- Ugarska, Rudolf II. (1576-1612), denar, 1581, K-B, AR; AMZ inv.br. E18781; Kulmer, dar 1893.
- Ugarska, Leopold I. (1656-1705), poltura, Ar, 199. Poklonio T.Pantelić. Sabljar, inventarski arci, rbr. 68.
- Kotor, mletačka uprava, Lodovico Bon (1465-1567), bagattino, AE, 16,5x17,5mm, 1,02 g; AMZ inv.br. E23720; Ivan Tkalac, dar.
- Kotor, mletačka uprava, Pietro Zen (1465-1567), bagattino, AE, 16x17,5mm, 0,94 g; AMZ inv.br. E23751; Ivan Tkalac, dar.

KOZAREVAC (Kloštar Podravski)

Skupni nalaz:

- U Nacionalnome muzeju u Budimpešti čuva se šest primjeraka tetradrahmi barbarsko-keltskog novca (inv.br. 27A/1898.1; 27A/1898.2; 27A/1898.1; 31A/1898.1; 31A/1898.3; R.I.6062) koji je u znanstvenoj literaturi dobio ime "Đurđevački tip" hrvatske grupe. Možda je riječ upravo o dijelu blaga iz Šemovca. Arheološki muzej u Zagrebu je zatražio i dobio sadrene odlivke.¹⁹

KRAJINA (KRAJNA) (Orahovica)

Pojedinačni nalaz:

- Roma, Hadrianus (117-137), AR, Coh. II, 216, 1234; AMZ inv.br. C1866; I. Kukuljević-Sakcinski.

KUNOVEC BREG (Koprivnica)

Pojedinačni nalazi:

- Brončani novac careva Nerve (96-98) i Trajana (98-117), nađeni u grobovima, kao i sestercij Marka Aurelija (161-180), iskovan u Rimu 168/169. po Kr., nađen van groba.²⁰

LADISLAV SOKOLOVAČKI (Koprivnica)

Pojedinačni nalaz:

- Na obroncima Bilogore nađeni su rimska keramika i novac.²¹

LEGRAD (Koprivnica)

Pojedinačni nalaz:

- Donja Austrija, Marija Terezija (1740-1780), AR, 5 kr, 1778, AMZ inv.br. E7660; Muzej u Legradu, dar 1921. god.

LEPAVINA (Koprivnica)

Skupni nalaz:

- Iz spisa sačuvanih u pismohrani Arheološkog muzeja u Zagrebu saznajemo da je tijekom lipnja 1885. god. došlo do otkrića glinenog lonca s više od 1000 ugarskih zlatnika (Sigismund - Ludovik II.), koji je odmah razgrabljen.²²

Pojedinačni nalaz:

- Ugarska, Matija I. (1458-1490), zlatna forinta; AMZ inv.br. E17496; Kesić, 1902. (možda je riječ o jednom primjerku iz gore spomenutog skupnog nalaza).

LUDBREG

Pojedinačni nalazi:

- Rim, Republika, legionarski denar Marka Antonija, AR, iz iskopavanja.²³
- Lucilla (147-183), tip CONCORDIA, AR, RIC III, 274,757; iz iskopavanja²⁴
- Roma, Claudius II. (268-270), AE, 18,5x20mm, 2,24g, os 01; AMZ inv.br. G293; Klauzer, gestioničar, dar 1906.
- Roma, Aurelian (270-275), AE, Coh. VI, 182, 60; AMZ inv.br. C7285; Klauzer, gestioničar, dar 1906.
- Roma, Urbs Roma, IV. st., AE, 17,5mm, 1,75 g, os 12, Siscia; AMZ inv.br. G293; Klauzer, gestioničar, dar 1906.

¹⁸ Šimek 1990, 120, br. 427.

¹⁹ Dukat-Mirnik, 1978, 198, 205-206; Mirnik, 1981, 43-44, br. 64 (sa cjelokupnom literaturom); Šimek 1990, 201, br. 817.

²⁰ 40 godina, 1986, 115, 116, br. 11.

²¹ Lovrenčević 1980, 244; Šimek 1990, 124-125, br. 454.

²² Mirnik, 1981, 131, br. 635. Spisi Šime Ljubića br. 124 od 16.VII.1885 upućeni Podžupaniji u Križevcima i Kr. Zemaljskoj Vladu, Odjelu za bogoslovje i nastavu.

²³ Gorenc - Vikić 1986, 60.

²⁴ 40 godina, 1986, 119; Gorenc - Vikić 1986, 65.

- Roma, Constantinus II. (317-340), AE, Londinium, Coh. VII, 367, 10; AMZ inv.br. C1866; gostoničar, dar Klauzer, 1906.

LUDBREG, okolica

Pojedinačni nalazi:

- Barbarsko-keltski novac, oponašanje zlatnika Aleksandra III. Makedonskog Velikog; AV, 18mm, 8.21 g; AMZ inv. br. A4674; Josip Kon, kupljeno 1906.
- Roma, Domitianus (81-96), AR, Coh. I, 496, 189; AMZ inv.br. C898; Josip Kon, kupljeno 1906.

MALI POGANAC (Koprivnica)

Skupni nalaz:

God. 1885. otkriven je glineni lonac s oko 300 ugarskih srebrnika 15. st. (Sigismund, Matija I.), koji su raspršeni.²⁵

MEDINCI (Podravska Slatina)

- Nakon što je u "Novostima" pročitao noticu o nalazu rimskog zlatnog novca u Medincima, muzejski je ravnatelj Viktor Hoffler je dana 15. II. 1929. Općinskom poglavarstvu u Medincima poslao brzojav kao i dopis br. 33 od 17.II.1929, tražeći izvješće o tom nalazu. Općinsko poglavarstvo u Gornjem Miholjcu, kojem je dopis bio proslijeđen, odgovorilo je dopisom br. 653/1929 od 21.II.1929 (ćirilicom) da je Đoko Markov Dokić 1928. god. prigodom kosidbe žita našao jedan komad zlatnog novca na njivi, a prodao ga je svećeniku Adamu Marinu iz Marinaca za 200 din. Ana Spasić udana Taulić iz Nedinaca je izjavila da je i ona našla jedan zlatnih u gnoju, te je i taj zlatnik kupio Adam Marin za istu svotu od 200 din. Potonji se u prosincu preselio u Đurđevac kao nastavnik na gimnaziju.

NETEČA (Virovitica)

Skupni nalaz:

Prema usmenim podacima, dobivenim od akademika Andeleta Horvat te nekih članova Hrvatskog numizmatičkog društva, ranih sedamdesetih godina 20. st. iskopana je i rastepena ostava ugarskih srebrnika: Vladislav II. (1490-1516), Ludovik II. (1516-1526), Ivan I. Zapolja (1526-1540).²⁶

NOVAČKA - Gradina (Koprivnica)

- Prigodom arheoloških iskopavanja grobnih humaka u šumi Gradina, nađeno je rimskog novca.²⁷

NOVIGRAD PODRAVSKI (Koprivnica)

Pojedinačni nalaz:

- God. 1968. iskopan je u Koprivničkoj ulici, na zapadnom dijelu selaj u vrtu Stjepana Jagara, kbr. 75, novac Julijana II. (355-363).²⁸

ORAHOVICA (Orahovica)

Skupni nalaz:

God. 1899. došlo je do nalaza na skupu zlatnog i srebrnog novca, ukopanog poslije 1689. god., tijekom ratova za oslobođenje Slavonije. Dio ostave nekada se nalazio u zbirci Karla Franje Nubera, a ostatak je raspršen.

Sadržaj:

Češka: Leopod I. (1657-1705), grošić; Dubrovnik: denarići 1630-1689; Flandrija: Filip IV. (1621-1665), talir (1); Francuska: Louis XIV. (1643-1715), douzains; Mleci: Domenico Contarini (1659-1675), zecchino (2), Nicolo Sagredo (1675-1676), zecchino (1), Alvise Contarini (1676-1684), zecchino (1), Monaco: Honoré II. Grimaldi (1605-1662), luigini; Otomansko carstvo (1).²⁹

Pojedinačni nalaz:

- Roma, Faustina II. (130-175), AE, Coh. III, 148, 1421; AMZ inv.br. C2906; Vuković.

OREŠAC (Virovitica)

Pojedinačni nalazi:³⁰

- Roma, Nerva (96-98), AE, sestertius, Coh. II, 7, 67; slabo sačuvan. Nađen na oranici Stjepana Petrovića, unutar

²⁵ Vjesnik Hrvatskog arkeološkog društva, 7, Zagreb, 1885, br. 4, 127-128; 9, 1887, br. 1, 29-30; Dukat-Mirnik 1978, 205-206; Mirnik, 1981, 123, br. 584; Šimek 1990, 125, br. 459. Spis br. 9441 ex 1885 od Kr. Hrvatske Slavonske Zemaljske Vlade, Odjela za bogoštovlje i nastavu; spis br. 131 od 19.X. 1886 od Šime Ljubića, kao i njegove bilješke.

²⁶ Mirnik, 1981, 132, br. 641; Mirnik 1986, 110.

²⁷ 40 godina, 1986, 122;

²⁸ Šimek 1990, 127, br. 466.

²⁹ Brunšmid 1905; Rešetar 1924, 586-587; Mirnik, 1981, 144, br. 710.

³⁰ Mirnik, 1986, 110-111.

- antičke arhitekture. AMZ, pismohrana, spisi br. 143/1907. od 7.X.1907.
- Roma, Domitianus (81-96), slabo sačuvani as (Orešac, nekad u nekoj privatnoj zbirci).
  - Roma, Trajanus (98-117), AE, sestertius, slabo sačuvan; lokalitet: Svetanja, uz groblje, GM Virovitica.
  - Roma, Trajanus (98-117) ili Hadrianus (117-138), slabo sačuvani as, nađen iza kbr. 117a; GM Virovitica.
  - Roma, Hadrianus (117-138), slabo sačuvani sestertius; nađen iza kbr. 117a; GM Virovitica.
  - Roma, Faustina I. (105-140), sestertius, Roma, iza 141.; Coh. II, 414, 12; RIC III, 162, 1105; AE, 31mm, 26.60g; os 06; AMZ inv.br. C2415; Stjepan Tompak, župnik u Terezovcu, dar.
  - Severus Alexander (222-235), Nicaea, BMC 168,102; AE, 18.5mm, 19.5mm, 4.06 g; os 02; nađen iza kbr. 117a; GM Virovitica.
  - Roma, kasno 2. ili rano 3. st.; slabo sačuvani denar; našao S. Sušec u svom vrtu, kbr. 117b; GM Virovitica.
  - Gordianus III. (238-244), Viminacium, AN I; Pick 32, 71; AE, 29x30.5mm; 12.86 g; os 02; našao S. Sušec u svom vrtu, kbr. 117b; GM Virovitica.
  - Roma, Claudius II. (268-270), Mediolanum; RIC V/1, 224, 160; AE, 17x20mm, 2.60g; našao S. Sušec u svom vrtu, kbr. 117b; GM Virovitica.
  - Roma, Claudius II. (268-270), slabo sačuvani antoninijan; našao S. Sušec u svom vrtu, kbr. 117b; GM Virovitica.
  - Roma, Claudius II. (268-270), slabo sačuvani antoninijan; nađen iza kbr. 117a; GM Virovitica.
  - Roma, Probus (276-282), antoninianus, Roma, RIC V/2, 41, 227; AE, 22mm, 3.02 g; os 06; (Orešac, nekad u nekoj privatnoj zbirci).
  - Roma, Probus (276-282), antoninianus, Siscia, RIC V/2, 89, 670; AE, 22.5x24 mm, 3.66 g; os 12; (Orešac, nekad u nekoj privatnoj zbirci).
  - Roma, slabo sačuvani primjerak; nađen iza kbr. 117a; GM Virovitica.
  - Roma, Licinius I. (307-323), Roma 314-315; RIC VII., 299, 30; AE, 19mm, 2.79g; nađen iza kbr. 117a; GM Virovitica.
  - Roma, Constantinus I. (306/7-337), Aquileia, 320-321; RIC VII, 402, 65; AE, 20mm, 2.74g; os 12; nađen iza kbr. 117a; GM Virovitica.
  - Roma, Constantinus I. (306/7-337), follis, Thessalonica, 320; RIC VII, 508, ?84; AE, 20mm, 2.24g; os 06; (Orešac, nekad u nekoj privatnoj zbirci).
  - Roma, Constantinus I. (306/7-337), Thessalonica, 324; RIC VII, 513, 123; AE, 19mm, 3.29g; os 04; našao S. Sušec u svom vrtu, kbr. 117b; GM Virovitica.
  - Roma, Constantinus I. (306/7-337), Constantinopolis, 330-333; RIC VII, 579, ?59; AE, 19mm, 2.10g; os 12; nađen iza kbr. 117a; GM Virovitica.
  - Roma, Constantinus I. (306/7-337), Nicomedia, 347-348; RIC VIII, 474, 48; AE, 15mm, 0.96 g; os 06; (Orešac, nekad u nekoj privatnoj zbirci).
  - Roma, Constantinopolis, Nicomedia, 330-335; RIC VII, 634, 196; AE, 17.5mm, 2.20g; os 12; nađen iza kbr. 117a; GM Virovitica.
  - Constantius II. (323-361), Aquileia, 355-361, RIC VIII, 336, 217; AE, 17mm, 1.50g; os 07; (Orešac, nekad u nekoj privatnoj zbirci).
  - Constantius II. (323-361), Siscia, 355-361, RIC VIII, 377, 361; AE, 18mm, 1.48g; os 06; (Orešac, nekad u nekoj privatnoj zbirci).
  - Constantius II. (323-361), slabo sačuvani AE primjerak; našao S. Sušec u svom vrtu, kbr. 117b; GM Virovitica.
  - Constans (333-350), Siscia, 337-340, RIC VIII, 355, 93; AE, 16.5mm, 1.45g; os 06; , nađen iza kbr. 117a; GM Virovitica.
  - Constans (333-350), Siscia, 348-350, RIC VIII, 366, 232; AE, 18mm, 1.50g; os 06; , nađen iza kbr. 117a; GM Virovitica.
  - Iovianus (363-364), Heraclea; RIC VIII, 439, 108; AE, 20mm, 2.68g; os 06; (Orešac, nekad u nekoj privatnoj zbirci).
  - Valens (364-378), Thessalonica, 367-375; RIC IX, 178, 26b; XXXVI; AE, 17mm, 1.93; os 07; (Orešac, nekad u nekoj privatnoj zbirci).
  - Gratianus (375-383), Siscia, 367-375; RIC IX, 147, 15c X; AE, 18mm, 2.10g; os 02; (Orešac, nekad u nekoj privatnoj zbirci).
  - 5 primjeraka slabo sačuvanog brončanog novca IV. st; (Orešac, nekad u nekoj privatnoj zbirci kao i GM Virovitica).

³¹ Pismohrana AMZ, omot Otrovanec.

OTROVANEC (Đurđevac)

Skupni nalaz:³¹

- Prema pismenoj obavijesti Mije Zvonareka iz Otrovanca kod Pitomače, tada učenika VII. razreda osmogodišnje škole, on je zime 1972. god. kod kuće Đure Škvarića, kbr. 159, na dubini od 0.80 m, prigodom kopanja rova za vodovod, otkrio glineni lonac s više od 500 primjeraka antoninijana. Dana 1.III. 1972. je ekipa Arheološkog muzeja u Zagrebu u sastavu Vera Vejvoda, viši kustos, Dr. Predrag Brozović, tajnik i Zdenka Dukat, kustos, boravila u Otrvanцу radi otkupa materijala. Dio nalaza (350 primjeraka) uvršten je u numizmatičku zbirku Arheološkog muzeja u Zagrebu. Sakrivanje blaga može se datirati u vrijeme vladanja cara Galijena.

Sadržaj: Elagabalus (218-222), Gordianus III. (238-244), Philippus I. (244-249), Otacilia Severa, Trajanus Decius (248-251), Trebonianus Gallus (251-253), Volusianus (251-253), Valerianus (253-259), Mariniana, Gallienus (253-268), Salonina.³²

PITOMAČA (Đurđevac)

Skupni nalaz:

- Dana 4.XI. 1966. iskopao Slavko Lončarević, poljoprivrednik iz Pitomače, u dvorištu svoje kuće, Dravska ulica 75, istočno od seoskog središta, na dubini od 0.60 m glineni lonac s oko 2000 primjeraka rimskog carskog novca 3.st. Nalaznik je obavijestio Arheološki muzej u Zagrebu. Premda je dio materijala raznesen, 1644 komada dopremljeno je u Arheološki muzej u Zagrebu skupa s recipijentom.

Sadržaj: Trebonianus Gallus (251-253), Gallienus (253-268), Salonina, Postumus (258-268), Tetricus (268-273), Claudius II. (268-270), Quintillus (270), Aurelian (270-275).³³

Pojedinačni nalazi:

- Roma, Nero (54-68), aureus, Roma, 63-68; Cohen I, 287, 118; RIC I, 148, 45; AV. Primjerak je iskopala Terezija Halavuk, kopajući krumpir na položaju Molvica-Gredičke, u jesen 1936. god..³⁴
- Na kraju Dravske ulice, istočno ispod Berekova, na položaju Krčevine nađen je rimski novac, u privatnoj zbirci R. Brkića u Zrenjaninu.³⁵

PODRAVSKA SLATINA

Skupni nalaz:

- Postoje podaci o vrlo važnom skupnom nalazu od oko 1200 austrijskih i bavarski srebrnih pfeniga, o kojima piše Imre (Emerik) Frey, poznati numizmatičar sakupljač iz Sombora,³⁶ u čijem se vlasništvu veći dio nalazio.

O tome nešto više: Arhiv AMZ, spis br. 52/1924. Dana 18.VIII. 1924. Oskar Antunović Friml, još jedan od poznatih sakupljača, čija je numizmatička zbirkira otkupljena za Arheološki muzej u Zagrebu 1915. god., piše Josipu Brunšmidu pisamce slijedećeg sadržaja: "Osijek, 18/8 924. Veleučeni gospodine! Jučer mi poslaše gosp. Schwintaler iz O. III. jednu posudicu u ovoj formi: A 16 cm visoka, a 14 c široka. natrpana srebr. novcem, kao već u pismu priloženi uzorci. Cijela posuda s novcima je teka 2.20 Kg. Pita šta bi morao iz njih dobiti. Nadjeni su oko Slatine. Molim odgovor. Veleštovanjem F. Antunović Osijek I." U omotu se nalaze 4 primjerka srebrnika. Srebrnici iz spomenutog omota su slijedeći:

(Spis br.29/1924 - Dr.R. Ivančić, odvjetnik u Slatini; 52/1924 - Slatina, okolica, nahodaj novaca, Oskar Frimel Antunović, izvještaj. Osijek, 18.VIII.1924. Frey, I. Slatinaer Fund. Numizmatičar, 2/1935: 47-48. Mirnik 1981: 101, br.423. U posudi je nadeno oko 1200 feniga (Bavarska, Beč), dio se čuvao u zbirci Imre Freya.)

1 - nepoznato

2 Pf b.g.

Svjetovna gospoda/Weltliche Herren

Srednja Europa

Bayern

Dynastie der Wittelsbacher (1180-1914)

Oberbayern (1255-1363)

Ludwig II. der Strenge (*13.IX.1229-1253-1255+2.II.1294)

3 Pf b.l.(1253-1494) München

³² Dukat 1974; Dukat - Mirnik 1978A, 24, br. 78; Mirnik, 1981, 67, br. 203; Demo 1982, 260ff; 409-420); Mirnik 1986, 111; Šimek 1990, 203, br. 829.

³³ Dukat 1967; Pegan 1968, 2, 86; Dukat, 1974, 135; Dukat - Mirnik 1978A, 24, br. 83; Kos 1979, 113, 118-119; Mirnik, 1981, 68, br. 206; Mirnik 1986, 111; Šimek 1990, 203, br. 830.

³⁴ Mirnik, 1986, 111. Arhiv AMZ, spis br. 609/1936

³⁵ Šimek 1990, 203, br. 831.

³⁶ Frey 1935; Mirnik, 1981, 101, br. 424.

Rudolf I. der Stammler (*4.X.1274-2.II.1294+12.VIII.1319)

4 Pf b.l.(1310-1317) München

1 Dobro sačuvan. T.: 0.74g. Dim.: 14x18mm. 538:ZAG E48148.

2 Dobro sačuvan. T.: 0.64g. Dim.: 16x18mm. 538:ZAG E48149.

3 Pop.: redovnika, s kapuljačom, nad. Rv.: Lav se propinje nal. Bk.

Dobro sačuvan. T.: 0.62g. Dim.: 15x17mm. 538:ZAG E48146.

4 Pop.: redovnika, s kapuljačom, nal.; drži hodočasnički štap, na ramenu križ. Rv.: Lav se propinje nal. lk. Dobro sačuvan. Pol. kal.:

11. T.: 0.71g. Dim.: 15x17mm. 538:ZAG E48147.

"Slatinaer Fund."

Ich kaufte vor einigen Tagen hier in Sombor von einem hiesigen Juwelier einen größeren Fund Wiener Pfennige, welche in Slatina (Podravska Slatina in Jugoslavien, damaliges Kroatien), von Našice 43 Km. und von Vitovirica 29 Km. entfernt, gefunden sind. Der hiesige Juwelier, von dem ich diesen Fund gekauft habe, kaufte ihn von einem Osijekter (Esseg) Juwelier, welcher ihn direkt vom Vorfinder gekauft haben soll. Ich könnte die Umstände der Fundung nicht erfahren, der Fund ist als Material angeblich komplett. Die Münzen sind durchschnittlich gut erhalten, aber, wie es bei Wiener Pfennigen häufig vorkommt, sind auch mehrere nicht konzentrierte Stücke, und auch solche, welche man nicht bestimmen kann. Stark abgenützte Stücke gibt es sehr wenig. Man findet einige Stücke, auf welchen man Spuren des früheren Gepräges zu sehen sind, aber sie entbehren das Gepräge des Wiener Pfennige.

Es kommt auch ein bayerisches Gepräge vor, auf dessen Rückseite ein früheres Gepräge von Wiener Pfennig deutlich zu bemerken ist. (Luschin No 112, Abbildung 100).

Auf den Rückseiten der Münzen mit gleicher Hauptseite finden wir diverse Spuren der vorigen Gepräge, Quadraten, welche man vielleicht auch „Quadratum incusum“ nennen kann, und kommt auch ganz glatte Rückseite vor.

Den Fund sortierte ich gemäß dem Werke A. Luschin von Ebengreut: „Die Wiener Pfennige, Fundverzeichnisse, und kritische Studien, Wien 1877“, nach Nummer der Beschreibung und Abbildung-Nummern auf den Tafeln. Meiner Ansicht nach ist die Zitierung beider Nummer überflüssig, deshalb berufe ich mich nur auf die Nummer der Abbildungen.

Im Funde kommen vor: Luschin: Abbildungen No 4 in 49 Stücken, No 6 in 10 Stücken, No 12 in 28 Stück, No 21 in 9 St., No 27 in 6 St., No 31 in 6 St., No 35 in 12 St., No 37 in 39 St., No 39 in 25 St., No 41 in 51 St., No 42 in 53 St., No 43 in 61 St., No 45 in 1 St., No 47 in 41 St., No 51 in 9 St., No 52 in 17 St., No 53 in 73 St., No 54 in 19 St., No 55 in 37 St., No 56 in 18 St., No 64 in 1 St., No 65 in 2 St., No 66 in 4 St., No 70 in 31 St., No 71 in 35 St., No 73 in 39 St., No 77 in 21 St., No 78 in 26 St., No 80 in 42 St., No 81 in 21 St., No 82 in 1 St., No 83 in 3 St., No 34 in 70 St., No 87 in 1 St., No 88 in 14 St., No 89 in 24 St., No 94 in 18 St., No 95 in 5 St., No 98 in 5 St., No 99 in 5 St., No 100 in 46 St., No 104 in 12 St., No 112 in 29 St., No 113 in 1 St., No 114 in 26 St., No 117 in 2 St., No 118 in 6 St., No 119 in 34 St., No 120 in 13 St., No 135 in 1 St., No 136 in 1 St., No 140 in 2 St., No 147 in 2 St., No 151 in 4 St., No 153 in 3 St., No 157 in 2 St., No 158 in 4 St., No 161 in 2 St., No 162 in 2 St., No 166 in 2 St., No 168 in 1 St., No 168 in 1 St., No 169 in 1 St., No 170 in 6 St., No 172 in 2 St., No 174 in 1 St., No 213 in 5 St., No 247 in 1 St., No 250 in 32 St., No 251 in 2 St., No 257 in 21 St., unbestimmte Pfennige waren 18 Stück und Hälblinge waren 5 St.

Mich interessiert dieser Fund nicht sehr, weil ich österreichische Münzen nicht sammle. Ich bin geneigt, diese gegen jugoslavische oder ungarische Münzen auszutauschen oder eventuell verkaufen. Ich bitte von den Herren Sammlern Offerte diesbezüglich.³⁷

Pojedinačni nalazi:

- Roma, Antoninus Pius (138-161), AV, Coh. II, 277, 70; AMZ inv.br. C2002; Švarc 1901.

- Roma, Marcus Aurelius (161-180), AE, Coh. III, 86, 882; AMZ inv.br. C2788; Selinger.

PODRAVSKA SLATINA, okolica

Grobni nalaz:

- Emilia Hruba, žena savjetnika banskog stola darovala je Narodnom muzeju predmete nađene u nekom ženskom grobu blizu Slatine (AMZ, inv. br. G347). To su: dvodjelna bakrena kopča, 10 bakrenih ukosnica sa staklenom perlom na kraju; stakalce, koje je po svoj prilici pokrivalo svetačku sličicu; kao i slijedeće bakrene žetone, od kojih su svi jednom ili dvaput probušeni i bili su vjerojatno prišiveni na haljinu:

- Hanns Krauwinkel,³⁸ Nürnberg, računarski pfenig, konac 16./ početak 17. st.

³⁷ Frey 1935

³⁸ Forrer III, 1907, 220-222.

- Cornelius Lauffer,³⁹ Nürnberg, računarski pfenig s likom Ljudevita XIV. kralja Francuske (3 komada); c.1660-1676;
- Wolfgang Lauffer,⁴⁰ Nürnberg, računarski pfenizi (2 komada), c. 1618-1660;
- računarski pfenig, Nürnberg, slabo sačuvan.

PODRAVSKE SESVETE, okolica (Đurđevac)

Pojedinačni nalaz:

- Prema pismu muzejskog povjerenika Prof. Gustava Fleischera iz Bjelovara od 28.VII.1893, je u okolici, Sesveta, gdje je on prije toga bio kopao, nađen je ugarski zlatnik (Ladislav V., 1453-1457, zlatna forinta, kovnica Kremnica, sigle K - R, komorni grof Christian Rüssel, 1455 god. Pohl H-3-3; Réthy 171-6); od kojeg prilaže dva otiska u staniolu i jedan u olovci na papiru. Na žalost primjerak nije otkupljen za muzej.
- Dana 22.VII.1890. god. G. Fleischer šalje muzeju otisak pečatnjaka s natpisom: Joseph G.v. Rabatta: Maria Josepha Eleon.Graefin Vo:R.G.G.Cazianerin.

PRUGOVAC (Đurđevac)

Skupni nalaz:

- Rimski carski novac, sestertii i dupondii, AE (c.260), ukopani u posudi, otkriveni 1887. god. na položaju Peskulače, oko 3 km jugozapadno od sela, na pašnjaku kod šumice Mali Bukvić. Tpq. 164, ukop oko 166. g. po Kr. Ostava raspršena, 107 primjeraka se čuva u Arheološkome muzeju u Zagrebu.

Sadržaj: Vespasianus (69-79) (1), Domitianus (81-96) (1), Trajanus (98-117) (13), Hadrianus (117-138) (28), Sabina (-136) (2), Antoninus Pius (138-161) (18), Faustina I. (105-140) (8), Marcus Aurelius (161-180) (4), Faustina II. (130-175) (1), Lucius Verus (161-169) (1).⁴¹

PRUGOVAC, okolica (Đurđevac)

Pojedinačni nalazi:

- Roma, Hadrianus (117-138); slabo sačuvani as; AE, AMZ inv.br. G358; prof. Fleischer.
- Roma, Faustina II. (130-175), AR, Coh. III, 138, 24; AMZ inv.br. C2836; Fleischer.
- Roma, 2. st., loše sačuvani sestercij; AMZ inv.br. G358; prof. Fleischer.
- Roma, Gordianus III.(238-244), AR, Coh. V, 33, 121; AMZ inv.br. C4419; Fleischer.
- Roma, Gallienus (253-268), AE, Coh. V, 351, 38; AMZ inv.br. C5253; Fleischer.
- Roma, Gallienus (253-268), AE, Coh. V, 363, 165; AMZ inv.br. C5346; Fleischer.
- Roma, Gallienus (253-268), AE, Coh. V, 383, 404; AMZ inv.br. C5505; Fleischer.
- Roma, Gallienus (253-268), AE, Coh. V, 410, 685; AMZ inv.br. C5605; Fleischer.
- Roma, Gallienus (253-268), tip FELICITAS AVG; AE, AMZ inv.br. G357; prof. Fleischer.
- Roma, Gallienus (253-268), AE, AMZ inv.br. G357; prof. Fleischer.
- Roma, Gallienus (253-268), AE, AMZ inv.br. G358; prof. Fleischer.
- Roma, Constans (333-350), tip FELTEMPPREPARATIO; AE; AMZ inv.br. G358; prof. Fleischer.
- Roma, Gratianus (375-383), tip FELTEMPPREPARATIO; Siscia, AE; AMZ inv.br. G358; prof. Fleischer.
- Roma, ?Gratianus (375-383), tip VOT XX/MVLT XXX; AE; AMZ inv.br. G358; prof. Fleischer.
- Ugarska, Sigismund (1387-1437), zlatna forinta, Kremnička kovnica, Unger 446, I dif; Pohl D-2-34: (1431, 1434, 1437); K - Š, komorni grof Johannes Siebenlinder (Septemtilis) pokazana u Arheološkome muzeju u Zagrebu dana 15.II.1985.

RUŽICA (Orahovica)

Pojedinačni nalaz:

- Ugarska, Matija II. (1612-1619), denar, 1609, K-B, AR; AMZ inv.br. E18973.

SENKOVCI (Podravska Slatina)

Pojedinačni nalaz:

- Roma, Philippus II. (244-249), AE, Coh. V, 167, 57; AMZ inv.br. C4769; Horvath.

SIGETEC (Koprivnica)

Skupni nalaz:

³⁹ Forrer III, 1907, 331-332.

⁴⁰ Forrer III, 1907, 333-334.

⁴¹ Mirnik, 1981, 57, br.139 (sa cjelokupnom literaturom); Šimek 1990, 206, br. 843. Pismohrana AMZ, omot Prugovac.

- Prema podacima iz arhiva Arheološkog muzeja u Zagrebu⁴² 1910. god. došlo je prigodom okopavanja kukuruza do nahodaja srebrnog novca. Seljak Mijo Mesarić je iskopao glinenu posudu s približno 7 kg., oko 3747 primjeraka novca. Najmlađi primjerak iskovan je 1729. god, pa se ta godina smatra kao terminus post quem. Dio ostave dospjeo je u fundus numizmatičke zbirke Arheološkog muzeja u Zagrebu.

Sadržaj:

Austrija: Donja Austrija: Josip I. (1705-1711), Karlo VI. (1711-1740); Salzburg: Max Gandolf von Khuenburg (1668-1687); Štajerska: Josip I. (1705-1711), Karlo VI. (1711-1740); Češka: Leopold I. (1657-1705).⁴³

Pojedinačni nalaz:

- U Muzeju grada Koprivnice čuva se novac Konstantina I. (306/7-337), slučajno nađen oko 1952. god.⁴⁴

SLADOJEVCI (Podravska Slatina)

Skupni nalazi:

Dva manja skupna nalaza rimskog carskog novca IV. st. (38, 44) iskopani su u grobovima prije 1967. god, a čuvaju se u Muzeju Slavonije u Osijeku:

Grob br. 4: Constantius II. (323-361) (20), Constans (333-350) (4), Julianus (355-363) (4), neodr. (10) - kovnice: Constantinopolis (2), Sirmium (2), Siscia (11), neodr. (23).

Grob br. 5: Constantinus I (306/7-337) (4), Constantius II. (323-361) (17), Vetrario (350) (1), Constantinopolis (3), Constans (14), Delmatius (1), neodr. (10) - kovnice: Alexandria (1), Antiochia (2), Aquileia (3), Constantinopolis (2), Cyzicus (1), Nicomedia (1), Siscia (11), Thessalonica (7), neodr. (16).⁴⁵

SOPJE (Podravska Slatina) A

SRDINAC (Koprivnica)

Skupni nalaz:

- Dana 6.IV. 1908. god. iskopao je Gjuro Grubačević u nekom vinogradu, u glinenom lončiću, ostava od oko 451 primjeraka srebrnog novca raznih europskih zemalja.⁴⁶ Terminus post quem bila je 1627. god. Skupni je nalaz raspršen.

Sadržaj:

Austrija: Tirol Sigismund (1549-1496), etschreuzer; Leopold (1623-1632), talir 1632; Mleci: Marcantonio Memmo (1612-1615), soldo; Giovanni I. Corner (1615-1629), 1/2 scudo della croce, 1/4 scudo della croce; Njemačka: Schweidnitz/ Svidnica (Šleska), Ludovik II. (1516-1526), 1/2 groša (2); Poljska: Kazimir (1444-1492), (2), Ivan Albert (1492-1502) (3), Aleksandar (1501-1506) (1); Španjolska: Filip III. (1598-1621), piaster; Ugarska: Ferdinand I (1527-1564) (5), Maksimilijan II. (1564-1576) (2), Rudolf II. (1576-1612) (3), Matija II. (1612-1619) (3), Ferdinand II. (1619-1637) (1).⁴⁷

STARIGRAD (Koprivnica)

Skupni nalaz:

Na prvim obroncima Bilogore, u blizini sela iskopao je P. Rakuša ostavu rimskog novca 3. st., koji je raspršen a dva primjerka novca nalazila su se kod I. Rakuše.⁴⁸

STARIGRAD - Sv. Mirko (Koprivnica)

Skupni/ grobni nalaz:

Ispod Kamengrada, uz lijevu obalu potoka Jagnjedovca, istraživana je srednjovjekovna nekropola. Skupni nalaz

⁴² Pismo Stjepana Janeša, apsolventa filozofije iz Svetog Ivana, zadnja pošta Drnje od 29.VI.1910, spis br. 76/1911, koje je istovremeno poslao i uredništvu "Novosti".

⁴³ Arhiv AMZ, spis br. 76/1911; Mirnik, 1981, 154, br. 765.

⁴⁴ Šimek 1990, 130, br. 484.

⁴⁵ Spajić 1967; Kent 1973: 354; Dukat - Mirnik 1978A, 26, br. 107; Mirnik, 1981, 81, br. 301; Kos, 1979, 114, 188-119.

⁴⁶ Arhiv AMZ, spis br. 70/1908: Kr. kotarska oblast u Koprivnici, spis br. 4857-1908 od 14. svibnja 1908. šalje Kr. zem. vlasti, Odjelu za unutarnje poslove obavijest o numizmatičkim nalazima u Srdincu; Kr. zem. vlasti, Odjelu za unutarnje poslove, spis br. 027119 od 16.V.1908 šalje Kr. zem. vlasti, Odjelu za bogoslovije i nastavu 29 komada srebrnog novca; Kr. zem. vlasti, Odjelu za bogoslovije i nastavu, spis br. 10.943/1908 od 23.V.1908 dostavlja ravnateljstvu Arheološkog odjela Narodnog muzeja u Zagrebu 29 komada starog srebrnog novca koje preuzima V. Hoffiller. 26.V. 1908; Dopis Ravnateljstva Arheološkog odjela Narodnog muzeja Kr. kotarskoj oblasti u Koprivnici glede vrijednosti nalaza u Srdincu koja je jednaka vrijednosti srebra i šalje nalazniku 9 Kruna; Kr. kotarska oblast u Koprivnici, spis br. 6813-908 od 20. lipnja 1908. Poštanskom doznačnicom se Ravnateljstvu Arheološkog odjela Narodnog muzeja vraća iznos od 9 Kr., pošto Gjuro Grubačević iz Srdinca nije zadovoljan s tako niskom odštetom i traži povrat srebrnika; Odgovor V. Hoffillera br. 70-2/1908 od 5.VII.1908 - vraćaju se srebrnici nalazniku

⁴⁷ Brunšmid 1909; Mirnik, 1981, 146, br. 719; Mikołajczyk 1982, 22. 25.

⁴⁸ Šimek 1990, 131, br. 493.

novca je iz groba br. 77. Riječ je o sadržaju kese koja je vidjela na pojasu s desne strane pokojnika:

- Slavonija - ban Mikac Mihaljević (1325-1343), obol (1); Ugarska - Ludovik I. (1342-1380), denari (6), obol (1); Marija (1382-1385), oboli (2).⁴⁹

SUHA KATALENA (i VIRJE) (Đurđevac)

Pojedinačni nalazi:

- Roma, Vespasianus (69-79), AR, Coh. I, 275, 36; AMZ inv.br. C18414.
- Roma, 1-2 st., as, slabo sačuvan; AE, AMZ inv.br. G472; dar učitelja.
- Roma, 1-2 st., as, slabo sačuvan; AE, AMZ inv.br. G472; dar učitelja.
- Roma, Antoninus Pius (138-161), AE, Coh. II, 298, 274; AMZ inv.br. C18456, Paitz.
- Roma, Gallienus (253-268); AE, AMZ inv.br. G472; dar učitelja.
- Roma, Claudius II. (268-270), tip PROVIDENTIAAVG; AE, AMZ inv.br. G472; dar učitelja.
- Roma, Constantius II. (323-361), tip FELTEMPPREPARATIO; AE, AMZ inv.br. G472; dar učitelja.

SUHOPOLJE (Terezovac; Virovitica)

Skupni nalaz:

Riječ je bilo o jednoj, ili pak o dvije raspršene ostave srebrnog ugarskog novca (taliri i denari, oko 740 primjeraka), od Matije I. do Ferdinanda II. Podaci o toj ostavi nalaze se u arhivu Arheološkoga muzeja u Zagrebu i u mađarskoj znanstvenoj literaturi:⁵⁰

1. Blago otkriveno oko 1916. god., na posjedu obitelji Janković. Zakopano je nakon 1527. god., a sadržavalo je više od 687 komada ugarskih denara; ostatak je raspršen
2. Ostava, kako se čini drugačija od gore navedene, isto tako nađena 1916. god. I ona je sadržavala ugarski novac, denare i talire. Prema sitnomu novcu dade se zaključiti da je blago zakopano 1619. god, ali kasniji taliri nose godine 1621, 1622, 1624 i 1633, a zakopana je nakon 1633. god. Nalaz je rastopen, pojedinačni primjerici nalazili su se nekada u posjedu Stjepana Tompaka i N. Ljevakovića u Suhopolju. Dio nalaza dobio je na uvid J. Brunšmid te je novac vratio Stjepanu Tompaku.⁵¹

Sadržaj: Ugarska: Ferdinand II. (1619-1637); denar 1619 K-B; taliri 1621, 1622, 1624, 1633;

Pojedinačni nalazi:⁵²

- Austrija, Koruška, Leopold I. (1657-1705), 3 kr. 1706, IP (Joseph Preiss), kovnica Sankt Veit; Miller 205; AR, 21mm, 1.16 g; AMZ inv.br. E10675, Stjepan Tompak, dar 1913.
- Austrija, Salzburg, Eberhard II. (1200-1246), frizaški pfennig, AR, 14x16mm, 0.82 g; AMZ inv.br. E8990, Stjepan Tompak, dar 1913.
- Austrija, Štajerska, Leopold I. (1657-1705), 6 kr. 1682, AR, 25x26.5mm, 2.65 g; Graz, JAN (Johann Anton Nowak); Miller 181; AMZ inv.br. E9726, Stjepan Tompak, dar 1913.
- Austrija, Tirol, Ferdinand (1564-1595), talir bez godine, AR, 40mm, 28.14g; Hall; AMZ inv.br. E11143, Stjepan Tompak, dar 1913.
- Austrija, Tirol, Marija Terezija (1740-1780), 3 gr. 1755 Hall; Miller 256; AR 20mm, 1.46gM ; AMZ inv.br. E12338, Stjepan Tompak, dar 1913.
- Slavonija, Bela IV. (1235-1270), ban Henrik Gisingovac (1269-1270), Rengjoe IV. var; AR, denar, AR, AMZ inv.br. E21047, Stjepan Tompak, dar 1913. Primjerak je nađen u gradu Kliškovcu
- Ugarska, Rudolf II. (1576-1612), denar 1602, AR, K-B; Unger II, 123, 811; AR, 15x16mm, 0.50g; AMZ inv.br. E21047, Stjepan Tompak, dar 1913.

SVETI ĐURAD (Virovitica)

Pojedinačni nalaz:

- Roma, ?Constantinus I. (306/7-337), slabo sačuvani novac tipa GLORIA EXERCITVS, AE; AMZ inv. br. G437; Stjepan Nemet, učitelj, dar 1899.⁵³

⁴⁹ DEMO 1984: 344, 347-348, 350; 40 godina 1986: 143, br. 32.

⁵⁰ Numizmatikai közlöny, 15, Budapest, 1916, 84; Mirnik, 1981, 147, br.726.

⁵¹ Hidvéghy, S., Numizmatikai közlöny, 15, Budapest, 1916, 84; Mirnik, 1981, 147, br.725; Mirnik 1986, 111.

⁵² Mirnik, 1981, 147, br.725; Mirnik 1986, 111. Arhiv AMZ, spis br. 25/1916 od 21.III.1916.

⁵³ Mirnik 1986, 111.

⁵⁴ Mirnik 1986, 111.

ŠEMOVEC (Koprivnica)

Skupni nalaz:

- God. 1887. došlo je do otkrića ostave od oko 400 tetradrahmi barbarsko-keltskog novca, koji je u znanstvenoj literaturi dobio ime "Đurđevački tip" hrvatske grupe. Blago je raspršeno, a do Arheološkog muzeja u Zagrebu dospjelo je izvorno 107 primjeraka, jedan u Britanski muzej u Londonu.⁵⁵

ŠPIŠIĆ-BUKOVICA (Virovitica)

Skupni nalaz:

God. 1899. otkriveno je u nekom vinogradu i potom raspršeno manje blago ugarskih srebrnika (denara) 15-16. st., ukopano odmah nakon 1527. god. Josip Zbierschowsky, župnik u Špišić-Bukovici darovao je Arheološkome muzeju u Zagrebu 16 primjeraka iz te ostave.

Sadržaj: Ugarska: Matija I. (1458-1490) (5), Vladislav II. (1490-1516) (5), Ludovik II. (1516-1526) (6).⁵⁶

TORČEC-CIRKVIŠČE (Koprivnica)

Pojedinačni nalaz:

- Ugarska, Ludovik I. (1342-1382), denar 1358-1371, Unger 429-430; AR, 1.48mm, 0.33g⁵⁷

Naden van groba.

VELIKI BUKOVEC (Ludbreg)

Pojedinačni nalaz:

- Roma, Valentinianus I. (364-375), tip SECVRITASREIPUBLICAE; AE, AMZ inv.br. G479; Stjepan Štefinec, Veliki Bukovec, dar 1961.⁵⁸ Oštećeni primjerak novca nađen je na dubini od 1 m, u blizini sela Veliki Bukovec i Novog sela, na nekoj njivi koja je 1961. god. pretvorena u šljunčaru.

VIRJE

Skupni nalaz:

- God. 1878. iskopan je u vinogradu glineni lonac s više od 1000 primjeraka rimskog carskog novca. Nalaznik je bio neki momak iz Virja imenom Živo Tpq. je prema Šimi Ljubiću 269. god. po Kr. Dio ostave raspršen je, a 978 primjeraka nalazi se u Arheološkome muzeju u Zagrebu.⁵⁹

Sadržaj: Philippus (1), Trajanus Decius (1), Trebonianus Gallus (1), Volusianus (1), Valerianus (2), Gallienus (62), Salonina (3), Claudius II. (12).⁶⁰

Pojedinačni nalazi:

- Roma, Constantinus I. (306/7-337), AE, Antiochia, Coh. VII, 318, 760; AMZ inv.br. C15503; Kosta Avirović dar 1900.⁶¹
- Ugarska, Matija I. (1458-1490), denar, AR, R. 218; AMZ inv.br. E17513; Kosta Avirović dar 1900.
- Ugarska, Sigismund (1387-1437), suvremena patvorina, Kosta Avirović dar 1900.
- Ugarska, Maksimiljan II. (1564-1576), denar, AR, 1565. Poklonio I.pl. Kukuljević-Sakcinski. Sabljar, inventarski arci, br. 3.

VIROVITICA

Skupni nalazi:

1. Dio skupnog nalaza srebrnog rimskog carskog novca 1-3 st., ukopanog za Galijena, čuva se u Arheološkome muzeju u Zagrebu. Sadržaj: Domitianus (81-96) (3), Trajanus (98-117) (2), Hadrianus (117-138) (3), Antoninus Pius (138-161) (1), Faustina I. (105-140) (1), Marcus Aurelius (161-168) (1), Septimius Severus (193-211) (1), Caracalla (198-217) (2), Elagabalus (218-222) (2), Severus Alexander (222-235) (1), Maximinus I. (235-238) (2), Gordianus III. (238-244) (2), Philippus I. (244-249) (3), Gallienus (253-268) (6).⁶²
2. Prema dopisima Vatroslava Polovića, dnevničara gruntovnog ravateljstva u Virovitici je god. 1899. iskopan je u Virovitici glineni lonac ("putrica") s oko 100 srebrnih denara i groša. Blago je otkriveno dana 23.V. 1900. god. u

⁵⁵ Mirnik, 1981, 43, br.60 (sa cijelokupnom literaturom).

⁵⁶ Brunšmid 1901; Mirnik, 1981, 136, br.661; Mirnik, 1986, 11.

⁵⁷ Sekelj-Ivančan - Tkalcec 2003, 19, 32-33, sl. 32, 32a.

⁵⁸ Spis br. 180/1-1961. dopis Stjepana Štefanca iz Velikog Bukovca, pošta Mali Bukovec, Modričeva 26; dostavlja novac s molbom za mišljenje, primljen 20.V.1961; Odgovor Marcela Gorenca od 2.V.1961. s upitom glede nalazišta; odgovor S. Štefanca od 10.VI.1961.

⁵⁹ Pismo podučitelja u Virju Mate Galjera od 14.IV.1878.

⁶⁰ Ljubić 1879; Mirnik, 1981, 73, br.245.

⁶¹ Dopis Koste Avirovića od 30.V.1900.

⁶² Mirnik, 1981, 73, br. 246.

dvoristi kuće u Gundulićevoj (prije zvanoj Velika ulička ili Kovačka ulica) ulici br. 20, prigodom vađenja krumpira iz trapa. Posudica, koju je nalaznik Tomo Jeuša razlupao, sadržavala je oko 60 denara Akvileje i isto toliko ugarskih denara. Tpq. bila bi 1423. god., a taq. 1437. godina. Nalaznik je novac većim dijelom raspodijelio.

Sadržaj: Aquileja: Antonio II. Panciera (1402-1412) (3), Lodovico II. de Teck (1412-1439) (6); Njemačka: Leuchtenberg: Hans III. (1407-1443) (1); Ugarska: Sigismund (1386-1437), denari (oko 60), quadrantes (2).⁶³

3. Skupni nalaz zlatnog i srebrnog novca 16-17. st. iz 1974. god.

Jedan od ne samo najzanimljivijih, već i u cijelosti sačuvanih skupnih nalaza novijeg novca potječe iz same Vitovitice.

Sredinom studenog 1974. god. je g. Mladen Kovačević, u svome dvorištu, u ulici Maksima Gorkog br. 12, kopao novi trap za repu ili krumpir - svih prethodnih godina trap se uvijek nalazio na uobičajenome mjestu, no te godine mu je žena savjetovala da ga iskopa na drugom kraju dvorišta. Tako kopajući je iz zemlje, iz dubine od oko 0.5 m, izbacio nekakvih dugoljasti predmet, koji ga je potočjećao na minu, no kad ga je bolje pogledao, iz njega je počeo ispadati novac. Ubrzo nakon toga događaja obaviješten je Gradski muzej, te je kolegica Danica Draganić, mujejska ravnateljica odmah došla na lice mjesta i preuzeila cijelokupno blago skupa s posudom u kojem se nalazilo. Nalaznik je prema zakonu nagrađen. Cijelokupno je blago očišćeno, konzervirano i znanstveno obrađeno u Arheološkome muzeju u Zagrebu.

Recipijent je lijep, 26 cm visoki bakreni, posrebreni i cizelirani ibrik. U njega je prvotni vlasnik natrpao 3124 primjera novca, od toga 24 zlatnika i 2100 različitih srebrnika. Bila je to prava numizmatička zbirka s najrazličitijim nominalama novca koji je potjecao iz brojnih država. Najstariji primjerak novca iskovani je za vladanja poljskoga kralja Aleksandra (1501-1506), a najmlađi komadi su ugarsi srebrnici iz 1682. god. te dubrovački grošići iz 1683. god. Ako uzmemu tu godinu kao terminus post quem, možemo zaključiti da je vlasnik, vjerojatno Turčin, ako se uzme u obzir da je u blago bilo i nešto otomanskog novca, ibrik zakopao u vrijeme opsade grada 1684. god. Viroviticu je prvi oslobođio hrvatski ban Nikola Zrinski 1664. god., a konačno ju je oslobođio vojskovoda Jakob Leslie 25. srpnja 1684. god.

Sadržaj: Austrija, Češka, Dubrovnik, Francuska, Nizozemska, Njemačka, Otomansko carstvo, Poljska, Ugarska.⁶⁴

Pojedinačni nalazi:⁶⁵

Neki numizmatički i drugi arheološki nalazi iz regije, t.j. Županije virovitičke, a i šire, iz Slavonije, najvjerojatnije su se nalazili u zbirci tzv. Muzeja Virovitičke županije, koji su dostavljeni u kolovozu 1901. god. Narodnom muzeju u Zagrebu.⁶⁶ Naime Antun pl. Mihalovich, potonji hrvatski ban, dok je bio velikim županom Županije virovitičke Kr. slobodnoga grada Osijeka, počeo je neovlašteno zahtjevati od seoskih učitelja i drugih službenika da mu za budući muzej šalju stari novac, dio kojeg je sačinjavao i novac iz blaga u Satnici. Njegov naslijednik je o tom sabranom materijalu obavijestio Kraljevsku hrvatsku slavonsku dalmatinsku vladu, Odjelu za unutarnje poslove.⁶⁷ Mujejski ravnatelj Josip Brunšmid reagirao je vrlo odlučno te je sav stari novac dostavljen Muzeju. Na kraju popisa sačinjenog 10. rujna 1909. god. J. Brunšmid je napisao: "Dakle sve supa veliki smet".

Darovatelji su bili slijedeći: Adolf Sommer, općinski ovrhovoditelj, Pišekorevcii; Mirko Užarević, općinski bagajnik, Trnava; Antun Sip, učitelj, Petrijevci; Ivan Klenser, učitelj, Sarvaš; Stjepan Jobst, učitelj, Bizovac; Josip Ripsam, ravnajući učitelj, Punitovci; Adolf Škrlec, učitelj, Piškorevcii; Ferdo Rauschenberger, ravnajući učitelj, Čepin; Općinsko poglarstvo u Erdutu; Mihovil Hehill, ravnajući učitelj, i Antun pl. Kraljević, seljak, Gašinci; Matija Rošić, ravnajući učitelj, Marijanci; Stjepan Sabljak, učitelj, Marijanci; Ilija Šejatović, učitelj, Viškovci; Dragutin Murat, kotarski upravitelj u Našicama; Josip Tomić, općinski bilježnik, Viškovci; Ilija Šejatović, bilježnik, Viškovci; V. Venos, učitelj, Rakitovica; Kimlein, općinski bilježnik, Moslavina; Stjepan Češić, učitelj, Porgajcu; Franjo Vagneš, učitelj, Donji Miholjac, Juraj Nemet, učitelj, Sv. Gjuraj; Ripsan, učitelj, Punitovci; N.A. Plavšić, Voćin; Ferdo Ulzes, učitelj, Orahovica; škole u Kapelni, Šljivoševcima, Laciću, Našicama i Podgoraću, te Stjepan Vales, Crkvari.

- Vespasianus (69-79), denar, 75; Coh. I, 395, 366; RIC II, 24, 90; AR, 20 mm, 2.96 g, os 7; AMZ inv. br. C614.

- slično kao gore; AR, 18 mm, 2.93g, os 7; AMZ inv. br. C614.

- Roma, Nero (54-68), AV, 17.5x18.5 mm, 7.12; os 05; Coh. I, 288, 120; RIC I, 148, 46; AMZ inv.br. C396. Nađen "između Virovitice i Đurđevca", kupljen od Dra. Žunca.

⁶³ AMZ arhiv, spisi br. 127, od 23. i 26.V. 1899. i 130 od 27.V.1899. Brunšmid, 1901, 242-243; Brunšmid 1914, 301; Mirnik, 1981, 125, br.603; Mirnik 1984, 229, br. 24; Mirnik 1986, 111-112. AMZ arhiv, spisi br. 127, od 25.V. 1899. i 130 od 27.V.1899.

⁶⁴ Arhiv AMZ, spis br. 412/76 od 22.IX.1976; 115/76 od 9.III.1976; Zlatnici donijeli nemir, Večernji list, 25.XI.1975, 4; Coin Hoards, 2, London, 1976; 147-148; Dukat - Mirnik, 1978, 29, br. 132; Mirnik 1979; Mikolajczyk 1982, 22, br. 30; Mirnik 1986, 112.

⁶⁵ Mirnik, 1986, 112.

⁶⁶ Spis br. 94/1909.

⁶⁷ Vladin spis br. 15062 od 12.IV.1908

- Roma, Nerva (96-98), AR, Coh. II, 8, 84; RIC II, 226, 41; AMZ inv.br. C1105.
- Roma, Marcus Aurelius (161-180), denarius, Roma, 169-170; AR, 19x20mm, 3.31g, os 06; Coh. III, 451, 1142 dif.; AMZ inv.br. C2585; nađen u "Moslavini Virovitičkoj" T. Radinović dar.

VOĆIN (Podravska Slatina)

Skupni nalaz:

- Po podacima iz arhiva Arheološkog muzeja u Zagrebu je 1951. god. u Voćinu iskopano i razvučeno blago koje se sastojalo od oko dva kilograma ugarskog srebrnog novca. 16.st.⁶⁸ Prema dopisu Ljube Karamana, ravnatelja Konzervatorskog zavoda u Zagrebu br. 1547/49 od 7.X.1949. upućenom Arheološkome muzeju, je do nalaza novca došlo u nekoj šumi kod Voćina, a o tome je Muzej obavijestio Mjesni narodni odbor u Voćinu. Iz dopisa V. Hoffillera Mjesni narodni odbor u Voćinu od 12.IV. 1951., razvidno je da je student veterine Čedomil Pauković Muzeju predao nekoliko ugarskih denara iz XV. i XVI. st., a novac je iskopan prigodom kopanja šumskog puta, a među nalaznicima je bil rođak navedenog studenta Julije Novak.

VOJVODINEC (Koprivnica)

Pojedinačni nalaz:

- Na položaju Turski grad je 1952. god. nađen novac rimskoga cara Julijana (355-363.), danas u Muzeju grada Koprivnice.⁶⁹

ZGRUTI (Podravske Sesvete)

Skupni nalaz:

- Riječ je o skupnom nalazu otkrivenom 1943. god., nekada u posjedu kipara akademika Vanje Radauša, a danas u Arheološkome muzeju u Zagrebu. Sačuvani dio blaga se sastoji se od slavonskih denara (488) i obola (15) iz vremena vladanja Karla I. Roberta (1308-1342), te para filigranskih srebrnih naušnica u obliku heraldički postavljenih ptica ukrašenih žutim staklenim kabošonima, s dugačkim lančićima s privjescima, kao i tri srebrna prstena-pečatnjaka.⁷⁰

BIBLIOGRAFIJA

Arheološki muzej u Zagrebu. Izbor iz fundusa. Torino/Roma, 1993.

Arte e cultura in Croazia. Dalle collezioni del Museo Archeologico di Zagabria. Torino - Museo di Antichità, 18 Marzo - 9 Maggio 1993. Torino 1993.

Begović, B. "Prilog poznавању starih putova u naselja u Podravini." *Podravski zbornik*, 86, Koprivnica, 1986: 142-151.

Brunšmid, Josip.

- 1900. "Nekoliko našašća novaca na skupu u Hrvatskoj i Slavoniji. X. Našašće frizaških novaca u Ostrovu (kotar Vukovar)." *VHAD*, NS, 4, Zagreb, 1899-1900, 107-148.
- 1901. "Nekoliko našašća novaca na skupu u Hrvatskoj i Slavoniji. XIV. Našašće srebrnih novaca XV. vijeka u Virovitici." *VHAD*, NS, 5, Zagreb, 1901, 142-243.
- 1901.a "Nekoliko našašća novaca na skupu u Hrvatskoj i Slavoniji. XV. Našašće ugarskih denara XV. i XVI. vijeka u Bukovici (kotar Virovitica)." *VHAD*, NS, 5, Zagreb, 1901, 243.
- 1905. "Nekoliko našašća novaca na skupu u Hrvatskoj i Slavoniji. XXII. Našašće novaca iz konca XVII. vijeka u Orahovici (kotar Našice)." *VHAD*, NS, 8, Zagreb, 1905, 187-188.
- 1900. "Nekoliko našašća novaca na skupu u Hrvatskoj i Slavoniji. XXX. Našašće srebrnih novaca XVI. i XVII. vijeka u Srdincu (kotar Koprivnica)." *VHAD*, NS, 10, Zagreb, 1908-1909, 224-225.
- 1914 "Nekoliko našašća novaca na skupu u Hrvatskoj i Slavoniji. XXXIX. Nahodaj sitnig ugarskih srebrnih novaca iz druge polovine XIV. stoljeća u Hampovici (kotar Đurđevac)." *VHAD*, NS, 13, Zagreb, 1913-14, 296-298.
- 1914.a "Nekoliko našašća novaca na skupu u Hrvatskoj i Slavoniji. XL. Nahodaj austrijskih i južnonjemačkih novaca iz prve polovine XV. stoljeća u Krapinskoj Podgori (kotar Krapina)." *VHAD*, NS, 13, Zagreb, 1913-14, 298-308.

⁶⁸ Spis br. 507/1949 od 7.X.1949; 153/1951 od 12. IV. 1950; Dukat - Mirnik 1978A, 29, br. 133; Mirnik, 1981, 138, br.671.

⁶⁹ Šimek 1990, 135, br. 510.

⁷⁰ AMZ arhiv, spisi br. 32/2-1967 od 31.I.1967; Mirnik-Dukat 1978, 30, br. 139; Dukat - Mirnik 1978A, 30, br. 139; Mirnik, 1981, 118, br. 555 (sa starijom literaturom); Šimek 1990, 205, br. 839; Mirnik 1991, 213, 310; *Arheološki muzej u Zagrebu. Izbor iz fundusa.* Torino/Roma, 1993, 213, br. 310; *Arte e cultura in Croazia. Dalle collezioni del Museo Archeologico di Zagabria.* Torino - Museo di Antichità, 18 Marzo - 9 Maggio 1993. Torino, 1993, 213, br. 310.

- Cohen, Henri. *Description historique des monnaies frappées sous l'empire romain communément appelées médailles impériales*, I-VIII. Paris 1880-1892. (= Coh.)
- Demo, Željko.
- 1979. O skupnom nalazu Galijenova vremena iz Imbriovca. *Podravski zbornik*, 79, Koprivnica, 1979, 157-185.
  - 1982. Münzfunde aus der Zeit Gallienus im Gebiet zwischen den Flüssen Sava und Drava. *Arheološki vestnik*, 23/1982: 258-498 + 22 tab.
  - 1984. Skupni nalaz novaca i nakita 3. st. iz Bušetine kraj Virovitice. (Zusammenfassung:) Gesamt Münz und Schmuckfund aus Bušetina bei Virovitica. *Podravski zbornik* (Koprivnica), 81, 1984: 214-227.
  - 1984.a Castrum Keukaproncha/ Kuwar - počeci istraživanja. (Summary:) Castrum Keukaproncha/ Kuwar - the first investigations: an archaeological and historical study. *Podravski zbornik* (Koprivnica), 1984: 320-359.
- Dukat, Zdenka.
- 1967. "Nalaz rimskog bakrenog novca u Pitomači." *Bilten Hrvatskog numizmatičkog društva*, 5, Zagreb, 1967, 11, 8.
  - 1974. "Skupni nalaz antoninijana iz Otrovanca." *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 3.s., 8, Zagreb, 1974, 134-135.
- Dukat, Zdenka - Ivan Mirnik.
- 1978. "Skupni nalazi novca u Sjevernoj Hrvatskoj. Summary: Coin hoards in Northern Croatia." *Izdanja Hrvatskog arheološkog društva*, 2, Zagreb, 1978, 197-208.
  - 1978.a "Skupni nalazi novca od 1936. godine do danas. Summary: Finds of coins from 1936 up to nowdays (sic)." *Numizmatika*, 6, Zagreb, 1978, 15-33.
- Eckhel, Joseph. *Doctrina numorum veterum*, II, VI. Vindobonae, 1796.
- Forrer, L. 1904 - *Biographical Dictionary of Medallists coin-, gem- and seal-engravers mint-masters, &c. ancient and modern with references to their works B.C. 500 - A.D. 1900 compiled by...*, III. London, 1904.
- Frey, Imre. "Slatinaer Fund." *Numizmatičar*, 2, Beograd, 1935, 47-48.
- Gorenc, Marcel - Branka Vikić, "Antičko nasljeđe Ludbreškog kraja. Zusammenfassung. Summary." *Ludbreg*, (1986)
- Hidvéghy, S., "A terezovaci magyar éremlelet", *Numizmatikai közlöny*, 15, Budapest, 1916, 84-85.
- Klemenc, Josip. "Breški denarji na Hrvatskem. Zusammenfassung." *Glasnik muzejskega društva za Slovenijo*, 20, Ljubljana, 1939, 1-4, 268-271.
- Koch, Bernhard, *Corpus nummorum austriacorum* (CNA), Bd. I. Wien, 1994.
- Kolar, Sonja. Arheološki lokaliteti u općini Koprivnica. *Podravski zbornik*, 76, Koprivnica 1976, 103-116.
- Korenčić, Mirko. Naselja i stanovništvo SR Hrvatske 1857-1971. *Djela Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, 54, Zagreb, 1979.
- Kos, Peter. "Forschungsstand der antiken Numismatik in Jugoslawien." *Studien zu Fundmünzen der Antike*, I. Berlin, 1979.
- Lovrenčević, Zvonko - "Rimske ceste i naselja u bilogorsko-podravskoj regiji (I)." *Arheološki pregled*, 21, Beograd, 1980, 233-248.
- Ljubić, Šime. "Numizmatičko odkriće u Virju." *Viestnik Hrvatskoga arkeološkoga društva*, 1, Zagreb, 1879, 1, 26-27, 90.
- Markl, Moriz. *Die Münzen, Medaillen und Prägungen mit Namen und Titel Ferdinand I.*, I-II, Prag, 1896.
- Marković, Zorko. Arheološka nalazišta u hlebinskoj Podravini. *Hlebinski almanah*, 1, Hlebine 1984, 5-9.
- Mattingly, Harold. *Coins of the Roman Empire in the British Museum*, I-IV, London, 1923-40. (=BMC I-IV)
- Mattingly, Harold -Edward Sydenham -C.H.V. Sutherland et alii, *The Roman Imperial Coinage*, I-IX, London, 1968. (=RIC I-IX)
- Metcalf, David Michael.
- 1965. *Coinage in the Balkans*. Thessaloniki 1965.
  - 1979. *Coinage in South-Eastern Europe 820-1396*. RNS, Special Publication, 11. London 1979.
- Mikolajczyk, Andrzej. Materiały do inwentaryzacji znalezisk monet polskich na Bałkanach i w Azji Mniejszej.
Summary: Materials for the Cataloguing of Finds of Polish Coins in the Territory of the Balkans and Asia Minor.
Wiadomości Numizmatyczne, 26/1982, 1-2: 18-32.
- Mikolji, Vinko. "Nalaz ugarskih denara." *Numizmatika*, 5, Zagreb, 1953, 115.
- Miller zu Aichholz, Viktor von. *Oesterreichische Münzprägungen 1519-1918*, Wien, 1920.
- Mirnik, Ivan.
- 1976. "Virovitica." *Coin Hoards*, 2, London, 1976, 147-148.

- 1979. "Skupni nalaz zlatnog i srebrnog novca 16-17. st. iz Virovitice. Summary: The hoard of gold and silver coins of the 16th and 17th cent. from Virovitica." *Numizmatičke vijesti*, 22, Zagreb, 1979, 33, 16-45 + 7 tab.
- 1979.a "Novčane ostave 17. st. u Slavoniji i skupni nalaz zlatnog i srebrnog novca iz Virovitice 16. i 17. st. (sic!). Summary: Coin hoards from the 17th century in Slavonia and the hoards finding of gold and silver coins in Virovitica from the 16th and 17th century (sic!)." *Osječki zbornik*, 17, Osijek, 1979(1985), 107-119.
- 1981. "Coin hoards in Yugoslavia." *British Archaeological Reports, International Series*, 95, Oxford, 1981.
- 1986. "O numizmatičkoj topografiji virovitičkog kraja." *Virovitički zbornik*. Virovitica, 1986, 107-112.
- 1993. Numismatica. Medaglistica. *Tesori nazionali della Croazia. Capolavori dei Musei di Zagabria. Arheološki muzej*. Arezzo - Basilica inferiore di San Francesco 7 Settembre - 20 Ottobre 1991. Arezzo, 1991: Centro Affari e Promozioni: 203-227, Nos. 305-331.
- 2002. "Optjecaj ugarskog novca u Trojednom kraljevstvu. A magyar pénz forgalma a Háromegy királyságban. Summary." *Croato-hungarica. Uz 900 godina hrvatsko-mađarskih povijesnih veza. A horvát-magyar történelmi kapcsolatok 900 éve alkalmából*. Zagreb, 2002, 31-50.
- 2002.a "Coins from the early Croatian graves. Érmek a korai horvát sírokban." *Numizmatikai Közlöny*, 100-101, Budapest), 2001-2002 (2003), 99-124.
- Münsterberg, R. "Die Beamtennamen auf den griechischen Münzen." *Numismatische Zeitschrift*, 4 (44)/1911: 69-132.
- POHL 1974 - POHL, Artur. Ungarische Goldgulden des Mittelalters (1325-1540). Graz 1974. (=Pohl)
- Političko i sudbeno razdieljenje Kralj. Hrvatske i Slavonije i repertorij prebivališta... Politische und Gerichts-Eintheilung der Königreiche Kroatien u. Slavonien und Wohnorts-Repertorium nach dem Stande vom 31. Mai 1895. Herausgegeben von der Kgl. Kroat.-Slav.-Dalm. Landesregierung. Zusammengestellt vom Kgl. statistischen Landebureau in Agram*. Zagreb 1895.
- OPĆINE i kotari s imenikom naseljenih mjesta. Zagreb, 1960.
- Pegan, Efrem, Argo, 7/1968, 2: 86.
- Renggeo, Ivan. *Corpus der mittelalterlichen Münzen von Kroatien, Slavonien, Dalmatien und Bosnien*, Graz, 1959.
- Rešetar, Milan. *Dubrovačka numizmatika*, I-II. Srijemski Karlovci - Beograd-Zemun, 1924, 1925.
- Réthy, László
  - 1898. *Corpus nummorum Hungariae. Magyar egyetemes éremtár. I kötet*. Árpádházi királyok kora, Budapest, 1898.
  - 1907. *Corpus nummorum Hungariae*, II, Budapest, 1907.
- Réthy, Ladislaus - Günther Probszt, *Corpus nummorum Hungariae* (2nd ed.), Graz, 1958.
- Sabljar, Vinko. *Miestopisni riečnik kraljevinah Dalmacije Hrvatske i Slavonije. Orts-Lexikon der Königreiche Dalmatien, Kroatien und Slavonien*. Zagreb, 1866.
- SEKELJ-IVANČAN - TKALČEC 2003 - SEKELJ-IVANČAN, Tajana - Tatjana TKALČEC. Arheološko nalazište Torčec-Crikviče. Summary: (Archaeological site Torčec-Crikviče). *Podravina*, 2/2003, 4: 5-56.
- Spajić, Emil. "Kasnorimska nekropola u Sladojevcima. Zusammenfassung: Die spätrömische Nekropolis in Sladojevcu." *Osječki zbornik*, 11, Osijek, 1967, 101-124.
- Sutherland, C.H.V. - R.A.G. Carson, *The Roman Imperial Coinage*, I. London, 1984. (=RIC I)
- Šimek, Marina ed. *Registar arheoloških nalaza i nalazišta sjeverozapadne Hrvatske*. Varaždin, 1990.
- Šmalcelj, Marija - Sonja Kolar. "Đelekovec kod Koprivnice - bjelobrdska nekropola." *Arheološki pregled*, 17, Beograd, 1975, 130-133.
- Tomičić, Željko. *Panonski periplus. Arheološka topografija kontinentalne Hrvatske*. Zagreb, 1999.
- Unger, Emil. *Magyar éremhatározó*, I-III, Budapest, 1974-76.
- Velzek, Hrvoje. *Popis imena mjesta u Nezavisnoj državi Hrvatskoj*. Zagreb, 1942.
- Zmajić, Bartol. "Nalaz rimske antoninijana u Imbrijevcu." *Numizmatičke vijesti*, 2, Zagreb, 1955, 5, 16-17.
- 40 godina arheoloških istraživanja u sjeverozapadnoj Hrvatskoj. Koprivnica, 1986.

SUMMARY

Going through inventories of the Zagreb Archaeological Museum and its archives, studying various scholarly publications etc., little by little we are able obtain a vague picture of money circulation through centuries in Podravina - the valley on the left bank of the Drava, situated in Croatia. We owe to many people, starting with Major Mijat Sabljar and Josip Brunšmid down to scholars of our own day, data on coin finds from this relatively wide area. There has been an attempt to compile the numismatic topography of Virovitica and its surroundings (1986), but the entire picture is much more complex. By detailed research information on coins (individual finds and hoards) discovered in various places, such as: Bankovci (Orahovica), Borova Suhopoljska (Virovitica), Budrovac (Đurđevac), Bukova (Virovitica), Bukovica (Špišić-Bukovica; Virovitica), Bušetina (Virovitica), Crkvari (Orahovica), Čađavica (Podravska Slatina), Drnje (Koprivnica), Dubovica (Ludbreg), Duzluk (Orahovica), Đelekovec (Koprivnica, Croatia), Đurđevac, Đurđevac (surroundings); Gaćiste (Virovitica), Gola (Koprivnica), Hampovica (Đurđevac), Hlebine (Koprivnica), Ibrijevec (Koprivnica), Josipovo (ex Ciganka, Podravska Slatina), Kamenica (Koprivnica), Kapan (Virovitica), Kloštar Podravski (Đurđevac), Koprivnica, Kozarevac (Kloštar Podravski), Krajina (Krajna; (Orahovica), Kunovec Breg (Koprivnica), Ladislav Sokolovački (Koprivnica), Legrad (Koprivnica), Lepavina (Koprivnica), Ludbreg, Ludbreg (surroundings), Mali Poganac, Medinci (Podravska Slatina), Neteča (Virovitica), Novačka - Gradina (Koprivnica), Novigrad Podravski (Koprivnica), Orahovica (Orahovica), Orešac (Virovitica), Otrovanec (Đurđevac), Pitomača (Đurđevac), Podravska Slatina, Prugovac (Đurđevac), Ružica (Orahovica), Senkovci (Podravska Slatina), Sigetec (Koprivnica), Sladojevci (Podravska Slatina), Sokolovac (Koprivnica), Sopje (Podravska Slatina), Srdinac (Koprivnica), Starigrad (Koprivnica), Starigrad - Sv. Mirko (Koprivnica), Suha Katalena (Đurđevac), Suhopolje (Terezovac; Virovitica), Sveti Đurađ (Virovitica), Šemovec (Koprivnica), Špišić- Bukovica (Virovitica), Veliki Bukovec (Ludbreg), Virje, Virovitica, Voćin (Podravska Slatina), Vojvodinec (Koprivnica) and Zgruti (Podravske Sesvete).

This outline of numismatic topography has not been concentrated on finds of ancient coins only, mediaeval and more recent coins too have been included. The most interesting hoard from the area was that of Celtic coins dating from the 1st c. B.C. from Šemovec, in scholarly literature known as the Durđevac hoard. It consisted of tetradrachms of the third, i.e. Đurđevac type of Celtic coins. Nearby (at Kozarevac) another similar hoard has been recorded, partly preserved at the Hungarian National Museum in Budapest; perhaps one might be inclined to think that it was the same hoard. Roman coins dating from the 1st to 4th centuries B.C. are well represented, although only a small part of finds reach the museums. Most frequent are coins of the 3rd c A.D., which have already been discussed by Ž. Demo. A very rare 2nd century A.D. coin of Achaia with the portrait of Antinous, minted in the name of Hostilianus Marcellus, was presented to the Zagreb Archaeological Museum in 1905. god. Among the mediaeval and modern coins there are some frisatic silverlings, Hungarian and Slavonian denarii, as well as money of Austrian lands. There was a very interesting treasure trove of silver coins from 16th-17th c in a Turkish decanter, in Virovitica in 1974.

All the data compiled will be used for the volume of the *Fundmünzen der römischen Zeit in Kroatien (FMRHr)*, dealing with ancient coins from the county in question. This project is being developed under the auspices of the *Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Arbeitstelle: Fundmünzen der Antike (FMRD/ SFMA)*, Frankfurt am Main, Germany, headed by Professor Maria Radnoti Alföldi.

VAŽNIJI NALAZI

Bukovica / Trajanus avers

Čađavica / Aurelian avers

Koprivnica / Domitianus avers

Bukovica / Trajanus, revers

Čađavica / Aurelian, revers

Koprivnica / Domitianus, revers

Ludbreg / Alexander III, avers

Otovanec / Caracalla, avers

Otovanec / Etruscilla, avers

Ludbreg / Alexander III, revers

Otovanec / Caracalla, revers

Otovanec / Etruscilla, revers

Otovanec / Gordianus III, avers

Otovanec / Philippus I, avers

Otovanec / Philippus II, avers

Otovanec / Gordianus III, revers

Otovanec / Philippus I, revers

Otovanec / Philippus II, revers

Otovanec / Tr Decius, avers

Šenkovec / Philippus II, avers

Suha Katalena / Ant Pius, avers

Otovanec / Tr Decius, revers

Šenkovec / Philippus II, revers

Suha Katalena / Ant Pius, revers

Nalazište u Pitomači

Slavko Lončarević, Pitomača

Zgruti naušnice

Bukova

Zgruti novac

O KATOLIČKOJ OBNOMI I OBRAZOVANJU NA PROSTORIMA SENJSKE, MODRUŠKE I ZAGREBAČKE BISKUPIJE U 17. STOLJEĆU

ON CATHOLIC RESTORATION AND EDUCATION IN TERRITORIES OF SENJ, MODRUŠ AND ZAGREB DIOCESE IN THE SEVENTEENTH CENTURY

Mr. sc. Hrvoje Petrić

Zavod za hrvatsku povijest

Filozofski fakultet

Sveučilište u Zagrebu

Ivana Lučića 3, HR- 10000 Zagreb

Republika Hrvatska

h.petric@inet.hr

Primljeno / Received: 18. 10. 2005.

Prihvaćeno / Accepted: 20. 11. 2005.

Rad ima dvije pozitivne recenzije

UDK/UDC 34 (497.5)

Izvorni znanstveni rad

Original scientific paper

SAŽETAK

Pod katoličkom obnovom u ovom slučaju podrazumijevam široko shvaćeni proces oporavka katoličke crkve. Kriza katoličke crkve se počela rješavati Tridentskim saborom (1545.-1563.). U ovom radu je sažeto predstavljena obrada katoličke obnove i njezine veze s obrazovanjem na prostoru od Jadrana do rijeka Mure i Drave odnosno Senjsku, Modrušku i Zagrebačku biskupiju i to onaj dio koji su činili "ostaci ostataka" Hrvatsko-slavonskog kraljevstva početkom 17. stoljeća. Odredbe Tridentskog sabora su se na prostoru triju krajišta počele provoditi u praksi katoličke crkve većinom tek u 17. stoljeću. Osobitu važnost u procesu katoličke obnove igralo je obrazovanje, što je naglašeno u radu. Krajem 16. stoljeća, a do sredine 17. stoljeća u većini župa su osnovane župne pučke škole iz kojih su dijelom novačeni kandidati za buduće svećenike. Temeljni cilj ovih škola je bio širenje katoličkog katekizma među pukom. U 17. stoljeću je katolička crkva počela intenzivno organizirati srednje školstvo usmjerno obrazovanju svećeničkog podmlatka. Na prostoru hrvatskih zemalja isusovci su imali važnu ulogu u razvitku obrazovanja. Oni su na prostore hrvatskih zemalja došli kao propovjednici i nosioci katoličke obnove, a njihovi samostani su postali žarišta intelektualnog, kulturnog i religioznog života. Početkom 17. stoljeća glavna uporišta isusovaca važna za Zagrebačku, Senjsku i Modrušku županiju bila u Zagrebu, Varaždinu i Rijeci. Za školovanje svećenika je početkom 17. stoljeća od najveće važnosti bilo sveučilište u Grazu, no važnost su imala i druga europska sveučilišta. Moguće je zaključiti da su početkom 17. stoljeća procesi katoličke obnove i jačanja obrazovanja bili međusobno povezani.

Ključne riječi: katolička obnova, povijest obrazovanja, 17. stoljeće, katolička crkva, vjerska povijest, rani novi vijek, hrvatska povijest

Key words: Catholic restoration, history of education, 17th century, Catholic Church, religious history, early modern history, Croatian history

Katolička obnova tijekom 17. stoljeća na širem prostoru mletačkih, osmanskih i habsburških kraljišta (*Triplex Confinium*¹) do sada nije bila obrađena kao cjelina.² Katolička crkva se, kao što je opće poznato, u 16. stoljeću našla u kriznom razdoblju što je imalo utjecaj na hrvatske zemlje.³ Dio krize je bio vidljiv pojavom reformacije odnosno protestantizma koja se proširila hrvatskim zemljama još u prvoj polovici 16. stoljeća.⁴ Pod katoličkom obnovom u ovom slučaju podrazumijevam široko shvaćeni proces oporavka katoličke crkve. Kriza katoličke crkve se počela rješavati Tridentskim saborom (1545.-1563.).⁵ U ovom radu cilj mi je obraditi katoličku obnovu prostora od Jadrana do rijeka Mure i Drave odnosno Senjsku, Modrušku i Zagrebačku biskupiju i to onaj dio koji su činili "ostaci ostataka" Hrvatsko-slavonskog kraljevstva početkom 17. stoljeća.

Odredbe Tridentskog sabora su se na prostoru triju kraljišta počele provoditi u praksi katoličke crkve većinom tek u 17. stoljeću. U prilog provođenu odredbi Tridentskog sabora išla je odluka kralja Rudolfa od 1. svibnja 1604. Kralj je potvrdivši 21 članak Ugarskog sabora, dodao 22. članak kojom je katolička vjera proglašena kao jedinom dozvoljenom. Taj je članak naišao na otpor u Ugarskoj.⁶ Hrvatsko-slavonski sabor se na zasjedanju 5. srpnja 1604. zahvalio kralju što brani katoličku vjeru i jednoglasno zaključio "da se imaju istjerati svi krivovjerci, a naročito propovjednici koji su izgnani iz Štajerske, a borave na imanjima u Ozlju."⁷ Kralj Rudolf je u Pragu 16. siječnja 1608. potvrdio deset zaključaka Hrvatsko-slavonskog sabora od 5. srpnja 1604. među kojima je bio i onaj kojim je praktički bilo određeno da je katolička vjera postala jedina dozvoljena u Hrvatsko-slavonskom kraljevstvu.⁸ To je na zasjedanju 25. veljače 1608. proglašio Hrvatsko-slavonski sabor i ta se odredba mogla primjenjivati u praksi.⁹ Na zasjedanju Hrvatsko-slavonskog sabora od 27. veljače 1609. donesena je odluka kojom su potvrđeni svi raniji zaključci koji su zabranjivali širenje protestantizma i prošireni odlukom da ukoliko na prostor Hrvatsko-slavonskog kraljevstva "dode kakav protestantski propovjednik, svatko ga smije uhvatiti i predati u ruke bana ili biskupa, smije ga i ubiti ako ga ne bi mogao uhvatiti..."¹⁰

Prema Tadiji Smičiklasu ban Tomo Erdődy (hrvatsko-slavonski ban, prvi put 1584.-1595. - drugi puta 1608.-1613.) je zaprijetio Mađarima riječima: "Ovim mačem izkorieniti ćemo tu kugu, ako stupi na vrata naša; još imademo tri rieke, Savu, Dravu i Kupu, jednu ćemo dati piti novim gostom - i volim s cielim kraljevstvom odtrgnut se od krune ugarske, nego li da pod mojom vladom bude ta kuga u našoj zemlji."¹¹ Ovaj stav bana dovoljno ilustrira netoleranciju hrvatskih vlasti prema protestantima.

¹ O pojmu i projektu "Triplex Confinium" i istraživanjima habsburških, osmanskih i mletačkih kraljišta usp. Roksandić 1998.; Roksandić 2003.; Triplex Confinium 1998.; Triplex Confinium 2000.; Triplex Confinium 2003. O etnokonfesionalnim promjenama usp. Roksandić, 2004.

² Važniji pregledi razvitka katoličke crkve su za razdoblje 17. stoljeće nepotpuni, usp. Draganović-Buturac 1944., 57-64; Buturac-Ivandija 1973., 94-98, 174-177; Šanjek 1991., 259-275.; Kolarić, 1998., 50.

³ Krčelić, 1994.; Rattkay, 2001.

⁴ Adamček, 1985.

⁵ Jedan od pokazatelja katoličke obnove mogu biti i konstitucije zagrebačke sinode iz 1602. godine. Usp. Ruspini, 1918., 47-55.

⁶ Klaić, 1988., 567.

⁷ HSS, 4, 449-450.; Klaić, 1988., 568.

⁸ HSS, 4, 496.

⁹ HSS, 4, 501-503.

¹⁰ HSS, 5, 12.

¹¹ Smičiklas, 1879., 110.

U vrijeme senjskog biskupa Ivana Krstitelja Agatića (1617.-1640.)¹² Modruška ili Krbavska¹³ i Senjska biskupija su se našle pod jedinstvenom upravom. Početkom 17. stoljeća Modruška biskupija se sastojala uglavnom od vinodolskog dekanata (od Trsata do Ledenica), a preko planina Velike i Male Kapele se pastoralno djelovanje odvijalo izvan biskupske kontrole.¹⁴ U izvješću biskupa Hijacinta Dimitrija¹⁵ iz 1684. spominju se 23 župe.¹⁶ Nešto manje od pola župa je bilo u Vinodolu, a nešto više od polovice izvan njega. Moguće je pretpostaviti da su te župe Modruške biskupije većim dijelom postojale i u prvoj polovici 17. stoljeća. U izvještaju biskupa Markantuna de Dominisa¹⁷ iz 1602. spominje se samo jedna župa (Senj¹⁸) na prostoru cijele Senjske biskupije¹⁹, a u izvješću biskupa Vincentiusa Martene iz 1615. spominju se župe u Senju²⁰, Brinju²¹ i Otočcu²², a u kasnije se spominju župe u Brlogu i Sv. Jurju.²³ U izvješćima iz 1602. i 1615. ne spominje se ukupni broj župa u Modruškoj biskupiji. Iz izvješća biskupa Hijacinta Dimitrija moguće je zaključiti da su Senjska i Modruška biskupija 1685. zajedno imale 28 župa. Moguće je sa dosta sigurnosti pretpostaviti da se broj župa u Modruškoj biskupiji kretao oko brojke 23, dok je na prostoru Senjske biskupije vidljiva postupna i relativno spora katolička obnova u kontinuitetu od 1602. do 1685. godine.

Nespominjanje starih srednjovjekovnih župa u Brinju²⁴ i Otočcu u izvješću iz 1602. može se protumačiti kratkim diskontinuitetom ili možda te godine nisu bile popunjene svećenikom. U svakom slučaju njihovo nespominjanje jedan je od pokazatelja kriznog stanja u kojem se nalazila katolička crkva u prvim godinama 17. stoljeća.

Između početka Bečkog rata 1683. i zaključenja Svištokskog mira 1791. su ponovno uspostavljene srednjovjekovne granice Senjske i Modruške biskupije. One su bile djelomično proširene jer Ninska i Zagrebačka biskupija nisu uspjele zaživjeti u svojim srednjovjekovnim granicama, a srednjovjekovna Kninska biskupija nije bila obnovljena. Pod upravu biskupa u Senju je 1691. bila privremeno²⁵ stavljena cijela Lička (a tek je 1752. uprava postala stalna). Prostor južno od današnjeg Ličkog Osika na jug je prije pripadao srednjovjekovnoj Ninskoj biskupiji, a Lapački teritorij u srednjovjekovnu Kninsku biskupiju. Također je dio Zagrebačke biskupije sjeverno od Slunja kao i kod Generalskog Stola postupno bio pripojen Modruškoj biskupiji.²⁶

¹² Sladović, 1856., 107-108; HBL 2, 1983., 30.

¹³ Krbavska biskupija, 1988.

¹⁴ Izvješća, Senjsko-modruška ili krbavska biskupija, 2003., 33-34.

¹⁵ Sladović, 1856., 112-113; HBL 3, 1993., 384.

¹⁶ Relationes et limina, 1933., 362-364; Izvješća, Senjsko-modruška ili krbavska biskupija, 2003., 131-134.

¹⁷ HBL 3, 1993a., 494-497.

¹⁸ Senj je tada bio važno krajiško središte. Usp. Roksandić, 1982.; Kaser 1986.-1997; Kaser 1997.; Bracewell, 1997.; Lazanin - Štefanec, 2000.; Holjevac 2000.

¹⁹ Relationes et limina, 1933., 353-356; Izvješća, Senjsko-modruška ili krbavska biskupija, 2003., 117-118.

²⁰ Opći podaci o Senju u EHPK, 577.

²¹ O župi Brinje usp. Horvat 1941., 7-18., 1995., 110-115.; Bogović, 1989., 5.

²² O župi Otočac usp. Rajković, 1997., 47-83. O župama u brinjskom i otočkom kraju usp. Bogović, 1989a, 5.

²³ Relationes et limina, 1933., 356-361; Izvješća, Senjsko-modruška ili krbavska biskupija, 2003., 125.

²⁴ O Brinju usp. Holjevac, 2004., 17-25.

²⁵ Nakon što su Lička i Krbava došle pod habsburšku vlast 1689., naslovni krbavski biskup, zagrebački kanonik Stjepan Dojčić je htio postati rezidencijalnim biskupom Krbavskog. Ona je do 1460. imala sjedište u Krbavi, a kada je te godine njen sjedište preneseno u Moduš od tada se nazivala Modruška biskupija. Službeni postupak koji je utvrđio da se radi o jednoj biskupiji bio je uspješno okončan 1702. godine. Sladović, 1856., 42-44.; Izvješća, Senjsko-modruška ili krbavska biskupija, 2003., 35.

²⁶ Bogović, 1995. 284-287; Izvješća, Senjsko-modruška ili krbavska biskupija, 2003., 34.

Prema izvješću Sebastijana Glavinića²⁷ iz 1695. u Senjskoj se biskupiji Brlog više nije spominjao kao župa. Kako se Brlog kao župa spominje u izvješću Bendikta Bedekovića iz 1708. godine²⁸, moguće je da je postojao u kontinuitetu, ali možda 1695. privremeno nije imala župnika. U Modruškoj biskupiji se 1695. ne spominju Bosiljevo (ušlo je u sastav Zagrebačke biskupije), Zagon i Fužine. Uz to se spominju četiri nove župe (Krmpote, Delnice, Grižane i Lešće). Ukoliko podatke iz Glavinićeva izvješća uzmemmo kao točne možemo zaključiti da je Senjska biskupija 1695. imala 4, a Modruška 23 župe, obje biskupije zajedno 27 župa, jednu manje nego 1685. ako se prihvati da Brlog 1695. nije bio župa. Prema Bedekovićevu izvješću iz 1708. obje su biskupije zajedno imale 32 župe (Senjska 8, a Modruška 24 župe).²⁹ Prema izvješću biskupa Ivana Antuna Benzonija iz 1741. vidljivo je da je na prostorima Senjske i Modruške biskupije te Ličke županije³⁰, koja je još krajem 17. stoljeća, kako je prije spomenuto, dana na upravu senjskom biskupu, djelovalo 45 župa (u Senjskoj biskupiji 9, u Modruškoj biskupiji 25 i u Ličkoj županiji 11 župa).³¹

U Senju je djelovao i kaptol³² koji je trebao imati 12 kanonika³³, ali je zbog nedostatka kanoničkih nadarbina bio popunjeno samo dio kanoničkim mjestima - npr. 1602. - šest, a 1615. - osam, što očito pokazuje vrlo sporu katoličku obnovu. U izvješću senjskog biskupa piše da su nadarbine svih kanonika tolike da bi se iz njih jedva mogao nahraniti jedan svećenik. Uzrok te neimaštine je bio u tome što je Senj izgubio obradivo područje "pa biskupija seže zapravo samo do gradskih zidina".³⁴

Zagrebačka biskupija je prema zapisnicima sinoda iz 1574. imala 206 župa³⁵, dok izvještaj biskupa Šimuna Bratulića iz 1607. govori da je cijela biskupija imala oko 60 župa.³⁶ Smanjenje broja župa pokazuje da se Zagrebačka biskupija nalazila u krizi iako ima i drugih mišljenja.³⁷ Kriza katoličke crkve na početku 17. stoljeća može se vidjeti i na slovenskom prostoru.³⁸ Izlazak iz krize i pojačana katolička obnova se vidi iz podatka da je do 1634. godine broj župa povećan na preko 200,³⁹ odnosno da je u najmanju ruku, vraćen na stanje iz 1574. godine. U broju od preko 200 župa se očito ne radi o župama koje su bile aktivne, a vjerojatno su im bile pribrojene i one koje su se nalazile pod osmanskom vlašću odnosno one koje su funkcionirole pod upravom franjevaca u Slavoniji. Prema zapisnicima kanonskih pohoda moguće je vidjeti da je broj aktivnih

²⁷ Sladović, 1856., 113-114.

²⁸ Izvješća, Senjsko-modruška ili krbavska biskupija, 2003., 157-166.

²⁹ Izvješća, Senjsko-modruška ili krbavska biskupija, 2003., 138-154, 157-166. O župi u Smiljanu usp. Tomljenović, 2003., 111-112.

³⁰ O Lici i Krbavi krajem 17. i početkom 18. stoljeća usp. Lopašić, 1888.; Pavičić, 1962.; Grandits - Kaser 1998.; Gruber, 1998.; Gruber, 2000.; Faber, 2000.; Roksandić, 2003., 73-114; Kaser - Grandits - Gruber, 2003.

³¹ Izvješća, Senjsko-modruška ili krbavska biskupija, 2003., 179-208. Pet godina kasnije, 1746. spominje se prvi puta svećenik u Gospicu, središtu tada ustrojene Ličke pukovnije. Holjevac, 2002., 24.

³² Gulin, 1988., 91-98; Bogović, 1990., 80-82.

³³ Više o senjskom kaptolu u: Sladović, 1856, 167-208.

³⁴ Izvješća, Senjsko-modruška ili krbavska biskupija, 2003., 117, 126-128.

³⁵ Tkaličić, 1884., 117-129. U ovoj je biskupiji primjerice 1501. djelovalo 818 svećenika. Usp. Razum, 2003., 291.

³⁶ Matanić, 1975, 120.

³⁷ Metod Hrg je mišljenja da broj župa Zagrebačke biskupije nije točno zapisan te da se izvjestitelj o broju župa "dobrano zabunio". Zagrebačka biskupija je prema Hrgu trebala imati najmanje 150 župa 1607. godine, što je možda u teoriji bili točno, ali najvjerojatnije ne u praksi. Hrg, 1978, 66. Moje je mišljenje da je izvješće biskupa iz 1607. vjerojatno bliže stvarnom stanju na terenu. Ukoliko je i umanjeno ipak pokazuje relativno kratko, ali jasno vidljivo razdoblje krize katoličke crkve na prostoru Zagrebačke biskupije što je u skladu s podacima o stanju u Senjskoj odnosno Modruškoj biskupiji u istom razdoblju. Čak ako bi i prihvatali Hrgovu procjenu o broju župa, ona bi bila samo znatno ublaženi pokazatelj spomenute krize katoličke crkve.

³⁸ Benedik 1991., 131-147.

³⁹ Matanić, 1975., 121-122.

župa bio znatno manji. Zato će pokušati rekonstruirati broj aktivnih župa koje su se nalazile na prostoru Slavonske i Hrvatske krajine te na prostorima Križevačke, Zagrebačke, Varaždinske i Zaladske županije. Zagrebačka biskupija je na spomenutim prostorima oko 1640. imala 131 župu,⁴⁰ oko 1670. - 175 župa,⁴¹ (napominjem da je na biskupijskoj sinodi Zagrebačke biskupije 1669. nazočilo 187 svećenika⁴²) a oko 1700. - 187 župa.⁴³ Uspostavom jurisdikcije Zagrebačke biskupije na priključenim područjima pod vlast Habsburgovaca broj aktivnih župa oko 1730. raste na broj od 246 župa⁴⁴.

Kako je najveći dio novih župa osnivan (odnosno u najvećem broju slučajeva obnavljan) na prostoru Vojne krajine, moguće je pretpostaviti da je učvršćivanje vojnokrajiškog ustroja imalo veze s katoličkom obnovom.

U Zagrebu su 1607. godine djelovala dva kaptola:⁴⁵ Zagrebački sa 32 i Čazmanski sa 12 kanonika koji su ujedno bili prebendari (jedan je bio prepošt). Godine 1634. porastao je broj kanonika. Zagrebački kaptol je imao 31 kanonika, a jedan od njih je bio kanonik prepošt Čazmanskog kaptola. U Zagrebu je djelovalo 12 prebendara, od kojih je 9 bilo ujedno kanonicima Čazmanskog kaptola.⁴⁶

U Senjskoj i Modruškoj biskupiji se dio svećenika školovao po privatnim školama. Svećenici koji su završili te škole nazivani su "glagoljaši". Postojanje "glagoljaša" svjedoči o toleranciji na prostoru ovih biskupija. Pojam "glagoljaš" u ranom novom vijeku je počeo dobivati značenje svećenika bez javno priznate škole. Oni svećenici koji su završili javne škole nazivani su po službenoj školi koju su završili: retori, filozofi, moralisti, teolozi itd. Školovanje dijela svećeničkih kadrova u novom vijeku obavljali su i iskusni svećenici, poglavito senjski kanonici. Nakon osnutka Kongregacije za širenje vjere ili Propagande 1622. godine te otvaranja isusovačkih i drugih zavoda, neki su kandidati imali priliku završiti studij filozofije i teologije na izvanbiskupijskim učilištima. Od 1725. u Senju je djelovala pavlinska gimnazija, koja je omogućila kvalitetnije temeljno obrazovanje dijela svećenstva s prostora Senjske i Modruške biskupije.⁴⁷

Prema izvješću iz 1602. na prostoru Senjske i Modruške biskupije bogoslužje se obavljalo na "ilirskom" jeziku ("in lingua Illyrica").⁴⁸ Povlastica uporabe "ilirskog" jezika i glagoljaštva u

⁴⁰ U Komarničkom arhiđakonatu je oko 1641. djelovalo 9 aktivnih župa, arhiđakonatu Čazmi - 1, Zagorju (1639.) - 16, Gori (1639.) - 4, Kalniku (1641.) - 23, Vrbovcu (1639.) - 5, Varaždinu (1638.) - 12, Bekšinu (1640-41.) - 14 i Katedralnom arhiđakonatu 47 župa. Nadbiskupski arhiv Zagreb, Kanonske vizitacije, Prot. 3/III; 4/IV; 5/V; 6/VI.

⁴¹ U arhiđakonatu Gori (1669.) je bilo 5 aktivnih župa, Zagorju (1676.) - 18, Katedralnom arhiđakonatu (1668.-1669.) - 43, Bekšinu (1669.) - 20, Komarnici (1671.-1672.) - 15, Čazmi (1674.) - 7, Gorici (1668.) - 22, Kalniku (oko 1670.) - 27, Vrbovcu (oko 1670.) - 5 i arhiđakonatu Varaždin (1671.) - 13 župa. Nadbiskupski arhiv Zagreb, Kanonske vizitacije, Prot. 4/IV; 5/V; 7/VII; 10/I; 20/II; 45/I; 118/I; 152/I i 160/I.

⁴² Razum, 2004., 21.

⁴³ U arhiđakonatu Gora (1700.) je bilo 9 aktivnih župa, Zagorju (oko 1700.) - 19, Katedralnom arhiđakonatu (oko 1700.) - 46, Bekšinu (1699.) - 24, Komarnici (1700.) - 15, Čazmi (1700.) - 7, Gorici (1692.) - 22, Kalniku (1704.) - 27, Vrbovcu (1700.) - 5, Varaždinu (1698.) - 13 župa. Nadbiskupski arhiv Zagreb, Kanonske vizitacije, Prot. 11/ II; 21/III; 48/IV; 72/III; 91/III; 105/I; 119/II; 130/I; 154/III; 166/VII.

⁴⁴ U arhiđakonatu Gora (1729.) je bilo 13 aktivnih župa, Zagorju (1732.) - 20, Gušču i Svetačju (1730.) - 31, Katedralnom arhiđakonatu (oko 1730.) - 47, Bekšinu (oko 1730.) - 30, Komarnici (1733.) - 17, Čazmi (1729.) - 14, Dubici (1736.) - 3, Gorici (1735.) - 21, Kalniku (1729.) - 26, Vrbovcu (oko 1730.) - 5, Varaždinu (1730.) - 13 i Vaškoj (1731.) - 6 župa. Nadbiskupski arhiv Zagreb, Kanonske vizitacije, Prot. 12/III; 22/IV; 29/I; 54/X; 75/VI; 93/V; 106/II; 112/I; 120/III; 132/III; 155/IV; 167/VIII; 178/II.

⁴⁵ Ivančan 1932., 161-275.

⁴⁶ Matanić, 1975., 120-126.

⁴⁷ Bogović, 2003., 36-37. Sjemenište u Senju je bilo otvoreno tek 1806. u prostorijama bivšeg franjevačkog samostana.

⁴⁸ Izvješća, Senjsko-modruška ili krbavska biskupija, 2003., 116-120.

Senjskoj biskupiji potječe iz 1248. godine⁴⁹ kao iznimka unutar strogog latinske Crkve te se i s toga stajališta može govoriti o nekoj vrsti tolerancije.

Početkom 17. stoljeća u Senju nije bilo nikakve škole, a od redovnika su bila dva do tri franjevca i dominikanca te gostinjac Sv. Duha.⁵⁰ U gradu je 1602. je bilo oko 400 ognjišta.⁵¹ Veći dio stanovništva su činili uskoci⁵². U izvješću biskupa iz 1602. piše da su ljudi u Senju vični oružju te da je biskup uspio nametnuti djelomični red, "zato ga mrze oni koji se zovu Uskoci", što jasno govorи o netoleranciji. Iste godine piše da je Modruška biskupija teško stradala od Osmanlјa, a da je preostalo još devet utvrda sa zbornim crkvama "u vlasti kneza Zrinskog, Hrvata i heretika". Područje je bilo nastanjeno s oko 15 tisuća katolika. U Modruškoj biskupiji je bilo 60 svećenika koji su bili "nepoučeni i neposlušni", što jasno govorи o zapuštenosti pastoralnog djelovanja. Biskup je pisao da bi u Hrvatsku trebalo poslati apostolskog vizitatora, "jer iako su prilike sada loše, lako bi se mogle popraviti".⁵³

Izvješće iz 1615. govorи da "u gradu nema drugih zanimanja osim vojničkoga. Stanovnike zajedničkim imenom nazivaju Uskoci, ali u njihovu jeziku tako se nazivaju samo oni koji nisu rođeni u Senju, nego su u nj uskočili. Takvih je mnogo više nego starosjedilaca." Moguće je da je dolazilo do netrpeljivosti između starosjedilaca i doseljenika jer u izvješću piše da "starim Senjanima je uskočko ime mrsko". Senj je imao 500 kuća i gotovo 2000 stanovnika. Odredbe Tridentskog sabora se na prostoru Senjske biskupije nisu provodile. Biskup piše da su ljudi u Senju "većinom jaki i snažni, ali pobožni nisu. U svetu Katoličku crkvu vjeruju, ali u kršćanskom nauku potpune su neznalice... Budući da se mnogi bave gusarstvom, podosta njih je nadvojvoda prošle godine osudio na smrt". Nepridržavanje tridentskih odredbi pokazuju i podatak da svećenici nisu vodili matične knjige krštenih, krizmanih, vjenčanih i umrlih. Nisu držali ni vjeronauk, a za ispovijedanje nisu tražili nikakvo dopuštenje. U Senju su bila dva samostana - dominikanski i franjevački, svaki sa po dva redovnika. Zanimljiva je biskupova opaska da se svećenici nošnjom nisu razlikovali od laika. Nisu imali drugih prihoda osim onih iz vlastite obitelji pa su zato obrađivali polja i bavili se "drugim poslovima nedoličnim svećenicima". U Modruškoj biskupiji se spominje da je u Trsatu postojao franjevački samostan "gdje je tri godine boravila svete loretska kuća". U biskupiji je postojao i pavlinski samostan, "ali zbog Uskoka Mlečani su ga spalili pa sada redovnici žive u okolnim selima". Svećenici u Modruškoj biskupiji su kao i Senjani službu Božju obavljali na "ilirski način (Illyrico more)". Biskup o njima piše da "ne znaju čitati ni pisati drugim slovima osim slovima kojima se služio Sv. Jeronim". Tada se smatralo da je Sv. Jeronim osmislio pismo glagoljicu. Na cijelom području je živjelo najviše 4000 osoba, 60 svećenika sedam podđakona i đakona i 20 klerika. Od cijelogupnog svećenstva samo su trojica znali nešto latinski.⁵⁴ Zanimljivo je da je u jednom izvješću iz 1618. zabilježeno da su svi stanovnici Senja "ili turski odmetnici ili Vlasi, a samo je pet kuća pravih Senjana, a ti nisu vojnici".⁵⁵

⁴⁹ Bogović, 1994.; Bogović, 1994a, 157-175.

⁵⁰ Izvješća, Senjsko-modruška ili kravavska biskupija, 2003., 116-120.

⁵¹ Senj je u prvoj polovici 16. stoljeća (1538.) imao oko 1000 stanovnika. HS, 2., 407; Drago Roksandić je u svojem radu o bunama u Senju i Primorskoj krajini utvrdio da kretanje broja stanovnika Senja kroz 16. stoljeće nije moguće pratiti pa taj podatak možemo promatrati kao izoliranu činjenicu koju je teško povezati s kasnijim demografskim razvitkom. Roksandić, 1982., 46. Uzmemo li u obzir podatak iz 1615. da je Senj imao 500 kuća i gotovo 2000 stanovnika, onda možemo pretpostaviti da su na jednu kuću dolazila 4 stanovnika. Ako taj koeficijent primijenimo na 1602. onda možemo pretpostaviti da je tada Senj imao oko 1600 stanovnika.

⁵² O senjskim uskocima usp. Bracewell, 1997.; Lazanin - Roksandić, 1998., 100; Roksandić, 2003., 186-187.

⁵³ Izvješća, Senjsko-modruška ili kravavska biskupija, 2003., 116-120.

⁵⁴ Izvješća, Senjsko-modruška ili kravavska biskupija, 2003., 122-129.

⁵⁵ Bracewell 1997., 53-63.

Zagrebački biskup Šimun Bratulić u izvješću iz 1607. godine napisao je da u Zagrebu postojalo sjemenište⁵⁶ iz kojeg su se mladići slali na studij u Beč, Bolognu i Olomouc. Na prostoru Zagrebačke biskupije je postojalo šest samostana - po tri pavlinska i franjevačka. U izvješću ističe "da se heretici, osobito u Međimurju pomalo obraćaju" te da je vojska već dvije godine vodila borbu protiv "ugarskih heretika", što ukazuje na prisutnost protestanata u Međimurju i Vojnoj krajini.⁵⁷

Prema izvješću zagrebačkog biskupa Franje Ergelskog iz 1634. godine vidi se da je u Zagrebu i dalje djelovalo sjemenište koje je imalo 16 klerika. Zagrebačka biskupija je koristila još sjemeništa u Bologni i Beču sa 12 pitomaca. U biskupiji je bilo više samostana: 1 kapucinski, 1 isusovački, 4 pavlinska i 6 franjevačkih. Broj samostana je u odnosu na 1607. bio udvostručen, što je jedan od pokazatelja katoličke obnove. Biskup se tužio na brojna naselja Vlaha na biskupskim posjedima i na njihovo ponašanje te je predložio da biskup sjednjениh (grkokatolika) bude samo vikar zagrebačkog biskupa. Spominje da je Međimurje bilo "jako zaraženo herezom", no tamo je djelovalo 10 katoličkih župnika na suzbijanju protestantizma. On spominje da su mnoge župe bile vrlo prostrane i da se od jedne moglo napraviti više njih. "Župljani su često vrlo udaljeni od župnika te ne mogu lako doći k župniku ni on k njima." Biskup je molio da bi se župnicima, radi opterećenosti, smanjile obaveze molitve.⁵⁸

Za razvoj školstva u duhu katoličke obnove važne su odluke biskupske sinode, održane 1570. na inicijativu biskupa Jurja Draškovića. Te su se odredbe počele stvarno provoditi u praksi krajem 16. stoljeća, a do sredine 17. stoljeća u većini župa su osnovane župne pučke škole iz kojih su dijelom novačeni kandidati za buduće svećenike.⁵⁹ Temeljni cilj ovih škola je bio širenje katoličkog katekizma među pukom.⁶⁰

U 17. stoljeću je katolička crkva je intenzivno počela organizirati srednje školstvo⁶¹ usmjerno obrazovanju svećeničkog podmlatka.⁶² Da je obrazovanje svećeničkog podmlatka još krajem prve polovice 17. stoljeća bilo učinkovito jedan od pokazatelja bi mogao biti intenzitet župničkih prisega u Zagrebačkoj biskupiji.⁶³

Za obnovu crkvenog i religioznog života u duhu reformnih zaključaka Tridentskog sabora tražila se solidnija intelektualna i teološka obnova klera.⁶⁴ Na prostoru hrvatskih zemalja isusovci su imali važnu ulogu u razvitku obrazovanja. Početkom 17. stoljeća njihova su glavna uporišta važna za Zagrebačku, Senjsku i Modrušku biskupiju bila u Zagrebu, Varaždinu i Rijeci.⁶⁵

Razvoju školovanje svećenika nakon Tridentskog sabora⁶⁶, prvenstveno Zagrebačke biskupije, uz sjemenište je pridonjelo novoosnovano isusovačko učilište u Zagrebu. Isusovci su na prostore hrvatskih zemalja došli kao propovjednici i nosioci katoličke obnove, a njihovi samostani su postali žarišta intelektualnog, kulturnog i religioznog života.⁶⁷ Isusovci su u Zagrebu 1607.

⁵⁶ Sjemenište sa srednjom (humanističkom) školom i učilištem moralnog bogoslovija je 1578. u ozračju katoličke obnove osnovao biskup Juraj Drašković. Odgoju i obrazova svećenstva je trebala poslužiti i škola koju je 1587. u Varaždinu vodio književnik Blaž Škrinjarić. Hoško, 1989., 301.

⁵⁷ Matanić, 1975., 120-121.

⁵⁸ Matanić, 1975., 121-126.

⁵⁹ Petrić, 2003., 19-20.

⁶⁰ Šanjek, 1991., 264.

⁶¹ Pranjić - Kujundžić - Biondić, 1994.

⁶² Biškop 1979., 58-61.

⁶³ Razum, 2004a, 113-199.

⁶⁴ Šanjek, 1991., 266.

⁶⁵ Korade-Aleksić-Matoš, 1993., 53, 73, 155.

⁶⁶ Franzén 1993., 257-261.

⁶⁷ Šanjek, 1991., 266.

osnovali gimnaziju. U isusovačkom kolegiju počela je 1633. nastava moralne teologije, a od 1638. i filozofije. Posebno je važna 1669. godina kada je dekretom kralja Leopolda I. isusovačka akademija dobila sva prava i povlastice sveučilišta.⁶⁸

Za školovanje svećenika je početkom 17. stoljeća od najveće važnosti bilo sveučilište u Grazu. To je razumljivo jer je Graz tada bio sjedište Dvorskog ratnog vijeća, glavni grad unutarnjoaustrijskih zemalja⁶⁹ te jedno od glavnih središta protureformacije na unutanjoaustrijskom prostoru.⁷⁰ Broj studenta s ovog prostora se godišnje kretao najčešće između 5 i 10. Taj broj je samo početkom trećeg desetljeća 17. stoljeća prešao godišnji broj upisa na preko 20.⁷¹ Trenutno je moguće utvrditi da je u razdoblju od 1586. do 1700. na gradačkom sveučilištu studiralo je preko 1200 studenata sa šireg prostora Triplex Confiniuma. Oni su se izjašnjavali kao Croata, Dalmata, Liburnus, Istriacus, Slavus, Ungarus, Illyrus, Pannonus, Corsinus, Italus, Carniolus, Goritiensis, Valachus, Styrus, Austriacus, Germanus i Macedo. Veliki dio studenata je dolazio iz gradskih naselja u Zagrebačkoj biskupiji (Varaždin, Zagreb, Karlovac, Koprivnica, Križevci, Legrad), ali i sa istočne obale Jadrana (Rijeka, Senj, Trogir, Zadar, Split).⁷²

Uz gradačko sveučilište od osobitog značenja za školovanje budućih svećenika bio je Beč i to prvenstveno od 1617. godine kada su isusovci preuzeли dio katedri na sveučilištu i počeli provoditi naobrazbu u funkciji katoličke obnove. Od tada je broj studenata znatno povećan. Najviše je studenata u Beču je bilo iz Zagrebačke biskupije, a manji broj iz prostora okolnih biskupija.⁷³ Dio tog povećanja može se tumačiti uspostavom Hrvatskog kolegija u Beču. Kolegij je 1624. utemeljio Baltazar Dvorničić Napuly, prepošt Zagrebačkog kaptola, rodom iz Koprivnice.⁷⁴ U kolegiju su boravili uglavnom polaznici studija bečkog sveučilišta. Od gojenaca kolegija koji su završili studij najveći je dio postao svećenicima.⁷⁵ Zbog toga možemo utvrditi da je i bečko sveučilište utjecalo na obrazovanje kadrova koji su provodili katoličku obnovu i na dijelu šireg prostora Senjske, Modruške i Zagrebačke biskupije.

Isusovački kolegij u Trnavi je bio otvoren 1616., a 1635. utemeljeno sveučilište koje je trebalo postati središte katoličke obnove na ugarskom prostoru.⁷⁶ Na njemu su, uz ostale, studirali studenti iz prostora Zagrebačke biskupije. U razdoblju od 1636. do 1669. na trnavskom sveučilištu je zabilježeno 75 polaznika s prostora Triplex Confiniuma koji su postigli znanstveni stupanj bakalaureata filozofije, a od 1636. do 1680. s istog prostora je 14 kandidata postiglo znanstveni stupanj magistra filozofije. Zanimljivo je spomenuti da je na osnovu uzorka od 114 studenata moguće ustanoviti njihovo teritorijalno opredjeljenje - 82 ih se izjasnilo kao Croata, 10 kao Ungarus, 5 kao Dalmata te po jedan kao Bosnensis, Pannonus i Slavus. Ukupno su 54 studenta bili opredjeljeni kao nobilis, 10 kao cives, a vrlo malu skupinu su činili libertini. Najveći broj studenata je dolazio iz Varaždinske i Zagrebačke županije.⁷⁷

Studenata iz ovog prostora zabilježeni su na rimskom zavodu Sv. Apolinara odnosno Germansko-ugarskom kolegiju u Rimu osnovanom 1552. godine. Povod za njegov osnutak su bile crkvene prilike i jačanje protestantizma u njemačkim zemljama.⁷⁸ Neki od budućih svećenika

⁶⁸ Vanino 1930., 17, 38.

⁶⁹ Pirchegger, 1949, 120-132.; Stumfohl, 1976.

⁷⁰ Amon-Liebmann, 1993., 172.

⁷¹ Ladić, 1992, 253.

⁷² Andritsch, 1977., XI-XLV.

⁷³ Die Matrikeln Wien, 4.

⁷⁴ Lukanović, 1986., 131; HBL 3, 1993b, 727.

⁷⁵ Dočkal, 1996., 38-44.

⁷⁶ Kučerová, 1996., 113-121.

⁷⁷ Ladić, 1992., 251-252.

⁷⁸ Steinhuber, 1906., 16-19; Dočkal, 1996., 4.

su naobrazbu stjecali i na sveučilištu u Sieni (osnovanom 1246.),⁷⁹ ili u Ilirskom kolegiju u Garganskom gorju.⁸⁰

Iako je početkom 17. stoljeća riječ o vrlo malom broju studenata s prostora Senjske, Modruške i Zagrebačke biskupije ipak možemo zaključiti da je i ovaj kolegij imao utjecaj na katoličku obnovu spomenutih biskupija.⁸¹ Dio budućih svećenika školovan je na Sveučilištu u Padovi,⁸² a neki su polazili gimnazije u Rušama kraj Maribora⁸³ ili gimnaziju u ugarskom Győru.⁸⁴

Svećenik Pavao Zondi je 1553. osnovao Ilirsko-ugarski kolegij u Bologni (Collegii Illyro-Hungarici Bononiae).⁸⁵ Patronatska prava nad kolegijem je 1554. dobio Zagrebački kaptol. S prostora Zagrebačke biskupije je početkom 17. stoljeća u njemu boravilo najčešće 5-10 gojenaca. Oni su na bolonjskom sveučilištu studirali najčešće teologiju. Najveći dio njih se pripremao za službu svećenika.⁸⁶

Ilirski kolegij (Collegium Illyricum) u Loretu je osnovan odlukom pape Grgura XIII., a počeo je djelovati od 1580. godine. Papa je odredio da kolegij mogu polaziti mladići u dobi od 15 do 22 godine iz prostora Dalmacije, Hrvatske, Slavonije i Bosne. Kolegij je trajao kratko, a papa Klement VIII. (1592.-1605.) ga je dao zatvoriti, a umjesto njega je odredio 12 mjesta za mladiće ilirske narodnosti u Klementovu sjemeništu u Rimu. Papa Urban VIII. je 1627. ponovo otvorio bogoslovni zavod te ustanovio 36 mjesta za studente "parentibus Illyricis, Illyricaque linguae..." čime je utjecao na jačanje katoličke obnove.⁸⁷

U pavlinskom samostanu u Lepoglavi je, u duhu katoličke obnove, od 1582. do 1637. djelovala gimnazija. Lepoglavska gimnazija je imala zadatak spriječiti odlazak svjetovne mlađeži na školovanje u protestantske škole na austrijskom i njemačkom prostoru te na taj način spriječiti širenje protestantizma na prostoru sjeverne Hrvatske.⁸⁸ Problem je bio u tome što se pavlinski samostan u Leopoglavi nalazio u teško pristupačnom prostoru Hrvatskog zagorja. Tako da je bilo dosta poteškoća u privlačenju mlađeži na školovanje.⁸⁹ Godine 1656. utemeljen je studij filozofije, a papa Klement X. (1670.-1676.) je posebnom bulom iz 1671. utemeljio sveučiliše u Lepoglavi, što je 1674. odobrio kralj Leopold I.⁹⁰

Pavlinska gimnazija je utemeljena i u Križevcima 1670. godine, na temelju zaklade Ivana Zigmardija, osnivača križevačkog pavlinskog samostana. To je bila niža gimnazija sa četiri razreda⁹¹, a odobrio ju je 1675. kralj Leopold I. (1657.-1705.) izrazivši u toj povelji nadu da će uz hrvatsku djecu u njoj primati obrazovanje i "vlaška djeca".⁹²

Za odgoj budućeg svećeničkog podmlatka iz Senjske i Modruške biskupije važno značenje je imao dolazak isusovaca u Rijeku i osnivanje riječke gimnazije 1627. godine. Dolazak isusovaca u Rijeku uz ostale je zagovarao i senjski biskup Agatić koji je prigodom otvaranja gimnazije služio Sv. Misu. Pri upisu prve generacije gimnazijalaca bio je priličan broj crkvenjaka i to od

⁷⁹ Veress, 1941, 338.

⁸⁰ Burić, 1965, 235-251.

⁸¹ Veress, 1917.

⁸² Veress, 1915.; Grmek, 1957.

⁸³ Mlinarić, 1983.

⁸⁴ Acsay, 1901, 94, 96, 109, 111, 122, 139-141.

⁸⁵ Klaić, 1912.

⁸⁶ Annali, 1988., 3-122.

⁸⁷ Jurić, 1982., 23-60.; Dočkal, 1996., 5.

⁸⁸ Hoško, 1989., 301-303.

⁸⁹ Tkaičić, 1888., 78-104.

⁹⁰ Dočkal, Lepoglava, 195-197.

⁹¹ Horvat, 1905., 57.

⁹² Dočkal, Križevci, 30.

kanonika do podđakona. Očito se išlo u smjeru podizanja obrazovanosti klera, a osobito glagoljaša.⁹³

U Varaždinu je početkom 17. stoljeća uz većinsku katoličku postojala relativno brojna manjinska protestantska zajednica.⁹⁴ U pismu isusovca Petra Jurića generalu Vitelleschiju iz 1632. godine on izražava želju za dolaskom isusovaca u Varaždin. Tome su se protivili zagrebački isusovački rektor i varaždinska gradska vlast. Jurić je nakon mnogo problema uspio isposlovati dolazak isusovaca u Varaždin koji su djelovali na dalnjem procesu katoličke obnove. Jedna od važnih uloga varaždinskih isusovaca je bilo suzbijanje protestantizma u Varaždinu i u susjednoj pokrajini Međimurje. Za početno školovanje svećenstva 1636. je osnovana gimnazija u Varaždinu.⁹⁵

Osim školstvom, isusovci su katoličku obnovu provodili i pučkim misionarenjem u skladu s odredbama Tridentskog sabora. Najstarija misije su bile 1609. i 1610. (zagrebačka okolica, Petrinja, Prekomurje). U misijama po krajiškim utvrdama isusovci su uspjeli dio protestanata preobratiti na katoličanstvo.⁹⁶

Franjevački utjecaj na katoličku obnovu je bio znatan.⁹⁷ Početkom 17. stoljeća postojali su stariji samostani u Senju, Trsatu, Kotarima, Mariji Gorici, Radakovu. Novi samostana su osnovani u Jastrebarskom (1600.), Koprivnici (1603.), Zagrebu (1607.), Samoboru (1610.), Varaždinu (1617.), Križevcima (1628.), Klanjcu (1637.), Krapini (1639.), Kloštar Ivaniću (1639.), Remetincu (1639.), Karlovcu (1657.), Čakovcu (1659.) itd. Iz ovoga popisa se vidi da je najveći intenzitet osnivanja franjevačkih samostana bio u prvom i četvrtom desetljeću 17. stoljeća.⁹⁸

Ulogu u katoličkoj obnovi imali su pavlini, koji su uz svoje samostane, kako sam ranije spomenuo, razvijali školstvo. Uz stara središta u Lepoglavi, Šenkovcu kraj Čakovca, Remetama, Crikvenici i Novom Vinodolskom pavlini dolaze i u Svetice kraj Karlovca (1627.), Senj (1634.).⁹⁹, Olimlje (1662.).¹⁰⁰, Križevce (1665.).¹⁰¹ i Koprivnicu (1679.).¹⁰²

Dominikanski samostan u Senju (postojao do oko 1630.) imao utjecaj na katoličku obnovu (a njegovim ukidanjem tu je ulogu preuzeo pavlinski samostan).¹⁰³

Dolazak kapucina u Rijeku (1610.), Zagreb (1618.), Varaždin (1699.) i Karlobag (1710.) je također bio u sklopu jačanja katoličke crkvene infrastrukture u duhu obnove.¹⁰⁴ U katoličkoj obnovi su sudjelovale klarise u Zagrebu (1646.) i uršulinke u Varaždinu (1703.).¹⁰⁵

Osim već spomenutih isusovačkih misija iz 1609. i 1610. valja istaknuti daljnji misionarski rad. Isusovci su 1621. i 1654.-1655. privremeno boravili u Karlovcu, a od 1621. do 1623. u Tkalcu kod Križevaca.¹⁰⁶

Poseban je i boravak isusovaca u Tkalcu kod Križevaca. Tamo su dvije godine djelovali isusovci Nikola Krajačević i Ivan Spišak. Sačuvano je Krajačićeva izvješće koje otkriva

⁹³ Vanino, 1987., 133-136.

⁹⁴ Bučar, 1900., 211.

⁹⁵ Vanino, 1933., 123-125.

⁹⁶ Vanino, 1932., 111-114.; Korade 1992., 21.

⁹⁷ Hoško, 2001.

⁹⁸ Belaj, 1992., 17-28; Burić, 2002., 146-149.

⁹⁹ Sladović, 1856., 232.

¹⁰⁰ Sekulić, 1997, 77-93.

¹⁰¹ HBL 2, 1983, 30; Kultura pavlina, 1989; Burić, 2002., 154.

¹⁰² Hrvatski državni arhiv, Pavlinski samostan Lepoglava, fasc. 703/a.

¹⁰³ Burić, 2002., 145; Izvješća, Senjsko-modruška ili krbavska biskupija, 2003., 38.; Šanjek, 2003., 76.

¹⁰⁴ Burić, 2002., 158.; Izvješća, Senjsko-modruška ili krbavska biskupija, 2003., 38.; Kemiveš, 2001., 126.

¹⁰⁵ Belaj, 1992., 26; Kogoj, 2003., 33-46.

¹⁰⁶ Vanino, 1969., 1.

zапуštenост католичке цркве почетком 20-tih година 17. stoljeća u dijelu Zagrebačke biskupije. Krajačić opisuje: "Kad se pročulo da je došao svećenik, iz tri, četiri sela stalo je pritjecati toliko svijeta da je bilo pune ruke posla, a taj je bio to teži, što je narod u duhovnom pogledu bio запуšten i slabo odan bogoljubnosti. Mnogi se nisu umjeli pravo prekrižiti, rijetki su znali 10 заповједи Božijih, vjerska je neukost bila općenita. Malo ih je bilo koji su vjerovali da Bog kažnjava grijeha vječnom kaznom, osim onih opačina od kojih zazire sama čovječja narav. Zato su radili težačke poslove u zabranjene dane, zanemarivali službu Božju, ogovarali, proklinjali, odavali se bludu, pjanstvu, praznovjerju, krivo se zaklinjali, krali, otimali, tuđe ne bi vraćali, a kako većina to nije držala smrtnim grijehom, tako se nije ni smatrala da je to dužna ispovijediti." Stanovnici Tkalca su sami izjavili o rezultatima pastoralnog rada: "Otkad je među nama isusovac, naša imovina izvan kuće dosta je sigurna, dok nam prije ni u kući stvari nisu bile sigurne...". Pokazujući duhovnu запуštenost stanovništva Krajačić donosi jednu izjavu staraca: "Mi bismo morali poučiti te mališe u vjeri, a eto oni su naši katehiste, naši učitelji. Kolika sramota po našu starost, a još više po naše župnike: jer nitko se od nas ne sjeća da je takovih stvari od njih čuo, pa kako da mi učimo svoju djecu ono čega niti smo naučili niti smo mogli naučiti." Zabilježeni su i primjeri nepoštivanja odredbi Tridentskog sabora, koje poglavito u pogledu vjenčanja nisu izvršavali okolni svećenici. Nakon dvogodišnjeg pastoralnog djelovanja isusovci su uspjeli poboljšati situaciju u duhovnom životu.¹⁰⁷

O stanju u katoličkoj crkvi na sjevernom habsburško-osmanskom pograničnom prostoru u prvoj polovici 17. stoljeća dobar je pokazatelj izvještaj koji su ostavili isusovci 1649. godine djelujući u Koprivnici. "Misija je u Koprivnici potrajala 14 dana. Propovjedalo se u gradu hrvatski, za vojnike i druge osobe njemačke narodnosti njemački. Jedan je otac sa župnikom pošao u neko udaljeno selo, u kojem se narod silno radovao oprostima i žarko se molio za svetog oca Papu, koji im je, eto, poklonio toliko blago. Narod koprivničke župe dobro je pamtio što im je misionar protumačio iz kršćanskog nauka, osobito dječaci, koji bi se na ispovijedi gotovo na vlast držali misionarevih uputa. Zbog velikog posla u gradu nije se moglo ići u sva sela, pa je narod navalio na ispovijed ocima. Župnik ih je žalio bojeći se da će klonuti pod teretom, pa da ih rastereti, pozivao je vjernike k ostalim ispovjednicima, ali uzalud: nije mogao ni djecu odvuci od misionara. Tako su oni morali ispovijedati od zore do mraka. Objedovali bi na brzu ruku pa pohitili u ispovjedaonicu. U tri sata popodne pričestili bi ispovjeđene, a onda opet sjedni i ispovijedaj do noći. Navalna je bila tolika da su ljudi iz udaljenih sela natašte znali čekati ispovijed čitav dan, a došli bi na red istom sutradan. Jedan mladić, nakon što se ispovijedio, nije se mogao probiti kroz mnoštvo koje se natisnulo oko ispovjedaonice, te on ne budi lijen uspne se na ramena najbližih i po vratovima i glavama zbijenog mnoštva nađe put iz te neopisive stiske. Narod onoga kraja bijaše navikao da mu se na ispovijedi zada teža pokora, pa kad je misionar nekom dječaku zadao za pokoru samo molitve, dječak se vratio pitajući koje mu je pokore vršiti i koliko postova držati, a post je tamo značio: ništa ne jesti ni piti cijeli dan, nego istom navečer kruha i vode. Bilo je u Koprivnici nekoliko osoba, očito vojnog staleža, koje su godinama odnemarivale svete sakramente. Misionar se u propovijedi oborio na takve nemarnjake, ali je to bilo kao bobom o zid. Čuvši to, zapovjednik tvrdave grof Honorij Trautmansdorff dade proglašiti ovu naredbu: Svi moraju primiti svete sakramente, inače će izgubiti službu i plaću. To je pomoglo više nego sve propovijedi."¹⁰⁸

¹⁰⁷ Vanino, 1969., 315-326.

¹⁰⁸ Vanino , 2005., 43-44.

Zanimljivo je spomenuti intenzitet misionarskog rada isusovaca od početka 17. do početka 18. stoljeća. Može se vidjeti da je najintenzivniji rad na pučkom misionarstvu bio otprilike između 1633. i 1690. godine, što se lako vidi iz godina pojedinih misija¹⁰⁹.

1609.	1633.	1644.	1652.	1661.	1673.	1682.	1698.
1610.	1634.	1645.	1653.	1663.	1674.	1682.	1706.
1611.	1637.	1646.	1654.	1664.	1675.	1683.	1713.
1613.	1640.	1647.	1655.	1665.	1677.	1688.	1716.
1614.		1648.	1656.	1666.	1678.	1689.	1717.
			1649.	1658.	1668.	1680.	1690.
				1659.	1669.	1719.	
				1660.	1670.		

Općenito se može istaknuti da se u duhu katoličke obnove javio barok. Reprezentativnost i raskoš oblika baroka bili su usmjereni k čovjekovim osjećajima. Barok na prostorima Zagrebačke, Senjske i Modruške biskupije odlikuje se brojnim i vrijednim ostvarenjima, a za njegovo su promicanje bili osobito zaslužni crkveni redovi poput isusovaca, pavlina i kapucina.¹¹⁰

Na prostoru Senjske, Modruške i Zagrebačke biskupije dio je književnih djela nastalih početkom 17. stoljeća bio u duhu katoličke obnove.¹¹¹ Isusovci su katoličku obnovu provodili upravo pisanom riječju: molitvenicima, knjižicama s duhovnim pjesmama i sl. U mnogim primjerima javljaju se krajnje netolerantni stavovi prema protestantima. Ranije spomenuti Nikola Krajačević¹¹², pisac "Molitvenih knjižica" s duhovnim pjesmama, napao je protestante: "Rekši, aki si gda kakvim eretnikom, Luteranom, ali Calvinistom bil, jesli li prodeke eretičanske poslušal? Jesi li čtel knjige eretričanske, Luteranske, Calvinianske, coprene, sramotne". Ni glavni isusovački pisac sredine 17. stoljeća, Juraj Habdelić, nije študio protestante pogrdnih izraza. On je za Luthera napisao da je "vonjući Martin" (tj. smrdljivi Martin).¹¹³ Kao jedno od sredstava isusovačke promidžbe služile su kazališne predstave.¹¹⁴ Postoje podaci o isusovačkim kazališnim predstavama u Zagrebu, Karlovcu i drugdje, no prva originalna djela hrvatskih pisaca se javljaju tek krajem 17. stoljeća. Sredinom 17. stoljeća su hrvatski pisci tiskali svoje knjige u Grazu, Beču, Trnavi i Veneciji, a 1664. je u Zagrebu uređena isusovačka tiskara koja je djelovala kratko.¹¹⁵ Prema iznesenim podacima moguće je vidjeti da su kulturna djelatnost i obrazovanje tijekom 17. stoljeća bili u najužim vezama s katoličkom obnovom na prostoru Senjske, Modruške i Zagrebačke biskupije.

UMJESTO ZAKLJUČKA

Katolička crkva se tijekom 16. i početkom 17. stoljeća našla u krizi. Početak krize je bio vidljiv pojavom reformacije odnosno protestantizma koja se proširila hrvatskim zemljama još u prvoj polovici 16. stoljeća. Pod katoličkom obnovom u ovom slučaju podrazumijevam široko

¹⁰⁹ Vanino, 1932; Vanino, 1933a.

¹¹⁰ Horvat-Matejčić-Prijatelj, 1982. Jedan od pokazatelja širenja baroka na prostoru Zagrebačke biskupije svakako su istraživanja Stjepan Kožula, usp. Kožul, 1999.

¹¹¹ Kombol, 1961., 214.

¹¹² Švelec, 1974., 236.

¹¹³ Georgijević, 1969., 64.

¹¹⁴ Jembrih, 1985., 78-85; Jembrih, 1994., 77-96; Jembrih, 1994/95., 45-51.

¹¹⁵ Georgijević, 1969., 65, 68.

shvaćeni proces oporavka katoličke crkve. Kriza katoličke crkve se počela rješavati Tridentskim saborom (1545.-1563.). U ovom radu sam obradio katoličku obnovu prostora od Jadrana do rijeka Mure i Drave odnosno Senjsku, Modrušku i Zagrebačku biskupiju i to onaj dio koji su činili "ostaci ostataka" Hrvatsko-slavonskog kraljevstva početkom 17. stoljeća. Odredbe Tridentskog sabora su se na prostoru triju krajišta počele provoditi u praksi katoličke crkve većinom tek u 17. stoljeću. Osobitu važnost u procesu katoličke obnove igralo je obrazovanje. Krajem 16. stoljeća, a do sredine 17. stoljeća u većini župa su osnovane župne pučke škole iz kojih su dijelom novačeni kandidati za buduće svećenike. Temeljni cilj ovih škola je bio širenje katoličkog katekizma među pukom. U 17. stoljeću je katolička crkva počela intenzivno organizirati srednje školstvo usmjerno obrazovanju svećeničkog podmlatka. Na prostoru hrvatskih zemalja isusovci su imali važnu ulogu u razvitku obrazovanja. Oni su na prostore hrvatskih zemalja došli kao propovjednici i nosioci katoličke obnove, a njihovi samostani su postali žarišta intelektualnog, kulturnog i religioznog života. Početkom 17. stoljeća glavna uporišta isusovaca važna za Zagrebačku, Senjsku i Modrušku županiju bila u Zagrebu, Varaždinu i Rijeci. Za školovanje svećenika je početkom 17. stoljeća od najveće važnosti bilo sveučilište u Grazu, no važnost su imala i druga europska sveučilišta. Moguće je zaključiti da su početkom 17. stoljeća procesi katoličke obnove i jačanja obrazovanja bili međusobno povezani. Ovaj rad predstavlja tek prilog ovoj problematiki i mogući putokaz za buduća istraživanja.

SUMMARY

The 'catholic restoration' in this case is a widely accepted process of recuperation and rebuilding of the Catholic Church. The Trident Council (1545.-1563.) helped the church crisis to dissolve and a process of recuperation to start.. This paper is an abridged presentation of Catholic revival and its connection to education in the wider region from the Adriatic Sea up to River Mura and River Drava, or rather, Senj, Modruš and Zagreb Diocese, what was left of them, leftovers" from Croatian-Slavonian Kingdom in early 17th century. The Trident Council decisions were starting to adhere in Catholic Church practices of these areas as late as the 17th century. A particular importance of this Catholic revival was attributed to education, which has been stressed in this paper. In the period from the late 16th up to mid-17th century, most parishes had parish elementary schools, providing candidates for future priests.. The main reason to start these schools, however, was to spread Catholic Catechism among the population. In 17th century the Catholic Church began intensive work to organize secondary schools, aimed to educate further new priesthood generation. In Croatian territories, Jesuits had an important role in development of education. Here they had come as preachers and foot soldiers of Catholic revival, and their friaries became focuses of intellectual, cultural and religious life. In early 17th century, the main Jesuit strongholds in Zagreb, Senj and Modruš diocese were the cities of Zagreb, Varaždin and Rijeka. The most valued university for priest education in early 17th century was Graz, however, other European universities were important too. We can conclude, that in early 17th century the processes of Catholic restoration and growing education were interlinked.

POPIS KORIŠTENIH IZVORA I LITERATURE:

- Adamček**, 1985. - Josip Adamček, Reformacija u hrvatskim zemljama, Susreti na dragom kamenu, Labin-Zagreb 1985.
- Acsay** 1901. - Ferencz Acsay, A győri kath. Főgimnázium története 1626-1900, Győr 1901.
- Amon-Liebmann**, 1993. - Karl Amon - Maximilian Liebmann, Kirchengeschichte der Steiermark, Graz 1993.
- Andritsch**, 1977. - Johann Andritsch, Die Matrikeln der Universität Graz, Band 1, Graz 1977.
- Annali**, 1988. - Gian Paolo Brizzi, Maria Luisa Accorsi, Analì del Collegio Ungaro-Illirico di Bologna 1553-1764., Bologna 1988.
- Belaj**, 1992. - Razvoj franjevaštva na području Hrvatske provincije Sv. Ćirila i Metoda, Franjevci Hrvatske provincije Sv. Ćirila i Metoda, Zagreb 1992., str. 17-41.
- Benedik** 1991. - Metod Benedik, Protireformacija in katoliška prenova, u: Zgodovina cerkve na Slovenskom (ur. Metod Benedik), Ljubljana 1991., str. 113-153.
- Biškup** 1979. - Marijan Biškup, Teološke škole u Hrvatskoj prije osnutka Zagrebačkog sveučilišta (1669), Croatica Christiana Periodica, br. 3, Zagreb 1979., str. 51-61.
- Bogović**, 1989. - Mile Bogović Slunjski, Katoličke župe u Lici i Krbavi od osnutka do 1793. god., Zvona, br. 4, Rijeka 1989., str. 5.
- Bogović**, 1989a - Mile Bogović Slunjski, Crkvena obnova u brinjskom i otočkom kraju do 1723. godine, Zvona, br. 5, Rijeka 1989., str. 5.
- Bogović**, 1990. - Mile Bogović, Prijelazno razdoblje senjske crkve (1450-1550), Senjski zbornik, br. 17., Senj 1990., str. 69-92.
- Bogović**, 1994. - Mile Bogović, Okolnosti u kojima je papa uključio 1248. senjskog biskupa u glagoljaški kler, Zvona, br. 5, 6, 9, Rijeka 1994.
- Bogović**, 1994a - Počeci i uspon glagoljice u Senju, Riječki teološki časopis, god. 2, br. 2, Rijeka 1994., str. 157-175.
- Bogović**, 1995. - Veze senjsko-modruške biskupije i zagrebačke nad/biskupije, Zbornik "Zagrebačka biskupija i Zagreb 1094-1994", Zagreb 1995.
- Bogović**, 2003. - Mile Bogović, Povijest biskupija Senjske i Modruške ili Krbavske, u: Mile, Bogović, Senjsko-modruška ili Krbavska biskupija, Izvješća biskupâ Svetoj Stolici (1602-1919.), Zagreb 2003.
- Bracewell**, 1997. - C. W. Bracewell, Senjski uskoci, Zagreb 1997. (C. W. Bracewell, Uskoks of Senj: Piracy, Banditry and the Holy War in the Sixteenth-Century Adriatic, Ithaca-New York 1992.).
- Bučar**, 1900. - Franjo Bučar, Širenje reformacije u Hrvatskoj u XVI. stoljeću, Vjesnik kr. Hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva, god. 2., Zagreb 1900., str. 201-214.
- Burić**, 2002. - Josip Burić, Biskupija Senjska i Modruška u XVIII. stoljeću, Zagreb 2002.
- Burić**, 1965. - Josip Burić, Ilirska kolegij u Garganskom gorju u 17. stoljeću, Radovi Hrvatskog povijesnog instituta u Rimu, sv. 1-2, Rim 1965., str. 235-251.
- Buturac - Ivandija**, 1973. - Josip Buturac - Antun Ivandija, Povijest katoličke crkve među Hrvatima, Zagreb 1973.
- Die Matrikeln Wien**, 4 - Franz Gall, W. Szaivert, Die Matrikel der Universität Wien, sv. IV. (1579-1659.), Wien 1974.
- Dočkal**, 1996. - Kamilo Dočkal, Hrvatski kolegij u Beču 1624-1784., Wien-Zagreb 1996.
- Dočkal**, Krizevci - Kamilo Dočkal, Samostan Sv. Ane u Krizevcima, rukopis, Arhiv HAZU, XVI, 29 c/6.
- Dočkal**, Lepoglava - Kamilo Dočkal, Povijest pavlinskog samostana Bl. Dj. Marije u Lepoglavi, 2. dio, rukopis, Arhiv HAZU, XVI 29 c/1.
- Draganović - Buturac** 1944. - Poviest crkve u Hrvatskoj, Priegled od najstarijih vremena do danas, Zagreb 1944.
- EHPK** - Igor Karaman i Marija Sentić, Senj, u: Igor Karaman (ur.), Enciklopedija hrvatske povijesti i kulture, Zagreb 1980.
- Faber**, 2000. - Eva Faber, Lika and Krbava under the Administration of the Inner Austrian Court Chamber, Constructing Border Societies on the Triplex Confinium, International Project Conference Papers 2 "Plan and Practice. How to Construct a Border Society? The Triplex Confinium c. 1700-1750" (Graz, December 9-12, 1998), Budapest 2000., str. 157-185.
- Franzen** 1993. - August Franzen, Pregled povijesti Crkve, Zagreb 1993.
- Georgijević**, 1969. - Krešimir Georgijević, Hrvatska književnost od XVI do XVIII stoljeća u sjevernoj Hrvatskoj i Bosni, Zagreb 1969.
- Grandits - Kaser** 1998. - Hannes Grandits - Karl Kaser, Familie und Gesellschaft in der habsburgischen Militärgrenze: Lika und Krbava zu Beginn des 18. Jahrhunderts, Microhistory of the Triplex Confinium,

- International Project Conference Paper (Budapest, March 21-22, 1997), Budapest 1998., str. 27-68.
- Grmek**, 1957. - Mirko Dražen Grmek, Hrvati i sveučilište u Padovi, Ljetopis JAZU za 1955. godinu, Zagreb 1957., str. 334-374.
- Gruber**, 1998. - Die Konskription in der Lika 1712. Einige Quellenkritische und demographische Überlegungen, Microhistory of the Triplex Confinium, International Project Conference Paper (Budapest, March 21-22, 1997), Budapest 1998., str. 69-88.
- Gruber**, 2000. - Siegfried Gruber, Good Luck for Pioneers and Bad Luck for Latecomers: Different Settlement Patterns in Resettling Lika around 1700, Constructing Border Societies on the Triplex Confinium, International Project Conference Papers 2 "Plan and Practice. How to Construct a Border Society? The Triplex Confinium c. 1700-1750" (Graz, December 9-12, 1998), Budapest 2000., str. 141-155.
- Gulin**, 1988. - Ante Gulin, Srednjovjekovni Senjski kaptol i njegovi pečatnici, Senjski zbornik, br. 15, Senj 1988.
- HBL 1**, 1983. - Mile Bogović, Ivan Krstitelj Agatić (Agarić, Agalić), Hrvatski biografski leksikon, knj. 1., Zagreb 1983.
- HBL 3**, 1993. - Mile Bogović, Hlijacint Dimitri (Matija Dimitrović), Hrvatski biografski leksikon, knj. 3, Zagreb 1993.
- HBL 3**, 1993a - Žarko Dadić, Marko Antun de Dominis (Markantun, Marko Antonije), Hrvatski biografski leksikon, knj. 3, Zagreb 1993.
- HBL 3**, 1993b - Elizabeta Palanović, Baltazar Dvorničić Napuly (Balthasar Napwly aliter Dwornychych), Hrvatski biografski leksikon, knj. 3, Zagreb 1993.
- Holjevac**, 2000. - Željko Holjevac, The "Triplex Confinium" in Habsburg-Venetian Relations at the End of the Seventeenth Century, Constructing Border Societies on the Triplex Confinium, International Project Conference Papers 2 "Plan and Practice. How to Construct a Border Society? The Triplex Confinium c. 1700-1750" (Graz, December 9-12, 1998), Budapest 2000., str. 117-140.
- Holjevac**, 2002. - Željko Holjevac, Gospic u Vojnoj krajini (1689. - 1712. - 1881.), Prilog slici gospičke prošlosti, Zagreb 2002.
- Holjevac**, 2004. - Željko Holjevac, Brinjsko-lički ustanački ustanak 1746. godine, Samobor 2004.
- Horvat** 1941. - Rudolf Horvat, Lika i Krbava, Povijesne slike, crtice i bilješke, sv. 2., Zagreb 1941.
- Horvat**, 1905. - Karlo Horvat, Ivan Zakhmardi, protonotar kraljevstva hrvatskoga, Rad JAZU, knj. 160, Zagreb 1905., str. 55-115.
- Horvat - Matejčić - Prijatelj**, 1982. - Andela Horvat, Radmila Matejčić, Kruno Prijatelj, Barok u Hrvatskoj, Zagreb 1982.
- Hoško**, 1989. - Franjo Emanuel Hoško, Pavlinske srednje i visoke škole, Kultura pavilina u Hrvatskoj 1244-1786., Zagreb 1989., str. 301-311.
- Hoško**, 2001. - Franjo Emanuel Hoško, Franjevci i poslanje Crkve u kontinentalnoj Hrvatskoj, Zagreb 2001.
- Hrg**, 1978. - Metod Hrg, O izvještajima đakovačkih i zagrebačkih biskupa u Vatikanskom arhivu, Croatica Christiana Periodica, br. 2, Zagreb 1978, str. 64-73.
- Hrvatski državni arhiv**, Pavlinski samostan Lepoglava, fasc. 703/a.
- HS**, 2. - Emiliј Laszowski (priр.), Habsburški spomenici, vol. 2, Zagreb 1916.
- HSS**, 4. - Ferdo Šišić, Hrvatski saborski spisi (Acta Comititalia Regni Croatiae Dalmatiae Slavoniae), knj. 4, Zagreb 1917.
- HSS**, 5. - Ferdo Šišić, Hrvatski saborski spisi (Acta Comititalia Regni Croatiae Dalmatiae Slavoniae), knj. 5, Zagreb 1918.
- Ivančan** 1932. - Ljudevit Ivančan, Zagrebački kaptol (1093-1932), Croatia Sacra, Zagreb 1932, str. 161-275.
- Izvješća, Senjsko-modruška ili kravarska biskupija**, 2003. - Mile, Bogović, Senjsko-modruška ili Kravarska biskupija, Izvješća biskupā Svetoj Stolici (1602-1919.), Zagreb 2003.
- Jembrih**, 1985. - Alojz Jembrih, Tematska srednjovjekovno-dramska prožimanja na Sveučilištu u Grazu te Zagrebačkoj i Varaždinskoj gimnaziji, Vrela i prinosi, br. 15, Zagreb 1985., str. 78-85.
- Jembrih**, 1994. - Alojz Jembrih, "Sisciensis Victoria (1717.). Hrvatska povjesna i rodoljubna drama na zagrebačkom Gradecu, Kaj, god. XXVII., br. 4-5, Zagreb 1994., str. 77-96.
- Jembrih**, 1994/95. - Alojz Jembrih, Isusovačka školska drama u zagrebačkoj i varaždinskoj gimnaziji te na sveučilištu u Grazu, Kazalište, br. 4, Varaždin 1994/95., str. 45-51.
- Jurić**, 1982. - Josip Jurić, Ilirski kolegij u Loretu (1580.-1860.), Vrela i prinosi, br. 13, Zagreb 1982., str. 23-60.
- Kaser - Grandits - Gruber**, 2003. - Karl Kaser - Hannes Grandits - Siegfried Gruber, Popis Like i Krbave 1712. godine - Obitelj, zemljivođni posjed i etničnost u jugozapadnoj Hrvatskoj, Zagreb 2003.
- Kaser**, 1986.-1997. - Karl Kaser, Freier Bauer und Soldat. Die Militarisierung der agrarischen Gesellschaft in der

- kroatisch-slawonischen Militärgrenze (1535-1881), 1. izdanje Graz, 1986., 2. izdanje, Wien-Köln-Weimar 1997.
- Kaser**, 1997. - Karl Kaser, Slobodan seljak i vojnik, knj. 1-2, Zagreb 1997.
- Kemives**, 2001. - Dolazak kapucina u Varaždin i znameniti kapucini tijekom 300 godina varaždinskog samostana, Radovi Zavoda za znanstveni rad Varaždin, br. 12-13, Varaždin 2001., str. 123-146.
- Klaić**, 1912. - Vjekoslav Klaić, Pavao Zondius i osnutak ugarsko-ilirskog kolegija u Bologni, Vjesnik kr. Hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva, god. 14, Zagreb 1912.
- Klaić**, 1988. - Vjekoslav Klaić, Povijest Hrvata, knj. 5, Zagreb 1988.
- Kogoj**, 2003. - Marija Jasna Kogoj, Ustanovitev in razvoj uršulinskega reda ter njegovo mesto v cerkvi, u: 300 godina uršulinku u Varaždin, Zagreb-Varaždin 2003., str. 33-47.
- Kolarić**, 1998. - Juraj Kolarić, Povijest kršćanstva u Hrvata, Zagreb 1998.
- Kombol**, 1961. - Mihovil Kombol, Povijest hrvatske književnosti do narodnog preporoda, Zagreb 1961.
- Korade** 1992. - Mijo Korade, Vjerski, odgojni i književni rad Družbe Isusove, u: Isusovačka baština u Hrvata, Zagreb 1992., str. 21-40.
- Korade - Aleksić - Matoš**, 1993. - Mijo Korade, Mira Aleksić, Jerko Matoš, Isusovci i hrvatska kultura, Zagreb 1993.
- Kožul** 1999. - Stjepan Kožul, Sakralna umjetnost bjelovarskog kraja, Zagreb 1999.
- Krbavska biskupija**, 1988. - Mile Bogović (ur.), Krbavska biskupija u srednjem vijeku, Zbornik radova znanstvenog simpozija u povodu 800. obljetnice osnutka krbavske biskupije, održanom u Rijeci 23-24. travnja 1986. godine, Rijeka-Zagreb 1988.
- Krčelić**, 1994. - Baltazar Adam Krčelić, Povijest stolne crkve zagrebačke, prvi dio, sv. 1, Zagreb 1994. (prijevod djela iz 1770.).
- Krpan**, 1995. - Stjepan Krpan, Brinjski kraj u prošlosti i sadašnjosti, Prilozi za monografiju, Zagreb 1995.
- Kučerová**, 1996. - Kvetoslava Kučerová, Trnavsko sveučilište i njegovo mjesto u kulturnim kontaktima s Hrvatima, Spomenica Ljube Bobana, Zagreb 1996., 113-121.
- Kultura pavlina**, 1989. - Kultura pavlina u Hrvatskoj 1244-1786., Zagreb 1989.
- Ladić**, 1992. - Zoran Ladić, Studenti iz Hrvatske na sveučilištima u Grazu i Trnavi potkerj 16. i u 17. st., Isusovci u Hrvata, Zagreb 1992., str. 244-254.
- Lazanin - Roksandić**, 1998. - Sanja Lazanin, Drago Roksandić, J. W. Valvasor and J. Rabatta on the Croatian Military Border in 1689 and 1719. Stereotypes and mentality in the triple frontier comparative perspectives, Microhistory of the Triplex Confinium, International Project Conference Paper (Budapest, March 21-22, 1997), Budapest 1998., str. 89-110.
- Lazanin - Štefanec**, 2000. - Sanja Lazanin - Nataša Štefanec, Habsburg military Conscription and Changing Realities of the Triplex Confinium (16th - 18th Centuries), Constructing Border Societies on the Triplex Confinium, International Project Conference Papers 2 "Plan and Practice. How to Construct a Border Society? The Triplex Confinium c. 1700-1750" (Graz, December 9-12, 1998), Budapest 2000., str. 91-116.
- Lopasić**, 1888. - Radoslav Lopasić, Dva hrvatska junaka, Zagreb 1888.
- Lukanović**, 1986. - Ilija Lukanović, Hrvatski zavod u Beču (1627-1783), Zbornik Zavoda za povijesne znanosti Istraživačkog centra JAZU, vol. 14, Zagreb 1986., str. 131-136.
- Matanić**, 1975. - Atanazije J. Matanić, Izvještaji zagrebačkih biskupa i nadbiskupa sačuvani u Vatikanskom arhivu, Bogoslovska smotra, br. 45, Zagreb 1975., str. 117-126.
- Mlinarić**, 1983. - Jože Mlinarić, Učenici iz severne Hrvatske na šoli v Rušah pri Mariboru 1645-1760, Varaždinski zbornik, Varaždin 1983.
- Nadbiskupski arhiv Zagreb**, Kanonske vizitacije, Prot. 3/III; 4/IV; 5/V; 6/VI; 7/VII; 10/I; 11/II; 12/III; 19/III; 20/II; 21/III; 22/IV; 29/I; 45/I; 48/IV; 54/X; 72/III; 75/VI; 91/III; 93/V; 105/I; 106/II; 112/I; 118/I; 119/II; 120/III; 130/I; 132/III; 152/I; 154/III; 155/IV; 160/I; 166/VII; 167/VIII i 178/II.
- Pavićić**, 1962. - Stjepan Pavićić, Seobe i naselja u Lici, Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena, knj. 41, Antropogeografska istraživanja III, Zagreb 1962.
- Petrić**, 2003. - Hrvoje Petrić, Osnivanje župnih škola u Komarničkom arhiđakonatu u 17. stoljeću, Scientia Podraviana, Koprivnica 2003., br. 17, str. 15-20.
- Pirchegger**, 1949. - Hans Pirchegger, Geschichte der Steiermark, Graz 1949.
- Pranjić - Kujundžić - Biondić**, 1994. - Marko Pranjić, Nedjeljko Kujundžić, Ivan Biondić (priredili), Uloga Katoličke crkve u razvoju hrvatskog školstva, Zagreb 1994.
- Rajković**, 1997. - Mile Rajković, Župa Otočac, u: Grad Otočac, br. 3, Otočac 1997., str. 47-83.
- Rattkay**, 2001. - Juraj Rattkay, Spomen na kraljeve i banove Kraljevstava Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, Zagreb

2001. (prijevod djela iz 1652.).
- Razum**, 2003. - Stjepan Razum, Popis svećenika Zagrebačke biskupije iz 1501. godine, Tkalčić, knj. 7, Zagreb 2003., str. 291-446.
- Razum**, 2004. - Stjepan Razum, Biskupska skupština (sinoda) Zagrebačke biskupije iz 1669. godine, Prva biskupijska skupština biskupa Martina Borkovića, Tkalčić, knj. 8, Zagreb 2004., str. 7-112.
- Razum**, 2004a - Stjepan Razum, Najstarije sačuvane župničke prisege u Zagrebačkoj nadbiskupiji. Knjiga župničkih prisega (1648.-1674.), Tkalčić, knj. 8, Zagreb 2004., str. 113-199.
- Relationes et limina**, 1933. - Tihamer Aladar Vanyo, Relationes et limina episcoporum de statu dioecesium ad coronam S. Stephani pertinentium 1600-1850., Monumenta Hungariae Italica, vol. II., Pannonhalma 1933.
- Roksandić**, 1982. - Drago Roksandić, Bune u Senju i Primorskoj krajini (1719-1722), Radovi - Institut za hrvatsku povijest, br. 15, Zagreb 1982.
- Roksandić**, 1998. - Drago Roksandić, The Triplex Confinium. International Research Project: objectives, approaches and methods, Microhistory of the Triplex Confinium, International Project Conference Paper (Budapest, March 21-22, 1997), Budapest 1998., str. 7-26.
- Roksandić**, 2003. - Drago Roksandić, Triplex Confinium ili o granicama i regijama hrvatske povijesti 1500-1800, Zagreb 2003.
- Roksandić**, 2004. - Drago Roksandić, Etnos, konfesija, tolerancija, Zagreb 2004.
- Ruspini**, 1918. - I. A. Ruspini, Konstitucije zagrebačke sinode iz god. 1602., Bogoslovska smotra, br. 1, Zagreb 1918., str. 47-55.
- Sekulić**, 1997. - Povjesno-kultурно značenje pavlinskog Olimja, Hrvati u Sloveniji, Zbornik radova, Znanstveni skup, Zagreb, 20-21. lipnja 1996., ur. Mirjana Domini, Zagreb 1997., str. 77-93.
- Sladović**, 1856. - Manoilo Sladović, Povesti biskupijah Senjske i Modruške ili Krbavske, Trst 1856.
- Smičiklas**, 1879. - Tadija Smičiklas, Poviest Hrvatska, knj. 2, Zagreb 1879.
- Steinhuber**, 1906. - A. Steinhuber, Geschichte des Kollegium Germanicum Hungaricum in Rom, sv. I., Freiburg im Breisgau 1906.
- Stumfohl**, 1976. - Rotraud Stumfohl, Kroatische Jesuiten an der Grazer Universität 1585-1773., doktorska disertacija, rukopis, Graz 1976.
- Šanjk**, 1991. - Kršćanstvo na hrvatskom prostoru, Pregled religiozne povijesti Hrvata (7-20. st.), Zagreb 1991.
- Šanjk**, 2003. - Franjo Šanjk, Dominikanci u Rijeci i Hrvatskom Primorju, Sveti Vid, br. 8, Rijeka 2003., str. 73-82.
- Švelec**, 1974. - Franjo Švelec, Hrvatska književnost sedamnaestog stoljeća, u: Povijest hrvatske književnosti, knj. 3., Od renesanse do prosvjetiteljstva, Zagreb 1974.
- Tkalčić**, 1884. - Ivan Krstitelj Tkalčić, Prilog za povjest zagrebačkih sinoda u XV. i XVI. veku, Starine, knj. 16, Zagreb 1884., str. 117-129.
- Tkalčić**, 1888. - Ivan Krstitelj Tkalčić, O stanju više nastave u Hrvatskoj prije, a osobito za Pavlinah, Rad, knj. 93, Zagreb 1888., str. 78-104.
- Tomljenović**, 2003. - Ana Tomljenović, Smiljan i okolica (Brušane, Trnovac, Bužim), Zagreb-Smiljan 2003.
- Triplex Confinium 1998.** - Drago Roksandić (ed.), Microhistory of the Triplex Confinium, International Project Conference Paper (Budapest, March 21-22, 1997), Budapest 1998.
- Triplex Confinium 2000.** - Drago Roksandić - Nataša Štefanec (eds.), Constructing Border Societies on the Triplex Confinium, International Project Conference Papers 2 "Plan and Practice. How to Construct a Border Society? The Triplex Confinium c. 1700-1750" (Graz, December 9-12, 1998), Budapest 2000.
- Triplex Confinium 2003.** - Drago Roksandić, Ivan Mimica, Nataša Štefanec i Vinka Glunčić-Bužančić (urednici), Triplex Confinium (1500-1800): Ekohistorija, Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa održanog od 3. do 7. svibnja 2000. godine u Zadru, Split-Zagreb 2003.
- Vanino 1930.** - Miroslav Vanino, Povijest filozofske i teologijske nastave u Isosovačkoj akademiji u Zagrebu 1633-1773., Zagreb 1930.
- Vanino**, 1932. - Miroslav Vanino, Misija izvješća XVII. i XVIII. Vijeka, Vrela i prinosi, knj. 1, Zagreb 1932., str. 106-182.
- Vanino**, 1933. - Miroslav Vanino, Prinosi povijesti varaždinske gimnazije XVII. i XVIII. Vijeka, Vrela i prinosi, knj. 2, Zagreb 1933., str. 122-164.
- Vanino**, 1933a - Miroslav Vanino, Misija izvješća XVII. i XVIII. Vijeka, Vrela i prinosi, knj. 2, Zagreb 1933., str. 52-102.
- Vanino**, 1969. - Miroslav Vanino, Isusovci i hrvatski narod, knj. 1, Zagreb 1969.

Vanino, 1987. - Miroslav Vanino, Isusovci i hrvatski narod, knj. 2, Zagreb 1987.

Vanino, 2005. - Miroslav Vanino, Isusovci i hrvatski narod, knj. 3, Zagreb 2005.

Veress, 1915. - Andreass Veress, Matricula et Acta Hungarorum in Universitate Patavina, Studentium (1264-1864), Budapest 1915.

Veress, 1917. - Andreass Veress, Matricula et Acta Alumnorum Collegii Germanici et Hungarici ex Regno Hungariae Oriundorum, I. Matricula (1559-1917), Budapest 1917.

Veress, 1941. - Andreass Veress, Matricula et Acta Hungarorum in Universitatibus Italiae Studentium 1221-1864., Budapest 1941.

Učilišta na kojima su se školovali svećenici iz Senjske, Međimurske i Zagrebačke biskupije u 17. stoljeću

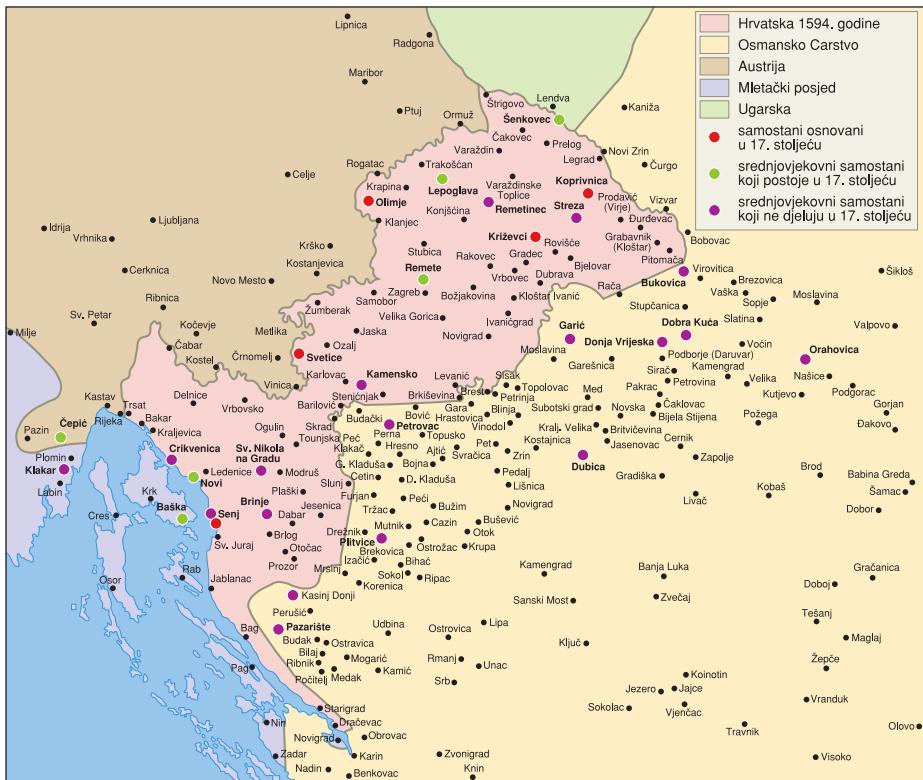
Isusovačka, pavlinska i franjevačka učilišta na dijelu hrvatskog prostora u 17. stoljeću

Franjevački samostani Bosne Srebrene, Sv. Ladislava, Bosne Hrvatske i susjedskih područja u 17. stoljeću

Misije isusovaca u 17. stoljeću

Pavlinski samostani u Senjskoj, Međimurskoj i Zagrebačkoj biskupiji u 17. stoljeću

Samostani isusovaca, Kapucina, dominikanci, uršulinske i klarise na hrvatskom prostoru u 17. stoljeću

RAZLIKE U RAZVIJENOSTI REGIJA U HRVATSKOJ - S POSEBNIM OSVRTOM NA KOPRIVNIČKO-KRIŽEVAČKU ŽUPANIJU

DIFFERENCES IN DEVELOPMENT OF REGIONS IN CROATIA - WITH A SPECIAL REFERENCE TO THE COUNTY KOPRIVNICA-KRIŽEVCI

Prof. dr. sc. Dragutin Feletar

Geografski odsjek PMF
Marulićev trg 19
HR-10000 Zagreb
Republika Hrvatska
meridijani@meridijani.com

Prihvaćeno/Received: 25. 10. 2005.

Prihvaćeno/Accepted: 11. 2005.

Rad ima dvije pozitivne recenzije

UDK/UDC 314.748.061 (497.5-35)

Stručni rad

Professional

SAŽETAK

Inakon državnog osamostaljenja (1991.), Hrvatska se prema relevantnim ekonomskim i demografskim pokazateljima nastavila regionalno neravnomjerno razvijati. Prvenstveno zbog nastavljanja dosta intenzivnog procesa deruralizacije, razlike između pojedinih regija u zadnjih petnaestak godina još se i povećavaju. Tom procesu znatno je pridonio i rat (1991.-1995.), koji je krajeve uz granicu prema Bosni i Hercegovini i Srbiji i Crnoj Gori stavio u još nepovoljniji gospodarski položaj. Koncentracijom najproduktivnijeg stanovništva, kapitala i vlasti, Zagreb postaje posve dominantna točka Hrvatske. Stoga, usprkos poželjnom i planiranom policentričnom razvoju, u stvarnosti sve više prevladava monocentrizam Zagreba i njegove gravitacijske zone (i donekle Rijeke, Splita i Osijeka). Hrvatska danas ima, zapravo, dvije osnovne razvojne osovine: 1. Zapadna - od Međimurja preko Zagreba do Rijeke i Pule, te 2. Obalna crta Jadranskog mora - od Umaga do Cavatata. Svi ostali krajevi Hrvatske ekonomski, pa i demografski, znatno zaostaju. Može se prognozirati da će se te regionalne razlike slijedećih godina još i povećavati. U kontekstu tih promjena, prostor Koprivničko-križevačke županije nalazi se u gornjem dijelu tablice prema razvijenosti hrvatskih županija. U nekim bitnim gospodarskim pokazateljima, kao što je primjerice bruto društveni proizvod po stanovniku, ova županija nalazi se tik uz bok najrazvijenijima (nalazi se na 4. mjestu).

Ključne riječi: razvoj, monocentrizam, policentrizam, razvojna osovina, gospodarstvo, deruralizacija, županija

Key words: development, monocentrism, polycentrism, development axis, economy, deruralization, county

DVIJE RAZVOJNE OSOVINE I MONOCENTRIZAM ZAGREBA

Procesi tranzicije ili gospodarskih i društvenih strukturalnih mijena koji su i u Hrvatskoj nastupili nakon osamostaljenja 1991. godine, unijeli su u geografski prostor i sve izrazitiju diferencijaciju u razini razvijenosti pojedinih hrvatskih krajeva i regija. Koliko god se planirao policentrični razvoj, odnosno ravnomjeran napredak svih krajeva Hrvatske, u zbilji se odvija

gotovo posve suprotan proces: stvaraju se sve veće razlike u razini razvijenosti između pojedinih dijelova naše države. Dakle, Hrvatska ima sve izrazitiji **monocentrični razvoj**, dok istovremeno planirani i željeni **policentrizam** slabi. Čini se da je to gotovo zakonitost suvremenoga gospodarskog i društvenog razvoja, pogotovo u slabije ekonomski razvijenim zemljama. Dapače, svi relevantni pokazatelji dokumentiraju da se razlike u razvijenosti između pojedinih regija gotovo kontinuirano povećavaju. Čak se može s dosta sigurnosti prognozirati da će se taj proces povećanja razlika nastaviti i u slijedećem razdoblju.

U makro-prostornom smislu, koncentracija gospodarskih i društvenih djelatnosti (pa i dijelom stanovništva) odvija se uglavnom na dva osnovna geografska smjera ili na području dvije osnovne razvojne osovina. Ekonomski i društvena moć prvenstveno se koncentriira na (1) **zapadnoj hrvatskoj transverzalnoj razvojnoj osovini**. To su zapadni krajevi Hrvatske - od Međimurja i varaždinsko-koprivničke regije na sjeveru, preko zagrebačkog prstena, grada Zagreba, Karlovca, pa do Rijeke, Istre i Pule na jugu. Druga, izdužena ali ekonomski nešto slabija razvojna osovina je (2) **obalna jadranska crta**. Od Umaga do Cavtata još se odvija razmjerno jak proces litoralizacije, koji je bio naročito intenzivan od šezdesetih do osamdesetih godina 20. stoljeća. Ta koncentracija ljudi i djelatnosti na obali ne događa se samo poradi razvoja turizma i značenja pomorstva, nego i zbog drugih važnih funkcija. Konačno, **jadranska orijentacija** zacrtana je kao jedan od najvažnijih smjerova hrvatske razvojne politike.

Svi drugi hrvatski krajevi, koji se nalaze izvan navedenih dviju razvojnih osovina, uglavnom gospodarski i osobito demografski - nazaduju ili barem stagniraju (osim rijetkih iznimaka manje urbane koncentracije). Svakako su najugroženija područja bliže istočnim granicama Hrvatske - prema Bosni i Hercegovini, te Srbiji i Crnoj Gori, koja su k tomu još bila najviše pogodena ratom i njegovim posljedicama (1991.-1995.). Upravo u tim krajevima zbiva se još uvijek intenzivni proces **deruralizacije**, ali osobito i proces **depopulacije i negativnog prirodnog kretanja stanovništva**. Ovakva prostorna diferencijacija još više ističe ekonomski i društvene probleme - osobito gorske Hrvatske, te srednjeg i istočnog dijela hrvatskog međurječja.

Nažalost svi relevantni pokazatelji govore o hrvatskom putu u monocentrizam (Zagreba i još nekoliko središta). Gospodarske i demografske razlike između hrvatskih regija još će se i povećavati, pa se čini da je orientacija prema kvalitetnijem policentričnom sustavu već zakašnjela. Naime, u slabije razvijenim područjima ostalo je premalo ljudskih resursa, da bi se realno moglo računati na njihov brži razvoj. Da bi umanjili (ili čak dostigli) razvijenost regija na dvije spomenute osnovne hrvatske razvojne osovine (a pogotovo Zagreba), sadašnji slabije razvijeni krajevi trebali bi se najbrže razvijati u Hrvatskoj, što je posve nerealno očekivati.

Kao izrazit primjer jačanja monocentričnog razvoja, ovdje svakako valja izdvojiti sve veću gospodarsku i društvenu **dominaciju Zagreba**. Iako u Zagrebu živi oko 18 posto stanovništva Hrvatske, u hrvatskoj metropoli je danas (2004.) koncentrirano oko 40 posto od svih zaposlenih u privredi i oko 34 posto (najznačajnijih) poduzetnika ili trgovačkih društava Hrvatske. U Zagrebu se ostvaruje čak oko 53 posto ukupnog hrvatskog društvenog bruto proizvoda, te "okreće" oko 62 posto kapitala! Od tisuću najvećih hrvatskih poduzeća, oko 63,3 posto ima sjedište u Zagrebu, koja ostvaruju više od 62 posto dobiti našega gospodarstva. Bruto društveni proizvod po stanovniku procjenjuje se u Zagrebu na više od 23.000 američkih dolara, što je gotovo ravno prosjeku 25 zemalja Europske unije. Istovremeno u, primjerice, Vukovarsko-srijemskoj županiji BDP po stanovniku iznosi tek nešto više od 2.000 američkih dolara. O upravnoj, obrazovnoj, zdravstvenoj, znanstvenoj i uopće društvenoj dominaciji Zagreba u okvirima Hrvatske, ne treba niti iznositi podatke jer je ta dominacija toliko očita.

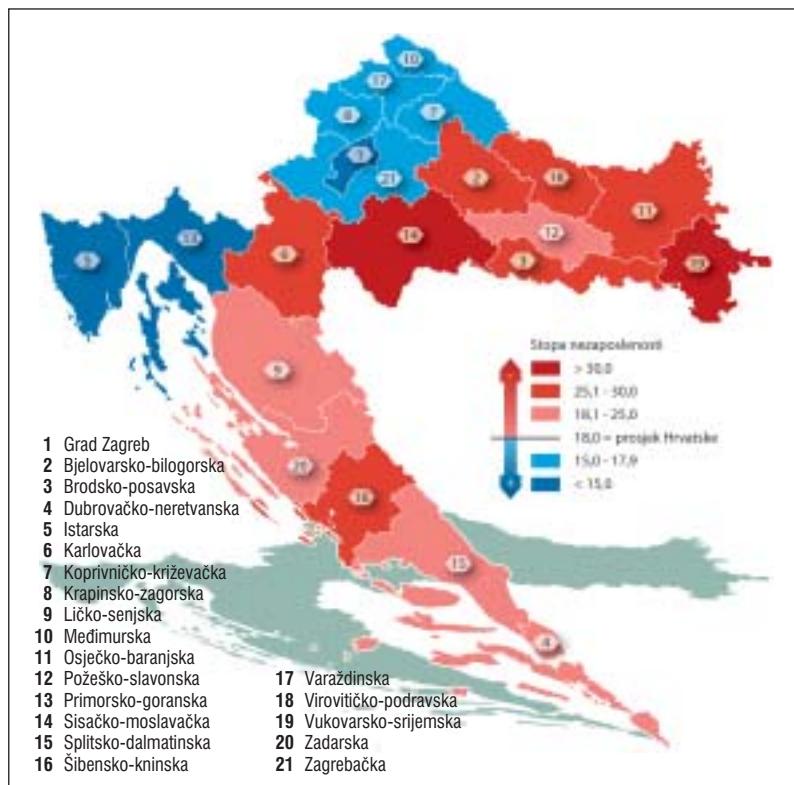
Da se radi o jačanju monocentričnog razvoja nesumnjivo govori i podatak da hrvatski prosjek narodnog dohotka per capita, koji iznosi nešto više od 7.800 američkih dolara (2004.), premašju

samo grad Zagreb i Istarska županija. Nešto bliže tom prosjeku još je jedino Primorsko-goranska županija, dok su svi ostali krajevi znatno ispod toga prosjeka. Usprkos takvoj dominaciji u okvirima Hrvatske, Zagreb u usporedbi s drugim (zapadno) europskim gradovima, osobito onim globalnog značenja, pripada među manje važne europske prijestolnice, odnosno na europsku urbanu periferiju. Naš izlaz u ukupnom razvitetku, pa tako i za jačanje policentričnosti, očito se nalazi u bržem prestrukturiranju hrvatskog gospodarstva i uklapanju u svjetsko tržište, a to se može ostvariti jedino maksimalnim i planskim ulaganjem u znanje, kvalitetu i konkurentnost.

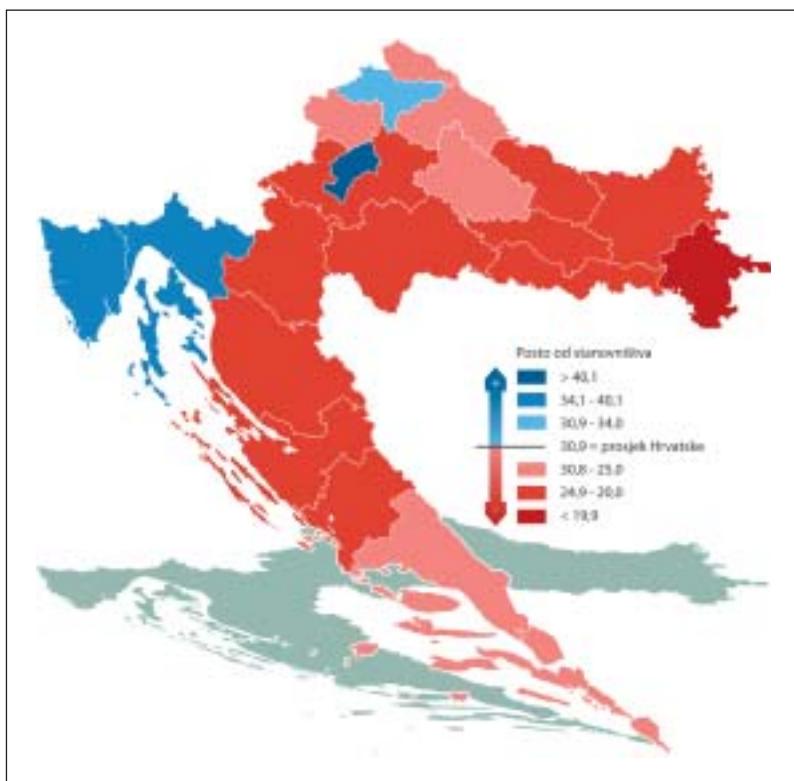
OSNOVNI POKAZATELJI O RAZVIJENOSTI HRVATSKIH KRAJEVA I RAZMJERNO VISOKA POZICIJA KOPRIVNIČKO-KRIŽEVAČKE ŽUPANIJE

Za ovu analizu odabrali smo neke reprezentativne podatke o razvijenosti pojedinih hrvatskih županija (20 plus Grad Zagreb). Time se dobiva osnovna slika o regionalnim razlikama. Zanimljivo je da još detaljnija prostorna analiza razvijenosti - a to znači po općinama i gradovima kojih ima gotovo 560 - otkriva i izrazito velike lokalne razlike u razini razvijenosti. U pravilu dominira važnost i razvijenost županijskog središta, dakako uz neke iznimke (Istarska županija, Krapinsko-zagorska županija i još neke). To znači da se nastavlja tzv. općinski centralizam koji je bio karakterističan za real socijalističko razdoblje. Samo sada ulogu monocentričnog općinskog središta preuzimaju sjedišta županija.

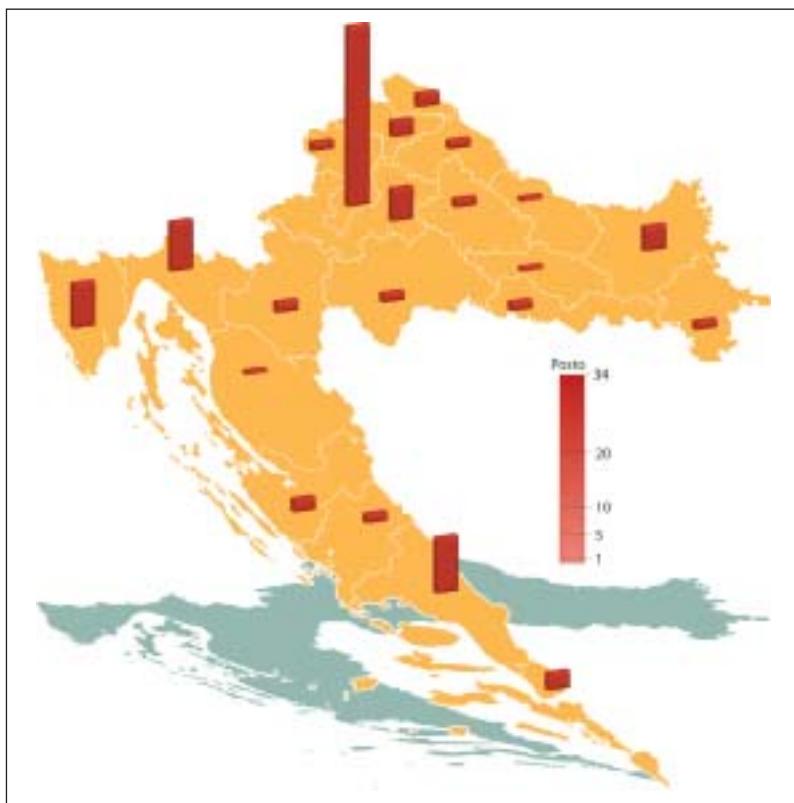
No, već samo analiza ekonomski i društvene snage 21 hrvatske županije pokazuje goleme i sve veće regionalne razlike u razini razvijenosti. To se odnosi već na razlike u **gustoći naseljenosti**, odnosno u relativnom sudjelovanju županija u ukupnom stanovništvu Hrvatske.

Stopa nezaposlenosti 2004. u hrvatskim županijama

Postotak zaposlenih 2003. u hrvatskim županijama

Postotak broja poduzeća po županijama u 2004. godini

Tablica 1. Zaposlenost i nezaposlenost u hrvatskim županijama 2004. godine

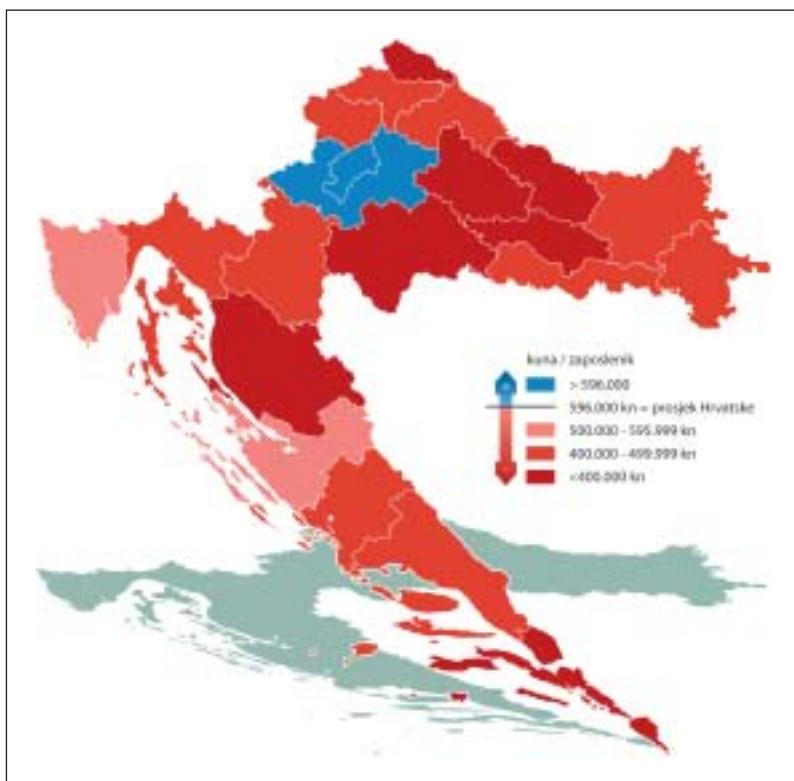
Županija	Zaposlenih 2003.		Nezaposlenih 2004.			Posto od stanovnika Hrvatske
	Ukupno	Posto od stanovništva	Ukupno	Žene	Stopa nezaposlenosti	
Zagrebačka	70.048	22,6	13.453	8196	17,5	6,97
Krapinsko-zagorska	37.128	25,0	5849	3319	15,0	3,33
Sisačko-moslavačka	41.505	22,4	18.794	10.586	31,2	4,18
Karlovačka	34.005	24,0	13.100	7916	27,7	3,20
Varaždinska	59.988	32,5	10.412	5748	15,1	4,14
Koprivničko-križevačka	36.362	29,2	7891	4276	17,5	2,79
Bjelovarsko-bilogorska	34.153	25,7	11.384	5826	25,1	2,98
Primorsko-goranska	105.277	34,5	17.702	11.267	14,3	6,87
Ličko-senjska	13.110	24,4	3454	1945	23,1	1,21
Virovitičko-podravska	22.789	24,4	9716	5224	29,5	2,10
Požeško-slavonska	19.638	22,9	5446	3089	21,1	1,93
Brodsko-posavska	35.597	20,1	15.876	9029	29,7	3,98
Zadarska	37.339	23,1	11.954	7318	22,8	3,65
Osječko-baranjska	81.928	24,8	32.481	18.284	27,6	7,45
Šibensko-kninska	24.159	21,4	10.820	6150	29,1	2,54
Vukovarsko-srijemska	36.751	17,9	20.183	11.098	34,0	4,61
Splitsko-dalmatinska	123.220	26,6	40.810	25.355	23,8	10,44
Istarska	75.592	36,6	6182	3983	8,2	4,64
Dubrovačko-neretvanska	33.564	27,3	8171	4837	19,0	2,76
Medimurska	36.136	30,5	7347	4378	16,2	2,67
Grad Zagreb	348.957	44,8	38.850	23.023	8,0	17,55
Hrvatska	1,371.611	30,9	309.875	180.847	18,0	100,0

Izvor: Državni statistički zavod Hrvatske i Hrvatski zavod za zapošljavanje

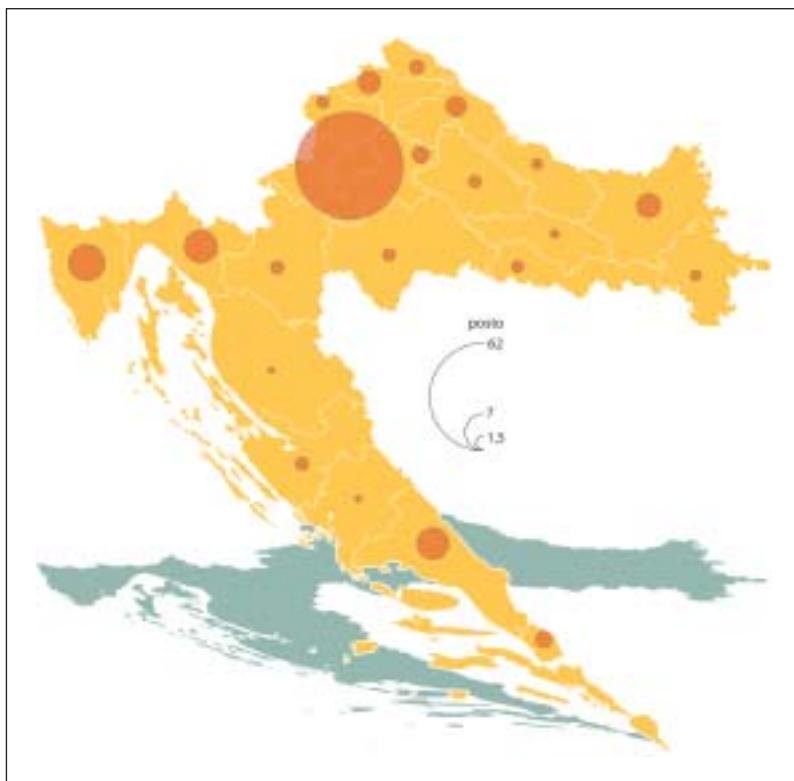
Tako, primjerice, u Gradu Zagrebu stane 17,55 posto svih stanovnika Hrvatske, na drugom mjestu je Splitsko-dalmatinska županija (10,44 posto), itd. Prema tomu, svaki ekonomski i drugi pokazatelj koji je iznad postotka sudjelovanja u broju stanovnika, govori o većoj produktivnosti i drugim, uglavnom pozitivnim pokazateljima pojedinih županija. Nažalost, većina županija i u tom pogledu ima negativne pokazatelje i trendove.

Zaposlenost se znatno smanjila u odnosu na predratne pokazatelje, ali zadnjih godina na razini Hrvatske stagnira. Ponešto je porastao broj zaposlenih u razvijenijim županijama. I u tom pokazatelju uvelike je najpozitivniji Grad Zagreb, u kojem je zaposleno čak 44,8 posto ukupnog broja stanovništva. Relativno najmanja zaposlenost je u Vukovarsko-srijemskoj županiji, gdje radi samo 17,9 posto ukupnog stanovništva! U međuzavisnosti s razinom zaposlenosti je stopa **nezaposlenosti**. Tu su odnosi razvijenosti gotovo identični kao i u ranijem pokazatelju: najmanje je nezaposlenih u Gradu Zagrebu (u 2004. je stopa iznosila samo 8,0 posto), a najviše u Vukovarsko-srijemskoj županiji (stopa iznosi čak 34,0 posto!). U odnosu na tranzicijske zemlje koje su nedavno primljene u Europsku uniju, Hrvatska ima jednu od najviših stopa nezaposlenosti - oko 18,0 posto (jedino u Poljskoj je ta stopa slična nama, a u ostalim zemljama je mnogo niža).

I prema **broju poduzetnika** (odnosno trgovačkih društava) Zagreb ima izrazitu dominaciju (u njemu je registrirano oko 34,0 svih poduzetnika Hrvatske). Na zadnjem mjestu je, dakako, mala

Ukupan prihod po zaposlenom u 2004. godini

Novostvorenna vrijednost u 1000 najvećih poduzeća u 2004. godini

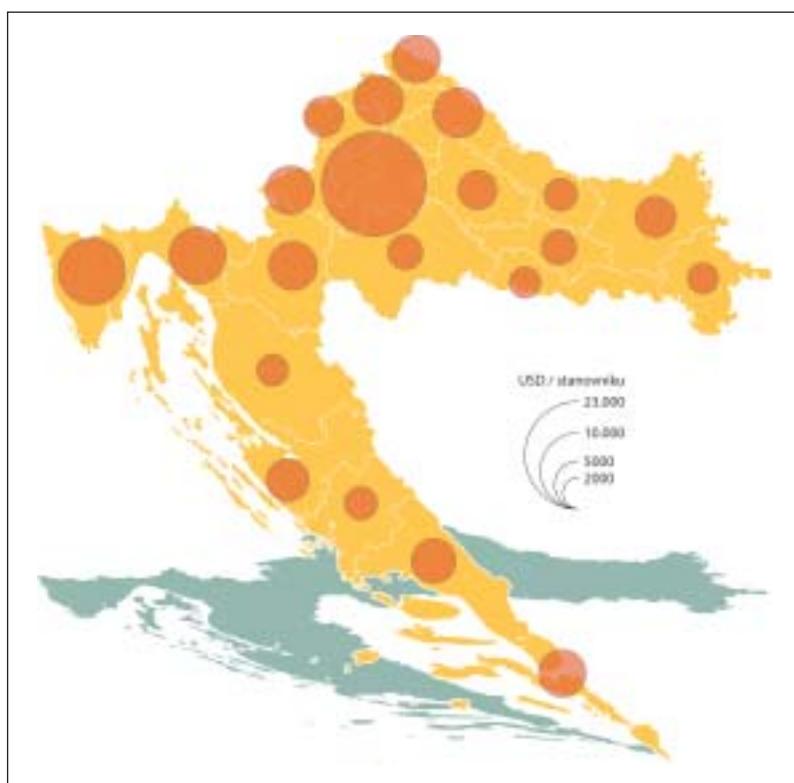
Tablica 2. Broj poduzetnika i ostvareni ukupni prihod u hrvatskim županijama 2004. godine

Rang	Županija	Poduzetnika (poduzeća)				Ukupni prihod		
		Ukupno	Posto	400 najvećih		Milijardi kuna	Posto	Po zaposlenom u 000 kn
				Broj	Posto			
1.	Grad Zagreb	23.462	34,0	218	54,5	248.263	51,5	775
2.	Splitsko-dalmatinska	7.227	10,5	23	5,8	33.656	7,0	498
3.	Primorsko-goranska	6406	9,3	19	4,8	27.874	5,8	480
4.	Zagrebačka	4210	6,1	24	6,0	26.250	5,4	687
5.	Istarska	5776	8,4	21	5,3	24.645	5,1	584
6.	Osječko-baranjska	3162	4,6	22	5,5	19.953	4,1	443
7.	Varaždinska	2075	3,0	12	3,0	15.935	3,1	411
8.	Zadarska	1695	2,5	4	1,0	9046	1,9	568
9.	Koprivničko-križevačka	1080	1,6	8	2,0	8757	1,8	485
10.	Međimurska	1787	2,6	5	1,2	8216	1,7	365
11.	Karlovačka	1412	2,0	6	1,5	7838	1,6	477
12.	Dubrovačko-neretvanska	2292	3,3	4	1,0	7314	1,5	394
13.	Krapinsko-zagorska	1100	1,6	5	1,2	6831	1,4	438
14.	Sisačko-moslavačka	1184	1,7	5	1,2	6664	1,4	352
15.	Vukovarsko-srijemska	1095	1,6	5	1,2	6588	1,3	415
16.	Bjelovarsko-bilogorska	1080	1,6	5	1,2	6390	1,3	399
17.	Brodsko-posavska	1140	1,7	2	0,5	6172	1,3	404
18.	Šibensko-kninska	1193	1,7	3	0,8	5142	1,1	475
19.	Požeško-slavonska	537	0,8	3	0,8	3442	0,7	351
20.	Virovitičko-podravska	581	0,6	5	1,2	3344	0,7	377
21.	Ličko-senjska	418	0,6	1	0,3	1460	0,3	349
	Hrvatska	68.981	100,0	400	100,0	484.079	100,0	596

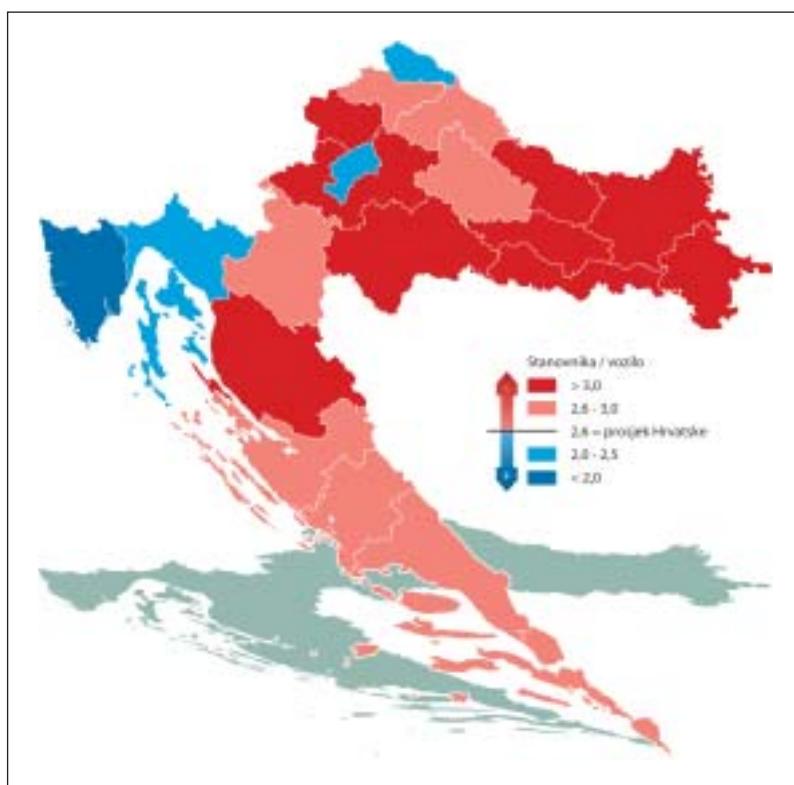
Izvor: Državni statistički zavod Hrvatske i Hrvatski zavod za zapošljavanje

Ličko-senjska županija, udjelom od samo 0,6 posto. Među **400 najvećih poduzeća** Hrvatske u Zagrebu ima sjedište njih 54,5 posto, s time da taj udjel kontinuirano raste. Na drugom mjestu je Splitsko-dalmatinska županija (10,5 posto), a na kraju tablice Ličko-senjska županija (samo 0,3 posto). Prema ostvarenom **ukupnom prihodu** također dominira Zagreb (51,5 posto od Hrvatske), a niti jedna druga županija ne prelazi sedam posto!

U možda najindikativnijem ekonomskom pokazatelju, a to je ostvarivanje razine društvenog bruto proizvoda i narodnog dohotka, opet dakako dominira Grad Zagreb (u metropoli se ostvari 53,1 posto ukupnog BDP Hrvatske). Najmanje u tom pokazatelju sudjeluje stanovništvom mala Ličko-senjska županija - samo sa 1,21 posto. Međutim, u tom pogledu je zanimljiviji pokazatelj ostvarenog **BDP po stanovniku**. U 2004. godini građanin Zagreba je u prosjeku ostvario BDP u iznosu od čak 23.361 američkog dolara. To je posve blizu prosjeka ekonomski vrlo napredne Europske unije (sa 25 članica). Prosječni Hrvatski iznosio je 7.731 dolara, a uz Zagreb iznad toga prosjeka bila je jedino Istarska županija (9.626 dolara). Sve druge županije su znatno ispod toga prosjeka. Svakako je vrlo važan pokazatelj da se prema vrhu tablice, uz Primorsko-goransku županiju, uglavnom nalaze županije iz sjeverozapadne Hrvatske. Najslabije stoji istočna Hrvatska, a najmanji BDP po stanovniku ostvarila je Vukovarsko-srijemska županija (2.070 dolara per capita). Postoci rasta BDP iz 2003. u 2004. bili su i zato tako visoki (kao u priloženoj tablici), jer je znatno porasla vrijednost kune prema američkom dollaru.

Društveni bruto proizvod po stanovniku 2004. godini

Broj stanovnika po vozilu 2003.

Tablica 3. Društveni bruto proizvod u hrvatskim županijama u 2004. godini

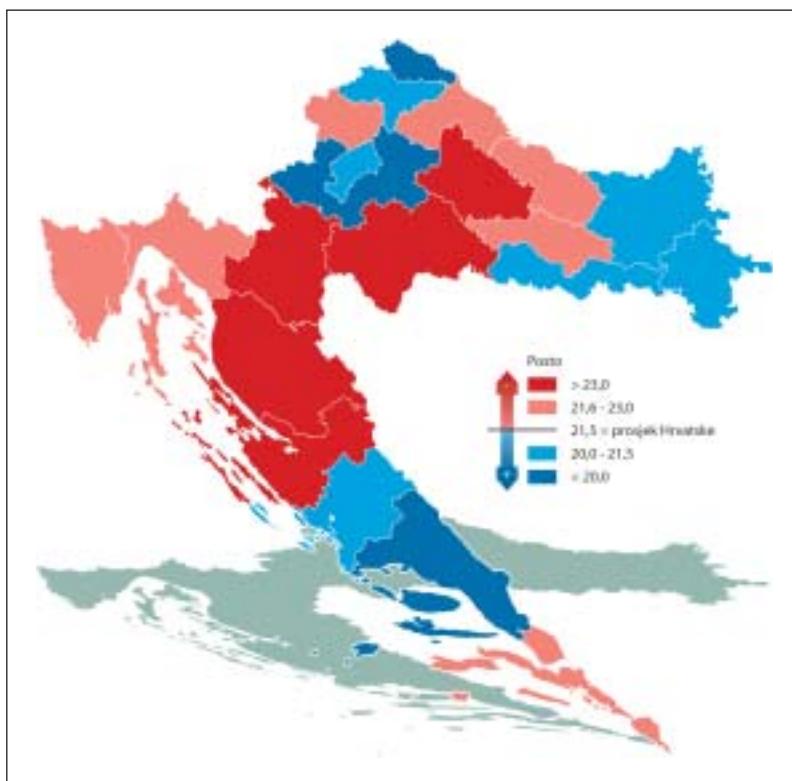
Rang	Županija	USD po stanovniku		BDP		Posto rasta 2004./05.	Posto od stanovnika Hrvatske
		USD	HR = 100	000 USD	Posto		
1.	Grad Zagreb	23.361	302,1	18,201.606	53,1	+ 22	17,55
2.	Istarska	9628	124,5	1,986.680	5,8	+ 5	4,64
3.	Primorsko-goranska	6931	89,6	2,117.455	6,2	+ 22	6,87
4.	Koprivničko-križevačka	5367	69,4	668.014	1,9	+ 20	2,79
5.	Varaždinska	5306	68,6	980.384	2,9	+ 26	4,14
6.	Karlovačka	5126	66,3	726.800	2,1	+ 15	3,20
7.	Zagrebačka	5081	65,7	1,573.565	4,6	+ 52	6,97
8.	Međimurska	4995	64,6	591.538	1,7	+ 21	2,67
9.	Dubrovačko-neretvanska	4854	62,8	596.411	1,7	+ 22	2,76
10.	Splitsko-dalmatinska	4268	55,2	1,978.969	5,8	+ 11	10,44
11.	Zadarska	3943	50,9	638.943	1,9	+ 11	3,65
12.	Osječko-baranjska	3600	46,6	1,189.822	3,5	+ 30	7,45
13.	Krapinsko-zagorska	3462	44,8	513.872	1,5	+ 27	3,33
14.	Bjelovarsko-bilogorska	3300	42,7	439.177	1,3	+ 43	2,98
15.	Sisačko-moslavačka	2689	34,8	498.506	1,4	+157	4,18
16.	Požeško-slavonska	2634	34,1	226.079	0,7	+ 8	1,93
17.	Šibensko-kninska	2370	30,6	267.552	0,8	+ 19	2,54
18.	Virovitičko-podravska	2352	30,4	219.634	0,6	0,0	2,10
19.	Ličko-senjska	2169	28,3	116.425	0,3	+ 61	1,21
20.	Brodsko-posavska	2113	27,3	373.350	1,1	+ 28	3,98
21.	Vukovarsko-srijemska	2070	26,8	423.870	1,2	+ 38	4,61
	Hrvatska	7732	100,0	34.328.652	100,0	+ 23	100,0

Izvor: Državni statistički zavod Hrvatske i Hrvatski zavod za zapošljavanje

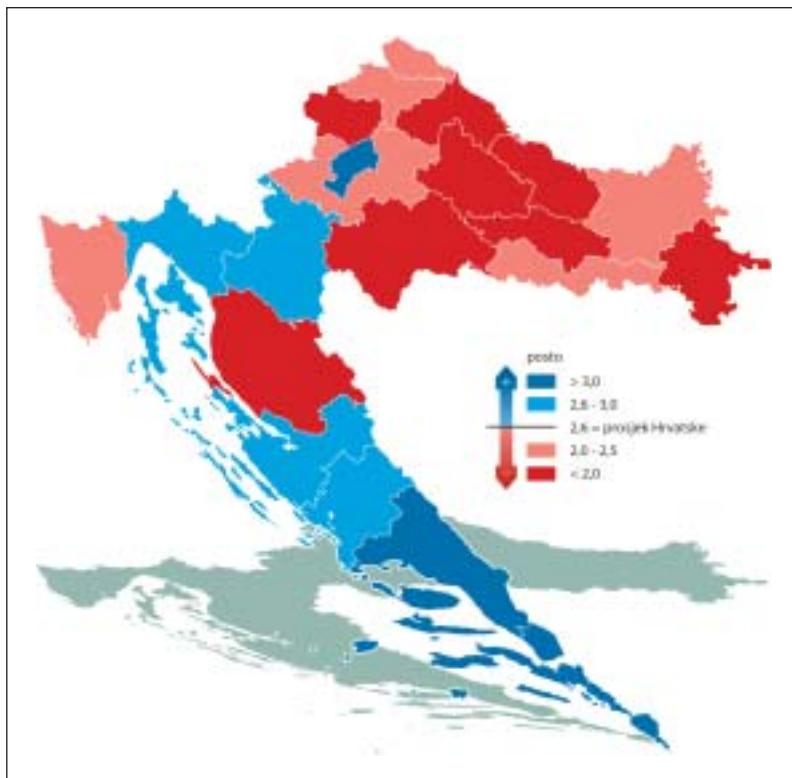
Pripomena: Stope rasta BDP-a u 2004. u odnosu na 2003. dobrim su dijelom tako visoke zbog pada vrijednosti američkog dolara

Ima dakako i niz drugih kriterija i pokazatelja o razini razvijenosti pojedinih županija, pa s time i o regionalnim razlikama. Tako je, primjerice, u **novostvorenoj vrijednosti** tisuću najvećih hrvatskih poduzeća Zagreb sudjelovao s 62,1 posto, a Ličko-senjska županija s 0,2 posto. U **dobiti** je taj odnos 62,5 prema 0,1 posto, a u **iznosima izvoza** 48,0 prema 0,1 posto za Zagreb. Relativno najviše **vozila** ima u Istarskoj županiji (samo 1,9 stanovnika na jedno vozilo), a najmanje u Vukovarsko-srijemskoj (3,7 stanovnika na jedno vozilo). Velik je broj vozila u odnosu na stanovništvo i u Gradu Zagrebu, te Primorsko-goranskoj županiji. Indikativan je pokazatelj i **broj studenata** po pojedinim regijama. Listu predvode (u odnosu na broj stanovnika) Grad Zagreb i Splitsko-dalmatinska županija, a najmanje je studenata iz županija u sjevernoj Hrvatskoj! Što se tiče procesa **senilizacije ili starenja**, najpovoljnije stoje Zagrebačka i Splitsko-dalmatinska županija, a najnepovoljnije Ličko-senjska i Karlovačka županija. Istini za volju treba naglasiti da je proces starenja stanovništva dobrano zahvatio cijelu Hrvatsku (ali ipak s određenim regionalnim razlikama).

Gdje je u tim regionalnim razlikama mjesto **Koprivničko-križevačke županije**? S obzirom na povijesnu agrarnu strukturu i relativno nizak stupanj poduzetničkog mentaliteta, ova županija je prema većini ekonomskih i demografskih pokazatelja ipak pri vrhu tablice među hrvatskim županijama! Najviše utjecaja na tako dobar "plasman" ima razvijena industrija i prirodna bogatstva. U turbulentnim tranzicijskim vremenima privatizacije i drugih novijih mijena,

Posto stanovnika starijeg od 60 godina 2001. godine

Udio studenata u ukupnom broju stanovnika 2002./03. godine

koprivnička, odnosno podravska i prigorska industrija je mahom ostala poslovati. Tri su najvažnija trgovачka društva koja osiguravaju Koprivničko-križevačkoj županiji tako povoljno mjesto u razini razvijenosti: "Podravka" (sa svojim "kćerima"), INA-Naftaplin (s velikim ležištim plina oko Molvi), te križevačka tvrtka KTC, kao jedan od najvećih trgovackih lanaca u zemlji.

Tako se Koprivničko-križevačka županija nalazi čak na 4. mjestu prema možda najvažnijem ekonomskom pokazatelju - prema BDP po stanovniku - odmah iza Zagreba, te istarskog i riječkog kraja. U visini novostvorene vrijednosti, ova županija je na 7. mjestu, u ostvarenoj dobiti na 10., u ukupnom prihodu na 9., u razini zaposlenosti stanovništva na 6., prema stopi nezaposlenosti na 6., dijeli peto mjesto po broju vozila (s Varaždinskom županijom), ali prema broju studenata u odnosu na ukupan broj stanovnika tek je na 14. mjestu, itd.

Najnoviji podaci stavljaju i **grad Koprivnicu** na visoku poziciju prema gospodarskoj snazi, pa i snazi nodalno-funkcionalne gravitacijske zone, među hrvatskim gradovima. Tako se Koprivnica prema broju stanovnika nalazi na 17. mjestu među hrvatskim gradovima, a prema ekonomskoj snazi čak na 9. mjestu. Evo poretku prvih deset hrvatskih gradova prema ekonomskoj snazi - 1. Zagreb, 2. Rijeka, 3. Split, 4. Rovinj, 5. Osijek, 6. Varaždin, 7. Pula, 8. Zadar, 9. Koprivnica, 10. Čakovec. U gradu Koprivnici je u gospodarstvu zaposlen 10.401 radnik, koji su 2004. ostvarili 144,6 milijuna eura novostvorene vrijednosti ili 14.000 eura po zaposlenom.

Tablica 4. Neki dodatni podaci o razlikama u razvijenosti hrvatskih županija

Rang	Županija	Novostvorena vrijednost u 1000 najvećih poduzeća					Ukupno vozila 2003.		Upisanih studenata 2002./03.	% od stanovnika	% stanovnika starijeg od 60 god.
		000 EUR 2004. god.	%	Prihodi %	Dobit %	Izvoz %	Broj	Stanovn. po vozilu			
1.	Grad Zagreb	4.328.794	62,1	62,5	63,3	48,0	379.324	2,2	27.529	3,5	20,7
2.	Istarska	473.619	6,8	4,5	10,7	10,9	110.561	1,9	4871	2,4	21,7
3.	Primorsko-goranska	388.020	5,6	5,4	4,0	5,8	140.122	2,2	9156	3,0	22,4
4.	Splitsko-dalmatinska	361.483	5,2	5,4	5,2	4,4	173.772	2,7	16.362	3,5	19,8
5.	Osječko-baranjska	207.305	3,0	3,7	2,9	6,0	102.208	3,2	7116	2,2	20,8
6.	Varaždinska	177.725	2,6	3,2	2,1	2,2	71.095	2,6	3725	2,0	21,0
7.	Koprivničko-križevačka	142.718	2,1	2,1	0,9	2,6	48.366	2,6	2249	1,8	22,3
8.	Zagrebačka	142.063	2,0	2,9	2,9	1,6	76.372	3,1	6152	2,0	19,4
9.	Dubrovačko-neretvanska	103.464	1,5	1,1	1,9	2,6	44.602	2,8	4132	3,4	21,7
10.	Međimurska	93.912	1,4	1,2	0,8	1,6	47.775	2,5	2326	2,0	18,7
11.	Zadarska	79.375	1,1	1,3	1,4	4,4	56.849	2,9	4385	2,7	21,5
12.	Karlovačka	76.376	1,1	0,9	1,0	1,5	50.034	2,8	3198	2,6	26,7
13.	Krapinsko-zagorska	62.949	0,9	1,1	0,6	1,9	48.071	3,1	2314	1,6	22,4
14.	Bjelovarsko-bilogorska	58.144	0,8	0,9	0,2	0,6	50.143	2,7	2194	1,6	23,4
15.	Sisačko-moslavačka	56.061	0,8	0,7	0,4	0,5	59.763	3,1	3336	1,8	24,8
16.	Brodsko-posavska	55.473	0,8	0,6	0,4	0,5	51.595	3,4	3578	2,0	20,8
17.	Vukovarsko-srijemska	46.231	0,7	0,7	0,4	1,3	54.979	3,7	3418	1,7	20,2
18.	Virovitičko-podravska	43.400	0,6	0,6	0,5	1,8	30.391	3,1	1424	1,5	21,9
19.	Požeško-slavonska	38.101	0,6	0,6	0,2	0,2	28.084	3,1	1666	1,9	21,8
20.	Šibensko-kninska	26.351	0,4	0,4	0,2	0,4	38.768	2,9	3304	2,9	26,2
21.	Ličko-senjska	12.455	0,2	0,1	0,1	0,1	17.454	3,1	972	1,8	30,4
Hrvatska		6,974.009	100,0	100,0	100,0	100,0	1,680.328	2,6	113.796	2,6	21,5

Izvor: Državni statistički zavod Hrvatske i Hrvatski zavod za zapošljavanje

SUMMARY

According to relevant economic and demographic indicators, Croatia continued to develop unevenly by regions. Differences among particular regions have been enlarging in the last fifteen years, primarily because of a pretty intensive deruralization process. That process was significantly helped by the war (1991-1995), which put the border regions towards Bosnia and Herzegovina, as well as those towards Serbia and Montenegro into a still more unfavourable economic position. With the concentration of the most productive population, capital and power, Zagreb becomes the dominant point of Croatia. Therefore, in spite of a desirable and planned polycentric development, the monocentrism of Zagreb and its gravitational zone (in some measure that of Rijeka, Split and Osijek, too) prevails more and more in reality. Today, Croatia has two basic development axes:

1) Western - from Međimurje across Zagreb to Rijeka and Pula, and 2) Coastal line of the Adriatic Sea - from Umag to Cavtat. All other regions of Croatia significantly lag behind in economic and demographic sense. One can predict that these regional differences will still enlarge in the coming years. In the context of these changes, the area of the County of Koprivnica-Križevci is located in the upper part of the table according to the development of the Croatian counties. According to some essential economic indicators, e. g. gross social product per inhabitant, this county is placed side by side with the most developed ones (it is in the 4th place).

IZVORI I LITERATURA

1. Državni statistički zavod Hrvatske - izvješća za 2004. godinu
2. Hrvatski zavod za zapošljavanje Zagreb - izvješće za 2004. godinu
3. Basarić Zdravko, Brkanić Vlado: 500 hrvatskih gazela, Poslovni magazin, Zagreb, broj 11 za studeni 2005.
4. Litvan Goran, Mateljić Hrvoje: Tri regije samo zbog EU fondova, Lider 8, Zagreb 25. 11. 2005. (razgovor s prof. dr. sc. D. Feletarom)
5. Dragutin Feletar: Naša županija u skupini razvijenih, Podravski list, Koprivnica 7. 11. 2005.
6. Željko Krušelj: Podravka opet u eliti, a Koprivnica deveta po gospodarskoj snazi, Podravka, Koprivnica 18. 11. 2005.
7. Intelektualni kapital, HGK i Fina, Zagreb, srpanj 2005.

PRIKAZI NOVIH KNJIGA I ČASOPISA

REVIEWS OF NEW BOOKS, MAGAZINES

PRIKAZ PISANJA ČASOPISA TKALČIĆ (GODIŠNJAVA DRUŠTVA ZA POVJESNICU ZAGREBAČKE NADBISKUPIJE) O PODRAVINI (1997.-2004.)

Namjera je rada ukratko prikazati na koji je način pisano u časopisu *Tkalčić* o Podravini. U istraživanje sam uvrstio one objavljeni radove u navedenom časopisu koji se, posredno ili neposredno, odnose na događaje ili osobe s područja Podravine.

Obilježavanje devetstote godišnjice Zagrebačke nadbiskupije u svibnju 1996. obilježeno je i osnivanjem Društva za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije "Tkalčić" (dalje *Društvo*, D.V.). U pravilima *Društva* navedeno je kako je njegova svrha "...okupljanje osoba koje promiču i istražuju povijest Zagrebačke nadbiskupije te prikupljaju i objavljuju izvore i radove vezane uz ovu temu...".¹ U istim pravilima istaknuto je kako je jedna od djelatnosti Društva "...objavljivanje godišnjaka izvora, rasprava i članaka pod imenom *Tkalčić*- Godišnjak Društva za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije...".² Časopis *Tkalčić* izlazi kao godišnjak od 1997. do danas, a njegovi glavni urednici su: dr. Mijo Korade (1997.-2001.) i dr. Stjepan Razum (2002.-).

U prvom broju *Tkalčića* veći dio tekstova posvećen je Ivanu Krstitelju Tkalčiću prema kojem Društvo i njihov godišnji časopis nose ime. Kao radove u Tkalčiću koji pišu o Podravini izdvojio bih radove Stjepana Kožula *Prvi svećenici žrtve u Zagrebačkoj nadbiskupiji godine 1935.* (str. 299-318) i Andrija Lukinovića *"Ludbreško čudo" u prvih stotinu godina postojanja* (str. 263-298). Kožul u navedenom radu piše o prvim svećeničkim žrtvama u Zagrebačkoj nadbiskupiji te pritom spominje i svećenike s područja Podravine. Tako autor navodi Ivanka Janka Vlašićaka koji se rodio 1879. u Virju, a ubijen je 1935. u Požeškom Brestovcu (vjerojatno su počinitelji ubojstva bili četnici). U Lukinovićevom radu prikazan je nastanak svetišta Predragocjene Krvi Kristove u Ludbregu. Pritom je autor analizirao šest isprava te istaknuo kako je samo čudo dogodilo prije dosada smatrane 1411. godine.

U slijedećem broju *Tkalčića* iz 1998. izdvojio bih rad Lelje Dobronić Glogovnica- regularni kanonici Sv. Groba jeruzalemског, *glogovnički prepoziti i crkva Blažene Djevice Marije* i rad Juraja Kolarića *Molitvenici u drugoj polovici 19. stoljeća između kajkavskog i štokavskog. Kajkavski molitvenici Ignaca Kristijanovića (1796.-1884.)* (str. 145-164). Lelja Dobronić piše o redovnicima Sv. Groba Jeruzalemског koji su se naselili u Glogovnici početkom 13. stoljeća, a njih iz Poljske doveo slavonski herceg Andrija. Autorica navodi kronologiju izmjena prepozita u navedenom samostanu te analizira samu crkvu Blažene Djevice Marije. Navedeni crkveni objekt bio je opustošen i napušten za vrijeme provala Osmanlija u 15. stoljeću, a stoljeće kasnije upravljanje nad njim preuzima isusovački red, a u 18. stoljeću bio je dio grkokatoličke biskupije. Juraj Kolarić opisuje značaj molitvenika za vjerski i svakodnevni život vjernika te piše o sjevernim područjima Hrvatske (dijelom i o Podravini). On se pritom osvrće na djela kanonika Franje Ivekovića koji je pisao štokavskim narječjem, a u slijedećim poglavljima Kolarić piše o molitvenicima Ignaca Kristijanovića.

¹ *Tkalčić*, 1997, br. 1., str. 575.

² Ibidem, 576.

U trećem broju *Tkalčića* iz 1999. naveo bih rad Gustava Kuzmića *Ivan Novosel (1930.-1999.)- Prinos za život i djelo* (str. 317-328). U navedenom radu autor opisuje život i djelovanje podravskog svećenika Ivana Novosela (rođen 1930. u Imbrovicu; župnik u Hlebinama i Sigetecu). Istaknuo se i kao spisatelj surađujući u *Podravskim zvonicima* (časopis za župe virovskog i đurđevačkog dekanata).

Iz četvrtog broja Tkalčića koji je izdan 2000. izdvojio bih slijedeće radeve koje se odnose i na područje Podravine: Stjepan Kožul, *Oštećene crkve i crkveni spomenici u Zagrebačkoj nadbiskupiji u Drugom svjetskom ratu u poraću* (str. 7-76); Stjepan Razum, *Životopis Franje Udovičića (1942-1999.), slatinskog župnika* (str. 77-202); Milivoj Kovačić, *Vrbovečki i koprivnički župnik Stjepan Pavunić (1875-1959)* (str. 227-258); Olga Maruševski, *Grkokatolička katedrala Svetog Trojstva i biskupski dvor u Križevcima* (str. 369-387). Kožul opisuje oštećenja crkvenih objekata u razdoblju od 1941-1951. na području Zagrebačke nadbiskupije.³ Autor navodi kako je za rata uništeno 9, a oštećeno 190 crkava, a u poraću uništeno i oštećeno 39 crkava i kapela na području Zagrebačke nadbiskupije. Pritom piše i o dijelovima Podravine: Komarnički arhiđakonat, Kalnički arhiđakonat, Varaždinski arhiđakonat i Vaškanski arhiđakonat. Razum piše o životu i djelovanju slatinskog župnika Franje Udovičića (od 1976. do 1999.), a koji je bio član Svećeničkog vijeća Zagrebačke nadbiskupije (1977.-1980.) i dekan virovitičkog dekanata (1990-1999). Kovačić piše vrbovečkom i koprivničkom župniku Stjepanu Pavuniću⁴ koji je kao župnik koprivničke župe Sv. Nikole (1924.-1945.) uhićen u lipnju 1945. Vojni sud ga je osudio na smrt strijeljanjem, no kazna mu je promijenjena u 20 godina zatvora s prinudnim radom.⁵ Šest godina kasnije je pomilovan te se vratio u Koprivnicu. Bio je kao član Stranke prava 1913. izabran u Hrvatski Sabor te bio njegovim zastupnikom do 1918.. Olga Maruševski pišući o Grkokatoličkoj katedrali Svetog Trojstva i biskupskom dvoru u Križevcima ističe kako je na mjestu navedene katedrale u 14. stoljeću nalazio se Samostan Augustinaca s crkvom posvećenom Blaženoj Djevici Mariji. Samostan je 1536. napušten zbog turskih provala, a 1562. srušen. Šezdesetak godina kasnije je ponovno sagrađen i dan franjevcima, a 1786. ukinut prema odredbi Josipa II. Šest godina kasnije dobivaju ga grkokatolici kojim ubrzo postaje stalnim biskupskim prebivalištem. Adapacije crkve i dvora vršili arhitekti Fabijan Sebastijan Hütler, Bartol Felbinger, Aleksandar Brdaric i Herman Bollé.

U slijedećem broju *Tkalčića* iz 2001. naveo bih slijedeće radeve: Stjepan Kožul, *Stradanja u Zagrebačkoj nadbiskupiji za vrijeme Drugog svjetskog rata: stanje duša, vjerski prelazi, poginule osobe i počinjene ratne štete na bogoštovnim zgradama, prema okružnici iz 1943.* (str. 7-198); Hrvoje Petrić, *Iz povijesti sjevernog dijela Virovskog dekanata.* Prilog poznavanju razvitka župe Drnje, Hlebine, Sigetec, Peternec i Gola (str. 199-242) i rad Mirele Slukan Altic Kartografski izvori Kaptolskog i Nabiskupijskog arhiva (str. 509-653). Kožul pišući o stradanjima u Zagrebačkoj nadbiskupiji za vrijeme Drugog svjetskog rata nabraja i pojedine podravske župe, npr. župu Bartolovec, župu Drnje, župu Đurđevac, župu Ludberg itd... Petrić piše o župama Drnje, Hlebine, Sigetec, Peternec i Gola ističući kako su nastale u vrijeme protuosmanlijskih ratova i pritom opisuje povijest navedenih župa do sredine 19. stoljeća. U tekstu autor analizira i razvoj prekodravske župe u Goli (utemeljena u prvoj polovini 19. stoljeća). Mirela Slukan Altic obradila je kartografsko gradivo Kaptolskog i Nabiskupijskog arhiva koje je nastalo za potrebe Zagrebačke nadbiskupije i Kaptola. Navedeno kartografsko gradivo izrađivali su (u pravilu)

³ Nadbiskupijski duhovni stol u Zagrebu 1951. je na poticaj Komisije za vjerske poslove Predsjedništva vlade Narodne Republike Hrvatske prikupio podatke o stanju crkvenih zgrada.

⁴ Rodio se 1875. u Virju, a umro 1959 u Koprivnici. Djetinjstvo i osnovnu školu proveo je u Virju.

⁵ Od 1947. izdržavao je kaznu u Lepoglavi gdje poslužuje nadbiskupa Stepinca prigodom slavljenja Sv. Mise.

biskupijski i kaptolski mjernici po narudžbi Nadbiskupije ili Kaptola. Autorica navodi karte podravskih područja, npr. selo Đurđevovac (katastarski plan kaptolskog posjeda), Varaždinske toplice (katastarski plan kaptolskog posjeda) ili konfesionalne karte Varaždinskog generalata.

U šestom broju *Tkalčića* iz 2002. izdvojio bih radove Stjepana Kožula, *Zauzeće župnih stanova i gospodarskih zgrada u Zagrebačkoj nadbiskupiji 1950. i 1951. godine* (str. 9-138) i Hrvoja Petrića, *Pregled razvijka župe Komarnica (Novigrad Podravski) od početka 17. do sredine 19. stoljeća* (str. 231-252). Kožul opisuje odnos komunističkih vlasti prema Katoličkoj crkvi (Zagrebačkoj nadbiskupiji) što je vidljivo u analizi državnog odnosa prema župnim stambenim i gospodarskim zgradama. Tijekom 1950. i 1951. dekansi i župni uredi su primili tri okružnice Nadbiskupskog duhovnog stola kojim su zatraženi podaci o zauzetim crkvenim zgradama. Pritom autor spominje i neke svećenike u Podravini koji su odgovorili na okružnice, npr. dekan đurđevačkog dekanata Jakova Novosela, dekana koprivničkog dekanata Franje Duha ili dekana virovskog dekanata Frana Jakupeka. Petrić je prikazao povijest srednjovjekovnih župa u Komarnici, Sv. Ladislavu i Središću. Autor navodi kako su one nastale u vrijeme protuosmanlijskih ratova te su smještene na značajnom području (poveznica dravskih ravnica i bilogorskog pobrđa).

U sedmom broju *Tkalčića* iz 2003. naveo bih rad Hrvoja Petrića, *Prilog poznavanju razvitka župe Imbriovec od srednjeg vijeka do sredine 19. stoljeća* (str. 197-249) i Stjepana Razuma, *Popis svećenika zagrebačke biskupije iz 1501.* (str. 291-446). Petrić je prikazao razvitak srednjovjekovnih župa Imbriovca i Đelekovaca (smještenih u današnjoj Varaždinskoj biskupiji) te je napomenuo kako se sredinom 17. stoljeća na prostoru spomenutih nastalih župa obnovila župa Imbriovec. Autor analizira i razvoj školstva i demografski razvoj na navedenom području. Razum piše o popisu svećenika Zagrebačke biskupije, koji je 1501. sastavljen u svrhu podavanja biskupske ili stolne pristojbe (*cathedractium*). Njime je popisano 710 svećenika (a autor navodi još 68 bezimenovanih svećenika!). Pritom su popisani i svećenici s područja današnje Podравine, npr. župnik Andrija u Đurđevcu, milosnik Filip u Slatini, ili nadrabenik Ivan u Koprivnici itd...

U prošlogodišnjem broju *Tkalčića* izdvojio bih slijedeće radove: Stjepan Razum, *Biskupijska skupština (sinoda) Zagrebačke biskupije iz 1669. godine. Prva biskupijska skupština biskupa Martina Borkovića* (str. 7-112); Hrvoje Petrić, *Župa Koprivnica do kraj 17. stoljeća* (str. 201-250); Miroslav Akmadža, *Ometanja i zabrane vjeronauka od strane komunističkog režima u Zagrebačkoj nadbiskupiji od 1945. do 1966 godine* (str. 347-443) i rad Mirjane Jurić, *Nacrti crkvenih zgrada u Hrvatskom državom arhivu. Zbirka građevinskih nacrta i Zbirka planova* (str. 511-549). Razum piše o Biskupijskoj skupštini Zagrebačke biskupije iz 1669. koju je sazvao zagrebački biskup Borković. Skupština je donijela 14 zaključaka koje se odnose na bogoslužje u stolnoj crkvi, službenih pohoda župama, priređivanje novog Časoslava, misnih zaklada itd... Skupštinsko povjerenstvo ispitalo je 179 župnika od kojih je 91 pohvaljen, a za njih 88 iznesene su pritužbe. Od popisanih 187 svećenika, jedan dio njih došli su sa područja Podравine, npr. Nikola Dobrilović (župnik kod Sv. Jelene u Komarnici) ili Jakob Tesari (župnik u Molvama). Petrić opisuje razvitak župe sv. Nikole u Koprivnici do kraja 17. stoljeća te se osvrće na razvoj Koprivnice u navedenom razdoblju (u kontekstu osmanlijskih ratova i pograničnog habsburško-osmanlijskog položaja koji je utjecao na društvene i demografske promjene navedenog područja). Akmađa pišući o problemu vjeronauka u crkveno-državnim odnosima navodi kako su za predavanje vjeronauka svećenici morali dobiti dozvole od prosvjetnih vlasti. Država je 1952. zabranila vjeronauk u školama, no on je i dalje bio dozvoljen u crkvama. Autor kao primjer ometanja i zabrane vjeronauka po župama (1946-1966) navodi i neke župe u Podravini; npr. Župa Drnje, Župa Koprivnica, Župa Koprivnički Bregi ili Župa Peteranec, itd.... Mirjana Jurić piše o nacrtima crkvenih zgrada koje se čuvaju u dvjema Zbirkama u Hrvatskom državom arhivu:

Zbirka građevinskih nacrta i Zbirka planova. Autorica ističe kako *Zbirka građevinskih nacrta* sadrži 1113 nacrta, od čega su 68 crkvene zgrade u razdoblju od 1850. do 1960. *Zbirka planova* sadrži od 536 nacrta različitih zgrada, od čega su 56 nacrta crkvenih zgrada u razdoblju od 1785 do 1877. Tu se nalaze i nacrti crkvenih zgrada na području Podravine, npr. Nacrt adaptacije župne crkve u Petrijancu.

U objavljenim se radovima u časopisu *Tkalčić*, od prvog broja 1997. do posljednjeg u 2004., pisalo se o područjima u Podravini. Većina takvih radova odnosi se na radove o srednjovjekovnim podravskim župama ili životopise pojedinih svećenika koji su bili vezani uz Podravinu. Navedeni časopis u svom dosadašnjem radu je doprinio kvalitetnijem upoznavanju povijesti i kulture i na području Podravine.

Daniel VOJAK

ŽIVOT UZ DRAVU NEKAD I DANAS. KATALOG IZLOŽBE U GRADSKOM MUZEJU U VARAŽDINU 19. STUDENOG 2004. - 28. VELJAČE 2005. (UR. ANTICA BREGOVIĆ). VARAŽDIN, 2004., STR. 1-106.

Među najveća bogatstva naše zemlje spada voda. Međutim da ta voda ostane naše blago treba se boriti jer negativne posljedice urbanizacije i suvremene privrede kvare vodu, pa treba voditi računa da voda ostane zdrava i treba učiti na prošlosti kako treba i kako ne treba raditi. O tome govori izložba postavljena u Gradskom muzeju u Varaždinu a o tome govore i tekstovi u ovom katalogu. Tu se je sedam autora potrudilo da ukaže na povjesni značaj ali i na prirodne značajke rijeke Drave u varaždinskoj županiji, tekstovi i prekrasni slikovni materijal, odnosno predmeti na izložbi moraju utjecati da zavolimo Dravu.. Prema piscu predgovora Branka Speveca autori izložbe postavili su si zadaću podsjetiti i probuditi uspavanu savjest smatrajući da je time učinjen pokušaj da se Dravi vrati dug, te da se očuva život u područjima što su nekad značila život a danas su još samo oaze prirodnoga reda i mira, "Igrom slučaja pošteđene" od štetnog utjecaja ljudi.

Autori su radili izložbu kao ekipa, no tekstovi su ipak odraz njihove vlastite stručne profilacije i zanimanja. Viši kustos **Antica Bregović**, napisala je uvodnu riječ jer je izložba postavljena u znak obilježavanja 150 godina rođenja varaždinskog prirodoslovca Adolfa Eugena Jurinca i povodom 50-godišnjice djelovanja Entomološkog odjela Gradskog muzeja Varaždin po kojoj zbirci , ali je progovorila i o mnogim značajkama rijeke Drave koja je jedna od većih europskih rijeka i koja ima danas energetski potencijal, ali je nažalost izgubila značenje prometnog i trgovačkog puta. Kroz katalog vidimo kako se je Drava promijenila ljudskom aktivnošću, a autorica Bregović apelira da sačuvamo i posvetimo pažnju onome što nam je ostalo. **Dr. Nevenka Krklec**, voditeljica podosjeka za zaštitu okoliša Ureda državne uprave u Varaždinskoj županiji opisala je geološku kartu Dravske doline iznijevši da mi danas eksploriramo drugi vodonosni horizont novih bunara i vodocrpilišta što je razlog da se piće zdrava voda, upozoravajući da vodu treba štititi i racionalno koristiti. Muzejski savjetnik **Marina Šimek** izradila je znanstveni prilog o prapovjesnim lokalitetima i brojnim tumulima , kao posljednjim počivalištima uglednih ljudi, osvrnuvši se i na doba antike kada je ovo područje bilo gusto naseljeno, te na nalaze u srednjem vijeku . Dr. Krklec iznosi mišljenje da je ime Drave keltsko, a nalazi brojni i bogati pri čemu treba zaključiti da se upravo u novije vrijeme mnogo toga istražilo i upotpunilo. Viši kustos **Spomenka Težak** u svojem radu piše o odnosu Varaždinaca prema rijeći. Ona zaključuju da mnogi znakovi

od znaka u grbu pa do imena ukazuje na povezanost stanovnika Varaždina i rijeke Drave. Suodnos je prikazan preko izgradnje prvih mostova, preko borbe protiv učestalih poplava, preko srbi za šume koje su često bile predmet spora između građana i obitelji Erdödy ali je spomenula i strašnu odluku Gradskog zastupstva 19. veljače 1887. kada je radi dobivanja oranica donesena odluka o sjeći lijepog gajića Inžinirščice koje je do tada služio kao izletište varaždinskim građanima. No ipak i danas između kanal i Drave ima prilično dobro očuvane autohtone šume s većim borjem starih primjeraka crne i bijele topole te hrasta lužnjaka što mislim da je vrijedno spomena i viđenja. Spomenula je i kupalište odnosno rekreacioni prostori uz Dravu. Viši kustos Muzeja Međimurja u Čakovcu **Smiljana Petr-Marčec** prikazala je utjecaj Drave na ruralno stanovništvo Međimurja. Može se uočiti da je vode Drave snažno utječu na stanovništvo koje se je moralo prilagoditi rijeci. Do vodenica se na Dravi odlazilo radi mljevenje žita, i one su ovdje vrlo brojne i stare. Tu se je i lovilo, a carica Marija Terezija dala je Međimurcima pravo ispiranja zlata te su se stanovnici sela Donji Vidovec još u 20. stoljeću bavili ovim poslom. Autorica žali što je opisana Drava nestala. **Zvonimir Kopjar**, načelnik Odjela za katastarski sustav Državne geodetske uprave područnog ureda za katastar u Varaždinu vrednovao je kartografske izvor za ekohistorijska istraživanja idući tragom istraživanja dr. Mirele Slukan-Altić ali iznosi i svoja vlastita zapažanja. **Antica Bregović** opisala je i prirodne značajke rijeke Drave od kraja 19. do sredine 20. stoljeća na osnovu različitih povijesnih izvora sa zaključkom da je čudovita priroda Drave stvorila izvanredno bogatstvo prirode. Žali što su tri hidrocentrale (Varaždin, Čakovec, Dubrava) promijenile ekosustav i zaustavili riječnu dinamiku te ukrotili i ukalupili Dravu pa je samo zahvaljujući izuzetnoj vitalnosti priroda uspjela održati vrlo bogatu biocenozu. Vrlo oštro upozorava na opasnosti skraćivanjem toka rijeke i odsjecanjem meandara i rukavaca te pretjeranim iskoristavanjem šljunka te kao da upozorava Podravinu da ne dozvoli da Drava i na njenom prostoru doživi ovakvu sudbinu, jer je šljunak izvađen iz Drave nepovratno izgubljeno blago. I konačno zadnji autor dr. **Nikola Tvrtković** nije nimalo blaži u opisu onog što se dešava Dravi kao rijeci kojoj su namijenili da izgubi osobnost. Detaljno su opisani gubici na životinjskom svijetu te traži da se zaustave dalji zahvati i da se pomogne Dravi da očuva staništa i vrsta koje još žive uz vodotokove i priobalja. Tvrtković je upozorio na odluke Hrvatskog sabora o strategiji i akcijskom planu zaštite biološke i krajobrazne raznolikosti Hrvatske 1999 godine i traži da se prijeđe u akciju jer ljudi uz Dravu imaju pravo na odluku uz kakvu će im rijeku živjeti potomci. Ovaj prikaz ne bi bio potpun ako ne bismo iznijeli da su na izložbi izloženo 163 eksponata ali svaki sadrži i više elemenata, tako npr. svaka tabla izloženih leptira prezentira nekoliko desetaka ovih prekrasnih bića. Izložba kako i kažu autori na kraju ovog kataloga mogla se je ostvariti u takovom bogatstvu i zanimljivosti samo zahvaljujući pojedincima koji su izdvjili fotografije i predmete iz svojih privatnih zbirki. Ovo je dakle na jedan način kolektivna izložba Muzeja grada Zagreba i Varaždinaca koji vole Dravu. Rijetko se nađe izložba koja nosi sa sobom tako dobru poruku kao što ju nosi ova. Mislim da bi ju ipak trebalo poslušati i razmisliti o njoj. Stoga i završavam ovaj prikaz prvim članom povelje o vodi Europskog vijeća donesene 6. svibnja 1968. koja glasi "Bez vode nema života, voda je dragocjeno, za ljudе neophodno dobro." odnosno đestim članom koji glasi "Za održavanje vodnog bogatstva bitnu ulogu ima biljni pokrivač, posebno šume". I na kraju Varaždin je rekao svoje o Dravi. Zagreb je rekao svoje priredivši izložbu "Potok u Zagrebu" u Muzeju grada Zagreba, koja je izložba lijep osvrt na bujan život tog danas samo turistički zanimljivog područja. Podravina pak kao zemlja uz Dravu treba i dalje posvetiti veliku pažnju Dravi koja je neodvojivo vezana uz život Podravaca, kojima je dala i ime ali ih u mnogočemu odredila i na drugim područjima.

Prof. dr. Mira Kolar-Dimitrijević

"ŽIDOVI U KOPRIVNICI", KATALOG IZLOŽBE, MUZEJ GRADA KOPRIVNICE, KOPRIVNICA 2005.

Izložba Židovi u Koprivnici održana je u Muzeju toga grada u razdoblju od 31. ožujka do 30. lipnja 2005. godine, a u povodu šezdesete obljetnice završetka Drugog svjetskog rata. Putem izložbe nastojalo se u što većoj mjeri zaokružiti povijest židovske zajednice u Koprivnici od njezina nastanka krajem 18. i početkom 19. stoljeća do uništenja u Drugom svjetskom ratu. Izložbu prati katalog u kojem se u tekstu i slici obrađuju sva razdoblja povijesti ove zajednice, njezina udruženja, istaknuti članovi, te materijalna i duhovna baština, a sve tekstove prate brojne kvalitetne reprodukcije starog slikovnog materijala iz obiteljskih albuma ili fundusa muzeja. Katalog svakako valja pohvaliti budući da rijetke muzejske institucije u Hrvatskoj, van okvira glavnog grada, izdaju tako reprezentativne publikacije, tiskane u cjelini na kvalitetnom papiru, i s vrlo dobrom grafičkom obradom s kvalitetno skeniranim ili fotografiranim reprodukcijama te dobrom vezom slike i teksta. Osobito valja pohvaliti dobro rješenu naslovnicu s diskretnim natpisima, koji djelom očito nastoje asocirati ("šezdeset godina sjećanja") na slova pisačih mašina kojima su pisane smrtne presude europskim Židovima tijekom Drugog svjetskog rata. S obzirom na karakter publikacije, najveći dio zauzima katalog izložbe s popisom svih predmeta koji su na izložbi prikazane, te što je osobito pohvalno, s navedenim podatkom odakle je svaki izloženi predmet.

Kao i u svim drugim dijelovima Hrvatske i u Koprivnici židovska zajednica dolazi do svoga vrhunca i brojevnog i utjecajem krajem 19. i početkom dvadesetog stoljeća. i u ovom su gradu Židovi najbogatiji trgovci i poduzetnici grada koji si grade reprezentativne palače na glavnom trgu i ostalim glavnim ulicama u užem centru grada, doprinoseći tako vizualnoj urbanizaciji do tada malenog "trgovišta" i stvarajući specifični identitet koji i danas središte Koprivnice ima.

Nezaobilazna tema svake izložbe o povijesti Židova u Hrvatskoj, pa tako, nažalost, i ove o povijesti koprivničkih Židova, predstavlja stradanje ovog naroda tijekom Drugog svjetskog rata. O događanjima nakon uspostave Nezavisne Države Hrvatske piše dr. Krešimir Švarc koji u osnovnim crtama donosi povijest stradanja, no i, što je osobito važno, popis (prema zapisu dr. Leandera Brozovića) svih stradalih koprivničkih Židova. Individualizacija žrtve ključna je kada se govori o vremenima masovnih pokolja kakav se dogodio tijekom Drugog svjetskog rata u kojima se često misli previše na goleme brojke, a ne na individualne ljudske sudbine. Popis imena srađen s fotografijama na izložbi/kraju kataloga dodatno individualizira zbivanja vezana uz Holokaust na mikrohistorijskoj koprivničkoj razini.

Jedno je poglavlje kataloga posvećeno, razumljivo, vjerojatno najvažnijem potomku židovske koprivničke zajednice, arhitektu Slavku Löwiju, jednom od najznačajnijih pobornika moderne arhitekture u Hrvatskoj autoru prvog hrvatskog "nebodera" u Gundulićevoj ulici u Zagrebu.

Koprivnica je jedan od malobrojnih gradova u Hrvatskoj koji se može pohvaliti činjenicom da je sačuvala stari židovski hram - sinagogu - sagrađenu 90-tih godina 19. stoljeća. Većina je ovih građevina Stradala tijekom drugog svjetskog rata, uništena djelom ili potpuno od strane ustaških vlasti. One koje su preostale nakon Drugog svjetskog rata, bile su i od novih komunističkih vlasti dalje zanemarivane pa su nastavile propadati. Koprivnička je sinagoga isto tako devastirana tijekom Drugog svjetskog rata, pretvorena je u zatvor. Ipak pošteđena je sudbine gotovo svih hrvatskih sinagoga; vanjština joj je gotovo u cijelosti sačuvana, istina s fasadama promijenjenim pri obnovi 30-tih godina 20. stoljeća. Bez zajednice koja bi se o njoj brinula nastavila je propadati nakon rata. Korištena je za funkcije potpuno nepogodne za ovakav tip građevine (krojačko poduzeće, trgovačko skladište). Danas kada se konačno uviđa njezina

važnost unutar povijesti hrvatske i arhitekture i kulture 19. stoljeća, započela je njezina obnova i adaptacija za mnogo dostačniju svrhe - koncertnu dvoranu.

Nažalost, u samom su se katalogu potkrale neke greške, koje se ujedno mogu i navesti kao najveća zamjerka ovoj publikaciji. Navesti će samo dio njih. Koprivnička židovska zajednica u kontekstu povijesti drugih židovskih zajednica u Hrvatskoj ima rijetku povlasticu da je očuvala bogatu projektnu dokumentaciju, iz druge polovine 19. stoljeća, vezano uz izgradnju novog, reprezentativnog hrama. U obitelji Reš sačuvan je, naime, čitav niz projekata, očito porijeklom s arhitektonskog natječaja za gradnju hrama, koji je nedavno restauriran. Pri prepisivanju natpisa sa spomenutih projekata potkrale su se izuzetno brojne greške, prijepise je svakako trebalo dati stručnjem za njemački jezik.

Bez obzira na spomenute pogreške koje su se potkrale priređivačima kataloga i izložba i njezin materijalni produkt svakako se mora pohvaliti. Za željeti je da se svaka nekadašnja židovska zajednica u hrvatskim gradovima predstavi takvom izložbom i dobije sličnu malu monografiju.

Mr. sc. Dragan Damjanović

HRVATSKO ZAGORJE, ČASOPIS ZA KULTURU KRAPINSKO - ZAGORSKE ŽUPANIJE, KAJKAVIANA, DONJA STUBICA

Prva serija časopisa Hrvatsko zagorje počela je izlaziti 1969. godine pod nazivom Hrvatsko zagorje, časopis za kulturno - prosvjetna i društvena pitanja, no, već 1971. je bio ukinut. Urednik je bio Antun Kozina. Nakon 24 godine, 1995. godine, počinje izlaziti nova serija časopisa Hrvatsko zagorje u potpuno novom ruhu pod nazivom Hrvatsko zagorje, časopis za kulturu Krapinsko - zagorske županije. Izdavač je Društvo "Kajkaviana" iz Donje Stubice. Do 1999. izlazio je jedan broj godišnje, a od tada izlaze godišnje 2 broja. Glavni urednik je Ivan Cesarec. U časopisu je do sada objavljeno preko tristotinjak vrlo vrijednih znanstvenih i stručnih članaka povjesničara, povjesničara umjetnosti, jezikoslovaca i drugih kulturnih i znanstvenih djelatnika, čiji su radovi pridonijeli rasvjjetljavanju malo poznate povijesne, kulturne, književne i umjetničke baštine Hrvatskog zagorja. Časopis je podijeljen u nekoliko rubrika. Središnja rubrika je Županijsko obzorje i unutar nje se u svakom broju časopisa predstavlja neko od zagorskih mesta, odnosno povijesni, društveni i kulturni život te sredine. U rubrici Susreti predstavljaju se, kroz njihove odabранe radove, književnici sa kajkavskog govornog područja (do sada su predstavljeni književnici ivanečkog, križevačkog, zaprešićkog, samoborskog, đurđevačkog kraja te ludbreške Podravine). U rubrici Iz kajkavske jezično - književne baštine objavljaju se članci poznatih hrvatskih jezikoslovaca o manje poznatim aspektima kajkavske književne i jezične povijesti. Ostale rubrike su Naši umjetnici, Iz kulturnih zbivanja, Književni prilozi, Prijevod (u kojoj se prezentiraju prijevodi nekih djela svjetske književnosti na kajkavsko narječe), In memoriam i Osvrti (pričazi i recenzije knjiga, zbornika i dr.). .

HRVATSKO ZAGORJE, GOD. X, BR. 1 - 2, , KRAPINA 2004., STR. 267

Ovaj broj časopisa Hrvatsko zagorje posvećen je Gornjoj Stubici. U rubrici Županijsko obzorje 14 je autora prvi put uopće, na jednom mjestu, prikazalo različite segmente povijesnog, društvenog i kulturnog života Gornje Stubice i okolice. U članku pod nazivom "Gornjostubički

kraj u prošlosti" (s. 7 - 28) Branko Čičko prikazao je malo poznatu najstariju povijest gornjostubičkog kraja od početka XIII. do XVII. st. Ta je povijest još neistražena, a površne informacije moguće je pronaći tek u pokojoj enciklopedijskoj natuknici ili tu i tamo u literaturi vezanoj uz seljačku bunu 1573. (najviše kod Josipa Adamčeka). Predij Stubica, čije je središte bila crkva sv. Jurja (danasa u Gornjoj Stubici), spominje kao jedan od 15 - ak predija prvi put u povelji ugarskog kralja Andrije II. 1209., kojom on zagrebačkom županu Vratislavu potvrđuje posjede između Medvednice i rijeke Krapine. U XIII. st. obuhvaćao je područje današnje Gornje i Donje Stubice te Stubičkih Toplica i do XIV. st. bio je u vlasništvu moćne plemićke loze Arlandijevaca iz roda Aka. U 15. st. ta je loza međusobno podijelila posjede u dva dijela. Jedan dio Arlandijevaca postali su vlasnici posjeda oko Gornje Stubice, dok je drugi dio obitelji počeo nositi pridjevak Toth Susedgradski i dobio posjede od Donje Stubice do Susedgrada, gdje je nastalo veliko susedgradsko - stubičko vlastelinstvo. U 16. stoljeću na području Gornje Stubice nastao je poseban plemićki distrikt sa dvadesetak malih i srednjih plemićkih porodica, uglavnom porijeklom sa područja Prigorja (Kaštine i Zeline) te Križevaca. O plemićkom gradu Samci piše Krešimir Regan u radu "Plemićki grad Samci u Gornjoj Stubici" (s.29 - 38). Taj se grad nalazio uz barokni dvorac obitelji Oršić (danasa je njemu smješten Muzej seljačkih buna). Sagradila ga je u XV. st. gornjostubička grana Arlandijevaca, a posljednji vlasnik bila je obitelj Gregorianec. Početkom XVII. st. spominje se kao ruševina. Kad su Oršići postali njegovi vlasnici, sagradili su u XVII. st. kraj njega dvorac u baroknom stilu. O obitelji Oršić u Hrvatskom zagorju te o nekim istaknutim osobama te obitelji riječ je u članku Vlatke Filipčić - Maligec, "Obitelj Oršić i Hrvatsko zagorje" (s. 39 - 55). Ova plemićka obitelj stječe posjede u Zagorju u XVII. st. Najznačajniji njezin predstavnik bio je u 18. st. Krsto Oršić. On je bio graditelj dvorca na brdu Samci te onog u Gornjoj Bistri. Njegov sin Adam ostavio nam je svoje memoare, vrijedan povijesni izvor o svom vremenu, slici društvenog, kulturnog i političkog života druge polovice 18. st. Juraj Oršić, premda je pripadao konzervativnom dijelu pokreta, bio je jedan od rijetkih hrvatskih velikaša koji je podupirao preporodne aktivnosti. Kratki pregled povijesti župe u Gornjoj Stubici dao je Dubravko Škrlin Hren, inače bogoslov na Lateranskom sveučilištu u Rimu (s. 56 - 60). Tomislav premerl u radu pod naslovom "Nova kapela Svetog Križa u Hižakovcu" (s. 61 - 65). Ta se kapela prvi put spominje u kanonskim vizitacijama 1684. a posljednji put 1808. Otada se više ne spominje i vjerojatno je prepustena propadanju. Obnova kapele je prošle godine inicijativom gornjostubičkog župnika Ivana Špoljara. Autor u tekstu daje kratki opis arhitektonskog rješenja buduće kapele. Ratko Vučetić pozabavio se u tekstu "Razvoj naselja Gornja Stubica" (s. 66 - 69) povijesnim razvojem Gornje Stubice. Današnje naselje se razvilo uz sajmište, na komunikaciji koja prolazi dolinom na nadmorskoj visini od 204 m u 19. stoljeću. O osobitosti biljnog svijeta Gornje Stubice govori Ljerka Regula - Bevilaqua iz Botaničkog vrta u Zagrebu (s. 70 - 78). O izvoru mineralne vode Slani potok kod Gornje Stubice govori Antun Šimunić, znanstveni savjetnik u Institutu za geološka istraživanja u Zagrebu. Taj je lokalitet jedan od tri (uz Apatovačku kiselicu na padinama Kalnika i Slanje kod Ludbrega) izvora u sjeverozapadnoj Hrvatskoj koji su karakteristični po tome što se u njima, u većoj ili manjoj mjeri, pojavljuje slana voda. Otuda i naziv lokaliteta (po kojem je nazvano i selo) Slani Potok. "Govor Gornje Stubice opisan u disertaciji Wolfganga Jakobyja" (s. 79 - 82) naslov je teksta Alojza Jembriha, u kojem je autor dao prikaz dijalektološke studije njemačkog slaviste Wolfganga Jacobyja, koja je 1974. objavljena kao svezak 75. u ediciji *Slavische Beiträge* izdavačke kuće Otto Sagner u Münchenu pod naslovom "Untersuchungen zur Phonologie und Prosodie einer kajkavischen Mundart (Gornja Stubica)" (s. 83 - 93). To je Jacobyjeva doktorska disertacija u kojoj je on na njemačkom jeziku obradio gornjostubički govor na fonološkoj i prozodijskoj razini. Mladen Paver pozabavio se u članku "Kamo su nas doveli Ilinići" (s. 94 -99) prezimenom Ilinić, koje se u stubičkom kraju

pojavljuje u popisu seljaka koji su pozvani na sud zbog napada na kuriju Tahijeva kaštelana Petra Petričevića 1565. "Gornjostubička narodna nošnja - ljepota u jednostavnosti" (s. 100 - 106) naslov je teksta Darinke Hanžek u kojem je prikazala kako je izgledala i kako se izrađivala muška i ženska narodna nošnja u gornjostubičkom kraju. O Gornjoj Stubici kao o kulturnom središtu Hrvatskog zagorja govor rad Darka Ciglenečkog (s. 107 - 112). Kulturna djelatnost u Gornjoj Stubici vrlo je bogata i obuhvaća širok spektar djelovanja. Tu su manifestacije Susreti za Rudija (u sjećanje na prvog hrv.pilota piginulog u Domovinskom ratu Rudolfa Perešina), Jurjevo, Viteški turnir u organizaciji Muzeja seljačkih buna. Zatim su tu aktivnosti likovne radionice Lipa, mnogih pjesnika i dr. Goranka Horjan pozabavila se kulturnim i prirodnim znamenitostima Gornje Stubice koje mogu poslužiti kao dobra turistička ponuda. Na kraju rubrike Županijski obzori predstavljeni su neki gornjostubički pjesnici sa po jednim odabranim radom. U rubrici Naši umjetnici predstavljen je sa nekoliko svojih likovnih radova slikar Tomislav Horjan. U rubrici Iz kulturnih zbivanja najprije je Narcisa Brezinščak predstavila je ciklus predavanja "I dok je srca, bit će i Kroacije!", koji je organizaciji udruge Muži zagorskog srca održan u Hrvatskoj kući Kozjači u Kostelu. O akcijama u Muzeju Hušnjakovo vezano uz Dan muzeja izvještava voditeljica Muzeja evolucije i nalazišta pračovjeka u Krapini. Tu su i izvještaji sa manifestacije Književna nagrada Sida Košutić u Radoboju 2004., o izložbi Juraj Rattkay Velikotaborski (1613. - 1666.) u dvoru Veliki Tabor, otvorenju gradske knjižnice u Pregradu. U rubrici Književni prilozi predstavljeni su pjesnički radovi Milana Havovića, Tomislava Držića, Darka Ciglenečkog i Marije Lamot te prozni tesktovi Dunje Horvatin, Dubravka Torjanca, Marine Kolar i Darka Oreškovića. Rubrika Prijevod donosi nam izbor haiku pjesništva u prijevodu Vladimira Devidea, a koji je na kajkavskom jeziku prepjevao Ivica Jembrih. U rubrici Susreti predstavljeni su odabrani pjesnički radovi književnika koprivničkog kraja: Frana Galovića, Mihovila Pavleka Miškine, Milana Krmpotića Mikana, Božene Loborec, Marijana Horvata, Paje Kanižaja, Dragutina Feletara, Mirjane Matiša i Slavka Fijačka. Uvodni tekst o djelovanju književnika koprivničkog kraja napisao je Slavko Fijačko. Rubrika "Iz kajkavsko - jezične književne baštine" donosi zanimljiv tekst Alojza Jembriha "Putni troškovi kapetana Franje Oršića Slavetičkog". Te troškove objavio je na kajkavskom jeziku s čakavskim i štokavskim obilježjima u svojim memoarima Adam Oršić za svoja putovanja u Beč 1670. i 1671., a A. Jembrih sada tekst računao i dopunio neke bilješke. Putni troškovi zanimljivo su svjedočanstvo o korumpiranosti bečkog dvora, jer je Franjo opisao kako je morao podmiti mnoge sluge, pisare, tajnike i ministre na Dvoru da bi došao do svog prava. Rubrika In memoriam posvećena je ovaj put sjećanju na pokojnog zagorskog župana dr. Franju Kajfeža. Rubrika Osvrti donosi prikaze nekih tiskanih publikacija iz područja jezikoslovlja, povijesti i književnosti, a vezani su uz Hrvatsko zagorje i kajkavski jezik. Između ostalog prikazane su književne zbirke Gordane Sinanovića, Luke Posarića, Tomislava Ribića i Tomice Kolara, Mirka Ivanjeka i dr.

HRVATSKO ZAGORJE, GOD. X, BR. 3 - 4, , KRAPINA 2004., STR. 221

Rubrika "Županijsko obzorje" ovog broja časopisa posvećena je malom mjestošću na samoj granici Hrvatske i Slovenije - Humu na Sutli. Književnik August Šenoa često se na putu iz Štajerske zaustavljao na vidikovcima Huma na Sutli i divio se tim sjeverozapadnim "vratima Hrvatske", kako ih je nazivao. Početni tekst je od Narcise Brezinščak, "Iz prošlosti humskog kraja" (s. S. 7 - 10). Najstariji podaci o prošlosti humskog kraja sežu još u ilirsко vrijeme. Stoljećima su se ovdje smjenjivali razni gospodari. Najpoznatije mjesto je Straža (nekad zvano i Brod) koje se razvija u 19. st. uglavnom zahvaljujući proizvodnji stakla, što je i danas jedna od najvažnijih osnovica razvoja općine Hum na Sutli. O najnovijim rezultatima arheoloških

istrazivanja na lokalitetu Veliki Gradiš, u blizini sela Klenovec Humski, na kojem se, prema pretpostavkama, nalazio plemićki grad Vrbovec i koji se spominje u svega nekoliko navrata u povijesnim izvorima od 1267. do 1497., članak je napisao Željko Tomičić. (s. 11 -13). Tatjana Tkalčec izvјšćuje nas o konzervatorskim radovima na srednjovjekovnome plemićkom gradu Vrbovcu u Klenovcu Humskom 2004. (s. 14 - 18). O arheološkim istraživanjima u Breznom 2004. govori članak Marije Buzov (s. 19 - 24). Krešimir Regan napisao je članak posvećen Malom Taboru (s. 25 - 38). U njemu je opisao stanje istraženosti Malog Tabora, arhitektonska obilježja i tipologiju ovog kaštela te njegovu kratku povijest. Ovaj renesansni kaštel talijanskog tipa sagradio je početkom 16. st. Ivaniš Korvin kao jedno od upravnih središta vrbovečkog, odnosno velikotaborskog vlastelinstva. Od 1524. nalazio se u vlasništvu obitelji Rattkay. U 18. st., nakon gubitka obrambene uloge, pregrađen je u dvokrilni jednokatni dvorac. U članku "Kulturno - povijesna baština Huma na Sutli" (s. 39 - 48) Narcisa Brezinščak je opisala dvorce, kurije, crkve i kapele humskog kraja. Mladen Paver pozabavio se najstarijim prezimenima Malog Tabora na temelju poreznog popisa iz 1598. (s. 49 - 57). Svjedočanstva o povijesti, kulturnom i društvenom razvoju Huma na Sutli na temelju upskih i školskih spomenica prikazao je u svom radu "Iz školskih i župskih spomenica" Nikola Šiljeg (s. 58 - 60). Tomislav Maras pozabavio se razvojem školstva u općini Hum na Sutli od 1945. do danas (s. 61 - 66). O Narodnoj knjižnici Hum na Sutli govori članak Bernarde Šeligo (s. 67 - 70). U nastavku rubrike Narcisa Brezinščak prikazala je povijest i djelovanje kulturno - umjetničkih društava Naprijed i Rikard Jorgovanić u Humu na Sutli, limenu glazbu Vetrpack Straža i muški pjevački oktet Kaj i (s.71 - 74.). Radovan Marjanović Kavanagh u radu pod naslovom "Dr. Luka Marjanović zaljubljenik u Hum na Sutli" (s. 75 - 78) predstavio nam je poznatog profesora na Pravoslovnoj akademiji u Zagrebu (Pravni fakultet) dr. Luku Marjanovića. Marjanović se zaljubio u humski kraj zahvaljujući poznanstvu sa župnikom susjedne župe Taborsko i u Humu na Sutli kupio vlastitu kućicu u kojoj je provodio mnoge praznike i ljetovao sa svojom obitelji i poznanicima. Tu je pisao svoje knjige i između ostalog i narodne pjesme. O ličnosti Milana Brezinščaka, rođenom u Humu na Sutli, govori tekst Stjepana Lice (s. 79 -80). Od mnogih javnih službi koje je obavljao, Milan Brezinščak je, između ostalog, bio 1909. podžupan Varaždinske županije, a 1914. banski savjetnik. Sudjelovao je u izradi mnogih zakonskih osnova iz djelokruga Zemaljske vlade, a objavljivao je mnoge članke iz područja upravnog prava u tadašnjim stručnim pravnim časopisima. O osnivaču humanomedicinske patološke anatomije u Hrvatskoj, dr. Ljudevitu Juraku, rođenom također u Humu na Sutli, tekst je napisao predsjednik Hrvatsog društva za povijest medicine Vladimir Dugački (s. 81 - 87). Adalbert Rebić, i sam rodom iz Huma na Sutli, napisao je članak o životu i djelu poznatog teologa i bibličara Janka Oberškog. Oberški također potječe iz ovog kraja. Od 1937. do 1969. bio je profesor Starog zavjeta na Katoličkom bogoslovnom fakultetu u Zagrebu (s. 88 - 101). Biserka Šmiljak je u tekstu "Mladi humski talenti" (s. 102 - 104) predstavila neke pjesničke radeve učenika humskog kraja koji su nagrađeni na nekim literarnim natjecanjima (Lidrano, Europa u školi i dr.). Načelnik općine Hum na Sutli, Božidar Brezinščak bagola, dao je kratki osvrt na "Hum na Sutli danas i sutra" (s. 105 - 112), kojem je prikazao neka obilježja života, gospodarskog razvoja, stanovništvo i turizam Huma na Sutli. Na kraju rubrike nalaze se odlomci iz nekih djela hrvatskih književnika u kojim se spominje Hum na Sutli (Autobiografija Janka Leskovara, Pod Gupčevom lipom Gustava Krkleca, uspomene Marka Tepeša na dvorac Erdödyjevh u Lupinjaku i rukopis dnevničkih zapisa Božidara Brezinščaka bagole)(s. 113 - 122). U rubrici Naši umjetnici predstavljen je slikar Josip Brezinščak (s. 125 - 128). Rubrika Iz kulturnih zbivanja započinje prikazom prvih 10 godina Varaždinskog književnog društva, zatim slijede prikazi o gostovanju Katedre Čakavskog sabora u Zagorju krajem 2004., o Tabor film festivalu, izložbama u Salonu Galerije Antuna Augustinčića, 9. susretu zborova i pjevačkih grupa

Krapinsko - zagorske županije, međudržavnoj suradnji Hrvatskozagorskog književnog društva i Dianima Ksavera Šandora Gjalskog. U rubrici Književni prilozi predstavljeni su odabrani pjesnički radovi Gordane Tkalec, Đurđe Lovrenčić i Božene Zernec te prozni radovi Robertina Bartoleca i Ljerke Rajko. Rubrika Prijevod donosi nam pjesmu Federica Garcia Lorce Alma ausente u kajkavskom prijevodu (Zginula duša) Ivice Glogoškog (s. 186 - 187). U rubrici Susreti predstavljeni su u ovom broju časopisa književnici ludbreške Podravine (Mladen Kerstner, Božo Hlastec, Katarina Pšak, Franjo Matulić i dr.). Uvodni članak o djelovanju književnika ludbreške Podravine napisao je Dubravko Bilić. Rubrika In memoriam posvećena je prof. Stjepanu Markaču. Rubrika Osvrti donosi prikaze najnovijih publikacija i književnih zbirki (s. 209 - 219).

Branko Ćičko

**ZBORNIK ODSJEKA ZA POVIJESNE ZNANOSTI ZAVODA ZA POVIJESNE I
DRUŠTVENE ZNANOSTI HRVATSKE AKADEMIJE ZNANOSTI I UMJETNOSTI,
VOL. 22, ZAGREB, 2004., 315 STR.**

U izdanju Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu objavljen je 22. svezak Zbornika Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU. Zbornik je edicija koja izlazi jednom godišnje i objavljuje priloge iz područja povijesne znanosti. U ovom broju objavljeno je nekoliko znanstvenih radova, mnoštvo prikaza, te jedan nekrolog. Radovi su u Zborniku poredani kronološki, te sadrže sažetke na hrvatskom, engleskom, njemačkom, talijanskom i francuskom jeziku.

Šubići Bribirske do gubitka naslijedne banske časti (1322.) (1.-26.) izvorni je znanstveni rad Damira Karbića, koji se osvrće na dosadašnja historiografska mišljenja o povijesti hrvatskog plemićkog roda Šubića Bribirskih, te razmatra povijest roda u razdoblju od prvih spomena u izvorima do svrgavanja bana Mladena II. 1322. godine.

Krešimir Kužić je u stručnom radu Gdje je i kad Toma Arhiđakon doživio hrvatska vjerovanja vezana za pomrčinu mjeseca? - Doprinos interdisciplinarnoj metodi istraživanja (27.-33.) donio datacije i druge karakteristike dviju pomrčina Mjeseca. Autor je postavio hipotezu lokaciju na kojima je Toma Arhiđakon nazočio hrvatskom srednjovjekovnom običaju i magijskom vjerovanju vezanom za pomrčine Mjeseca.

Prilog proučavanju životopisa zadarskog plemića Franje Jurjevića, kraljevskog viteza (35.-54.) izvorni je znanstveni rad Branke Grbavac. U radu je ona na temelju objavljene i neobjavljene građe prikazala djelovanje kraljevskog viteza Franje Jurjevića, najistaknutijeg člana zadarske patričijske obitelji Jurjević. Uz prikaz osnovnih biografskih podataka o Franji i članovima njegove uže obitelji, analizirana je njegova oporuka napisana 1377., koja se donosi u prijepisu kao prilog radu.

Sabine Florence Fabijanec je u izvornom znanstvenom radu Društvena i kulturna uloga zadarskog trgovca u XIV. i XV. stoljeću (55.-119.) je razmotrila stalešku pripadnost trgovaca i njihovu političku ulogu. Također, prikazala je gospodarski temelj njihova društvenog statusa, te obiteljski život, kulturni doprinos i vjersku aktivnost trgovaca u srednjovjekovnom Zadru.

Počeci hrvatskog visokog školstva u okviru ranih sveučilišnih gibanja u Europi (121.-171.) izvorni je znanstveni rad Stjepana Krasića. Autor je u raspravi razmotrio povijest visokog školstva u Europi i Hrvatskoj. U prvom dijelu svojega rada prikazao je početke i razvitak prvih

oblika visokog školstva u Italiji i Francuskoj, koje su u tom pogledu prednjacija u Europi. Osobita pozornost je posvećena pravno-povijesnom tumačenju složenog nazivlja za visoke škole s posebnim naglaskom na pojam 'generalnog učilišta'. U drugom dijelu Krasić govori o visokom školstvu u dominikanskom redu, dok je u trećim dijelu razložio okolnosti osnivanja prvog sveučilišta na hrvatskom tlu - generalnog učilišta u Zadru 1396. godine. Posebice je opisao političko-kultурne okolnosti njegova nastanka, njegov ustroj, akademske naslove, međunarodni karakter, pravni položaj u Mletačkoj Republici, te uvjete u kojima je djelovalo do zatvaranja 1807., u doba francuske okupacije Dalmacije.

Ive Kurelac je u izvornom znanstvenom radu *Illyrica historia Fausta Vrančića* (173.-187.) dala opis rukopisa 'Illyrica Historia' hrvatskog humanista Fausta Vrančića, te je analizirala zastupljenost citata pojedinih autora u toj komplikaciji fragmenata.

Iz prošlosti Boke - tragom iseljenika s poluotoka Luštice u Mlecima (XVI.-XVIII. stoljeće) (189.-211.) izvorni je znanstveni rad Lovorke Čoralić u kojem ona na osnovi račlambe izvorne građe pohranjene u Državnom arhivu u Mlecima, kao i spisa koji se čuvaju u sjedištu bratovštine sv. Jurja i Tripuna, istražuje temeljne sastavnice iz života i djelovanja iseljenika iz Luštice u Mlecima od XVI. do XVIII. stoljeća. U radu se donose i tri priloga (Popis oporuka iseljenika iz Luštice u Mlecima; Prijepis oporuke Ivana Lukinog iz Luštice; Prijepis inventara pokretne imovine vojnika u mletačkoj službi na Chioggi Rafaela Barbića).

U svojem drugom izvornom znanstvenom radu objavljenom u ovom broju Zbornika, Zadarski kapetan XVII. stoljeća - Ulcinjanin Dominik Katić (213.-232.), Lovorka Čoralić je na temelju građe iz Državnog arhiva u Zadru prikazala život i djelovanje Ulcinjanina Dominika Katića, časnika u mletačkoj vojnoj službi u Zadru tijekom prvih četrdeset godina XVII. stoljeća. U dodatku radu, autorica je donijela prijepis oporuke Dominika Katića iz 1631. i 1639. godine.

U drugom dijelu Zbornika objavljen je niz prikaza i recenzija novijih knjiga, zbornika i časopisa. Prvi u nizu je prikaz knjige *Povijest Hrvata*, knj. 1, Srednji vijek (ur. F. Šanjek), Školska knjiga, Zagreb, 2003. Sljedeći prilog je prikaz knjige *Hrvatski povijesni atlas*, urednik: Krešimir Regan (priredili: Krešimir Regan i Tomislav Kaniški), Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb 2003. Potom slijedi osvrt na knjigu Miroslava Bertoše, *Izazovi povijesnog zanata - lokalna povijest i sveopći modeli*, Antibarbarus, Zagreb, 2002. Nadalje, donosi se prikaz djela Zdenke Janeković Römer, *Višegradska ugovor temelj Dubrovačke republike*, Golden marketing, Zagreb 2003. Prikaz knjige *Ignacija Voje, Poslovna uspešnost trgovcev v srednjeveškem Dubrovniku*, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, Ljubljana, 2003., sljedeći je u nizu. Nakon toga objavljen je osvrt na djelo Pavla Mačeka, *Rod Patačića od Zajezde*, rodoslovna rasprava, Društvo za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije "Tkalčić", Zagreb 2004. Zatim slijedi prikaz knjige Darka Darovca, *Davki nam pijejo kri: gospodarstvo severozahodne Istre v novem veku v luči beneške davčne politike*, Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko (Knjižnica Annales Majora), Koper 2004. Sljedeći prilog je prikaz knjige Nataše Bajić-Žarko, *Split kao trgovacko i tranzitno središte na razmeđu istoka i zapada u 18. stoljeću*, Književni krug, Biblioteka znanstvenih djela, knj. 135., Split 2004. Iza toga objavljen je osvrt na knjigu Mithada Kozličića, *Panorama Dalmacije Giuseppea Riegera*, Hrvatski hidrografski institut, Split 2003. Nakon toga dolazi prikaz zbornika radova *Croatohungarica*. Uz 900 godina hrvatsko-mađarskih povijesnih veza. A horvát-magyár történelmi kapcsolatok 900 éve alkalmából, ur.: Milka Jauk-Pinhak, Kiss Gy. Csaba, Nyomárkay István, Katedra za hungarologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2002., te osvrt na zbornik *Sveti Ivan Zelina i zelinski kraj u prošlosti* (glavni urednik Ante Gulin), Zagreb, 2003. Ovaj zbornik donosi radove sa znanstvenog skupa održanog 2000. godine pod pokroviteljstvom Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti povodom obljetnice prvog spomena grada Sv. Ivana

Zeline, odnosno njegove crkve sv. Ivana Krstitelja. U nastavku slijede prikazi povijesnih časopisa, i to redom: Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru, sv. 45 (2003) i sv. 46 (2004), povodom 50. obljetnice Zavoda za povijesne znanosti HAZU, Analji Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku, sv. 41(2003), Problemi sjevernog Jadrana Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU u Rijeci i područne jedinice u Puli, sv. 8(2003), Povijesni prilozi, Hrvatski institut za povijest, god. 21(2002) br. 22 i 23, god. 22(2003) br. 24 i 25, god. 23 (2004) br. 26, Croatica Christiana Periodica, Časopis Instituta za crkvenu povijest Katoličkog bogoslovnog fakulteta u Zagrebu, god. XXVI(2003), br. 51, god. XXVII(2003), br. 52, Povijest u nastavi, god. I(2003) br. 1 i 2, god. II(2004) br. 1(3), Gazophylacium, časopis za znanost, umjetnost, gospodarstvo i politiku, god. 8(2003) br. 3-4, Cahiers de civilisation médiévale, Xe-XIIe siecles [Zbornik srednjovjekovne civilizacije, X.-XII. st.], 46e année(2003), br. 181-184 i 184b: CD-Rom Tables [Tabele]1983-2002.

Broj je zaključen odavanjem počasti dugogodišnjem djelatniku, upravitelju i voditelju Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU, istaknutom povjesničaru i članu suradniku Akademije dr. sc. Miroslavu Kurelcu, čiji život i djelovanje je toplim riječima poštovanja i zahvale prikazao sadašnji upravitelj Odsjeka dr. sc. Ante Gulin.

Dr. sc. Ivica Zvonar

DR. MIRELA SLUKAN ALTIĆ, POVIJESNI ATLAS GRADOVA, III. SVEZAK, KOPRIVNICA, INSTITUT DRUŠTVENIH ZNANOSTI IVO PILAR - MUZEJ GRADA KOPRIVNICE

Mirela Slukan Altic je nakon sustavnog i višegodišnjeg rada na podravske teme objavila treći svezak povijesnog atlasa gradova na temu Koprivnice. Na izradu ovoga svezaka autoricu su motivirali prof. dr. Dragutin Feletar, prof. dr. Mira Kolar i Hrvoje Petrić. Na ovu odluku Mirele Slukan- Altice dosta je pomogla i sreća, tj. činjenica da je u izdanju izdavačke kuće Meridijani u Samoboru njezina objavljena voluminozna "Povijesna kartografija" odnosno "Kartografski izvori u povijesnim znanostima", što su predavanja autorice na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Izdavačka kuća Meridijani je spoznala vrijednost autorice te joj je objavila spomenuti rad koji se danas koristi kao udžbenik, a kojem je urednik dr. Dragutin Feletar,

Autorica je razradila ovu knjigu podijelivši je u šest glavnih velikih poglavlja, ali pozvavši za izradu dva poglavlja i suradnike: dr. Zorka Markovića za arheologiju i Draženku Jalšić Ernećić za arhitekturu i zaštićenu graditeljsku kulturnu baštinu grada Koprinice.

Postupivši tako ona je uspjela prikazati Koprivnicu u povijesnom, urbanističkom, gospodarskom, demografskom, političkom i kulturnom kontekstu, primjenjujući pri tome interdisciplinarni pristup. Ovakvim pristupom dobili smo divnu monografiju grada Koprivnice na koju može biti ponosna Koprivnica, Podravina a i Hrvatska u cjelini.

Koristeći svu postojeću literaturu na tu temu, ali i obavivši jedan poduhvat za koji je trebalo i sposobnosti, i znanja i mnogo sredstava ali i mladosti, a koji je vezan za nabavu prekrasnih reprodukcija originalnih karata u raznim arhivima autorica je sintetizirala povijesne spoznaje dotadanjih istraživača, pošteno ih navodeći i interpretirajući, stavljajući razvoj Koprivnice u kontekst burnih političkih zbivanja na samom rubu Habsburškog carstva kada je grad omogućavao svojom stalnom borbenom pripravnošću miran kulturni razvoj srednje i zapadne Europe.

Kao geografska, rođena 1969. u Zagrebu, ona je 1992. diplomirala geografiju na prirodoslovno-matematičkom fakultetu u Zagrebu, te je doktorala 1999. na temu "Razvoj Zagreba od polovice 19. stoljeća na temelju katastarskih izvora". Od 1994. do 2003. je radila u Hrvatskom državnom arhivu gdje je bila pročelnik Zavoda za arhivistiku, pomoćne povijesne znanosti i filmologiju te je kao glavni istraživač preuzeo projekt Ministarstva znanosti i tehnologije "Prva sustavna katastarska izmjera Hrvatske i Slavonije i njezina vrijednost kao izvora za hrvatsku povijest", a od 2002. vodi projekt "Povijesni atlas gradova", zamislivši ga dugoročno, a u okviru kojega su do sada izrađeni atlasi gradova Bjelovar, Sisak i Koprivnica.

Kao povjesničar trebala bih se osvrnuti na povijesni pristup u ovom dijelu. Međutim mislim da to nisam u stanju, jer je djelo pisano interdisciplinarno, tj. u njemu se isprepliću svi elementi koji su utjecali na razvoj grada i njegov opstanak, a tih ima cijela gomila, ali je osnova dakako vezana uz prirodnogeografske uvjete, pa je to i sadržaj prvog poglavlja.

Drugo poglavlje je pisao dr. Zorko Marković i na deset stranica je opisana povijest Koprivničkog kraja u pretpovijesti, koprivničkog kraja u antici, razdoblje velike seobe naroda, koprivničke Podravine u ranom i razvijenom srednjem vijeku i zagonetna utvrda Kamengrad koji problemi su mučili svojedobno dr. Leandera Brozovića ali i tadanju kustosicu Muzeja grada Zagreba Sonju Kolar.

U slijedeća tri velika poglavlja dr. Mirela Slukan Altić je pokazala što umije i zna. U Trećem i četvrtom poglavlju na 20 kartica autorica je obradila Koprivnicu u srednjem vijeku, tj. vrijeme kastruma i slobodnog kraljevskog grada kada je u nemirnim prilikama pestnaestog stoljeća došlo do transformacije prirodnog pejsaža, promjene hidrografskih odnosa na području grada a dakako i do funkcionalnih osobina naselja koji se razvija više kao vojnički grad nego kao slobodni i kraljevski grad, premda ova funkcija nije nikada posve ugašena.

Veliko peto poglavlje na 110 strana izrađeno je na osnovu svih raspoloživih izvora i literature, ali ponajviše dobrim i osvještenim čitanjem očuvanih karata i planova. I tu je autorica pokazala svu svoju vještina kroz ugradnju karata u povijest. Posve jasno vidimo razdoblje kada se je Koprivnica našla na rubu opstojnosti, ugrožena osmanskim osvajanjima i kada je oblikovana Koprivnička kapetanija u okviru Slavonske vojne granice. Karte Nicole Angelinija iz oko 1560 godine i plan Gerolama Arconatija iz 1574 pokazuju koliko je truda uloženo od strane branioca ostataka Hrvatskog kraljevstva tj. vojnih vlasti da se uz pomoć naroda grad sposobi za odolijevanje turskim napadima.

Nakon reorganizacije Slavonske (Varaždinske) vojne granice 1578. započinju se graditi nove utvrde pod vodstvom Josepha Vintana, da bi planom Alessandra Pasqualinija iz 1598. Koprivnica trebala biti izgrađena kao renesansna utvrda. No poslije Žitvanskog mira 1606. kojim je osuđena na propast utvrda Zrinskih Novi Zrin dolazi do modernizacije koprivničke utvrde ali se zapažaju i počeci građanske obnove grada na veduti Johanna Ledentua iz 1639. Prema planu Martina Stiera iz 1657. Koprivnica je trebala postati najmodernija ratna utvrda između Save i Drave, dakle nešto slično kao Brod na Savi, ali Stierov prijedlog dogradnje koprivničke utvrde nije realiziran vjerojatno s razloga što se na tom prostoru - jače nego igdje drugdje - počinju miješati vojne funkcije s funkcijama slobodnog i kraljevskog grada koji je preživio - kao i hrvatsko kraljevstvo - burna vremena osmanskih napada.

Vojna krajina počinje se povlačiti na istok, i Varaždin se većim dijelom oslobađa vojne funkcije, a prema planu J. C. de Rebaina iz 1737. Koprivnica je sjedište dotadanog Varaždinskog generalata ali je nezadovoljstvo građana ovom funkcijom grada bilo tako veliko, jer se njime gušile građanske slobode građana, da je carica Marija Terezija odnijela odluku da treba osnovati novi grad kao sjedište Generalata, i nakon preseljenja Generalata u Bjelovar 1765. grad se

razvojačuje, što je bio dugotrajan proces koji je vidljiv na Kneidingerovoj karti iz 1766, kao i na kartama razgraničenja iz 1768. i 1771 godine a koji proces je konačno dovršen 1772.

Povijest Koprivnice u 17. i 18. stoljeću predmet je istraživanja dr. Hrvoja Petrića i Koprivnica u 17. stoljeću je i tema njegove doktorske disertacije. No Mirela Slukan-Altić nam je taj razvoj prikazala zorno, nastavljajući s analizom i zaključcima na osnovu karata iz ,19. stoljeća kojih je tri.

Gradski mјernik Ivan Klement 1838. daje prijedlog razgradnje koprivničke utvrde. Na vojnom planu iz 1850. godine prikazano je burno širenje predgrađa kada se unutrašnji vojni grad počinje urušavati pod pritiskom građana. Na katastarskom planu iz 1869. dakle nakon sklapanja Hrvatsko-ugarske nagodbe počinju se rušiti utvrde i planirati dolazak željeznice, za što su bili silno zainteresirani Mađari koji teže k moru. Te je godine izrađena i prva regulacijska osnova grada mјernika Zemaljske vlade Srećka Jakominija koja se zove i "Osnova za poljepšanje i rasprostranjenje grada Koprivnice," na kojoj je vidljiv oštar sukob stare i nove Koprivnice, te pobjeda građanske opcije.

Tekst, karte i planovi u nastavku odnose se na modernizaciju grada Koprivnice a vezane su uz vrijeme gradonačelnika Josipa Vargovića s projektima gradske plinare i nove lokacije sajmišta. Počeci industrijalizacije jasno su uočljivi na topografskoj karti iz 1914 godine, kada je Koprivnica već jasno profilirana kao industrijski grad. Zbog svog političkog opredjeljenja Koprivnica nije mogla dobiti županijske funkcije, ali se snagom svog položaja u srcu Podравine, i zahvaljujući položaju na željezničkoj pruzi koja veže Jadransko more sa središtem Europe razvija kao željezničko čvorište i grad u kojem su Židovi rado živjeli i svojim investicijama pomagali ubrzanom razvoju Koprivnice na privrednom i urbanističkom planu.

Autorica je imala hrabrosti prikazati i uvjete razvoja grada tijekom Drugog svjetskog rata te teške poslijeratne godine kada je trebalo obnoviti industrijsku proizvodnju, što je i uspjelo preko idejne studije urbanističkog plana iz 1960., te ekspanziju Koprivnice šezdesetih i sedamdesetih godina kao industrijskog grada.

Do usporavanja dolazi osamdesetih godina istovremeno kada Koprivnica postaje suvremena podravska metropola. Mislim da je autorica donijela dobru odluku kada je ovo poglavlje završila projektom Loranda Klemenčića o viziji grada u 21 stoljeću, koja veže staro i novo, jer tko ne poštije svoju prošlost nema ni budućnost, a to su očito shvatili današnji gradski oci koji omogućavaju njegovanje povijesnih i kulturnih tradicija grada.

Dobro je i što je ravnateljica Gradsko muzeja Draženka Jalšić Ernečić napisala poglavlje o graditeljskoj kulturnoj baštini grada Koprivnice s osvrtom na pojedina povijesna razdoblja, i zaštićenim objektima, obogativši ga lijepim slikama. Time je ova knjiga postala još privlačnija svima koji vole Koprivnicu.

I na kraju prilog s reprodukcijama karata i planova, bibliografski podaci o kartografskim izvorima grada Koprivnice i bibliografija s literaturom čine ovo djelo izvanredno vrijednim s pokazuju kako je u njega ugrađeno mnogo truda i znoja drugih znanstvenika i stručnjaka koji su pisali fragmente koji su tako uspješno i pošteno ugrađeni u ovu sintezu, multidisciplinarnu sintezu grada Koprivnice.

I na kraju možemo reći da smo imali sreću da se je dr. Mirela Slukan-Altića odlučila da kao treći svezak izradi Atlas za grad Koprivnicu, a ne za Varaždin, Karlovac i Zagreb, jer bismo u tom slučaju morali još čekati još nekoliko godina na ovaj prekrasni uradak, koji uljepšava našu sadašnjost i daje nam nade u uspješan razvoj i budućnost ovog starog grada koji nam je i zavičaj. Recenzenti knjige su prof. dr. Dragutin Feletar, prof. dr. Mira Kolar, dr. Željko Demo i Dražen Ernečić.

Kroz više znanstvenih i stručnih radova i sudjelovanjem u časopisu Podravina dr. Mirela Slukan Altić je pokazala svoje zanimanje za ovo područje što i nije slučajnost, jer joj obitelj potječe iz Sv. Ivana Žabnog u Koprivničko-križevačkoj županiji, i zahvaljujući svim ovim sretnim okolnostima dobili smo ovu divnu knjigu na kojoj treba čestitati i autorici ali i nakladnicima: Muzeju grada Koprivnice te Institutu društvenih znanosti "Ivo Pilar" kao i brojnim donatorima.

Ova knjiga je dio europske inicijative Međunarodne komisije za povijest gradova koja koordinira nacionalne projekte istraživanja gradova i uvrštava Koprivnicu u europski kontekst. Autorica je u potpunosti uspjela u svojoj nakani da putem starih karata odškrine vrata koprivničke povijesti na nov i intrigantan način.

Prof. dr. Mira Kolar-Dimitrijević

**PETAR FELETAR, ISTOČNO MEĐIMURJE. HISTORIJSKO-GEOGRAFSKI RAZVOJ
OPĆINA SVETA MARIJA, DONJI VIDOVEC, KOTORIBA I DONJA DUBRAVA,
MERIDIJANI, BIBLIOTHECA GEOGRAPHIA CROATICA, KNJIGA 26, SAMOBOR
2005., 130 STR.**

Hrvatska geografija i povjesna znanost dobili su još jedno vrijedno djelo koje govori o najsjevernijem dijelu naše zemlje. Ovaj prikaz će započeti završnim riječima predgovora urednika knjige prof. dr. sc. Dragutina Feletara: "Istočni dio "hortus Croatiae" dobio je još jednu vrijednu knjigu. Nakon Kolarićeve monografije o Kotoribi, Zvonarove i Feletarove knjige o Donjem Vidovcu te Lukinovićeve Svetе Marije, ova knjiga na drukčiji i nadasve sažet način čitatelju predočuje povjesni razvoj i sadašnje karakteristike općina Sveta Marija, Donji Vidovec, Kotoriba i Donja Dubrava. Zato ova knjiga može biti uvod i najava još detaljnijih studija o povjesnim, geografskim, demografskim, društvenim, vjerskim, političkim i drugim značajkama ovog zanimljivog prostora. Daj Bog da takve nove knjige što prije ugledaju svjetlo dana."

Mladi hrvatski geograf i povjesničar prof. Petar Feletar objavio je svoje prvo samostalno djelo. On je još kao student 2001. u koautorstvu s Dragutinom Feletarom i Hrvojem Petrićem napisao znanstvenu monografiju "Novi Zrin - Zrinska utvrda na Muri (1661.-1664.), a kasnije, 2004., također u koautorstvu sa Dragutinom Feletarom vrlo uspjelu fotomonografiju Preloga.

Isti je i autor više zapaženih članaka u časopisu za zemljopis, povijest, ekologiju i putovanja "Meridijani" (ranije objavljenom pod naslovom "Hrvatski zemljopis") kojemu je član užeg uredništva. Isti je i tajnik uredništva časopisa za multidisciplinarna istraživanja "Podravina". Iz svega se vidi da je profesionalni put i dugogodišnji sustavni rad na proučavanju literature i izvora te razvijanju specifične povjesno-geografske metodologije Petra Feletara logično okrunjen vrlo uspjelom monografijom o Istočnom Međimurju. Iako se radi o mladom znanstveniku koji je na početku svog profesionalnog znanstvenog puta, ova knjiga jasno govori o izuzetnom autorskom talentu koji vrijedi razvijati i u kojeg valja nesebično ulagati. Istočnomeđimurska regija je, marom autora i uz podršku izdavačke kuće "Meridijani", dobila vrijednu knjigu koja bi trebala biti temeljnim djelom i osnovom za daljnja proučavanja ovog dijela Republike Hrvatske, ali koja bi mogla postati uzor-monografskim pristupom kako mlađi znanstvenici trebaju istraživati hrvatske regije.

Knjiga "Istočno Međimurje. Historijsko-geografski razvoj općina Sveta Marija, Donji Vidovec, Kotoriba i Donja Dubrava" nastala je iz diplomskog rada koji je autor obranio pod

naslovom "Historijsko-geografski razvitak jugoistočnog Međimurja" pod mentorstvom prof. dr. sc. Borne Fürst Bjeliš. Stoga je razumljivo da se ona našla potpisana kao recenzent zajedno s prof. dr. sc. Zoranom Stiperskim, također sveučilišnim profesorom s Odsjeka za geografiju Prirodoslovno-matematičkog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

U predgovoru urednik knjige prof. dr. sc. Dragutin Feletar piše: "S obzirom na to da autor potječe iz ovoga kraja, godinama je prikupljaо građu o prostoru srednjovjekovne katoličke župe Bistrica, koja je imala sjedište u Donjem Vidovcu. Na području te stare župe kasnije su osamostaljene još tri katoličke zajednice - u Kotoribi, Donjoj Dubravi i Svetoj Mariji. Dakle, danas je to prostor četiriju župa, ali i novih općina na području najistočnijeg dijela Međimurja. Taj povijesni kraj, gdje danas (2001.) na 81,59 km² živi 9633 stanovnika, doista i zavređuje ovakvu knjigu koja sažeto i jasno prikazuje njegov povijesni razvoj te geografske i demografske karakteristike. Kompleksni sadržaj, kojemu je pristupio multidisciplinarno, autor je metodološki koncipirao logičnim i jasnim slijedom"

U uvodu je autor objasnio prostorni obuhvat, metodologiju rada te se kritički osvrnuo naizvore i literaturu. Nakon toga je obrado osebne aspekte geografskog položaja prostora, prirodnu sredinu kao faktor razvoja, demografske značajke od 1857. do 2001., dok povijesni razvoj ovoga kraja predstavlja najobiniji dio te je obrađen kronološki i pozitivističkom metodologijom uz korištenje, uz ostalo, i ekohistorijske metodologije. Slijede rezultati, rasprava i zaključci na hrvatskom i njemačkom jeziku (uz prijevod Sunčice Haramija).

Petar Feletar je koristio internetske izvore (6 web stranica vezanih uz istočno Međimurje) te 35 jedinica objavljenih i neobjavljenih izvora. Važno je istaknuti da je uz hrvatske koristio i mađarske izvore te građu iz arhiva. Uz to je konzultirao veću količinu objavljenih radova i knjiga koji se direktno ili indirektno odnose na prostor Istočnog Međimurja.

Autor je ovim vrlo uspjelim djelom pokazao da ima visoku sposobnost sintetiziranja podataka dobivenih dosadašnjim obradama ovoga prostora ili vlastitim autorskim istraživanjima te ujedno umještost u kreiranju vlastite metodologije s ciljem mikropristupa koji korespondira s makropristupom u izučavanju hrvatskih pograničnih regija. Nadam se da autor neće stati u istraživanju ove regije sa ovom knjigom te da će, razvijajući vlastitu metodologiju koja je na tragu najnovijih dostignuća hrvatske ekohistorije, ali i geografske te povijesne znanosti, nastaviti započeta istraživanja u novoj monografiji.

U mnogim detaljima se, svjesno ili nesvjesno, ova knjiga približila ponajboljim rezultatima i najsvremenijim svjetskim historiografskim trendovima istraživanja mikropovijesti jasno ukazujući korisnost interdisciplinarnog povjesno-geografskog pristupa proučavanju prostora te otvarajući problematiku koja prikazuje da Feletarovo istraživanje ruši granice između prošlosti, sadašnjosti i budućnosti. Uvjeran sam da je Međimurje dobilo istraživača koji je ovom knjigom dokazao da se spremam suočiti s novim monografskim izazovima i koji bi iz neodgovorenih istraživačkih pitanja te problema koja je sam otvorio trebao dalje razvijati suvremenu ekohistorijsku odnosno historijsko-geografsku metodologiju istraživanja hrvatskih pograničnih regija (na međimurskom primjeru) u europskom kontekstu. To je važno u vrlo aktualnom trenutku kada se Republika Hrvatska, otvarajući vrata vraća svojoj europskoj kući, barem u simboličkom smislu.

Mr. sc. Hrvoje Petrić

BORIS GOLEC, ORMOŽ V STOLETJIH MESTNE AVTONOMIJE. POSESNA, DEMOGRAFSKA, GOSPODARSKA, SOCIALNA, ETNIČNA IN JEZIKOSLOVNA PODoba MESTA OB DRAVI 1331-1849, ZALOŽBA ZRC SAZU I MESTNI ARHIV PTUJ, LJUBLJANA 2005., STR. 187.

Komparativno istraživanje gradova i gradskih naselja uz rijeku Dravu trebalo bi biti jedan od prioriteta budućih historiografskih nastojanja. Knjiga koju je napisao Boris Golec je, do sada najbolje, napisana monografija o pojedinačnom gradskom naselju uz rijeku Dravu za razdoblje kasnoga srednjega i ranoga novoga vijeka.

Koncepcija knjige nastala kao kombinacija najmodernijih historiografskih pristupa i metoda kombiniranih sa odličnim rezultatima slovenske urbane historije. Autor u uvodu objašnjava svoj koncept i zašto je za istraživanje uzeo razdoblje od 1331. do 1849. godine, a to su godine koje se poklapaju sa razdobljem gradske autonomije. U uvodu piše "Ormož je bil obravnavanih petsto let obstaja mestne avtonomije po videzu in strukturi tipično celinsko mestece z mestnimi pravicami (od 1331.), lastno samoupravo, bližnjim gradom - sedežom teritorijalnega zemljiškega gospodstva Ormož, obdarjen z rečnim pristaniščem ter do konca 18. stoletja obdan z jarkom in obzidjem. Kot edini med mesti Slovenske Štajerske ni nikoli postal deželnoknežje, temveč ostal t.i. privatno mesto..."

Nakon uvida autor je prikazao stanje dosadašnjih istraživanja i raspoloživih izvora. Obrada izvora počinje s cjelinom "Posestno-demografska podoba mesta". Ormož je cieno vrijeme bio mali grad "pred 19. stoletje tudi ni imel več kot 500 prebivalcev, kolikor je v predindustrijski dobi znašala meja med miniaturimi in majhnimi mesti. Po velikosti je Ormož vseskozi ostajal na repu sloveskoštajerskih mest in bil obenem med najmanjšimi mesti slovenskega prostora." U analizi stanovništva autor, na osnovi iscrpne analize demografski podataka, donosi obavijesti ne samo o Ormožu nego i o susjednim gradskim naseljima (Maribor, Ptuj, Celje, Sl. Gradec, Sl. Bistrica, Brežice itd.). U sklopu demografske analize posebno se zanimljivim dijelom čini onaj koji govori o strukturi stanovništva i upravo taj dio istraživačkih rezultata može poslužiti za komparaciju slovenskih gradskih naselja sa hrvatskim u istraživanom razdoblju. Dodatnu vrijednost ove cjeline daju brojne tablice, grafikoni i slikovni izvori koji na vizualan način približavaju prošla ormoška stoljeća suvremenim čitateljima i istraživačima.

Važan dio knjige čini cjelina "Socialno-gospodarska slika ormoškega življenja". U njoj je autor na najbolji mogući način prikazao društveno-gospodarsku povijest Ormoža. I u ovom djelu ne nedostaje grafikona koji ukazuju na raznorodnost i strukturu zanimanja te gospodarskih djelatnosti kojima su se bavili ovdašnji stanovnici. Kako bi olakšao istraživačima i ostalim zainteresiranim za ovu knjigu, autor je na str. 68 priložio preglednu kartu Ormoža iz 1824. sa ubilježenim starim kućnim brojevima.

Autor je odlično predstavio i svoja istraživanja u cjelini "Izvor mestnega prebivalstva in njegova etnično-jezikovna podoba". Iz tablica i podataka izesenih u tekstu je moguće vidjeti podrijetlo stanovništva, no, uvjeren sam da bi se preglednost i korisnost podataka mogla bolje upotrijebiti u komparativnim istraživanjima da je autor dobivene podatke pokušao prezentirati kartografskim prikazima. To djelomično nadoknađuje grafikon na str. 79.

Posebno su zanimljive opaske koje govore o slovensko-hrvatskim jezičnim prožimanjima i međuutjecajima. Na str. 114 autor piše: "Tudi tu je še en dejavnik, ki poraja specifično vprašanje o razmerju med ormoščino in kajkavsko hrvaščino. Ne gre le za razumljive jezikovne interference zaradi neposredne geografske bližine - mesto je na južni strani od Hrvatske delila le struga reke Drave, na vzhodni pa sta ga rečna in cestna prometnica v zelo kratkem času privedli do ogrskega Medžimurja -, temveč za vprašanje, kako močan vpliv na ormoški govor oziorama leksiko je v

obravnavani dobi imal cerkveni kajkavskohrvaska jezik. Njegovi elementov v že omenjenih prisežnih obrazcih iz okoli 1700 nemreč tudi laičnemu očesu ni moč prezreti." U bilješci 252 se nadovezuje: "Izraziti kajkavizmi so denimo: varaške pravice, hoču pomoći, baratšag ili pajdaštvo imati, tako mi Bog pomozi i blažena devica Marija majka Božja. - Meščanska prisega se v naslovu celo imenuje "hrvaška" (Juramentum Ciuis Croaticae), kar pa ima drugačen pomen kot danes. V 18. stoletju namreč kot "hrvaščino" označujejo prleške obmejne govore nekako od Sv. Jurija ob Ščavnici do Velike Nedelje, še posebej pa govor Središča ob Dravi."

Knjizi dodan sažetak na njemačkom jeziku te prilozi "Ormoški hišni posestniki", "Popis prebivalcev Ormoža iz let 1723 in 1724" te "Popisi in drugi viri posestnega značaja 1323-1705". Ovi objavljeni popisi i izvori predstavljaju dragocjeni prilog za daljnje obrade i usporedbe. Na kraju knjige je popis arhivskih izvora te objavljenih izvora i literature.

Istraživanja koje je povjesničar Boris Golec poduzeo za Ormož odličan su putokaz kako je na ponajbolji način moguće iskoristiti raspoložive izvore za razdoblje od preko pet stoljeća (od 14. do 19. st.). Vjerujem da će se nakon znanstvenog skupa o 750 godina Maribora uskoro tiskati pregled povijesti i ovoga grada, a svoju moderno pisano iscrpniju studiju ili monografsku obradu za razdbolje 16. do 18. stoljeća čeka i Ptuj. Za isto razdoblje je slabo obrađena povijest pograničnih hrvatskih gradova uz rijeku Dravu - Čakovca i Varaždina, koji tek čekaju svoje istraživače povijesti pisane suvremenom historiografskom metodologijom. Boris Golec je, svjesno ili nesvjesno, monografijom o Ormožu otvorio put slovensko-hrvatskoj suradnji istraživanja pograničnih gradova uz rijeku Dravu sa slovenske strane. Možda je sada na redu da hrvatska historiografija da primjerom odgovor barem jednom slično koncipiranom monografijom kojoj istraživanja Ormoža mogu biti lijepi uzor. U svakom slučaju knjiga o Ormožu je dragocjen prilog historiografiji podravskih prostora i lijepi prinos slovenskoj urbanoj historiji.

Mr. sc. Hrvoje Petrić

SAŠO RADOVANOVIC, PODRAVJE, ZALOŽBA KAPITAL, MARIBOR 2004., 261 STR.

Svakom istraživaču prostora uz Dravu jasno je da je komparativnu povijest rijeke Drave i njezinih priobalnih naselja nemoguće napraviti bez uvida u nakladnička izdanja sa slovenske, austrijske, hrvatske i mađarske strane. Rijeka Drava, ljudi i naselja uz nju tek čekaju svoju monografsku obradu, a put do prve ekohistorijske znanstvene monografije rijeke Drave je, vjerujem, još dosta dug. Zbog toga je svaki, pa i najpopularnije pisani prilog, dobro došao istraživačima koji imaju veće ambicije u obradi najširih podravskih prostora.

Popularno pisana fotomonografija Saše Radovanovića o slovenskom Podravju je prije svega zanimljiva prva informacija o tome što bi istraživačima moglo biti zanimljivo za buduća istraživanja. Njena glavna vrijednost je u inventarizaciji potencijalnih istraživačkih zanimljivosti. Knjiga obiluje i kvalitetnim fotografijama pojedinih lokaliteta uz rijeku Dravu koji su smješteni u Republici Sloveniji. Dodatni značaj popularno pisanim tekstovima pridodaje činjenica da su oni pisani slovenskim i engleskim jezikom. Time je omogućeno da se, možda u budućnosti, netko od stranih istraživača zainteresira za slovensku podravsku problematiku. No, za one istraživače koji su prije svega ekohistorijski orijentirani, ova knjiga uz stanovite prednosti, ima i čitav niz ograničenja. Jedno od njih je da se na slikovnom materijalu u knjizi veliko težiše daje na graditeljskom baštini, dok je prirodna baština stavljena u drugi plan. Iako je u naslovu riječ o

"Podravju" tj. podravskom prostoru uz rijeku Dravu, ova rijeka je jedva zastupljena u fotografском materijalu. Nije to zamjerka, već možda pokazatelj da su misaoni horizonti stanovništva još uvijek mentalno udaljeni od rijeke Drave.

U svakom slučaju, ova knjiga, u koju je uloženo dosta truda, predstavlja početnicu za svakoga onoga tko se želi upoznati s podravskom prostorom u Republici Sloveniji, ipak prvenstveno u turističkom, a tek na marginama i u historiografskom pristupu.

Mr. sc. Hrvoje Petrić

HRVOJE PETRIĆ: KOPRIVNICA U 17. STOLJEĆU, OKOLIŠ, DEMOGRAFSKE, DRUŠTVENE I GOSPODARSKE PROMJENE U POGRANIČNOM GRADU, IZDAVAČKA KUĆA MERIDIJANI, SAMOBOR 2005., 346 STR.

Za temu ove monografije, mr. sc. Hrvoje Petrić (asistent na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu), izabrao je vrlo zanimljivo ali i događajima vrlo bremenito 17. stoljeće. Naime, to je razdoblje kada se Koprivnica našla na vrućem kontaktu dvaju najvećih tadašnjih carstava: Habsburškog na zapadu i Osmanskog na istoku. Upravo u to vrijeme granice Osmanskog carstva u Ugarskoj i Hrvatskoj povučene su najdalje na kršćanski zapad. Viroviticu su Osmanlije osvojili 1552., a iz nje su otišli tek 1684., a u Velikoj Kaniži (Nagykanizsa) stolovao je turski paša od 1600. do 1690. godine.

Prema tomu, Koprivnica se tijekom cijelog 17. stoljeća nalazila na izuzetno osjetljivom strateškom mjestu. Granica je bila na Dravi i Muri na sjeveru, a na istoku između Kloštra Podravskog i Staroga Gradca. Krvavu ulogu najbliže utvrde granici preuzeo je Đurđevac, koji se nalazio na tzv. ničijoj zemlji, gdje su kmetska selišta bila stalno na udaru pljačkaških hordi (s jedne i druge strane). Dakle, ulogu glavnog središta obrane mogao je preuzeti samo slobodni kraljevski grad Koprivnica, koji svojim funkcijama dominira u Podravini još od 1356. godine. Na temeljima male srednjovjekovne utvrde, koja je bila središte koprivničkog plemićkog vlastelinstva, tijekom 17. stoljeća izgrađena je velebna nizinska fortifikacija, u zvjezdolikom renesansnom stilu. Projektirali su je uglavnom austrijski i talijanski graditelji. U Koprivnici je središnja logistička baza za obranu, tu je koncentrirano ljudstvo i vojni materijal, a jedno vrijeme je i sjedište Varaždinskog generalata. Kroz više stoljeća, sve do marijatererezijanske reorganizacije vojne granice sredinom 18. stoljeća, grad Koprivnica živio je u dva dosta odvojena pa počesto i sukobljena svijeta: vojna i civilna Koprivnica. Međutim, bez obzira na smanjenje civilnog stanovništva u doba opasnosti od Osmanlija, sve funkcije civilnog slobodnog kraljevskog grada Koprivnice nikad nisu prekinute. To je element koji i životu Koprivnici u 17. stoljeću daje posebno značenje.

Upornim višegodišnjim istraživanjima u austrijskim, mađarskim, hrvatskim i drugim arhivima i muzejima (knjiga ima 1802 bilješke ispod teksta), Petrić je u toj podebljoj knjizi između dviju korica uvrstio zapravo sve (ili gotovo sve) što je relevantno za Koprivnicu i okolicu u 17. stoljeću. Uz taj nevjerljativi radni napor prikupljanja goleme građe (kojoj treba pribrojiti i nekoliko stotina jedinica izvora i literature), autor je primijenio najnovije metode istraživanja i pisanja jedne tako zahtjevne teme. Naime, radi se o metodologiji tzv. ekohistorije ili jednostavnije rečeno prikazivanja važnosti svih geografskih, ekonomskih, duhovnih, kulturnih i drugih prilika toga doba na povjesne događaje i odnose. Primjena takve metodologije, koja se sve više uvažava

i gaji u najrazvijenijim svjetskim historiografijama, autor je u svojem djelu dao posebno značenje. Ta je knjiga velik prinos unapređivanju ukupne hrvatske historiografije.

U kontekstu primjene spomenute metodologije, struktura sadržaja knjige posve je specifična i manje-više napušta tradicionalnu kronološku metodu. Osim opširnijeg uvodnog poglavlja, knjiga počinje s temom "Pogranični grad i njegov okoliš u vremenu". Tu autor daje iznimno vrijednu analizu prirodne geografske osnovice, koja je imala važan utjecaj na život ljudi i povjesna zbivanja (promjene klime, reljefa, vode, vegetacije, demografskih značajki i slično). Taj dio je razradio dodatkom o razvoju toponimije Koprivnice i okolnih naselja na kartama Podravine iz 17. stoljeća.

Slijedeće poglavlje nosi naslov "Ljudi i gibanja u pograničnom gradu". Iznijeti su kvantitativni i kvalitativni demografski podaci i ocjene, za što je valjalo uporabiti veliki istraživački napor. Tu su posebno zanimljiva gibanja ljudi, odnosno migracije, koje potvrđuju dinamiku i važnost Koprivnice u 17. stoljeću. U poglavlju "Antropizacija prirode pograničnog grada", autor prikazuje i objašnjava sve važnije elemente korištenja prirodnih resursa, te početne procese mijenjanja ruralnih naselja, uz prve zahvate urbanizacije prostora, odnosno grada Koprivnice. Tu je razradio funkcionalne odnose u prostoru i centralitet Koprivnice u užoj i široj gravitacijskoj zoni.

Najviše pozornosti posvećeno je poglavlju "Između vojnog i civilnog života. Društvene i gospodarske promjene na granici". Razrađuje se ustrojstvo i funkcioniranje vojne uprave i koprivničkog vojnog "vlastelinstva", te uprave slobodnog kraljevskog grada Koprivnice. Zatim slijedi razrada suradnje i sukoba između te dvije uprave, što se pogotovo odrazilo na oblike i obujam gospodarskog života. Tu se posebna pozornost poklanja razvoju i načinu djelovanja trgovine, obrta (uz začetke cehova), poljoprivrede i seljaštva i slično. Vrlo su važne promjene u društvenom životu, na koji utječe položaj na granici. Izvrsno su razrađeni vjerski i crkveni odnosi, kao i početak razvoja pismenosti i obrazovanja, te i običnih životnih karakteristika tadašnje koprivničke svakodnevice.

Petrić je ovom knjigom popunio veliku prazninu u poznavanju povijesti Koprivnice i okolice u 17. stoljeću. Naime, upravo prva stoljeća novoga vijeka dosad su za ovaj dio Podravine bila nedostatno historiografski istražena. Tu zadaću je sada na najbolji način izvršio Petrić. Stoga je ova knjiga naprosto nezaobilazna za svakog čitatelja i istraživača koji će se ubuduće baviti 17. stoljećem u gornjoj hrvatskoj Podravini.

Prof. dr. Dragutin FELETAR

UPUTE SURADNICIMA

A WORD TO ARTICLES' CONTRIBUTORS

Časopis "Podravina" objavljuje članke koji se recenziraju i one koji ne podliježu recenzentskom postupku. Članci koji se kategoriziraju kao znanstveni i stručni moraju imati dvije pozitivne recenzije.

Recenzirani radovi kategoriziraju se na sljedeći način:

1. Izvorni znanstveni članci, kratka priopćenja, prethodna priopćenja i izlaganja sa znanstvenog skupa sadrže neobjavljene rezultate izvornih istraživanja u potpunom ili preliminarnom obliku. Oni moraju biti izloženi tako da se može provjeriti točnost rezultata istraživanja.

2. Pregledni radovi sadrže izvoran, sažet i kritički prikaz jednog područja ili njegova dijela u kojem autor i sam aktivno sudjeluje. Mora biti naglašena uloga autorova izvornog doprinosa u tom području u odnosu na već objavljene radove, kao i iscrpan pregled tih radova.

3. Stručni rad sadrži korisne priloge iz područja struke i za struku, koji ne moraju predstavljati izvorna istraživanja. Časopis objavljuje i tekstove koji spadaju u grupu "građa" koja sadrži, prema pravilima za objavljivanje, pripremljene izvorne dokumente.

Kategoriju članak predlažu dva recenzenta, a u slučaju njihova neslaganja konačno mišljenje donosi uredništvo. Kategorizacija se navodi i objavljuje u zaglavlju članka.

Uredništvo i urednici pridržavaju pravo na manje izmjene teksta, lekture i grafičkih priloga, ali tako da to bitno ne utječe na sadržaj i smisao članka.

Uredništvo ne odgovara za navode i gledišta iznesena u pojedinim prilozima. Časopis izlazi u pravilu dva puta godišnje, a rukopisi se ne vraćaju.

Osim recenziranih članaka, časopis "Podravina" objavljuje recenzije i prikaze knjiga te periodike, a prema potrebi obavijesti, bilješke, reagiranja i slično.

Jednom prihvaćeni članak obvezuje autora da ga ne smije objaviti na drugom mjestu bez dozvole uredništva časopisa koje je članak prihvatio, a i tada samo uz podatak o tome gdje je članak objavljen prvi put.

Prilozi za časopis "Podravina" moraju biti pisani na računalu, u jednoj od verzija programa MS Word (od 6.0 nadalje) ili iznimno u nekom od programa koji su kompatibilni s MS Word. Svi tekstovi moraju biti snimljeni u formatu MS Word dokumenta (*.doc). Potrebno je koristiti font Times New Roman. Veličina slova je 12, a prored 1,5. U bilješkama je veličina slova 10, a prored jednostruki (single).

Uredništvu treba dostaviti jedan ispis teksta i disketu (ili CD).

Članci se mogu predati osobno uredniku ili se šalju na adrese (s naznakom: Za časopis "Podravina"):

- odgovorni urednik prof. dr. sc. Dragutin Feletar, Trg mladosti 8, 48000 Koprivnica
- Meridijani, Obrtnička 17, 10430 Samobor, meridijani@meridijani.com
- urednik Hrvoje Petrić, Trg kralja Zvonimira 8, 48000 Koprivnica, h.petric@inet.hr

Članci ne bi smjeli prelaziti opseg od dva arka (32 kartice), a autori dobivaju besplatno primjerak časopisa "Podravina" te prema mogućnostima i do deset primjeraka separata.

Tablice, grafički prilozi (crteži, karte i dr.) i fotografije moraju imati numeraciju i takav raspored u tekstu da ih je moguće uvrstiti paralelno s tekstrom. Grafički prilozi se prilažu u

originalu, svaki na posebnoj stranici, formata do A4. Naslov tablice (skraćeno Tab.) stavlja se iznad, a izvor ispod nje. Izvorni znanstveni članci u pravilu ne smiju koristiti grafičku dokumentaciju drugih autora. Ako se koristi takva dokumentacija, obvezno treba citirati autora. Kod objavljivanja starih karata i grafika treba navesti autora, izvor ili ustanovu gdje se grafički prilog čuva te signaturu ako postoji.

Svaki je autor dužan dostaviti sljedeće podatke o članku i sebi:

- a) naslov članka
- b) ime(na) autora
- c) naziv i adresu ustanove u kojoj autor radi
- d) za članke koji se recenziraju potrebno je priložiti sažetak, a on treba sadržavati opći prikaz teme, metodologiju rada, rezultate i kratki zaključak. Treba ga pisati u trećem licu i izbjegavati pasivne glagolske oblike, a optimalan opseg sažetka je tekst koji ima oko 250 riječi
- e) ključne riječi na jeziku članka.

Članci se objavljaju u pravilu na hrvatskom, njemačkom, slovenskom i engleskom jeziku.

CITIRANJE I PISANJE BILJEŽAKA

Prezime autora piše se velikim tiskanim slovima (verzal), a ime običnim slovima (kurent). Naslov članka se piše običnim slovima, a naslov djela udesno nagnutim slovima (kurziv). Kod citiranja članka se može, ali i ne mora staviti "str." ili "s." Najbolje je samo napisati broj stranice. Kada se isto djelo ponovno navodi u članku na drugome mjestu, treba upotrijebiti skraćeni naziv, a navodi se samo prvo slovo imena autora i prezime te prvih nekoliko riječi djela ili članka i broj stranica.

Drugi način ponovna citiranja sadrži prezime autora, prvo slovo imena verzalom, godina izdanja i broj stranice. Ako je isti autor iste godine napisao dva ili više teksta, onda se citira godina s dodatkom malog slova po abecedi, 1991.a, 1991.b, 1991.c itd.

Na kraju članka se može, ali i ne mora priložiti popis literature i izvora, i to abecednim redom.

Meridijani

Iz davačka kuća

Izdano u Hrvatskoj, za nakladnika Petra Somek

